

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Психология» сериясы
Серия «Психология»
«Psychology» Series
№4(53), 2017**

Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті Алқасының (2003 жылғы 26 маусым №433-3 ж бұйрығы) шешімі негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршы журналының «Психология» сериясын психология ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

На основании решения Комитета по контролю в сфере образования и науки (приказ №433-3 ж от 26 июня 2003 г.) Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Психология» внесен в перечень изданий для публикаций основных научных результатов диссертаций по психологическим наукам.

On the basis of decision of Committee for control in sphere of education and science (order №433-3 ж from June 26.2003) Bulletin of Abai Kazakh national pedagogical university, «Psychology» series is included into the list of issues to publish the basic scientific results of dissertation of psychological sciences.

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Психология» сериясы,
№4(53), 2017

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2000 ж. бастап шығады

Бас редактор
психол.ғ.д., проф.
Ж.И. Намазбаева

Редакция алқасы:

А.Т. Акажанова – *психол.ғ.д., проф., Абай атындағы ҚазҰПУ*

А.К. Сагова – *психол.ғ.д., проф., Абай атындағы ҚазҰПУ*

А.Б. Қонысбаева – *психол. магистрі, аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ*

Е.Н. Ауталипова – *психол. магистрі, оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ*

Б.Д. Жигитбекова
психол.ғ.к., қауым.проф., Абай атындағы ҚазҰПУ

© Абай атындағы
Қазақ Ұлттық педагогикалық
университеті, 2017

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат
министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де
тіркелген
№10103-Ж

Басуға 18.01.2017 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 22,0 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 98.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

Акажанова А.Т. – Пенитенциарлық мекемелердегі ювеналдық әділет және жеткіншектерді қолдаудың мәселесі	3
Акажанова А.Т. – Ювенальная юстиция и проблемы сопровождения несовершеннолетних в пенитенциарных учреждениях	–
Akazhanova A.T. – The juvenile justice system and problems of follow-up for minors in penal institutions	–
Тапалова О.Б. – Психоактивті заттарды қолдану салдарынан психикалық және мінез-құлқұлықтық бұзылу кезіндегі мотивациялық бағыттың өзгерісі	11
Тапалова О.Б. – Изменение мотивационной направленности при психических и поведенческих расстройствах вследствие употребления психоактивных веществ	–
Tapalova O. B. – Change of motivation direction in mental and behavioral disorders after use of psychoactive substances	–
Асылханова М.А. – Педагогиканың коммуникациясының психологиялық аспектері.....	16
Асылханова М.А. – Психологические аспекты педагогической коммуникации	–
Assylkhanova M. – Psychological Aspects of Pedagogical Communication	–
Жигитбекова Б.Д., Айдарбекова Б.Д. – Топтық психологиялық тренингтің негізгі түрлері	20
Жигитбекова Б.Д., Айдарбекова Б.Д. – Основные виды психологического тренинга	–
Zhigitbekova B.D. Aidarbekova B.D. – The main types of psychological training	–
Надирбекова А.О. – Медицина қызметкерлерінің эмоционалдық өшуінің психологиялық ерекшеліктері	24
Надирбекова А.О. – Психологические особенности эмоционального выгорания медицинских работников.....	–
Nadirbekova A. – Psychological features of emotional burning down of medical workers	–
Ауталипова Е.Н., Рахимжан А.Р. – Заманауи адам өміріндегі эмоциялық интеллекттің рөлі	29
Ауталипова Е.Н., Рахимжан А.Р. – Роль эмоционального интеллекта в жизни современного человека	–
Autalipova Y.N., Rakhimzhan A.R. – The role of Emotional Intelligence in the life of modern man	–
Егенисова А.К., Қабақова М.Б. – психологияны оқыту процесінде техникалық және көрнекі құралдарды қолдану	33
Егенисова А.К., Қабақова М.Б. – Использование наглядных и технических средств в процессе преподавания психологии	–
Egenisova A.K., Kabakova M.B. – Use of visual and technical means in the process of psychology teaching	–
Оспанбаева М.П., Скакова Б.А. – Мектеп кеңістігінде білім беру сапасын дамытудың заманауи психологиялық концепциясы	37
Оспанбаева М.П., Скакова Б.А. – Современная психологическая концепция развития качества образования в школьной среде	–
Ospanbaeva M.P. Skakova B. A. – Modern psychological concept of development of quality of education in the school environment	–
Кульшарипова З.К., Бисембаева Н.А. – «Отбасы-мектеп» жүйесінің ата-ана тәжірибесін қалыптастырудағы жаңа құрылымдық тұрғыдан қарау	41
Кульшарипова З.К., Бисембаева Н.А. – Новые структурные подходы к формированию опыта родителей в системе «школа – семья».....	–

Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Психология»,
№4(53), 2017

Выходит с 2000 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор
д.психол.н., проф.
Ж.И. Намазбаева

Редакционная коллегия:

А.Т. Акажанова – д.психол.н.,
проф., КазНПУ имени Абая
А.К. Сатова – д.психол.н., проф.,
КазНПУ имени Абая
А.Б. Қонысбаева – магистр
психол., ст. препод.,
КазНПУ имени Абая
Е.Н. Ауталипова – магистр
психол., препод.,
КазНПУ имени Абая
Б.Д. Жигитбекова
к.психол.наук, ассоц. проф.,
КазНПУ имени Абая

© Казахский Национальный
педагогический университет
имени Абая, 2017

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и
информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10103-Ж

Подписано в печать 18.01.2017.
Формат 60x84 1/8.
Объем 22,0 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 98.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

Kulsharipova Z.K., Bissembayeva N.A. – New structural approaches to form parents ‘experience in the system of school – family –
Саудабаева Г.С., Айтжанова Р.М. – Психологиялық-педагогикалық зерттеулерде кикілжің феномені 45
Саудабаева Г.С., Айтжанова Р.М. – Феномен конфликта в психолого-педагогических исследованиях –
Saudabayev G.S., Aytzhanova R.M. – Phenomenon of the conflict in psychology and pedagogical researches –
Урдабаева Л. Е. – Көшбасшылық құзыреттіліктердің зерттеуінде заманауи көзқарастары 49
Урдабаева Л. Е – Современные подходы в изучении лидерских компетенций –
Urdabaeva L.E. – Modern approaches in the study of leadership competencies..... –
Сыдыхов Б.Д., Аляз А.И. – болашақ мұғалімдерді оқушылардың логикалық ойлауын дамыту негізінде функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға дайындаудың ерекшеліктері 55
Сыдыхов Б.Д., Аляз А.И. – Особенности подготовки будущих учителей к формированию функциональной грамотности на основе развития логического мышления учащихся –
Sydykhov B.D., Alyaz A.I. – Features of the preparation of future teachers for the formation of functional literacy based on the development of logical thinking of students –
Жигитбекова Б.Д., Канаева С.Т. – Топтық психологиялық тренингтегі психогимнастиканың орны және ролі 61
Жигитбекова Б.Д., Канаева С.Т. – Место и роль психогимнастики в групповом психологическом тренинге –
Zhigitbekova B.D. Kanayeva S.T. – The place and role of psychography in group psychological training –
Малдыбаев Ш.А., Оспанбаева М.П. – Музыкалық білім беру арқылы тұлғаны рухани дамытудың психологиялық аспектілері .. 67
Малдыбаев Ш.А., Оспанбаева М.П. – Психологические аспекты духовного развития личности посредством музыкального образования среде –
Maldybaev A.Sh., Ospanbaeva M.P. – Psychological aspects of spiritual development of personality through music education –
Исабаева Д.Н., Саудабаева Г.С. – Өртүрлі жастағы ұжыммен жұмыс жасау барысында студенттердің әлеуметтік-психологиялық дағдыларын дамыту 72
Исабаева Д.Н., Саудабаева Г.С. – Развитие социально-психологических навыков студентов при работе с разновозрастным коллективом –
Isabayeva D.N, Saudabayev G.S. – Development socially-psychological skills of students during the work with uneven-age collective –
Лимашева Л.А. – Жасөспірімдік кезеңде агрессия мәселесінің туындауының негізгі себептері мен оны тәрбиелеу жолдары 75
Лимашева Л. А. – Основные причины проявления агрессии в подростковом возрасте и пути воспитания –
Limishova L.A. – the main causes of the manifestation of aggression in adolescence and ways of upbringing –
Байғалиев А.М., Утегенов Е.К. – Спорттық-көпшілік шаралар арқылы жалпы білім беретін мектептерде қазақстандық патриотизмді қалыптастыру 79
Байғалиев А.М., Утегенов Е.К. – Формирование казахстанского патриотизма в общеобразовательных школах посредством спортивно-массовых мероприятий –
Baigaliev A.M., Utegenov E.K. – Formation of the Kazakhstan patriotism at comprehensive schools by means of sports and mass actions ... –
Джаксынжаева Ж.Т. – Психологияда мотивацияны зерттеудің теориялық мәселесі 83

**Abai Kazakh National
Pedagogical University**

BULLETIN

«Bulletin Abai KazNPU»
«Psychology» Series
№4(53), 2017

Editor in chief

*Doctor of Psychological Sciences
Academician Professor*
Zh.I. Namazbayeva

The editorial board members:

A.T. Akazhanova – *Doctor of
Psychol. Sciences, Prof., Abai
KazNPU*

A.K. Satova – *Doctor of Psychol.
Sciences, Prof., Abai KazNPU*

Y.N. Autalipova – *Master of Psychol
Sciences, Teacher,
Abai KazNPU*

A.B. Konysbayeva – *Master of
Psychol Sciences, Senior Teacher,
Abai KazNPU*

B.D. Zhigitbekova – *Candidate of
Psychol. Sciences, Associate Prof.,
Abai KazNPU*
(Executive secretary)

© **Abai Kazakh National
Pedagogical University, 2017**

Registered in the Ministry of Culture
and Information of the Republic of
Kazakhstan

8 May 2009 №10103-Zh/Ж

Signed in print 18.01.2017.

Format 60x84 1/8.

Volume 22,0 teaching and
publishing lists

Number of copies 300. Order 98.

050010, Almaty, Dostyk avenue 13,
Abai KazNPU

Publishing House “Ulagat” of the
Abai Kazakh National Pedagogical
University

Джаксынкаяева Ж.Т. – Теоретическая проблема исследование мотивации в психологии –
Dzhaksynkayeva. Zh.T. – Theoretical problem studying motivation in psychology –
Елубаева А.А., Сарсенбаева Л.О. – Заманауи ғылымдағы эмоциялық интеллектіні зерттеудің тәсілдері 88
Елубаева А.А., Сарсенбаева Л.О. – Подходы к исследованию эмоционального интеллекта в современной науке –
Elubayeva A.A., Sarsenbayeva L.O. – Approaches to the study of emotional intelligence in modern science –
Утегенов Е.К., Данабеков Е.А. – Үстел теннисінің саулық мүмкіндіктері 92
Утегенов Е.К., Данабеков Е.А. – Оздоровительные возможности настольного тенниса –
Utegenov E.K., Danabekov E.A. – Improving opportunities of table tennis –
Жүндібаева Т.Н., Базарбаева Ә.А. – Рефлексия тұлғаның даму факторы ретінде 95
Жүндібаева Т.Н., Базарбаева Ә.А. – Рефлексия как фактор развития личности –
Zhundybaeva T.N, Bazarbayeva A.A. – Reflection as a factor of personality development –
Казі О.Т. – Спортшылардың жарыс алдындағы дайындығының психологиялық негіздері 99
Казі О.Т. – Психологическая основа спортсменов перед соревнованием –
Kazi O.T. – Phsycological foundation of sportsmen before the competation –
Сұлтанов М.Қ. – Ауыр атлетикадағы жаттықтыру кезіндегі жоғары дәрежелі спортшылардың психологиялық дайындығы 104
Сұлтанов М. К. – Психологическая подготовка высококвалифицированных спортсменов во время тренировок по тяжелой атлетике. –
Sultanov M.K. – Phsycological preperation of high qualified sportsmen during the trainings of neightlifting –
Орманова З.Қ., Ұйқасбай А.М. – Оқушыларды оқыту мен тәрбиелеудегі психологиялық мәселелер 109
Орманова З.Қ., Ұйқасбай А.М. – Психологические проблемы в обучении и воспитании учеников –
Ormanova Z.K., Uikasbay A.M. – Psychological tasks in education.. –
Топанова Г.Т., Аплашова А.Ж – Тұлғаның өмірге төзімділігінде көрінетін автобиографиялық еске түсірулердің рөлі 112
Топанова Г.Т., Аплашова А.Ж – Роль автобиографических воспоминаний в проявлении жизнестойкости личности –
Toranova G., Aplashova A. – The role of autobiographic memories in the manifestation of the living stability of the person –
Орманова З.Қ., Керимбаева Қ.М. – Жасөспірімдердің девианты мінез-құлқын сипаттаудың мәні 116
Орманова З. К., Керимбаева К.М – Суть описания девиантного поведения подростков –
Ormanova Z.K., Kerimbaeva K.M. – The essence of describing adolescents’ deviant behavior –
Момбиева Г.А – Болашақ мамандарды кәсіби іс-әрекетке дайындаудың психологиялық мәселелері 120
Момбиева Г.А. – Психологические проблемы подготовки будущих специалистов к профессиональной деятельности –
Mombieva G.A. – Psychological problems of training of future specialists for professional activity –
Абдрахманова Р.Б., Абдрахманов А.Э. – Әскердегі жастарды рухани-адамгершілік тұрғысында дамытудың маңызды компоненттері 125

Абдрахманова Р.Б., Абдрахманов А.Э. – Содержательные компоненты духовно-нравственного развития армейской молодежи	
Abdrakhmanova R.B., Abdrakhmanov A.E. – Rich in content components of spiritually-moral development of army young people ...	
Кенжебаева Т.Б., Туралина Г.Б. – Инклюзивті білім беруді бастауыш мектепте енгізудің психологиялық-педагогикалық аспектілері.....	129
Кенжебаева Т.Б., Туралина Г.Б. Психолого-педагогические аспекты внедрения инклюзивного образования в начальной школе.....	
Kenzhebayeva T.B., Turalina G.B. – Psychological and pedagogical aspects of introducing inclusive education in primary school	
Оспанбаева М.П., Ускенбаева Ж.А., Култаева А.Ж. – Қоғамдық сананы жаңғыртудың психологиялық аспектілері	133
Оспанбаева М.П., Ускенбаева Ж.А., Култаева А.Ж. – Психологические аспекты модернизации общественного сознания	
Osphanbaeva M.P., Uskenbaeva Zh.A., Kultaeva A.Zh. – Psychological aspects of public recycling council	
Әрінова Б.А., Тукаева А. – Жоғары сапалы білім беру – жарқын болашақтың кепілі	137
Аринова Б.А., Тукаева А.Б. – Высококачественное образование – гарантия будущего	
Aginova B. A., Tukayeva A. B. – High-quality education – a future guarantee	
Тажина Г.О. Едыгенова Л.Н. – Кәсіби бағдарлық оқу бағдарламаларының жоғары сынып оқушыларының кәсіби таңдауына ықпалы	140
Тажина Г.О. Едыгенова Л.Н. – Влияние обучающих программ по профессиональной ориентации на профессиональные выборы старшеклассников	
Tazhina G. O , Yedygenova L.N. – Influence of professional orientation training programs on professional choices of high school students	
Атанбаева Г.Қ., Бабашев А.М. – Сабақтың сапасын арттырудағы пән аралық байланыстар	146
Атанбаева Г.Қ., Бабашев А.М. – Сабақтың сапасын арттырудағы пән аралық байланыстар	
Atanbaeva G.K., Babashev A.M. – Importance of between connections for teacher of dissepines	
Кертаев Бағлан – «Адастырушы діндердің психологиялық манипуляциясына ұшырағандарды оңалту жолдары»	149
Кертаев Бағлан – «Пути реабилитации личностей подверженных религиозным психологическим манипуляциям»	
Kertayev Baglan – «Ways of rehabilitation of persons subject to religious psychological manipulations»	
Жұбаназарова Н.С., Мұратхан Н. – Баланы тәрбиелеу стиліне әсер ететін ата-ананың тұлғалық ерекшеліктері	155
Жұбаназарова Н.С., Мұратхан Н. – Личностные особенности родителей которые влияют на стиль воспитания детей	
Zhubanazarova N.S., Murathan N. – Personal specifications of parents on the child developpement style	
Жұбаназарова Н.С., Садыкова Н.М. – Педагог-психологтардың кәсіби дайындық сапасын жетілдіру мәселесі	160
Жұбаназарова Н.С., Садыкова Н.М. – Профессиональная подготовка педагогов-психологов по вопросам совершенствования	
Zhubanazarova N.S., Sadykova N.M. – Professional training of future teachers and psychologists	

А.Т. Акажанова¹

¹Казахский Национальный Педагогический Университет им. Абая

ЮВЕНАЛЬНАЯ ЮСТИЦИЯ И ПРОБЛЕМЫ СОПРОВОЖДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ПЕНИТЕНЦИАРНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация

В статье раскрываются проблемы ювенальной юстиции и психологическое сопровождение воспитанников пенитенциарных учреждений г. Алматы. Описываются психологические превентивные меры по предупреждению рецидивных преступлений среди несовершеннолетних.

Особое внимание автор уделяет «Концепции развития системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан». Описаны виды диагностических и коррекционных работ, используемых членами научно-исследовательской группы.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, несовершеннолетние, психологическое сопровождение, психологическая превенция, интервенция, воспитанники, делинквентное поведение, ресоциализация и реадaptация.

Выделению пенитенциарной психологии в самостоятельную отрасль юридической науки предшествовал этап обобщения и систематизации накопленных фактов о психологических явлениях, возникающих в условиях исполнения уголовного наказания, а также разработка и применение научных методов с целью изучения и установления на этой основе определенных психологических закономерностей (С.В. Познышев, А.Г. Ковалев, В.М., Пирожков, А.Д. Глоточкин, В.Л. Васильев Ю.В., Чуфаровский, М.И. Еникеев и др.).

М.И. Еникеев в определение исправительной (пенитенциарной) психологии включает покаяние и ресоциализацию осужденного, обосновывая это тем, что исправительная – (от лат. покаянный, исправляемый) психология изучает психологические основы ресоциализации раннее нарушенных социальных качеств личности. В основе исправления личности, как отмечают юристы, «лежит самоискупление – раскаяние и самоосуждение, терпеливое перенесение наказания, установка на правопривлекательное поведение, а пенитенциарность – это исправление преступника через его раскаяние» [1, 5-6].

Пенитенциарная психология как отрасль юридической психологии, прежде всего, связана с криминальной и судебной психологией, поскольку для нее важны знания о прошлом преступника, преступлении совершенный им, его поведении в процессе следствия и суда, отношении к совершенному деянию и назначенному наказанию. Она тесно связана с уголовно-исполнительным правом, учитывающим психологические особенности лиц, отбывающих уголовные наказания в местах лишения свободы, и психологическое воздействие правовых норм на человека. Решаемые задачи и проблемы пенитенциарной психологии тесно связаны с общей, социальной, возрастной и педагогической психологией, а также с другими отраслями психологических наук.

Коренные изменения в пенитенциарных учреждениях, обусловленные преобразованиями в Уголовно-исполнительной системе Казахстана, предъявляют качественно новые требования по отношению к несовершеннолетним осужденным. Международные организации по гуманизации уголовной политики приветствуют, происходящие позитивные изменения в Республике Казахстан и особенно претворения в жизнь проекта «Ювенальная юстиция в Казахстане» (2003) и «Концепции развития системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан» (2008) [2].

Ни одна пенитенциарная система не может быть реформирована в вакууме. Реформа должна быть связана с развитием и других элементов системы уголовного судопроизводства. Одним из путей решения проблем преступности среди несовершеннолетних является ювенальная юстиция, цель которой создание и совершенствование специфической системы для несовершеннолетних, призванной максимально защитить молодое поколение от посягательств на его права и законные интересы [3].

В словаре терминов по защите прав ребенка дается следующее пояснение «ювенальной юстиции» – это система законодательства, регулирующая правоотношения в области отправления правосудия в отношении несовершеннолетних, механизм защиты и соблюдения прав несовершеннолетних в ходе предварительного следствия и судебного разбирательства. Основой ювенальной юстиции

являются ювенальные или подростковые суды, которые должны заниматься не только карательными мерами, но прежде всего, профилактической работой и реабилитацией подростков [4, 51].

Эффективность ювенальной юстиции будет тем выше, если делать акцент не на принуждение к выполнению юридической обязанности, а на важности исправить ситуацию усилиями самого несовершеннолетнего, через пробуждение его самосознания в отношении содеянного, «включению» мотивации подростка и побуждению его к эмоциональному переживанию. При этом учитывать проблемы педагогической запущенности, индивидуально-психологических свойств и личностных особенностей конкретного осужденного, характер совершенного преступления и направленность воспитательной работы. Этому могут способствовать те, кто непосредственно занимается психологической *превенцией и интервенцией* несовершеннолетних в учреждениях закрытого типа [5, 160].

Профилактика отклоняющегося поведения рассматривается чаще на примерах несовершеннолетнего возраста. Всемирная организация здоровья (ВОЗ) предлагает выделять первичную, вторичную и третичную профилактику. Первичная профилактика направлена на устранение неблагоприятных факторов, вызывающих определенное явление, а также на повышение устойчивости личности к влиянию этих факторов. Первичная профилактика может широко применяться среди подростков. Задача вторичной профилактики – раннее выявление и реабилитация нервно-психических нарушений и работа с «группой риска». Третичная профилактика решает такие специальные задачи, как лечение нервно-психических расстройств, сопровождающихся нарушениями поведения. В условиях социальной изоляции данная превентивная работа может быть направлена на предупреждение рецидивов у лиц с уже сформированным делинквентным (криминальным) поведением.

В настоящее время во всех цивилизованных странах, включая Республику Казахстан, наметилась тенденция гуманизации превентивной практики, направленной на предупреждение преступности и других форм отклоняющегося поведения. Однако общая тенденция превентивной практики, т.е. направленной на предупреждение преступности и других форм отклонений, носит так называемый охранно-защитный характер. С помощью целенаправленных психических воздействий можно добиться формирования у воспитанников закрытых учреждений психологической готовности включиться в социальную среду и без дополнительной затраты энергии преодолеть внутреннее сопротивление и напряжение.

Так, например, наиболее ответственным периодом ресоциализации является приспособление, т.е. реадaptация воспитанника к жизни на свободе, в новых, как правило, трудных условиях, требующих значительных усилий.

Под ресоциализацией понимается такое воздействие на осужденных, при котором они включаются в положительные социальные связи и начинают играть общественно полезные роли. Они позволяют поддерживать те навыки ролевого общения, которые осужденные обычно начинают терять в связи с изоляцией от общества.

С 2013 года в колонии ЛА-155/6 г. под руководством профессора Акажановой А.Т. (докторанты, магистранты, дипломники кафедры Общей и прикладной психологии КазНПУ им. Абая) проводят психолого-коррекционную работу, согласно Меморандума, заключенного с Департаментом КУИС г. Алматы. Данная работа направлена на предупреждение совершения ими новых преступлений и является важным направлением превентивной деятельности. Группа занимается психологическим сопровождением лиц, которых готовят к УДО. Основная задача – это решение проблем ресоциализации и реадaptации воспитанников к жизни на свободе.

Психологическая помощь, как одна из уровней рассматриваемой системы, играет в ней связывающую роль и отличается выраженной гуманистической направленностью. Этот факт получил свое отражение в таких принципах психологической работы, как конфиденциальность, добровольность и личная заинтересованность, искренность, принятие человеком ответственности за свою жизнь, взаимное доверие, поддержка, уважение личности и его индивидуальности.

Психологическая коррекция оказывает особое воздействие на воспитанников в целях изменения и приведения их поведенческих отклонений в соответствующую норму, а также усвоения ими социально-нравственных устоев социума. Психологическое сопровождение (воздействие) в этом случае требует применения комплекса системных мер и методов в работе с делинквентами в условиях социальной изоляции.

Цели и задачи наших психокоррекционных работ направлены на исправление отклонений в поведении и изменений негативных свойств личности несовершеннолетних воспитанников пенитенциарных учреждений. Среди методов коррекции и реабилитации делинквентного поведения несо-

вершеннолетних одно из ведущих мест занимают различного рода социально-психологические тренинги. Социально-психологический тренинг (СПТ) эффективно формирует навыки неагрессивного общения, что помогает подросткам лучше понять и оценить себя, свою личность, получить опыт рефлексии, самоанализа своего поведения. Здесь, речь идет, прежде всего, о групповой коррекционной работе с нарушениями коммуникативной, эмоционально-волевой сферы и лиц с неадекватной самооценкой личности. При работе с дезадаптированными подростками надо учитывать, что наряду с общими методическими принципами, на основе которых проводятся групповая работа и социально-психологические тренинги, работа с этой категорией имеет некоторую самостоятельную специфику, которая должна быть учтена при организации и проведении тренингов. Поэтому можно выделить условия, влияющие на эффективность групповой коррекционной работы с несовершеннолетними:

– начальный этап в исследовании несовершеннолетних должен быть посвящен формированию мотивации подростков. Обычно он занимает больше времени с дезадаптированными подростками, чем с благополучными лицами;

– на начальном этапе мотивации необходимо использование элементов, сильно влияющих на эмоциональное переживание участников и умеющих задеть за «живое и значимое в их жизни». Несомненно, каждый психолог-практик знает эти правила не понаслышке, но мы позволим напомнить о них, поскольку результаты тренинга будут эффективны только тогда, когда эти правила (принципы) будут соблюдаться. В каждой группе они могут модифицироваться. Все это необходимо для эффективного развития группы. Назовем принципы, которые легли в основу нашей сопроводительной деятельности:

1. Здесь и теперь. Принцип, ориентирующий участников на то, чтобы предметом их анализа были процессы, происходящие в группе в данный момент. Кроме специально оговоренных случаев, запрещаются проекции в будущее и прошлое.

2. Искренность и открытость. Это правило способствует получению для себя и предоставлению другим участникам честной обратной связи, т.е. той информации, которая так важна каждому участнику и которая запускает не только механизмы самосознания, но и механизмы межличностного взаимодействия.

3. Принцип «Я». Основное внимание участников должно быть сосредоточено на процессах самопознания, на самоанализе и рефлексии. Все высказывания должны строиться с использованием личных местоимений единственного числа. Это тем более важно, что связано с одной из задач тренинга – научиться брать ответственность на себя.

4. Активность. Психологический тренинг – это один из активных методов обучения и развития, а такая норма, как активное участие всех, является обязательной. Даже если упражнение носит демонстративный характер, каждый участник имеет право высказаться в конце занятий (в процессе обратной связи). Если участник ничего не говорит, это еще не значит, что он занимает пассивную позицию. Это может быть связано с тем, что он прорабатывает проблему внутри себя, а это и является его активной внутренней позицией.

5. Конфиденциальность. Все, о чем говорится в группе относительно конкретных участников, не должно распространяться, а оставаться внутри группы – это является условием создания атмосферы психологической безопасности и самораскрытия [6, 212-213].

В арсенале психолого-педагогических средств имеются разнообразные приемы и методы: изучение биографических данных (сбор анамнеза), индивидуальные беседы, систематические наблюдения, естественный эксперимент, изучение через коллектив, личный контакт, переписка с родными и т.д. Изучение личностных особенностей и их влияние на поведение поможет глубже разобраться в проблемах каждого из осужденных для успешного решения задач, стоящих перед ювенальной юстицией Республики Казахстан. Так, например, анамнестическая работа, проведенная в колонии, свидетельствует о том, что 80% выходцы из неблагополучных неполных семей, жизненный уровень которых ниже среднего, имеют неполное образование, а некоторые не имеют даже писать и соответственно своему возрасту читать. Значительное число несовершеннолетних, вставших на криминальный путь, имели родителей, осужденных за нарушение норм закона еще до того, как их дети достигли юношеского возраста. Подтверждением служат судьбы детей, совершивших убийство, они аналогичны преступлениям своих отцов.

В целях изучения эмоционально-психического состояния и индивидуально-личностных особенностей несовершеннолетних осужденных использовались следующие методики: Спилбергера-Ха-

нин (личностная и ситуативная тревожность), цветовой тест М. Люшера (психическое состояние), методика РНЖ (рисунок несуществующего животного), Г. Айзенка (тревожность, фрустрация, агрессия, ригидность), авторская методика Акажановой А.Т. способствовавшая выявлению основных видов делинквентного поведения (агрессивного, криминально-делинквентного, аддиктивного, суицидального), тест К. Леонгарда-Н.Шмишека помогла выявить взаимосвязь и влияние типов акцентуации на проявление основных видов противоправного поведения.

В эпоху развития практических отраслей психологической науки и гуманизации пенитенциарных систем особое значение придается социально-психологическому сопровождению несовершеннолетних, основанных на принципах законности, гуманности и справедливости.

Список использованной литературы:

1. Дмитриев Ю.А. Пенитенциарная психология / Ю.А. Дмитриев, Б.Б. Казак. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 681 с.
2. Концепция развития системы ювенальной юстиции в РК на 2009-2011 годы // Мат-лы официального сайта министерства юстиции РК от 19 августа 2008 года.
3. Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» от 8 августа 2002 года № 345-Пб с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.07.2007.
4. Словарь терминов по защите прав ребенка. – Астана: ЮНИСЕФ Казахстан, 2007.
5. Змановская Е.В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения). – М.: Академия, 2004. – 288.
6. Акажанова А.Т. Психология девиантного поведения несовершеннолетних: теория и практика. Монография. – Алматы: Ценные бумаги, 2011. – 304 с.

А.Т. Акажанова¹

*¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ МЕКЕМЕЛЕРДЕГІ ЮВЕНАЛДЫҚ ӘДІЛЕТ ЖӘНЕ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫ СҮЙЕМЕЛДЕУ МӘСЕЛЕСІ

Түйіндеме

Мақалада ювеналды әділет және Алматы қаласының пенитенциарлы мекемедегі тәрбиеленушілерді психологиялық сүйемелдеу проблемалары ашылған. Кәмелетке толмағандар арасында қылмыстық рецидив болдырмау үшін психологиялық алдын алу шараларын қолдану сипатталған. Автор ерекше көңіл бөліп отыр «Қазақстан Республикасында ювеналды әділет жүйесін дамыту тұжырымдамасына». Зерттеу тобының мүшелері пайдаланатын диагностикалық және түзету жұмыстарының түрлері сипатталған.

Түйінді сөздер: Ювеналды әділет, кәмелетке толмағандар, психологиялық сүйемелдеу, психологиялық алдын алу, түзету, тәрбиеленушілер, делинквентті мінез-құлық.

А.Т. Akazhanova¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai

THE JUVENILE JUSTICE SYSTEM AND PROBLEMS OF FOLLOW-UP FOR MINORS IN PENAL INSTITUTIONS

Annotation

The article reveals the problems of juvenile justice and psychological support of the inmates of penitentiary institutions in Almaty. Describes psychological preventive measures to prevent recidivism among minors. The author pays special attention to the “Concept of development of the juvenile justice system in the Republic of Kazakhstan”. The types of diagnostic and correctional works used by the members of the research group are described.

Key words: juvenile justice, minors, psychological support, psychological prevention, intervention, pupils, delinquent behavior, resocialization and readaptation.

Тапалова О.Б.¹

¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

ИЗМЕНЕНИЕ МОТИВАЦИОННОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ПРИ ПСИХИЧЕСКИХ И ПОВЕДЕНЧЕСКИХ РАССТРОЙСТВАХ ВСЛЕДСТВИЕ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПСИХОАКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ

Аннотация

В настоящей статье представлены данные об особенностях мотивационной сферы лиц с психическими и поведенческими расстройствами, вследствие употребления психоактивных веществ. Полученные экспериментальные результаты свидетельствуют о положительных и отрицательных корреляциях мотивации достижения и личностных факторов испытуемых.

Методики использованные в данном исследовании: тест Хекхаузена, Фрайбургский многофакторный личностный опросник FPI, тест «Диагностика мотивационной структуры личности», опросник «Большая пятерка». Полученные данные необходимы при разработке развивающей психокоррекционной программы развития мотивационного баланса.

Ключевые слова: мотивация достижения, психоактивные вещества, синдром зависимости, невротический блок, самоконтроль поведения.

В МКБ-10 в раздел «Психические и поведенческие расстройства вследствие употребления психоактивных веществ» (F10-F19) включены разнообразные расстройства различной степени тяжести, объединенные тем, что все они могут быть объяснены употреблением одного или нескольких психоактивных веществ [1, с.74-84].

Ц.П. Короленко, В. Ю. Завьялов пишут об изменении мотивов потребления алкоголя по мере развития психических и поведенческих расстройств в результате употребления алкоголя [2-4]. В.Ю. Завьялов выделил три триады шкал мотивации потребления алкоголя: социально-психологические мотивы; личностные, персональные мотивы; патологические мотивы [4]. При этом на ранних этапах психических и поведенческих расстройств в результате употребления алкоголя главную роль играют социальные мотивы. В дальнейшем на первое место выходят личностные мотивы с преобладанием стремления к эйфории. На последующих стадиях развития синдрома зависимости их сменяют аддиктивные и похмельные мотивы, а среди личностных выделяются атарактические мотивы.

Б.С.Братусь занимался исследованием мотивационной сферы лиц с психическими и поведенческими расстройствами вследствие употребления алкоголя [5]. В центре внимания ученого были особенности иерархии мотивов у этой категории лиц и закономерности процесса формирования патологической потребности в алкоголе. На основе анализа историй болезни этой группы лиц автор сделал вывод о выраженности у них личностных изменений. У таких больных было выявлено существенное снижение уровня личностного функционирования, включая личностную деградацию. При этом основные изменения, по мнению Б.С. Братуся, происходят в потребностно-мотивационной сфере, что проявляется в разрушении установок, существовавших до формирования синдрома зависимости, значительном сужении круга интересов человека.

В интеллектуально-мнестическом функционировании значимые нарушения при экспериментально-психологическом исследовании не выявлялись: уровень процессов обобщения и отвлечения, способность к абстрагированию оставались без заметного снижения. Недостаточность познавательной активности проявлялась при выполнении заданий, требующих достаточного уровня функционирования мотивационных процессов, позволяющих длительно сосредотачивать внимание, проявлять умственные усилия, ориентироваться в новом материале. Мотивационный дефицит отражался также на нарушении целенаправленности суждений, снижении критичности, неадекватной оценке собственных возможностей с тенденцией к их завышению, неустойчивости уровня притязаний.

В результате изучения историй болезни лиц с психическими и поведенческими расстройствами вследствие употребления алкоголя Б.С. Братусь смог получить ответ на вопрос о механизмах формирования новой потребности, а именно – патологической потребности в алкоголе. Изначально

у человека нет потребности в алкоголе, в отличие от первичных и приобретенных потребностей, присущих человеку в норме. Поэтому самостоятельной побудительной силой алкоголь обладать не может. На начальном этапе употребления психоактивное вещество выполняет функцию вспомогательного средства, способствующего реализации существующих мотивов, сформированных на основе естественных потребностей. Человек, прибегающий к употреблению алкоголя, может облегчать удовлетворение потребности в отдыхе, в общении [5].

Поскольку постепенно в сознании формируется и закрепляется устойчивая связь удовлетворения различных естественных потребностей с употреблением алкоголя, возникает сначала психологическая, а несколько позже – и физиологическая зависимость. С формированием синдрома зависимости желание постоянно испытывать ощущения и эмоции, связанные с употреблением алкоголя, становится все более частым и интенсивным. С какого-то момента для человека более значимыми становятся не те потребности, которые он удовлетворял с помощью употребления алкоголя, а само употребление алкоголя и испытываемые в связи с его приемом ощущения и эмоции. На определенном этапе происходит кардинальное изменение в причинно-следственных и смысловых связях между употреблением и деятельностью, осуществлению которой это употребление способствовало. Человек прибегает к употреблению психоактивного вещества не для того, чтобы, к примеру, облегчить удовлетворение потребности в общении, а, наоборот, прибегает к общению для того, чтобы облегчить удовлетворение патологической потребности в веществе. В результате употребление алкоголя превращается в самостоятельный, довольно устойчивый и выраженный мотив.

Употребление алкоголя включается в систему ведущих целевых установок человека, начинает осознаваться как важный мотивационный ориентир. Потребность в психоактивном веществе осмысливается в контексте других личностных смыслов. Результатом и неизбежным следствием формирования новой патологической потребности становится значительная перестройка личности человека с синдромом зависимости: меняется содержание и динамика потребностей, намерений, стремлений, интересов, эмоциональных переживаний и познавательной деятельности.

Опосредованность потребностей и мотивов прямо связана с их иерархизированностью и наличием связей соподчинения. У лиц с синдромом зависимости ведущим смыслообразующим мотивом становится мотив употребление алкоголя, причем этот мотив формируется на основе непосредственной потребности. По мере развития психических и поведенческих расстройств вследствие употребления алкоголя у этих лиц происходит значительное нарушение преморбидной иерархии мотивов и укрепление в мотивационной системе нового патологического мотива.

Интересы, установки, стремления и намерения, существовавшие до развития указанных нарушений, уступают место другим мотивационным образованиям. Те сферы жизни, которые представляли для человека ценность, теряют свою значимость и превращаются во вспомогательные средства удовлетворения доминирующей патологической потребности и реализации соответствующего мотива.

Цель исследования – выявить связь мотивации достижения с личностными факторами при психических и поведенческих расстройствах вследствие употребления психоактивных веществ.

Методы исследования. Наше исследование проводилось с помощью следующих методик: Тест Хекхаузена. Данный тест представляет собой психологический инструмент для изучения силы и направленности мотивов человека и касается преимущественно двух основных аспектов - мотивации достижения успеха и мотивации избегания неудачи. Включение данного теста в комплекс методов эмпирического исследования мотивации достижения лиц с психической патологией – обусловлен, с одной стороны, относительной «легкостью» проведения исследования, с другой стороны, - устойчивым авторитетом данного метода среди специалистов в области мотивации достижения. В качестве стимульного материала, провоцирующего обследуемого неосознанно обнаружить силу и направленность своей мотивационной сферы, Хекхаузен предложил использовать 6 карт, отличающихся от картинок теста ТАТ в основном тем, что на них изображены фрагменты служебно-производственных ситуаций. По созданным обследуемым лицом сюжетам с помощью «ключа» выделяются те основные позиции (признаки), простой подсчет которых позволяет вычислить и сопоставить два ведущих мотива, направленных на достижение цели и на избегание неудачи [6].

Фрайбургский многофакторный личностный опросник FPI – это личностный опросник, шкалы которого отражают совокупность взаимосвязанных факторов. Его разработка начата немецкими психологами Фаренбергом, Заргом, Гампелом в 1963 году [7]. На русском языке существует только одна форма опросника – FPI-B. Он был адаптирован и модифицирован на факультете психологии ЛГУ по договору о научном сотрудничестве с Гамбургским университетом. Результатом теста яв-

ляется профиль личности, составленный из девяти основных факторов: невротичность, спонтанная агрессивность, депрессивность, раздражительность, общительность, уравновешенность, реактивная агрессивность, застенчивость, открытость – и трех производных: экстраверсия-интроверсия, эмоциональная лабильность, маскулинность-феминность.

Тест «Диагностика мотивационной структуры личности» В. Мильмана. Для исследования мотивации достижения нам необходимо было также получить сведения об особенностях мотивационной сферы личности и ее структуре. Нас интересовал вопрос о качественном содержании мотивационной сферы и ее составляющих, отражающих направленность на те или иные сферы жизни. Этой цели соответствует применение методики «Диагностика мотивационной сферы личности». Методика позволяет диагностировать мотивационный (МП) и эмоциональный (ЭП) профили личности [7].

Опросник «Большая пятерка». В комплекс методов исследования вошел один из наиболее часто используемых личностных опросников – «Большая пятерка» (Big Five). Этот метод дал возможность получить информацию о главных факторах личностных характеристик испытуемых с тем, чтобы проанализировать возможные связи этих факторов с различными характеристиками их мотивации достижения. Разработчиками этой психодиагностической методики являются П. Ховард, П. Медина и Дж. Ховард. Она предназначена для экспресс-диагностики пяти таких факторов личности: отрицательная эмоциональность, нейротизм (negative emotionality); экстраверсия (extraversion); открытость опыту (openness); склонность к согласию (agreeableness); добросовестность (conscientiousness). Адаптация этой методики была сделана на базе Киевского национального университета профессором Л. Ф. Бурлачук и Д. К. Королевым [8].

Мы получили данные о параметрах мотивации достижения в этой группе лиц не только в связи с поведением испытуемых в ситуации экспериментального исследования, но и по результатам тестов мотивации достижения. В данной группе была проанализирована связь мотивации достижения с личностными факторами. Медицинский диагноз, который был выставлен представителям этой группы: «Психические и поведенческие расстройства вследствие употребления психоактивных веществ» (F-10-F-19).

Всего было исследовано 57 испытуемых, в том числе с диагнозом «психические и поведенческие расстройства вследствие употребления алкоголя» – 27 испытуемых, «психические и поведенческие расстройства вследствие употребления опиоидов» – 30.

В табл. 1 представлены данные корреляционного анализа, отражающие связи мотивации достижения в каждой из подгрупп с личностными факторами.

Таблица 1

Корреляции показателей мотивации достижения с личностными факторами в группе лиц с диагнозом F-10 – F-19

Личностные факторы	Корреляция с мотивацией достижения по подгруппам	
	ППРВУА	ППРВУО
Самоконтроль – Импульсивность	0.397*	0.360*
Настойчивость-отсутствие настойчивости	0.402*	0.361*
Ответственность- безответственность		0.405*
Предусмотрительность – беспечность	0.386*	
Самоконтроль – отсутствие самоконтроля	0.394*	
Эмоциональная неустойчивость-эмоциональная устойчивость	-0.424*	-0.376*
Тревожность – Беззаботность		-0.402*
Напряженность – расслабленность	-0.372*	-0.380*
Эмоциональная лабильность – эмоциональная стабильность	-0.416*	

Примечание. ППРВУА – лица с психическими и поведенческими расстройствами вследствие употребления алкоголя, ППРВУО – лица с психическими и поведенческими расстройствами вследствие употребления опиоидов.

Как видим из табл. 1 в группе лиц с психическими и поведенческими расстройствами вследствие употребления психоактивных веществ, выявлены связи мотивации достижения с двумя обобщенными личностными факторами: «самоконтроль-импульсивность» и «эмоциональная неустойчивость-эмоциональная устойчивость». По подгруппам полученные связи мотивации достижения и шкал, составляющих эти факторы, различаются. Однако значение этих факторов для формирования мотивации достижения при данном типе нарушений, очевидно, достаточно большое.

Рассмотрим полученные данные по каждой подгруппе в отдельности.

Итак, в подгруппе лиц с психическими и поведенческими расстройствами вследствие употребления алкоголя, выявлены положительные корреляции мотивации достижения и фактора «самоконтроль – импульсивность» (0.397*), а также шкал этого фактора «настойчивость – отсутствие настойчивости» (0.402*), «предусмотрительность – беспечность» (0.386*), «самоконтроль – отсутствие самоконтроля» (0.394*). Также выявлены отрицательные корреляции мотивации достижения и фактора «эмоциональная неустойчивость – эмоциональная устойчивость» (-0.424*) и шкал этого фактора «напряженность – расслабленность» (-0.372*) и «эмоциональная лабильность – эмоциональная стабильность» (-0.416*).

Следовательно, благоприятный прогноз формирования мотивации достижения возможен при наличии усиления механизмов самоконтроля поведения, черт настойчивости, предусмотрительности, эмоциональной устойчивости и снижения уровня эмоциональной напряженности и лабильности в структуре личности [9, 10].

В подгруппе лиц с психическими и поведенческими расстройствами вследствие употребления опиоидов, выявлены положительные корреляции мотивации достижения и фактора «самоконтроль-импульсивность» (0.360*), а также шкал этого фактора «настойчивость-отсутствие настойчивости» (0.361*), «ответственность-безответственность» (0.405*). Также выявлены отрицательные корреляции мотивации достижения и фактора «эмоциональная неустойчивость – эмоциональная устойчивость» (-0.376*) и шкал этого фактора «тревожность-беззаботность» (-0.402*) и «напряженность – расслабленность» (-0.380*).

В этой подгруппе лиц, таким образом, благоприятный прогноз формирования мотивации достижения также связан с усилением волевого самоконтроля поведения и настойчивости. В этой подгруппе, однако, выявлена еще положительная корреляция мотивации достижения со шкалой «ответственность-безответственность». То есть, с формированием мотивации достижения связано еще и усиление черт ответственности. Такое же значение для позитивного прогноза имеют и повышение эмоциональной устойчивости, снижение тревожности и напряженности.

Обобщая полученные данные по обеим подгруппам, можем заметить, что на первый план вышли как связи с чертами «невротического блока» (фактор эмоциональной стабильности), так и с чертами, специфически связанными с позитивной динамикой выздоровления при наличии зависимости от психоактивных веществ (фактор самоконтроля).

Такие данные являются довольно показательными. Точка зрения на психические и поведенческие расстройства вследствие употребления психоактивных веществ как на невроз, усложненный употреблением химических веществ, обсуждалась в психиатрической и психологической литературе [11]. Формирование синдрома зависимости от психоактивных веществ возникает после определенного периода употребления, но психологические особенности и личностные диспозиции формируются задолго до момента первого контакта с психоактивным веществом.

В этих диспозициях преобладают черты, сходные с чертами невротика: эмоциональная неустойчивость, лабильность, тревожность, сенситивность в сочетании с низким качеством межличностных контактов, неудовлетворенностью ими.

«Невротический блок» сохраняет свою значимость и после н активной фазы зависимости. Однако он приобретает специфические черты, связанные с появлением других особенностей вследствие ведения образа жизни, необходимого для поддержания употребления психоактивных веществ. Снижаются ответственность и самоконтроль поведения, связанного со сферами жизни, отличными от сферы употребления.

Точка зрения на лиц с психическими и поведенческими расстройствами вследствие употребления психоактивных веществ, как на безвольных и не способных проявить настойчивость, довольно неточна. По данным клинических наблюдений, бесед с самими пациентами, их волевые механизмы функционируют на высоком уровне, однако только в сфере, связанной с употреблением психоак-

тивных веществ, то есть, в сфере жизненных отношений, которые становятся для человека значимыми.

К примеру, зависимый от опиоидов в беседе с психологом рассказывает: «Когда мне нужно было добыть наркотик, я проявлял чудеса героизма. Я находил возможности, чтобы ехать на автостопе без денег (потому что деньги были только на дозу), справлялся со всеми преградами. Иногда я сам удивлялся, откуда у меня такие возможности и силы, которых вроде и не было совсем. В то же время, если мне надо было выполнять какую-то работу, обязанность, я не находил в себе ни малейших ресурсов. Мог жить в квартире и не убирать ее месяцами, «забивал» на работу, хотя понимал, что выгонят, но почему-то меня это не стимулировало».

То есть, и волевые механизмы, и, очевидно, мотивация достижения у этой категории лиц, являются не тотально сниженными, а искривленными в соответствии с ценностью психоактивного вещества и соответствующей потребностью в ней. Сфера достижений для человека, у которого сформирован синдром зависимости, суживается до достижений в сфере жизни, связанной с употреблением психоактивных веществ. Остальные сферы становятся незначимыми, следовательно, и мотив достижения в этих других сферах не формируется [9, 10].

Следовательно, применительно к пониманию зависимости от психоактивных веществ целесообразно говорить не о снижении мотивации достижения, а об ее искривлении, сужении сферы, в которой она формируется. Поэтому выздоровление можно рассматривать как обратный процесс, процесс расширения сферы, в которой при психических и поведенческих расстройствах вследствие употребления психоактивных веществ формируется мотивация достижения.

Выводы. У лиц с психическими и поведенческими расстройствами вследствие употребления психоактивных веществ происходит не столько снижение уровня мотивационных тенденций, сколько их искривление: формируются новые потребности с соответствующими им личностными диспозициями. Мотивационная неустойчивость на ранних этапах зависимости сменяется устойчивостью искривленной мотивационной сферы на поздних ее этапах.

При этом потребности приобретают строение влечений, между ними утрачивается координация, происходит полное подчинение мотивационной сферы ведущему мотиву – мотиву употребления психоактивных веществ. В периоде ремиссии снижается уровень диссоциации мотивационно-смысловой сферы, в частности, в структуре мотивационно-смысловой сферы зависимых лиц появляются новые смысловые образования – факторы смысловых конструкторов: личностная свобода, самовыражение, эмоциональная зрелость, ответственность.

Список использованных источников:

1. Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Клинические описания и указания по диагностике / Перевод на русский язык под ред. Ю.Л. Нуллера, С.Ю. Циркина. – Киев : Изд-во «Сфера», 2005. – 306 с.
2. Короленко Ц.П., Завьялов В.Ю. *Личность и алкоголь*. – Новосибирск: Наука, 1987. – 168 с.
3. Короленко Ц.П. *Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева – СПб.: Санкт-Петербургский научно-исследовательский психоневрологический институт, 1991. – № 1. – С. 8-15.*
4. Завьялов В.Ю. *Психологические аспекты формирования алкогольной зависимости*. – Новосибирск: Наука, 1988. – 198 с.
5. Братусь Б.С. *Аномалии личности*. – М.: «Мысль», 1988. – 301 с.
6. Собчик Л.Н. *Мотивационный тест Хекхаузена. Практическое руководство*. – СПб.: Речь, 2002. – 16 с.
7. Мильман В.Э. *Метод изучения мотивационной сферы личности / Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации*. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – С.23-43
8. Бурлачук Л.Ф., Д.К. Королев *Адаптация шкалы для диагностики пяти факторов личности // Вопросы психологии*. – М., 2000. – № 1. – С. 126–134.
9. Тапалова О.Б., Негай Н.А., Нуралиев Б.Ж., Шайхысламова Э.Б. *Исследование личностных особенностей и мотивационной направленности аддиктивной личности // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии*. – Новосибирск, 2014. – №2 (37). – С.69-80.
10. Тапалова О.Б., Негай Н.А., Акназаров С.А., Нуралиев Б.Ж. *Исследование мотивации достижения при психических расстройствах // Вестник Казахского национального медицинского университета имени С. Асфендиярова*. – Алматы, 2015. – № 1. – С. 73-77.
11. Блейхер В.М., Крук И.В. *Патопсихологическая диагностика*. – Киев : Здоров'я, 1980. – 280 с.

Топалова О.Б. ¹

¹ Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

ПСИХОАКТИВТІ ЗАТТАРДЫ ҚОЛДАНУ САЛДАРЫНАН ПСИХИКАЛЫҚ ЖӘНЕ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҚ БҰЗЫЛУ КЕЗІНДЕГІ МОТИВАЦИЯЛЫҚ БАҒЫТТЫҢ ӨЗГЕРІСІ

Түйіндеме

Бұл мақалада психоактивті заттарды қолдану салдарынан психикалық және мінез-құлықтық бұзылу кезіндегі мотивациялық бағыттың өзгерісі сипаттамалары туралы деректер ұсынылады. Эксперимент нәтижелерінде жетістікке ынталандыру және тұлғалық факторлар арасындағы оң және теріс корреляция көрсетеді. Осы зерттеуде пайдаланылған әдістер: Хекхаузен тесті, көп фактрлы Фрайбург тұлғалық сауалнамасы FPI, «Тұлғаның мотивациялық құрылымының диагностикасы» сауалнамасы, «Үлкен Бес» сауалнамасы.

Алынған зерттеулер нәтижесі мотивациялық баланстың психологиялық түзету бағдарламасын әзірлеу қажеттігін ұсынады.

Түйін сөздер. Жетістікке ұмтылу, психоактивті заттар, нашақорлық синдромы, невротикалық блок, өзін-өзі бақылау тәртібі.

Topalova O.B. ¹

¹ Kazakh national pedagogical university of the name of Abai
(Almaty, Kazakhstan)

CHANGE OF MOTIVATION DIRECTION IN MENTAL AND BEHAVIORAL DISORDERS AFTER USE OF PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

Abstract

This article presents data on the characteristics of the motivational sphere of persons with mental and behavioral disorders, due to the use of psychoactive substances. The obtained experimental results indicate positive and negative correlations of the motivation of achievement and the personal factors of the subjects. The methods used in this study are the Hekhausen test, the Freiburg multifactorial personality questionnaire FPI, the test "Diagnosis of the motivational structure of the personality", the questionnaire "Big Five". The obtained data are necessary for the development of a developmental psycho-correctional program for the development of the motivational balance.

Keywords. Motivation of achievement, psychoactive substances, addiction syndrome, neurotic block, self-control, behaviour.

УДК 15 21 58

Meruyert Assylkhanova ¹

¹ Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION

Abstract

This study analyzes pedagogical communication, a specific aspect of a teacher's practical work in real time. It includes specific content and comprises methods of interaction between 4 pedagogical participants, the subject areas, and cognition of communication, i.e., the basic characteristics of communication. Based on this understanding, pedagogical communication can be considered as a factor that optimizes the educational process.

Keywords: professional, factor, phenomenon, specifics, communication, function, coordination, self-expression, syndicated, presentation, translational, cognition, initiator, structure.

1. Introduction

Pedagogical work is a profession in which communication plays a central role. It is the primary tool through which education and upbringing are implemented. Pedagogical communication was identified as a scientific category in the mid-1970s.

The study of pedagogical communication was initiated by several different lines of research, such as that related to social perception problems (Bodalev), collective theory and interpersonal relationships in the pedagogical process (Kolominskiy, Petrovskiy), and the psychology involved in teaching (Kuzmina, Sherbakov) (Brudniy, 1989). These psychological studies laid the groundwork for the initial research on issues related to pedagogical communication.

In psychology, pedagogical communication is described as a special type of communication (in comparison with business or professional communication between a doctor and patient, etc.) that contains inherent features specific to interaction in education. The understanding of pedagogical communication is based on principles which state that communication holds an independent place among the most important types of human activity (Anan'ev), influences personality formation (Anan'ev), is multifunctional (Anan'ev, Bodalev, Lomov, Myasishev), and is the most important medium through which relationships are maintained (Myashishev). This process involves important internal aspects of human interaction, participants learning to communicate with each other (Anan'ev, Bodalev), and social-perceptual processes that are crucial for the qualitative development of personality (Bodalev, Kondrat'eva).

Zimnyaya (2000) examines pedagogical communication as a form of educational interaction that involves cooperation between teachers and students, that is, personally and socially oriented interaction.

2. Methods

According to Kan-Kalik and Kovalev (1987), professional pedagogical communication is a system of techniques and methods that ensures the realization of the goals and objectives of pedagogical activity as well as of individuals involved in organizing this activity and guiding the social-psychological interaction between teachers and learners.

To ensure learning, this interaction includes information exchange, interpersonal cognition, and the organization and regulation of relationships through various means of communication.

The process of pedagogical communication includes the integrated pedagogical self-presentation of the teacher's personality to his/her audience. The teacher organizes and takes control of the process, thus serving as a catalyst for it (Kan-Kalik & Kovalev, 1987). Slastenin and Mazher (1991) describe pedagogical communication as a multifunctional process comprising the organization, establishment, and development of communication, understanding, cooperation, and interaction between teachers and students, generated by the objectives and content of their mutual activity.

Leont'ev (1979) emphasizes the importance of creating a favorable psychological climate for pedagogical communication and offered the following definition of this phenomenon:

“Pedagogical communication is a type of professional communication between teachers and students in the classroom during the lesson or outside it as part of upbringing that serves a pedagogical function, and it is directed (if complete and optimal) toward creating a favorable psychological climate as well as enabling psychological optimization of educational activity and relationships between teachers and students within the class.”

3. Results and Discussion

Thus, researchers, while defining the essence of pedagogical communication, rely on the following fundamental position related to the analysis of this phenomenon: (1) pedagogical communication should be studied within the framework of a general theory of communication and should employ the same terms; (2) during the analysis, the specifics of pedagogical communication must be considered; and (3) pedagogical communication is a form of educational interaction that involves cooperation between teachers and students.

According to Zimnyaya (2000), the specifics of this form of interaction lie within its polyobjectional and polysubjectional orientations. The polyobjectional orientation of pedagogical communication is concerned with the fact that it is directed not only toward the teacher's actual interaction with learners but also toward the teacher's organizing the educational material and creating the foundation for this creativity. This provides the basis for the pedagogical system.

The researcher highlights a threefold orientation of communication, focusing on the educational interaction itself, the students (their present state and future development), and the learning material.

As a form of educational cooperation, pedagogical communication is characterized by a threefold orientation of its subjects: personal, social, and subjectional. Therefore, the peculiarity of pedagogical communication is reflected in its organic combination of elements of personally, socially, and subjectionally oriented communication as well as in the implementation of its functions, which are related to the teacher's goals. According to Brudniy (1989), communication serves four main functions:

- (1) instrumental – coordinating activities;

- (2) syndictive – creating communities and groups;
- (3) self-expressive – presenting one's personality; and
- (4) translational.

The researcher believes that the latter function is of particular interest, because it is the basis of learning; education occurs through communication.

Kaprenko proposed to classify the functions of communication and its results.

into the following categories: contactive, informational, incentive, coordinational, function of understanding, emotivefunction of establishing relationships, and function of influence. Examining pedagogical communication, Zimnyaya (2000)emphasizes the presence of three functions within this process: education (as a manifestation of the translationalfunction), upbringing, and facilitation (the function of facilitating communication). Lobanov notes that professionalpedagogical communication had distinctive functions.

Therefore, along with the information, education, and contactfunctions, the researcher highlights the following functions:

- (1) enhancing mutual relationships;
- (2) organizing andimplementing activities;
- (3) familiarizing a partner with an experience and the values of communication with the initiator ofthat experience;
- (4) facilitating the child's communication;
- (5) participation; and
- (6) developing the student's personality.

Thus, there are several approaches to determine the functions of pedagogical communication, even though manystudies underline its multifunctionality. The broad scope of these functions allows us to solve important problems relatedto education and upbringing.

The question of the structural unit of pedagogical communication has been addressed differently in various studies.

Several researchers (Kan-Kalik&Kovalev, 1987; Lisina, 1997; Zimnyaya, 2000) argue that the structural unit ofpedagogical communication is a communicative task that operates within the communicative act. Kan-Kalik and Kovalev(1987) state that while building a communicative task, it is necessary to consider the presuppositions: the pedagogicalproblem, the current level of pedagogical communication between teachers and students, the individual characteristics of teachers and students, and the record of work methods (Slastenin&Mazher, 1991).

Communicative tasks represent a problematic communication situation that must be resolved to ensure efficientmethods of pedagogical influence in a suitable context within a professional pedagogical communication situation.

Theresearcher proposes to schematically express this system of professional pedagogical communication through thefollowing :

- (1) a pedagogical task;
- (2) a system of selected education and upbringing methods to solve the task;
- (3) asystem of communicative tasks that must be solved to implement education and upbringing methods chosen by theteacher; and
- (4) pedagogical influence.

Lisina (1997) argues that the purpose of the communicative task is to achieve a situation in which participants takevarious actions in a process of communication. The communicative task depends upon internal and external conditions,but more precisely, it characterizes the communicative activity.

The communicative task, which drives verbal and nonverbalresponses, is a productive and receptive unit.From a teacher's perspective, the following groups of communicative tasks are relevant in pedagogicalcommunication:

- (1) transmission of information;
- (2) request for information;
- (3) motivation for verbal or non-verbal action; and
- (4) expression of opinion regarding verbal and non-verbal action of the partner in pedagogical communication.

Several studies have attempted to categorize communicative tasks. However, the communicative tasks of speechare generally highlighted: message, persuasion, motivation, inducement, approval, explanation, proof, etc.

Kluyeva et al. (2003), Batrakova, and Varenova believe that the structural unit of pedagogical communication is a situation, which represents a specific aspect of a teacher's practical work in real time. It contains specific content and comprises the forms of interaction among the situation participants, the subject area, and cognition of communication, i.e., the basic characteristics of communication (Kluyeva et al., 2003).

4. Conclusion

Researchers have adopted different approaches to the pedagogical communication problem; however, they have not arrived at a consensus regarding the content, structural unit, and functions of pedagogical communication. Nevertheless, these studies reflect essential aspects related to understanding the problem. A survey of teachers with different levels of experience suggested that many teachers are unaware of the objectives and functions of pedagogical communication;

some neither understand the structure nor perceive the communicative task as necessary in the educational process.

All human activities include communication, but in pedagogy, it is an instrument of influence and is professionally significant. This view is shared by Dobrovich, who believes that "no matter what subject is taught by a teacher, above all, he teaches to a belief in the power of the human mind, a powerful need for knowledge, the love of truth, and a dedication to community service." Leont'ev (1979) notes the importance of influence in pedagogical communication. He states that

the optimal pedagogical communication "creates the most favorable conditions for the development of students' motivation, the creative nature of educational activity, and the pupil's personality; provides a favorable emotional climate for education (in particular, prevents the emergence of a "mental barrier");

enables the management of social psychological processes in a classroom; and most effectively uses the teacher's personality.

Therefore, an effectively organized process of pedagogical communication aims to

(1) provide real psychological contact between teachers and students, making them subjects of communication;

(2) overcome various psychological barriers that arise during student-teacher interaction;

(3) encourage students to shift from their usual position of being led to that of independently participating in teamwork, consequently transforming them into subjects of pedagogical creativity; and

(4) create productive interpersonal relationships between teachers and students that combine professional and personal levels of communication which are integrated with the social-psychological structure of the educational process.

Based on this understanding of pedagogical communication, it can be considered as a factor that optimizes the educational process.

Bibliography

1 Brudniy, A. A. (1989). *Understanding of communication*. Moscow.

2 Kan-Kalik, V. A., & Kovalev, A. G. (1987). *Classification of psychological types of communication*. *Problems of psychology*, 3,

3 Kluyeva, N. V. et al. (2003). *Pedagogical psychology: Textbook for students of higher educational institutions*. Under supervision of N.V.

4 Kluyeva. Moscow.

5 Leont'ev, A. A. (1979). *Pedagogical communication*. Moscow.

6 Lisina, M. I. (1997). *Communication, personality, and psychology of children*. Under supervision of A. G. Ruzskaya. Moscow.

7 Slastenin, V. A., & Mazher, N. E. (1991). *Diagnostics of professional competence of young people to pedagogical activity*. Moscow.

8 Zimnyaya, I. A. (2000). *Pedagogical psychology. Textbook for higher educational institutions*. Moscow.

9 Namazbayeva Z. I. (2012) *Psychology*. Almaty. "Prints".

М.А. Асылханова¹

¹Казахский Национальный Педагогический Университет им. Абая

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

Это изучение анализирует педагогическую коммуникацию, специфический аспект практикума учителя в реальном времени. Это включает специфическое содержимое и охватывает методы взаимодействия между

педагогическими участниками, подвластными областями, и познанием коммуникации, т.е., основные характеристики коммуникации. Основано на этом понимании, педагогическая коммуникация может рассматриваться как фактор, который оптимизирует образовательный процесс.

Ключевые слова: профессиональный, фактор, явление, специфические особенности, коммуникация, функция, координация, самовыражение, объединенное в синдикаты, представление, переводный, познание, инициатор, структура.

М.А. Асылханова¹

*¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

ПЕДАГОГИКАНЫҢ КОММУНИКАЦИЯСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТТЕРІ

Түйіндеме

Бұл зерттеуде педагогикалық коммуникацияны талдайды. Мұғалімнің өзіне тән практикалық аспектісінің нақты уақыты. Ол белгілі бір мазмұнды қамтиды және педагогикалық қатысушылар арасындағы оқу-әдістемелік коммуникацияны біліп-түсінуге, коммуникацияның негізгі сипаттамаларын игеруге мүмкіндік береді. Осы түсінікке орай педагогикалық коммуникацияны білім беру процесін оңтайландыратын фактор ретінде қарастыруға болады.

Түйін сөздер: кәсіби, құбылыс, өзіндік ерекшеліктері, қарым-қатынас, функциясы, үйлестіру, өзін-өзі, біріктірілген, ұсыну, таным, бастаушы, құрылымы.

МРНТИ 15.81.26

Б.Д. Жигитбекова¹, Б.Айдарбекова²

*^{1, 2}Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан.*

ТОПТЫҚ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГТІҢ НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ

Түйіндеме

Мақалада психологиялық тренингте қолданылатын негізгі әдістер сөз болады. Терапиялық процестің тиімділігінің ерекше механизмдері және психотерапиялық әдісті қолдану ерекшеліктері айтылады. Клиенттің өмірін жағымды үрдісте өзгертуге бағытталған көзқарастар, мақсатқа бағытталған процестер мәселесі қарастырылады. Топтық тренинг әдістерінің мәселелеріне И.В.Вачковтың еңбектерінде терең және жан-жақты талдау беріледі. Тренингте қолданылатын жұмыстардың негізгі тәсілдері жөнінде жалпы түсінік сызбасы бейнеленген. Әдістердің мәселесін психологиялық тәжірибе құрамында талқылауда мамандар ешбір психологиялық әдіс әлеуметтік мәселелерді шеше алмайтындығына назар аударады. Нақты айтқанда, екі түрдегі субъектілер – *жеке және топтыққа* бағытталғандар болатындығы ескеріледі. Бұдан, тренингтік әдістерді жеке қатысушыларға бағытталған және жалпы топпен жұмысқа ұйғаруға бағытталғандар деп жіктеу мүмкін екендігіне талдау жасайды.

Түйін сөздер: Топтық пікірталас, тренингтік әдіс, топтық жұмыс, жеке және топтық психотерапия, топтық динамика, психотерапиялық топтар.

Егерде топтық психотерапиялық жұмыста жеке жұмыспен салыстырғанда қандай да бір өзіндік ерекшелік бар деп айтар болсақ, ол терапиялық процестің тиімділігінің қандайда бір ерекше механизмдерімен байланысты болуы қажет.

Негізінде, топтық жұмыстың тиімділігінің басты механизміне үлкен және кіші әлеуметтік ортада туындайтын қарым-қатынастардың үлгісі болатын топтық динамика жатады. Бұл талас тудырмайды, өйткені топтағы терапиялық жұмыстың белгілі бір стратегияларында терапевтің барлық іс-әрекетінің де бағыты болады. Бұл біріншіден, топтың әлеумет үлгісіне айналу процесін күшейтеді. Екіншіден, бұл қатар түсіну процесін өршітеді.

Психотерапияны қандайда бір психотерапиялық әдісті қолданудың бір ізділігінен емес, клиенттің өмірін жағымды үрдісте өзгертуге бағытталған көзқарастағы мақсатқа бағытталған процесс деп санағанда ғана әділ бағалау болмақ.

Атақты театр педагогы П.Ершов өзінің режиссерлік көзқарасымен адами барлық өзара әрекеттестіктің театр тілінде «күрес» деп аталатын қызық жіктеуін береді. Оның пікірінше, кез-келген өзар әрекеттестік іскерлік және бағыттылық болып бөлінеді. Іскерлік өзара әрекеттестік қандайда бір белгілі мақсатқа қол жеткізу үшін күрес. Бағыттылық – қатынас үшін күрес. [1]. Мұндай пайымдаудан бағыттылық өзара әрекеттестігі өзінің жетістілігі мүмкіндігі жағынан өте қауіпті. Мен маған деген қандайда бір белгілі қатынас үшін күресемін. Мысалы, көшбасшы ретіндегі, сүйікті адам ретіндегі, ұлы ақын ретіндегі және т.с.с. қатынас болмақ. Бұл жерде күткен нәтиже маған байланысты болмайды, керісінше кімнің қатынасы үшін күресем соған байланысты болады. Мұндай күрестің дәйегінің өзі бастапқыда-ақ, мені өз қалауымша қабылдамайтындығын көрсетеді. Нәтижесінде біреудің тарапынан мен қалаған қатынасқа қол жеткізу үшін мен өз бойымда бір нәрсені өзгертуім қажет.

Топтық динамика адам өміріндегі бағыттылық өзара әрекеттестіктің үлгісі болып табылады.

Алайда адам өмірінде өзара әрекеттестіктің басқа да түрі бар. Ол – белгілі мақсатқа қол жеткізуге нысандалған өзара әрекеттестік. Себебі мақсат қоя білу және оларға қол жеткізу үйлесімді адамның бір қасиеті. Үйлесімділік- басқа адамдармен қатынастарында өзін көрсете алу біліктілігімен байланысты. Сондықтанда топтық психотерапиялық жұмыстың тағы да бір өзіндік ерекше механизмі – әлеумет жағдайында нақты мақсатқа қол жеткізу процесін моделдеуді тұжырымдау. Топтық жұмыстың барлық үлгісі мен технологиясында топтық динамикамен қатар бұл механизмді қолдана бермейді.

Топтық психотерапияда бар барлық тәсілдерді төрт негізгі топқа бөлуге болады. Шартты түрде оларды құрылымдылық, іс-жүргізу, психотерапиялық және мәселелі-бағытталған топтар деп атайды.

Құрылымдылық топтар алдын ала анықталған жаттығулар жиынтығының басымдылығымен сипатталады. Оларды орындау барысында топ қатысушылары қолданылатын техникалардың өзіндік ерекшеліктерінің күшіне салыстырмалы түрде болжамды болатын, қандайда бір тәжірибе жинақтайды. Мұндай топтарда жаттығулар арқылы орындалатын материалдармен жұмыс өзіндік міндет болмайды. Өйткені олардың мақсаты қатысушылардың ары қарай өз өмірінде өзіндік ой елегінен өткізіп және қолдануға болатын жаңа тәжірибе алу болады. Құрылымдылық үлгісінде белгілі дәрежеде шектеу болады. Бұл шектеу біріншіден, жеке мәселелік құрылым жинақтаған өмірлік тәжірибесінің жеткіліксіздігі есебінен ғана қалыптаспайды. Тәжірибені өңдеу және құрастыруды игеру механизмдерінің жеткіліксіздігінің есебінен қалыптасады. Егерде бұл механизмдер даму мен өзгеруге тап болмаса қауіп туындауы мүмкін. Онда жекелік бағыттылық және қатынас жүйесінде жаңа тәжірибе өнімді интеграцияланады. Екіншіден, өзара жекелік қатынастар мұндай топтардағы жұмыстың жеке пәні болмайды. Бұл топтық психотерапия тиімділігінің механизмі ретіндегі топтық динамиканың құндылығын төмендетеді. Топтық динамика жеке жағдайларда мұндай топтардың негізгі міндеттерін орындаудағы басты кедергі болуы мүмкін.

Іс-жүргізу топтары қатысушыларды құрылымсыз топтық процеске енгізуге негізделген. Терапиялық жұмыстың пәні болып табылатын, топ мүшелерінің әр түрлі ішкі мазмұнының жүзеге асырады. Мұндай үлгі дәстүрлі психодинамикалық топқа тән болады. Бұл топтарда топтық динамика негізгі механизм және жұмыс пәні болып табылады.

Мұндай топтарда да кейбір шектеулер болады. Өзекті әсерлердің тереңдігі мен маңыздылығының деңгейі белгілі дәрежеде жүргізушінің жеке тұлғасы және топ құрамына байланысты болады. Басқаша айтқанда, ұсынылған материалдың өңдеу тереңділігі мен нәтижелігіне ықпал ететін көптеген субъективті және объективті әсерлер бар. Екінші шектеулік топтық динамика, бейнелей айтқанда, «таза өнер» жағдайында пайда болады. Терапевт пен клиент арасындағы байланысты қатынастар өздері үшін қалыптасады. Мұндай үлгі олардың байланыс құрастырылуынан басқа ешқандай әсер бермейді.

Психотерапиялық топтар бастапқы да алдына психотерапиялық мақсат қоймайды. Алайда онда орын алған құбылыстар өзіндік ерекшелігінің күшіне қарай белгілі деңгейде психотерапиялық нәтиже беруі мүмкін. Оның қатарына креативтік тренингтерін, шығармашылық өзіндік көріну терапиясын, сондай-ақ арттерапия және билеу қозғалмалық терапия жанрында жүргізілетін басқа топтарды жатқызуға болады.

Бұл топта психотерапиялық көзқарас жағынан алғанда шектеу бар. Белгілі бір клиент үшін психотерапия мазмұнының сол сәттегі нәтижелері өзекті емес, тек ғана жеңіл әсер беруі мүмкін. Адамның психикалық өмірін құрайтын кейбір көлеңкеліктер жақсарғанда, «витамин тәрізді» әсер береді.

Кей мағынада мұндай топтарды, медициналық терминді қолдана отырып «жалпы нығайтушы» деп атауға болады.

Топтық психотерапияның барлық түрінде, соның ішінде үнемі кездесулер жағдайында өткізілгенде, тағы бір ортақ кемшілік кездеседі. Олар әр түрлі деңгейде, жүргізушінің жеке тұлғасына және нақты бағдарламаға байланысты болады. Өзіндік эмоциялық тәуелділіктің туындауына және қарым- қатынастың белгілі бір деңгейі мен құрылымына тәуелділікті өршітеді. Көп жағдайда мұндай топтағы өмір қатысушыларға олардың топтан тыс өмірі мен қарым-қатынасына қарағанда, аса жарқын, мағыналы және қызықты болып көрінеді.

Мәселелік-бағытталған топтар көп деңгейде әлеумет жағдайындағы нақты мақсатқа қол жеткізу процесінің үлгілеу механизмін қолданады. Аталуы айтып тұрғандай-ақ мұндай тренингтің тақырыбы адамдар жиі психолог немесе психотерапевтің қабылдауында болатын кез-келген мәселе болады. Оларға өзінің немесе бөтен агрессиямен өзара қатынасы, эмоциялық тәуелділік, үрей, қызғаныш, өз-өзін жақсы көру, кінәлілік сезімі және т.с.с. жатқызуға болады. Қандайда бір топты оның қатысушыларының таңдауы сол сәтте дәл сол тақырыптың ол үшін өзектілігін айқындайды. Ал бұл қатысушылардың сол тақырыппен жұмыс істеуге белгілі дәрежеде дайындығын білдіреді. Мұндай жұмыс түріндегі дезинтеграция деп ұсынылған мәселе бойынша, топтың сол мәселеге терең кіруге бағытталған процесін санауға болады. Оның барысында топ қатысушыларының әрқайсының күнделікті өмірдегі мәселемен өзара әрекеттестігінде жанамаланған, қорғаныш механизмдері көпшілігінің жойылуы жүзеге асады. Интеграция процесі, бейнелей айтқанда, жойылған бастапқы қорғаныш құрастырымдарын ретке келтіруден тұрады. Топты құруда қолдануда шығыны аз, біршама бейімделген, ыңғайлы жаңа құрылыстың жобасын құрау. Бұл топтың зерттеуші үлгісінің сипатталған басқа топтардан айырмашылығы бар. Біріншіден, топтың әр қатысушысы негізгі материалдарды міндетті және тиянақты түрде қайта өңдейді. Екіншіден, мәнді материалды өзектендіреді. Үшіншіден, топтық процестің анық психотерапевтік мақсатқа бағыттылығы жүзеге асады.

Бұл үлгінің басты шектеуі топтық динамика механизмін қолданудағы қандайда бір «әсері» болады. Бұл әрине жүргізуші топтағы қатынастарды анықтаудан қашқақтайтынын білдірмейді. Тек ғана топтық динамика басым бөлігінде нақты нәтижеге жаңа жекелілік және мінез-құлықтық әдеттерді құрастыруға қол жеткізу жұмысының жалпы процесіне көзделген.

Топтық психотерапиялық процестің кейбір жалпы заңдылықтарын сипаттай отыра, мұндай жұмыстың өзіндік ерекшелігі тақырыбына оралайық. Психотерапевтке қойылатын ерекше талаптарын құрастыруға тырысайық.

Бірінші кезекте, бұл талаптар терапевтің, топ жүргізушісінің жекелік сипаттамаларына байланысты болады. Топтық жұмыста одан өте жоғары деңгейдегі күш-жігерді талап етеді. Егер индивидуалды жұмыста психотерапевт әр аулан, сонымен бірге флегмативті болса, ал топта (психодинамика үлгісін қоспағанда) психотерапевт топты «жандандыра» алу қабілеттілігі, яғни жылдам және тиімді қауіпсіздік аумағын құруы қажет. Сонымен қатар, қатысушылардың топтық процеске қызығушылығын тудыру талап етіледі. Психотерапевтің сезімталдылығының да мәні зор. Өйткені ол топтық процестің әр сәтінде орын алған оқиғаның эмоциялық «қызуын», әр қатысушының процеске қатысу дәрежесін және т.с.с. назарда ұстауы тиіс.

Психотерапевтің, топ жүргізушісінің есте сақтауы жақсы болуы тиіс. Себебі ол топтың бар уақытта бойында әрбір қатысушыға қатысты өзінің барлық диагностикалық болжамдарын және топта белсендірілген ауқымды ақпаратты ойында сақтауы қажет. Психотерапевт топ барысында орын алған сөздердің, дене және қол қимылдарын басымырақ есінде сақтаса, топтық процесс аса тиімді және қызу өрши түседі.

Топтық жұмыс терапевтен нақты бағдарламаны жүзеге асыруға арналған «үй тапсырмасымен арасындағы нақты сәйкестілікті және орын алған оқиғаға байланысты көзделген бағдарламаны жылдам және тура қайта құруға мүмкіндік беретін қимыл-әрекетінің шапшаңдылығын талап етеді.

Топтық тренингтің пайда болғанына біршама кезең болғанымен, бүгінгі күнге дейін оны белгілі бір түрлерге бөлуде айқындылық жоқ. Тәсілдердің әрбіреуі салдары, ерекше мақсаттары, құрылымы және композициясы ретінде өзінің өлшемдерін ұйғарады. Топтық кеңес беру мәселелерін талдай келе, Дж. Коттлер және Р. Браун, тек аталуы әр түрлі ғана емес, сондай-ақ, жұмыс тактикасы мен стратегиясы бір-бірінен озық көптеген топтарды мысалға келтіреді. Олар өздерінің еңбектерінде негізгі түрлерді ұсынумен қатар, олардың әрқайсының мазмұндық жағының ерекшелігін көрсетеді. Бұл топтардың әрқайсына берілген қысқаша сипаттамаға тоқталайық:

1. «Кездесулер тобы» ең екі ұшты категорияға жатады. Мұнда әр алуан түрлермен қоса, «адамдық қарым-қатынастар тобы», «потенциалды ашу бойынша топтар», «Т-топтар», «Жеке адамдық өсу топтары» және т.с.с. аталып өтуі мүмкін. Мұндай топтардың ерекше тартымдылығы сенім мен шынайылыққа негізделген қандай да бір оқыту құрылымын құруға ерекше мән бергендігімен байланысты болуына орай назар аудартады. Сонымен қатар, мұндай топтар жеткілікті деңгейде еркін құрылымда болады. Ал жүргізуші бұл жерде, ең алдымен, қатысушы, бірақ сарапшы емес екендігіне де назар аударылады [3].

2. «Тақырыптық топ». Жоғарыда сипатталған категориядан ерекшелігі мұнда нақты формат, құрылым, жұмыс жоспары бар. Мұндай топтарға қатысушылардың сезімдері мен уайымдарына нысандалмаған дидактикалық, педагогикалық сипаттама тән. Олардың мақсаты, жалпы алғанда, болуы мүмкін мәселелерді алдын алудан тұрады. Мұнда қатысушылардың бойында нақты мәселелерді шешуге қажетті әр түрлі бейімделу дағдылары қалыптастырылады (жұмысқа орналасу, секс, колледжде, жоғары оқу орнында дәріс алу және т.с.с.) [3].

3. «Кеңес беру тобы» бұл – ең алдымен, қатысушылардың жеке тұлға аралық мәселелерін шешуге бағытталған топтық жұмыстардың алуан түрлігі. Онда барлық әрекеттер осы шаққа, жекелік мақсаттарға шоғырланған. Сонымен бірге, топ мүшелері бір-біріне қолдау көрсетуге ұмтылады [3].

4. «Психотерапевтік топ» ең алдымен мақсаттарымен ерекшеленеді. Өйткені дәрістер психоневроз, нерв жүйесі зақымдану немесе психоз дертіне шалдыққан адамдармен жүргізіледі. Жұмыс сәйкес біліктілікті талап етеді және ұзақ мерзімді және интенсивті ем жүргізуді ұйғарады [3].

5. «Өзіндік көмек және қолдау тобы» өзінің аталуында (өзіндік көмек, қолдау) анық бейнеленген мақсатымен ерекшеленеді. Осыған байланысты оның жүргізушісі маман емес, осындай топтың тәжірибелі мол мүшесі бола алады. Мұндай топтар қандай да бір мәселені, саяси және т.б. қоса отыра, шешуге нысандалған [3].

Орыс тілді анықтамалық басылымдардың көбінде тренингтің келесі алуан түрлігі жиі келтіріледі.

1. Коммуникативтік дағдылар мен икемділіктер тренингі.

2. Жеке адамның өсу тренингі.

3. Өзіндік жүйелеу тренингі (мысалы, өзіне деген сенімділік).

4. Оқытушы тренингтер (оқытушылардың нақты категориясына арналған: мекеме қызметшілеріне кәсіби маңызды дағдылар тренингі, келіссөздер жүргізу тренингі) және т.с.с.

Әр түрлі өлшемдердің көмегімен тренинг түрлерінің басқа жіктелуін құруға болады. Нақтыласақ, жоғарыда келтірілген сызбада мақсат өлшемдерін пайдалана отырып, автор тренингтік топтардың келесі алуан түрлігін атап көрсетеді:

- психологиялық мәселелерді шешу топтары;
- психологиялық саулығы және өмір сапасы топтары;
- ӘПТ топтары;
- өзіндік түсінікті дамыту тренингі топтары;
- жеке адамдық өсу топтары.

Негізі және оған сәйкес ықпал ету мақсатында жатқан өлшемі бойынша тренингтің басқа да алуан түрлерін атап көрсетуге болады, нақтылар болсақ:

1) дрессура: мақсаты- жаттықтырушының пікірі бойынша тұжырым қажетті, талап етілген (оқиғамен, өмірмен және т.с.с.) мінез-құлық әдеттерін қалыптастыру;

2) шынықтыру: мақсаты- нақты адамға қажетті жеке дағдылар мен икемділіктерді құрастыру;

3) оқыту: мақсаты – топ қатысушыларына психологиялық мәселелерді шешудің мүмкін болар амалдарымен таныстыру және беру;

4) жетілу: мақсаты – өзіндік жетілу барысында, өзіндік мүмкіндіктерін ашуға көмек көрсету [4].

Бүгінгі күнгі кәсіби энциклопедиялардың бір қатарында тренингтің келесі алуан түрлілігі тізбектелген: өзін-өзі тану тренингі, сенситивтік тренингі [4.]; ассертивтілік тренингі, жеке адамдар арасындағы қарым-қатынастар тренингі; басшылар тренингі; әлеуметтік дағдылар тренингі [4]. және т.б.

Қорыта келе, топтық тренингтің біршама негізгі түрлері болады. Терапиялық жұмыстарда негізгі түрлері бір бағытта ғана қолданылып қоймай, олардың тиімділігіне байланысты қолданылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жігітбекова Б.Д. *Топтық психотерапия*. – Алматы: Ұлағат, 2008. – 196 б.

2. Намазбаева Ж.И. *Психология және психотерапия*. изд. Print Express, Алматы, 2006, 20 н.л. – учебник для вуза.-242 б.

3. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники – М., 2000– 224 с.

4. Жигитбекова Б.Д. Оқыту үрдісінде психологиялық тренингті қолдану // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің хабаршысы. . . «Психология» сериясы, 2017. – С.36-39.

Б.Д. Жигитбекова ¹, Б.Айдарбекова ²

^{1,2} *Казахский Национальный педагогический университет имени Абая*

ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ТРЕНИНГА

Резюме

В статье обсуждаются основные методы психологического тренинга. А также обсуждаются конкретные механизмы и особенности использования психотерапевтических методов. Положительные подходы, направленные на изменение жизни клиента, рассматриваются процессы, направленные на цели. В работах И. В. Вачкова будут подробно обсуждаться проблемы методов группового тренинга и всестороннего анализа. При обсуждении проблемы психологической практики специалисты отмечают, что ни один психологический метод не может решить социальные проблемы. В частности, два типа объектов являются индивидуальными и групповыми. Затем он анализирует возможность классификации методов тренинга как ориентированных на отдельных участников и ориентированных на общую работу.

Ключевые слова: групповая дискуссия, тренинговый метод, групповая работа, индивидуальная и групповая психотерапия, групповая динамика, психотерапевтическая группа.

B.D. Zhigitbekova¹ B.D. Aidarbekova²

^{1,2} *Abay Kazakh National Pedagogical University*

THE MAIN TYPES OF PSYCHOLOGICAL TRAINING

Summary

Resumes In the article come into question basic methods of the psychological training. Concrete mechanisms and features of the use of psychotherapy methods come into question. Positive approaches, sent to the change of life of client, the processes sent to the aims are examined. In works И. В. Вачкова will in detail come into question problems of methods of the group training and all-round analysis. At the discussion of problem of psychological practice specialists mark that not a single psychological method can work out social problems. In particular, two types of objects are individual and group. Then he analyses possibility of classification of training methods as oriented to the separate participants and oriented to general work.

Keywords: group discussion, training method, group work, individual and group psychotherapy, group dynamics, psychotherapeutic group.

МРНТИ 15.81.29

А.О. Надирбекова¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема стрессовых состояний, эмоционального выгорания медицинских работников в контексте взаимосвязи личности с особенностями профессиональной деятельности. Анализ экспериментальных данных методики измерения личностной и ситуативной тревожности, опросника «Социально-психологической адаптированности» и теста «Самооценка силы воли» позволили сделать выводы о необходимости коррекции и профилактики выраженной личностной и ситуативной тревожности, коррекции низкого и среднего уровня социально-психологической адаптированности и развитии самооценки силы воли медицинских работников, как показателей признаков проявления наличия синдрома эмоционального выгорания.

Ключевые слова: стресс, эмоциональное выгорание, депрессия, профессиональная деформация личности.

В процессе развития медицины, ее новых областей, специальностей, новых технологий, профилизации отдельных направлений возникают новые психологические проблемы, а именно возрастание психо-эмоциональной напряженности во взаимоотношениях между людьми, увеличению конфликтных ситуаций, в том числе и между медицинскими работниками и пациентами. Особую актуальность приобретает процесс утверждения новых ценностей, главной из которых является формирование духовной культуры личности, неотъемлемой частью которой является эмоциональная зрелость, богатство чувств, способность к сопереживанию, сочувствию, умение радоваться за другого. Гуманизация отношений между людьми связывается с сочувствием, состраданием, умением понять другого человека, проникнуться его горестями и радостями. Психо-эмоциональная сфера помогает человеку эмоционально откликаться на чувства другого человека, соединиться с миром людей и не ощущать одиночества. Она предполагает субъективное восприятие другого человека, проникновение в его внутренний мир, понимание его переживаний, мыслей и чувств [1, 48].

Работа медицинских работников часто проходит в ситуациях стресса, что требует эмоциональной зрелости, иначе снижается скорость выполнения действий, растет количество ошибок. Длительный или повторяющийся кратковременный стресс может приводить к изменению всей личности, в которой появляются новые черты или усиливаются уже имевшиеся: интроверсия, склонность к самообвинениям, заниженная самооценка, подозрительность, агрессивность и т.д. [2, 67].

При длительном стрессе человек становится более тревожным по сравнению с его нормальным состоянием, теряет веру в успех и в случае особо затяжного стресса может впасть в депрессию. На фоне такого измененного настроения у человека, испытывающего стресс, отмечаются более сильные эмоциональные всплески, чаще всего – негативного характера. Это могут быть эмоциональные реакции раздражительности, гнева, агрессии, вплоть до аффективных состояний. Все это в итоге может привести к открытому конфликту, к угрюмости, замкнутости, к невротическим и психологическим проблемам, формированию невротического типа медицинского работника, то есть к эмоциональному выгоранию и профессиональной деформации личности [3, 75].

Удовлетворенность профессиональным трудом также важный профессиональный фактор, имеющий тесную связь с эмоциональным выгоранием. Данный параметр имеет положительные корреляции со всеми тремя компонентами выгорания: эмоциональным истощением, деперсонализацией и редукцией профессиональных достижений [4,118].

С целью проверки данного положения было проведено исследование особенностей синдрома эмоционального выгорания у медицинских работников. Экспериментальная работа проводилась на базе ЦКБ МЦ УДП РК.

В исследовании всего приняли участие 40 медицинских работников разных отделений. В соответствии с целью, задачами исследования нами был подобран комплекс апробированных, взаимодополняющих методик, позволяющих экспериментально изучить особенности синдрома эмоционального выгорания у медицинских работников [5,310].

В этот комплекс вошли следующие методики:

- 1) Методика измерения личностной и ситуативной тревожности;
- 2) Опросник социально-психологической адаптированности;
- 3)Тест «Самооценка силы воли».

На основе данных в ходе исследования, нами были получены следующие результаты:

1) Методика измерения личностной и ситуативной тревожности.

Результаты исследования личностной и ситуативной тревожности у медицинских работников мы отразили в таблице 1.

Таблица 1

Результаты исследования личностной и ситуативной тревожности у медицинских работников

Ситуативная тревожность			Личностная тревожность		
Уровень			Уровень		
Низкий	Средний	Высокий	Низкий	Средний	Высокий
12%	63%	25%	25%	50%	25%

В отношении ситуативной тревожности преобладает средний уровень (63%).

В отношении личностной тревожности наибольший показатель по критерию средний уровень тревожности (50%).

2) Опросник социально-психологической адаптированности.

Результаты исследования по Шкале социально – психологической адаптированности позволили распределить испытуемых по уровням социально-психологической адаптированности и представить их в таблице 2.

Таблица 2

Общие показатели по уровням социально-психологической адаптированности медицинских работников

Коэффициент	Низкий < 39	Норма 39 – 44	Высокий > 45
	15,38%	11,53%	73,09%

Общие показатели по уровням социально-психологической адаптированности колеблются от 11,53% до 73,09%. Низкий уровень социально-психологической адаптированности характерен у 15,38%, что является очень низким при коэффициенте 39. Норму показали 11,53% испытуемых, что также является заниженным при коэффициенте 39 – 44.

И 73,09% медицинских работников продемонстрировали высокий уровень социально-психологической адаптированности, при коэффициенте 45, что является высоким уровнем социально-психологической адаптированности.

Общие показатели по уровням социально-психологической адаптированности колеблются от 11,53% до 73,09%. Низкий уровень социально-психологической адаптированности характерен у 15,38%, что является очень низким при коэффициенте 39. Норму показали 11,53% испытуемых, что также является заниженным при коэффициенте 39 – 44.

И 73,09% медицинских работников продемонстрировали высокий уровень социально-психологической адаптированности, при коэффициенте 45, что является высоким уровнем социально-психологической адаптированности. Отдельные факторы социально – психологической адаптированности представлены в таблице 3.

Таблица 3

Распределение по отдельным факторам социально-психологической адаптированности медицинских работников

Факторы социально-психологической адаптированности медицинских работников						
				Низкий показатель < 50	Норма 50 – 65	Высокий показатель > 65
Принятие других				11,53%	34,61%	53,84%
Принятие себя				3,84%	15,38%	80,76%
Эмоциональный комфорт				15,38%	34,61%	50%
Ожидание внутреннего контроля				15,38%	30,76%	53,84%
Доминирование				34,61%	23,07%	42,30%
«Уход от проблем»				0%	34,61%	65,39%

3) Тест «Самооценка силы воли».

Изучение волевых качеств мы осуществляли с помощью программы наблюдения и методики «Самооценка воли».

Наблюдение, как основной эмпирический метод позволил нам собрать большой фактический материал, анализируя который, мы смогли отследить общую тенденцию проявления волевых усилий, выявить общие признаки и особенности эмоционально-волевой сферы личности медицинских работников.

Сведения о содержании волевой направленности личности медицинских работников, получаемые в процессе наблюдения, проявляются в некоторых особенностях их поведения, таких как: Общая оценка; Дисциплинированность; Самостоятельность; Настойчивость; Выдержка; Организованность; Решительность; Инициативность.

Результаты наблюдения фиксировались в процессе заполнения бланков с вышеуказанными особенностями волевой сферы личности медицинских работников.

Затем заполненные бланки классифицировались, в результате чего мы получили предварительное представление о распределении по уровням проявления особенностей волевой сферы испытуемых.

Результаты наблюдения волевых качеств медицинских работников представлены в таблице 4.

Таблица 4

Распределение медицинских работников по уровням проявления волевых качеств в результате наблюдения

Уровни проявления волевых качеств	Медицинские работники		
	Очень слабо развито	Слабо развито	Сильно развито
Общая оценка	19,23%	76,92%	3,84%
Дисциплинированность	11,53%	80,76%	7,69%
Самостоятельность	23,07%	57,69%	19,23%
Настойчивость	23,07%	57,69%	19,23%
Выдержка	26,92%	38,46%	34,61%
Организованность	34,61%	46,14%	19,23%
Решительность	3,84%	69,23%	26,92%
Инициативность	30,76%	61,53%	7,69%

У медицинских работников отмечается наличие сильно развитой дисциплинированности, самостоятельности, настойчивости и инициативности составляет 7,69%, 19,23%, 19,23%, 7,69%.

Выдержка, как психологическая характеристика наблюдается у 34,61%.

Результаты проведения методики на определение самооценки силы воли испытуемых представлены в таблице 5.

Таблица 5

Распределение по результатам самооценки силы воли медицинских работников

Сила воли слабая	Сила воли средняя	Сила воли сильная
7,69%	73,07%	19,24%

Таким образом, результаты исследования самооценки силы воли определили средний показатель у 73,07% испытуемых, как преобладающий, 7,69% испытуемых со слабой силой воли и 19,24% с сильно развитой силой воли.

Таким образом, на основе результатов исследования можно сделать вывод о том, что:

1) Исследование личностной и ситуативной тревожности медицинских работников показало, что ситуативная тревожность преобладает в значении среднего уровня у 63% испытуемых. В отношении личностной тревожности наибольший показатель по критерию средний уровень тревожности (50%).

2) Общие показатели медицинских работников по уровням социально-психологической адаптированности колеблются от 11,53% до 73,09%. Низкий уровень социально-психологической адаптированности характерен у 15,38% испытуемых, что является очень низким при коэффициенте 39. Норму показали 11,53% испытуемых, что также является заниженным при коэффициенте 39 – 44. И 73,09% медицинских работников продемонстрировали высокий уровень социально-психологической адаптированности, при коэффициенте 45, что является высоким уровнем социально-психологической адаптированности.

3) Распределение испытуемых по отдельным факторам социально-психологической адаптированности показало, что в факторе «Принятие других» медицинские работники продемонстрировали эффект аффиляции, т.е. эффект присоединения, тяготение к сплочению, к группированию с коллегами, что является важным профессионально значимым фактором.

Так, как самооценка формируется в коллективе и зависит от мнения коллег, то фактор «Принятие себя» зависит от принятия других. Соответственно, чем выше показатели по фактору «Принятие других», тем выше показатели в факторе «Принятие себя».

Испытуемые показали высокий уровень принятия себя и других. Это свидетельствует о сформированности способов адекватной оценки себя и окружающих. Чем медицинский работник лучше принимает других и себя, тем комфортней он себя чувствует. Эмоциональный комфорт чувствуют 84,61% испытуемых. Фактор «Ожидание внутреннего контроля» у испытуемых колеблется от минимального низкого уровня 15,38% до среднего 30,76% (ниже нормы уровня) до 53,84%, что стремится к высокому показателю.

Результаты изучения фактора «Доминирование» продемонстрировали самостоятельность медицинских работников в 15,38%. Большинство испытуемых (65,39%) стараются уйти от проблем. Это объясняется ситуативной и личностной тревожностью. Распределение медицинских работников по уровням проявления волевых качеств в результате наблюдения показало то, что наличие сильно развитой дисциплинированности, самостоятельности, настойчивости и инициативности составляет 7,69%, 19,23%, 19,23%, 7,69%. У медицинских работников выдержка, как психологическая характеристика наблюдается у 34,61%.

4) Результаты исследования самооценки силы воли определили средний показатель у 73,07% медицинских работников, как преобладающий, 7,69% испытуемых со слабой силой воли и 19,24% испытуемых с сильно развитой силой воли.

Таким образом, полученные в ходе экспериментального исследования результаты позволили сделать выводы о необходимости коррекции и профилактики выраженной личностной и ситуативной тревожности, коррекции низкого и среднего уровня социально-психологической адаптированности и развитии самооценки силы воли медицинских работников, что является признаками проявления наличия синдрома эмоционального выгорания [6, 200].

Рекомендации по профилактике синдрома эмоционального выгорания у медицинских работников:

Пути выхода из стресса:

1) Изменение среды (общение с приятными людьми, общение с домашними животными, искусство, театр, музыка, природа; пребывание в эмоционально воздействующей среде: церковь, соревнования; разговор о стрессе с окружающими и т.п.);

2) Антистрессовые средства (движение, дыхательная гимнастика, молитва, мысленное перевоплощение в других, сексуальные отношения, баня, бассейн, ванна, массаж, хобби);

3) Средства вытесняющего воздействия (заставить себя плакать, физ.нагрузки, дом. дела, устройство на доп.работу по совместительству);

4) Коррекция своего поведения (избегание изоляции от окружающих или наоборот, избегающее поведение – обход стрессов, уход от них, переход на жесткий режим труда и отдыха или отказ от жесткого режима, смена стиля отношений с коллегами);

5) Самокорректировка личности (внутренние диалоги с собой и людьми, находящимся в подобной ситуации, исповедь перед собой, самовнушение, самообразование, получение другого образования);

6) Использование медикаментозных средств;

7) Обращение к специалистам.

Список использованных источников:

1. Намазбаева Ж.И. Психологические проблемы социально-политической модернизации современного общества//Саясат, 2005, №11. – С.48-52.

2. Шнейдер В.В. Устойчивость к выгоранию и жизненные ориентации сотрудников медицинских центров материнства и детства на примере Казахстана и Германии //Вестник Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан) Серия: Психология, 2016.-№4(49).- С. 67-72.

3. Малышев И.В. Взаимосвязь синдрома эмоционального выгорания и ценностной сферы личности в процессе профессиональной социализации в экстремальных условиях // Известия Саратовского университета. Серия: Психология, 2010. – №4(10). – С.74-78.

4. Бердяева И.А., Войт Л.Н. Синдром эмоционального выгорания у врачей различных специальностей // Дальневосточный медицинский журнал.2012.Вып.2.С.117-120.

5. Яркина О.С. Синдром эмоционального выгорания у врачей в контексте личностно-профессионального развития: симптомы и предпосылки. //Вестник Тамбовского гос.ун-та.2008.Вып.3(59).С.307-311.

6. Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции. — СПб.: «Питер», 2006. – 256с.

А.О. Надирбекова ¹

¹ Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

МЕДИЦИНА ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ӨШУІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме

Мақалада стрестік жағдайлар, эмоционалдық шаршау, тұлғаның ерекшеліктерімен кәсіби қызмет мәселелері өзара байланысы және медицина қызметкерлерінің контекстінде қарастырылады.

Тұлғалық және ситуативтік мазасыздық тесті, әлеуметтік-психологиялық бейімделу сауалнамасы және «Өзіндік ерік күші» тесті қолданылды. Эксперименттік талдау деректері өлшеу әдістемесінің қажеттілігіне, түзету және алдын алу жұмыстарын жүргізуге қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Медициналық қызметкерлердің тұлғалық және ситуативтік мазасыздық күйі, әлеуметтік-психологиялық бейімделудің төменгі және орта деңгейі, өзін-өзі бағалау, ерік күшін дамыту және түзету қажеттілігін анықтады.

Түйін сөздер: стресс, эмоционалдық өшу, депрессия, тұлғаның кәсіби деформациясы.

А.О. Nadirbekova ¹

¹ Kazakh national pedagogical university of the name of Abai

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF EMOTIONAL BURNING DOWN OF MEDICAL WORKERS

Summary

The problem of the stress states is examined in this article, emotional burning down of medical workers in the context of intercommunication of personality with the features of professional activity. Analysis of experimental data of methodology of measuring of personality and situation anxiety; questionnaire of socially-psychological adaptation and test “Self-appraisal of will-power” allowed to draw conclusion about the necessity of correction and prophylaxis of the expressed personality and situation anxiety, correction of low and middle level of socially-psychological adaptation and development of self-appraisal of will-power of medical workers, that is the signs of display of presence of syndrome of the emotional burning down.

Keywords: stress, emotional burning down, depression, professional deformation of personality.

MPHTI 15.21.51

Y.N. Autilipova ¹, A.R. Rakhimzhan ²

^{1,2} Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE LIFE OF MODERN MAN

Abstract

The emotional burden's increase is associated with acceleration of life's pace, which contributes with the expansion of stress factors in all spheres of life. Such factors lead to an intensity of emotional burden, to which a person reacts with anxiety and despair experiences, and these are one of the most urgent problems of modern psychology. Emotional Intelligence (EI) contributes to the resolution of emotional disorders' problems. This article examines the importance of EI in the life of modern man and analyzed the relationship between emotional intelligence and modern man. This article considered the main approaches that explains the meaning of Emotional Intelligence's definition, the main directions on the study of this phenomenon and it described methods for measuring Emotional Intelligence and skills to develop of EI. The effectiveness of Emotional Intelligence is often presented as an absolute key of success in all spheres of life, like health, academic achievement, relationships and in the field of activity.

Keywords: Emotional Intelligence (EI), modern man, emotion, method, measurement of EI, skills, development of EI.

“When awareness is brought to an emotion, power is brought to your life.” – Tara Meyer-Robson

The concept of “Emotional Intelligence” is multi-valued and has many definitions in the scientific literature. For the first time this term was introduced in 1990 by P. Salovey and J.D. Mayer as the ability of a person to recognize emotions, understand the intentions, motivations and desires of other people and your own, as well as the ability to control your own emotions and emotions of other people in order to solve practical problems [1].

As said D.R. Caruso, professor of Yale University: “It is important to understand that Emotional Intelligence – is not the opposite of intelligence as such, it is not a triumph of the heart over the mind, but it is a unique combination of both.”

J. Mayer, P. Solovey and their colleague D. Caruso distinguish four components of Emotional Intelligence [2]:

1. Perception of emotions – is the ability to recognize emotions (by facial expressions, gestures, appearance, gait, behavior, voice) of other people, and also to identify their own emotions.

2. Understanding of emotions – is the ability to determine the cause of the appearance of emotion, to recognize the connection between thoughts and emotions, to determine the transition from one emotion to another, to predict the development of emotion over time, as well as the ability to interpret emotions in relationships, to understand complex (ambivalent, ambiguous) feelings.

3. Using emotions to stimulate thinking – is the ability of a person (mostly unconsciously) to activate his thought process, awaken of creativity, using emotions as a motivation factor.

4. Managing emotions – is the ability to tame, awaken and direct your emotions and emotions of others to achieve your goals. This also includes the ability to take emotions into account when building logical chains, solving various problems, making decisions and choosing their behavior.

The modern man is a carrier and interpreter of a huge amount of information; a person progressive, high-tech and computerized; which inherent property such as high speed of action, reaction, thinking and decision-making [3].

EI helps to manage emotional sensations, especially in the process of communicating with people. Emotionally Intelligent person is also the most stress-resistant, self-confident, emotionally stable and can take responsibility for himself and his actions, which plays an important role in the life of modern man. Therefore, everything that a person does, in the long run, satisfies his various needs, any manifestations of his activity are accompanied by his emotional experiences. In the same way, two aspects are distinguished in emotions: a connection with the situation-with the objective world and the connection with subjective states-the needs and motivations of the person [4]. In other words, Emotional Intelligence is an important part in the development of the personality of modern man.

A brief historical background of Emotional Intelligence [5]:

- In 1920, Professor E. Thorndike introduces the concept of social intelligence. He described it as the ability to understand people, as the the ability to handle intelligently with people.

- In 1940, D. Wexler wrote a publication, in which he divided the abilities of people into intellectual and non-intellectual.

- In 1964, the work of M. Beldock introduced the concept of Emotional Intelligence.

- In 1988 R. Bar-On introduced the concept of the Emotional Quotient.

- In 1990, J.D. Mayer and P.R. Salovey introduced the term of Emotional Intelligence. In the same year, their work “Emotional Intelligence” was published, and attracted general attention to this theme.

- In 1995, the scientific book «Emotional Intelligence» by D. Goleman became the most widely read book devoted in social science. After its release, Emotional Intelligence acquires an incredible popularity and becomes interesting not only among psychologists, but also to ordinary people.

Emotional intelligence affects various areas of our life, and plays a huge role in the life of modern man [5]:

Physical health. Modern life is a stress, if you are unable to control the level of stress, it can lead you into serious health problems, like as suppression of the immune system, raising blood pressure, increasing the risk of a heart attack, contributing to infertility, accelerating the aging process. Therefore, the first step towards improving EI is trying to learn and understand how to reduce stress and how to reduce the voltage.

Mental health. Uncontrolled stress makes the human mind vulnerable to anxiety and depression. Unable to control your own emotions, you are subservient to changes of mood, and inability to govern yourselves leads to the inability to form a strong relationship, which can lead to the experience of loneliness.

Relations. By understanding and managing your own emotions, you are able to better express your feelings and understand what and how other people feel. This ability allows us to communicate more effectively and create a strong relationships.

Success at work. EI helps manage contacts, motivate people, excel of competitors in the event of competition and be productive in own field of activity.

EI and academic success. Interrelationships EI with academic achievement a probable, if in solving academic problems involved emotional abilities. If the performance of academic assignments required the participation of emotions (for example, in the training of psychologists), then were observed a strong links between emotional abilities and academic performance.

EI and professional success. People with a high level of EI already prefer social activity at the stage of choosing a profession. A moderately high level of EI contributes the effectiveness of activities in the field of “human-human”, in particular in the service sector management.

Today, there are a lot of methods to measuring emotional intelligence. Some of them are questionnaires, part of them tests. The first measure of EI is the TMMS (Trait Meta-Mood Scale) based on the original model by P. Salovey and J.D. Mayer [7], also R. Bar-On introduced the Emotional Quotient Inventory (EQ-I) method to measure of EI [8], then D. Goleman developed the Emotional Competency Inventory (ECI) [9].

A simplified form of emotional intelligence assessment tool was developed by Schutte [10]; this is known as the Schutte Self-Report Inventory (SSRI). Later psychologists R. Bar-On and J. D. A. Parker was developed the Emotional Quotient Inventory (EQ-I) [11], and this method had been widely tested in the U.S.

In 2002 J.D. Mayer, P. Salovey and D.R. Caruso was developed and published work about their emotional intelligence scale – the MSCEIT [12]. In the same year as a short measure of EI for use in organizational research was designed by C.-S. Wong and K.S. Law and named as the WLEIS -Wong & Law Emotional Intelligence Scale [13]. D.V. Lioussine was developed in the Russian language the LEIQ – Emotional Intelligence Questionnaire [14]. K.V. Petrides was developed TEIQue – Technical manual for the Trait Emotional Intelligence Questionnaires [15].

Generally, the authors in the techniques of measurement (in tests or questionnaires) tried to present the component of ability to recognize of other people’s emotions. This components highlighted in most theoretical models of Emotional Intelligence. For example, in the famous test MSCEIT by J.D. Mayer, P.Salovey and D.R. Caruso has a subtest aimed to measure the ability to recognize emotions by looking at the face in the photographs. В опроснике EQ-i Р. Бар-она и опроснике ЭМИн Д.В. Люсина существуют шкалы, сопоставимые с этим измерением эмоционального интеллекта. As we see, there are a wide range of methods for diagnosing the Emotional Intelligence. Depending on the goals and objectives of the study, this or that method can be more appropriate than others [16].

To improve the level of EI, we need to understand the emotional side of our brain and learn how to manage it. B. Lemberg [6] in his book “Emotional Intelligence” highlighted 5 key skills for the development of EI:

- 1skill : the ability to quickly reduce stress levels.
- 2 skill: the ability to understand and manage emotions.
- 3 skil: the ability to establish contact with others by using non-verbal communication (tone of voice, facial expression, gestures, body position, tempo and loudness of speech).
- 4 skill: the ability to use a humor and play to cope with challenges and overcome obstacles.
- 5 skill: the ability to positively resolve conflicts.

In our view, the topic of Emotional Intelligence is exactly what about should talk the present generation. Nowadays we have all possibilities to develop our inner emotional potential, why don’t do it. The quotation by J. Dewar [17]: “Change happens in the boiler room of our emotions – so find out, how to light their fires” can perform as a motivation for the development of EI and achievement of real success in the modern life.

Thus, the study of Emotional Intelligence has reached to a high level and evolving to this day. Thanks to various works, we can sum up that the EI plays a huge role in the life of modern man, it covers a wide range of areas of life, it helps among relationships, work and also improved mental and physical health.

Refernces:

1. Salovey P., Mayer J.D. *Emotional intelligence // Imagination, Cognition, and Personality*. 1990. V. 9. P. 185–211.
2. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R., Sitarenios G. *Emotional intelligence as a standard intelligence // Emotion*. 2001. V. 1. P. 232–242.
3. <https://berichnow.ru/stati/sovremennyiy-chelovek-kto-on-takoy-i-kak-im-stat>
4. Столяренко Л. Д. *Психология: Учебник для вузов. – СПб.: Питер. – 2010. – 592 с.*
5. Андреева, И. Н. *Азбука эмоционального интеллекта / И. Н. Андреева – Санкт-Петербург, «БХВ-Петербург», 2012.*

6. Лемберг, Б. Эмоциональный интеллект: как разум общается с чувствами / Б. Лемберг – Издательство „Вектор“, 2013.
7. Salovey P, Mayer JD, Goldman SL, Turvey C, Palfai TP. Emotional attention, clarity, and repair: Exploring emotional intelligence using the trait meta-mood scale. In: Pennebaker J, editor. *Emotion, disclosure, and health*. Washington, DC: American Psychological Association; 1995. pp. 125–154.
8. Bar-On, R. (1997b). *The Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical manual*. Toronto, Canada: Multi-Health Systems, Inc.
9. Goleman, D. (1998). *Working with emotional intelligence*. New York: Bantam.
10. Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J., et al. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25, 167–177.
11. Bar-On, R., & Parker, J. D. A. (2000). *The Bar-On Emotional Quotient Inventory: Youth Version (EQ-i:YV) Technical Manual*. Toronto, Canada: Multi-Health Systems, Inc.
12. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2002). *The Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT): User's manual*. Toronto: Multi-Health Systems.
13. Wong, C.-S., & Law, K. S. (2002). The effects of leader and follower emotional intelligence on performance and attitude: An exploratory study. *The Leadership Quarterly*, 13, 243–274.
14. Lioussine, D. V. (2003, July). Gender differences in emotional intelligence. Poster presented at the 11th Biennial Meeting of the International Society for the Study of the Individual Differences (ISSID), Graz, Austria.
15. Petrides, K. V. (2009). *Technical manual for the Trait Emotional Intelligence Questionnaires (TEIQue)*. London: London Psychometric Laboratory.
16. Вестник. Серия «Психология». – Алматы: Издательство «Ұлағат» КазНПУ им. Абая, 2014. – №1 (38). – С. 76-181
17. <http://www.quoteland.com/author/Jeff-Dewar-Quotes/4129/>

Е.Н. Ауталипова¹, А.Р. Рахимжан²

^{1,2} Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЗАМАНАУИ АДАМ ӨМІРІНДЕГІ ЭМОЦИЯЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТИҢ РӨЛІ

Түйіндеме

Қазіргі өмір жағдайындағы эмоционалды жүктеме өмір қарқынын жеделдетумен байланысты, бұл өмірдің барлық салаларында стресс факторларының санын ұлғайтуға ықпал етеді. Мұндай факторлар эмоционалды жүктемелердің қарқындылығына алып келеді, ол адамды аландаушылық пен үмітсіздікке ұшыратады – бұл қазіргі заманғы психологияның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Эмоционалық интеллект (ЭИ) эмоционалды бұзылулардың мәселелерін шешуге көмектеседі. Бұл мақалада заманауи адам өміріндегі ЭИ маңыздылығы қарастырылады. Эмоциялық интеллект пен заманауи адамның қарым-қатынасы талданады. Эмоциялық интеллект тұжырымдамасын анықтау үшін негізгі тәсілдер, осы құбылысты зерттейтін негізгі бағыттар қарастырылады және ЭИ өлшеу әдістері мен эмоционалды интеллектті дамытуға арналған дағдылар сипатталады. Эмоциялық интеллекттің тиімділігі өмірдің барлық салаларында байқалады: денсаулықта, академиялық жетістіктерде, қарым-қатынастарда және қызмет саласында табысқа жетудің абсолютті кілті ретінде ұсынылады.

Түйін сөздер: эмоционалды интеллект (EI), заманауи адам, эмоция, әдістер, ЭИ өлшеу, дағдылар, ЭИ дамыту.

Е.Н. Ауталипова¹, А.Р. Рахимжан²

^{1,2} Казахский Национальный педагогический университет имени Абая

РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

Повышенная эмоциональная нагрузка в современных жизненных условиях связано с ускорением темпа жизни, это способствует увеличению число факторов стресса во всех сферах жизни. Такие факторы приводят к интенсивности эмоциональных нагрузок, на что человек реагирует переживаниями тревожности и отчаяния, и это становится одной из наиболее актуальных проблем современной психологии. Решению проблем эмоциональных расстройств способствует развитие эмоционального интеллекта – ЭИ. В данной статье рассматривается важность ЭИ в жизни современного человека. Анализируются взаимосвязи эмоционального интеллекта и современного человека. Рассматриваются основные подходы к определению понятия эмоционального

интеллекта, основные направления исследования этого феномена и описываются методики для измерения эмоционального интеллекта, навыки для развития ЭИ. Эффективность эмоционального интеллекта преподносится как абсолютный ключ к успеху во всех сферах жизни: в здоровье, в академической успеваемости, во взаимоотношениях и в сфере деятельности.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект (ЭИ), современный человек, эмоция, методика, измерения ЭИ, навыки, развития ЭИ.

УДК 159.99(045)

А.Қ. Егенисова¹, М.Б. Қабақова²

^{1,2} Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті
Ақтау, Қазақстан

ПСИХОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КӨРНЕКІ ҚҰРАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ

Аннотация

Бұл мақалада психология пәнін оқытуда техникалық және көрнекі құралдарды қолдану туралы сөз болады. Техникалық құралдардың түрлері: видеоаппараттар, аудиоаппараттар, проекциялық аппараттар. Бейнелеу көрнекілік құралдарына: фотолар, суретшілердің картиналары, плакаттар, диапозитивтер және т.б. құралдарды жатқызуға болады. Таңбалы-символикалық көрнекі құралдарға: модельдер, символдар, таңбалар, графиктер, кестелер, схемалар, диаграммалар және т.б. жатады. Психология пәнін оқытуда жоғарыда аталып өткен техникалық және көрнекіліктерді қолдану, білім алушылардың білім, іскерлік, дағдыларын қалыптастыруға, танымдық іс-әрекеттерін белсендендіруге ықпалын тигізеді.

Кілт сөздер: видеоаппарат, аудиоаппарат, проекциялық аппарат, техникалық, көрнекілік, фотор, картина, плакат, модель, символдар, таңба, график, кесте, схема, диаграмма.

Психологияны оқытуда техникалық және көрнекі құралдарды қолдану білімді толықтай қабылдауға мүмкіндік береді. Техникалық құралдарға ақпараттық оқу құралдары жатады. Олар вербалдық және бейнелік ойлаудың арасындағы байланысты және оқу материалын терең меңгеруді қамтамасыз етеді. Бұндай құралдарға:

А) видеоаппараттар (теледидар, кинокамера, видеомагнитофон, фотоаппараттар және т.б.) жатады. Оларды демонстрациялау үшін қолдануға болады:

– оқу фильмдерін немесе олардың фрагменттерін;

– кенес беру процесін (белгілі психотерапевттер, студенттерге кенес берудің әр түрлі техникалары және т.б.).

– зертханалық типтегі ғылыми эксперименттер;

– психологиялық құбылыстың пайда болуы (темперамент типтері, мінез акцентуациясы, эмоциялық күй және т.б.). Видеоаппараттарды қолдана отырып видеотренингтер, кәсіптік мінез-құлық талдау, студенттердің оқыған лекцияларына әдістемелік талдау, қашықтықтан оқытуды қамтамасыз ету мәселелерін ұйымдастыруға болады.

Б) аудиоаппараттар (магнитофондар, диктофондар және т.б.). Бұларды жалпы психология курсына есту сезімталдығы, есту түйсігі мен қабылдауды демонстрациялау үшін қолдануға болады. Психология сабақтарында сөйлеудің кейбір фрагменттерін жазып алып, сөйлеудің темпін, интонациясын, тембрін және оның басқа да сипаттарын талдау үшін пайдалануға болады. Кеңес берушінің сөйлеуін тыңдай отырып студент – болашақ психолог кәсіптік сөйлеудің кемшілігі мен жетістігін сезінуге және өз уақытында түзеуге мүмкіндігін алады [1,376.].

В) проекциялық аппараттар – бұл әдеттегідей әртүрлі басылған материалдарды экранда көрсету үшін қолданылады. Бұл эпипроекторлар болуы мүмкін (схемалар, графиктер, таблицалар, ғалымдардың портретін, әртүрлі бейнелерді қайта салу немесе демонстрациялау үшін). Эпипроекторларды пайдаланғанда қараңғылауды қажет етеді. Ал кодоскопта қараңғылаудың қажеті жоқ. Кодоскоп арқылы экранда жазбаны түссіз пленкада орындауға немесе оқытушының сабақ кезінде орындағанын жобалауға болады.

Педагогикалық психологияда «көрнекілік» деген термин жиі қолданылады. Адамның танымдық қызметтері өз негізінде әрқашанда тұтас психикалық бейнеге біріктіріледі: қабылдау, елес, қиял, ойлау бейнелері. Сондықтан да оқытуда әртүрлі көрнекілік құралдарын, яғни заттықтан абстрактылы таңбалы – символдық модельге дейін қолданылады. Алайда барлық зат көрнекілік болып есептелмейді.

А.Н Леонтьевтің айтуы бойынша психологиядағы көрнекілік принципі, яғни зат көрнекілік болады, егер ол білім алушылардың іс-әрекетіне және оқыту процесінің мәнін құрайтын қызметке сәйкес келсе. Розенцвейг тестісі бойынша зерттелуші детальды емес, ситуацияны тез меңгеруі қажет. Сондықтан зерттеушінің ойластырған көрнекілігі: зат немесе сурет, зерттелушінің іс-әрекетіне сәйкес келсе ғана ол нәрселер көрнекілік болып есептеледі. Егер, суретте бөтен детальдар бейнеленіп, ситуация мәні ашылмаса олар детальдарды тек бақылап, қараса және ол зерттелушінің ойлағанымен сәйкес келмесе, бұл жағдайда зат көрнекілік болып есептелмейді.

Объектіні бейнелеу тәсіліне байланысты психологияда көрнекілік құралдар: табиғи құралдар, бейнелеу көрнекілік құралдары, таңбалы-символикалық көрнекі құралдар болып бөлінеді. Табиғи құралдар: өсімдіктер, хайуанаттар, құстар, пайдалы қазбалар және т.б. Психология ғылымында заттың абстрактылы күшіне қарай табиғи құралдар психологияны оқытуда қолданылмайды.

Бейнелеу көрнекілік құралдарына: фотолар, суретшілердің картиналары, плакаттар, диапозитивтер және т.б құралдарды жатқызуға болады.

Фотолар. Психология кабинетінде көрнекті психологтардың фотолар жиынтықтарын (портреттерін) жинақтауға болады. Мүмкіндігінше олар қысқаша автобиографиялық анықтамалармен берілгені дұрыс. Фотолар эмоцияны оқытуда қолданылады. Эмоцияға дәл сипаттама беру күрделі және қиындау екені белгілі Бірдей эмоция түрлі адамдарда әр түрлі болады. Бұл процесте адамның жеке тәжірибесі аз роль атқармайды. Психология сабағында әр түрлі эмоциялар бейнеленген фототрафияларды пайдалану, студенттердің әртүрлі эмоцияның пайда болуын анықтауда біршама тәжірибе жинақтауға мүмкіндік береді.

Қажетті фотолар жинағының болмауы біршама қиындық әкеліп және оқытушыға өзінің жеке фотолар жинағын жасақтауды қажет етеді. Суретшілердің картинасын жалпы, жас ерекшелік, әлеуметтік және педагогикалық психологияда әр түрлі тұлғаның жеке қасиетін: темпераментін, эмоциясын байқататын демонстрацияларды қолдануға болады. «Қиял» тақырыбында белгілі бір суретшілердің картиналары иллюстрациялық материал ретінде ретінде, күрделі ұғымдар: агглютинация және типтік бейнелерді түсіндіруде пайдаланған тиімді. Суретшілердің әртүрлі жанрдағы картиналары, студенттерге адамның қиялының көркемдік бейнесін түсіндіруге мүмкіндік береді. Суретшілердің картиналары. Портреттік живопись адамды «оқып үйрену» өнерінің моделі ретінде ыңғайлы. Мұндай жұмысты ойын түрінде өткізуге болады. Ойынның мәні мынадай: белгілі адамдардың портреті ұсынылып, оған зейін қоя қарап қарап, оның тұлғалық сапаларын айтып беру ұсынылады. Соңынан нәтижелері мінез тақырыбындағы берілген сапалармен салыстырылады. Бұл ойында адамды түсіну тәжірибесі молайып, бақылағыштығы артып, қабылдағыштығы қалыптасады.

Плакаттар. Бұл құрал оқытушыға оқу материалын тікелей аудиторияда демонстрациялау үшін беріледі. Мысалы: рефлекстің қызметінің механизмінің схемасын тақтада салу үшін дайын плакатты қолдануға болады. Плакаттық нұсқада көру иллюзиясы, Гильфорданың интеллект моделі, А.Маслоу және т.б қажеттілік пирамидасы иллюстрацияланады. Плакаттарда салынған әр түрлі суреттер де бейнеленуі мүмкін.

Диапозитивтер. Диапозитив – бұл анық түссіз пленка, яғни проекциялық аппарат немесе жарық арқылы қарауға болатын оң, дұрыс (позитивті) жағдай бейнеленген сурет.

Таңбалы-символикалық көрнекі құралдарға: модельдер, символдар, таңбалар, графиктер, кестелер, схемалар, диаграммалар және т.б. жатады.

Модель дегеніміз – нақты объектіні, процесті немесе құбылысты ықшам әрі шағын түрде бейнелеп көрсету. Модельдеу – объектілерді, процестерді немесе құбылыстарды зерттеу мақсатында олардың (макетін) құру. Модель – көрнекті түрде жазбаша жоспар, сызба ретінде жасалуы мүмкін.

Ал. В. Штоффуаның пікірі бойынша модель – бұл материалдық немесе ойластырылып, бейнеленген жүйе, яғни бейнеленген объектінің орнын басатын, оны оқып, үйренуде осы объект туралы жаңа ақпарат береді. Оқу процесінде объект моделіне сүйену ғылыми теория мен заттық болмыстың арасындағы байланысты қамтамасыз етіп, түсінуді жеңілдетеді, оқылған модель психикалық бейнелеу ерекшеліктері болады және сол себептен көрнекілік болып саналады. Модель психикалық бейнелеу болатындықтан көрнекілік болып табылады [2,105б.].

Психологияны оқытуда кең қолданылатын модельдердің түрлерін атап өтуге болады:

- З.Фрейдтің жасаған тұлғаның топографиялық моделі;
- К.Бернның адамның психикалық өмірі моделі;
- К.Юнгтың тұлғаның құрылымдық моделі;
- В.А.Иваникованың еріктік әсер механизмінің моделі.

Бұл модельдер оқыту мақсаты үшін арнайы жасалынбаған. Бұлар авторлардың ғылыми рефлексиясының және кәсіптік ойлауының нәтижесі. Психологияны оқытуда бұл модельдерді қолдана отырып, оқытушы студентке шешілмеген проблеманың және қайнар көздердің, білімнің, шығармашылықтың жолдарын көрсетеді. Графикалық модельдердің дидактикалық функциясы мынадай жағдайда егер, материал мазмұнын сөздік тәсілдермен ашқан жағдайда толығы түседі.

Жеке символдар. Қазір ғылымда түрлі символ, таңба сияқты шартты белгілерді қолдану өте қатты күшейіп кетті. Ғалымдар қазіргі ғылымның даму қарқынына сай заңды құбылыс деп санайды. Бұдан түрлі таңбалар сөзді, сөйлеуді жеңеді деген пікір тумайды, адамдардың табиғи тілі ең күшті, баға жетпес құнды қатынас құралы, халықтың ата-бабадан келе жатқан бағалы қазынасы, оны басқа ешбір құрал ауыстыра алмайтыны – талассыз мәселе.

Ғалымдар бұл шартты белгілерді терминология саласына жатқызады. Әрине шартты таңбалар, символдар, графикалық белгілер ғылымның барлық саласына қатысты емес сөз-терминдерге қарағанда, олардың қолданылу аясы тар. Бірақ олар ғылымның белгілі салаларында терминдік және көрнекілік қызмет атқарады, белгілі ғылыми ұғымдарды білдіреді. Көпшілік жағдайда жеке алғанда, олар мағынасыз белгілер. Мысалы a, b, c, t сияқты әріптер ғылымда белгі ретінде қолданылады. Мысалы, психологияның, педагогиканың, медицинаның өзінің жеке символдары бар. Әр бір мемелекет, облыс, өлкенің, рудың, оқу орнының символы, таңбасы болады.

Кестелер. Кестенің дидактикалық мақсаты әртүрлі болады. Кесте үлкен көлемдегі материалды жалпылау үшін құрылады. Мұндай кестелерді құрастыру ақыл-ойдың қызметі болып табылады және материал есте жақсы сақталады. Кесте әдеттегідей бірнеше баған мен жолдан тұрады. Онда ақпараттың негізгі құрылымдық бірліктері жазылады. Жазбаларды пайдаланып, ақпаратты қорыту арқылы кесте толтырылады. Кесте барлық ақпаратты тұтастай қамтуға мүмкіндік береді. Мұндай кестелер басында оқытушы мен студенттің біріккен қызметі үшін соңынан студенттің емтихан мен сынақтан өз бетімен дайындалуы үшін жасалады. Кесте автордың материалын жалпылау нәтижесі ретінде қолданылады. Бірақ та кейде өте жақсы құрылған кестенің өзі тиімді бола бермейді. Мұнда оқытушының сөзбен түсіндіруі ғана емес, кестенің жекелеген элементтерін практикалық мысалдармен қосымша иллюстрация жасау да қажет [3,88б.]. Кестеде психологтың ізденіс және зерттеушінің жұмысының нәтижесін көрсетуге де болады. Кесте оқу тапсырмасының формасы ретінде де қолданылады. Мұндай тапсырмалар көп уақытты қажет етпейді және студентке оқыған материалды жақсы меңгеруге ал оқытушыға студенттің танымдық қызметін дұрыс бағалауға мүмкіндік береді. Мысалы: кестені толтыру. Кестелік тәсіл білімді меңгеруге ақпаратты есте сақтауға қиындық әкеледі. Егер:

- оны қолданудың мақсаты болмаса және кесте бұл мақсатқа сәйкес келмесе;
- кесте элементтерінің мәні жоқ немесе мазмұнына сай болмаса;
- кестеде сөздік ақпараттар өте көп болса.

Схема. Схеманың кестеден айырмашылығы ол оқу ақпаратын өңдеуге және есте сақтауға ыңғайлырақ. Онда ақпараттар жалпыланған түрде ғана емес, компакттылы оңай шолынған формада элементтер арасындағы қатынас байланысты түрде беріледі. Схемада объекті тұтас түсініксіз ақпараттан тазартылған түрде беріледі [4,58б.]. Психологияны оқыту құралында әр түрлі схемалардың көптеген түрлерін оқытушы сабағында қолдана алады. Студенттің ақыл-ой қызметіне талдау жасау, схема қолданғанда, яғни схема дидактикалық функцияны атқармайды, егер:

- ақпарат элементтерінің саны өте көп болса, схеманы бір мезгілде қолдану мүмкін емес;
- әр түрлі формадағы геометриялық фигуралар қолданылса, ол ақпаратты қабылдауды қиындатады;
- графикалық элементтің сәтсіз орналасуы;
- схемада сөздік ақпараттың болмауы және т.б.

Әр бір схема өз бетінше дидактикалық құндылығы төмен. Оның мазмұнын студенттерге тікелей оқытушының түсінігі арқылы жеткізіледі. Себебі схеманың элементтері, стрелкалар, әртүрлі сызықтар оқытушының сөзінсіз дұрыс меңгерілмейді. Әр бір оқу материалы схемада бейнеленуге келмейді. Психологияда танымдық процестер, қабілет түрлері, эмоцияларды оқытуда схеманы қолдануға болады. Мысалы: қиялдың, түйсіктің, ойлаудың түрлерін оқытуда схеманы құрастырып уақытты үнемдеуге және олардың жекелеген түрлеріне жеке – жеке сипаттама беруге болады [5,33б.].

Графиктер. Процесті механизм, құбылыстар жүйесін графикте беру – иллюстрациялау ғана емес, жаңа білімді беретін модель болып табылады. Графиктің көмегімен Вебер – Фехнердің түйсік туралы заңдылығын иллюстрация жасауға болады. Әрбір график, схема және кесте сияқты сөзбен түсіндіруді қажет етеді. Суреттер. Психологияны оқытуда сурет оқытудың ыңғайы және кең қолданатын құралы болып табылады. Көбіне суретті оқытушы өзінің жеке ойланумен салады. Кейде әдістемелік әдебиеттердегі суреттерді қолдануға болады. Сәтті салынған сурет объектіні оқытуда оған зейін аудартуда маңызы зор. Динамикалық суреттің дидактикалық салмағы жоғары. Бұл жағдайда оқытушы дұрыс жетпеген элементті толықтыруға мүмкіндігі болады. Мысалы: А.Маслоу бойынша қажеттіліктің классификациясының онтогенетикалық дамуын көрсететін динамикалық суреттерді демонстрациялауға болады[6,119б.].

Қорыта айтқанда, психология пәнін оқытуда жоғарыда аталып өткен техникалық және көрнекіліктерді қолдану, білім алушылардың білім, іскерлік, дағдыларын қалыптастыруға, танымдық іс-әрекеттерін белсендендіруге ықпалын тигізеді

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Бадмаев Б.Ц. *Методика преподавания психологии: Учебн. метод. Пособие для препод. и аспирантов вузов.* – М.:Гуманит. издат. центр Владос, 1999. –206с.
2. Ерментаева А.Р. *Жоғары мектеп психологиясы: – Алматы: ЖШС РПБК Дәуір, 2012. –492б*
3. Мұхамбетова С.Қ., Жарменова Г.С., Дәрібаева С.Қ. *Психологияны оқыту әдістемесі, – Ақтөбе: 2007. –304 б.*
4. Бапаева М.Қ. *Жоғары мектепте психологиялық білім беру процесін жетілдіру. – Алматы, 2006. –176 б.*
5. Егенисова А.Қ. *Психологияны оқыту әдістемесі. – Ақтау: 2016. –367б.*
6. Зимняя И.А. *Педагогикалық психология. – Алматы: «TST-сатрау» 2005. –368б.*

А.Қ.Егенисова¹, М.Б.Қабақова²

^{1,2} Каспийский государственный университет технологий и инжиниринг имени Ш.Есенова

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАГЛЯДНЫХ И ТЕХНИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ПСИХОЛОГИИ

Резюме

В этой статье обсуждается использование наглядных и технических средств в процессе преподавания психологии, а также виды технических средств: видеоаппараты, аудиоаппараты, проекционные аппараты. Символические наглядные средства включают фотографии, картины художников, плакаты, диапозитивы и т. д. Знаковые-символические наглядные средства включают в себя: модели, символы, графики, таблицы, схемы, диаграммы и т. др. Вышеуказанные технические и наглядные средства применяются на занятиях по психологии, влияют на формирование знаний, умений и навыков, на активизацию познавательной деятельности обучающихся.

Ключевые слова: видеоаппарат, аудиоаппарат, проекционный аппарат, технический, наглядный, фото, картина, плакат, модель, символа, знаки, график, схема, диаграмма.

А.К. Egenisova¹, М.В. Kabakova²

*^{1,2} Caspian state university of technology and engineering named after S. Yesenova
Aktau, Kazahzctan*

USE OF VISUAL AND TECHNICAL MEANS IN THE PROCESS OF PSYCHOLOGY TEACHING

Summary

This article discusses the use of visual and technical means in the process of teaching psychology.

Types of technical equipment: video cameras, audio devices, projection devices. Symbolic visual aids include: photographs, paintings of artists, posters, transparencies, etc. Sign-symbolic visual aids include: models, symbols, graphs, tables, charts, diagrams, etc.

Keywords: video cameras, audio device, projector, technical, visual, photo copies, pictures, sketches, model, symbols, signs, graphs, scheme, diagrams.

М.П. Оспанбаева¹, Б.А. Скакова²

^{1,2}«Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы – Жамбыл облысы бойынша педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты, Тараз қ., Қазақстан

МЕКТЕП КЕҢІСТІГІНДЕ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН ДАМУДЫҢ ЗАМАНАУИ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КОНЦЕПЦИЯСЫ

Түйіндеме

Мақалада орта мектептің білім беру кеңістігінде сапаны дамыту үрдісі және оның заманауи психологиялық концепциялары қарастырылды. Білім беру ұйымдарындағы сапаны бағалау үрдісі халықаралық тәжірибелер контекстінде талқылана отырып, «тиімді мектеп», «тиімді сынып», «тиімді пән» тұрғысында зерттеу маңызы талданды. Сапа дамуының заманауи концепциялары оның негізіне қаланған басты ерекшелік – тұлғаның психологиялық даму факторы болуымен құнды екені дәлелденді. Мұндай ортақтық жалпы адамзат баласының дамуына тән негізгі құндылықтармен қатар, білім беру саласына да қатысты ортақ заңдылықтарға байланыстылығы түсіндірілді.

Түйін сөздер: білім беру сапасы, даму үрдісі, сараптама, өлшемшарт, дескриптор, бағалау, нәтиже, тиімділік, басқару, заманауи психологиялық концепция, тұлғалық даму.

Соңғы жылдары елімізде білім беру сапасы туралы пікірталастар белсенді түрде көтерілуде және оны жалпы білім беретін мектептерде дамыту қажеттігі мемлекеттің білім беру саясатының негізгі бағытына айналып келеді. Бұл жөнінде «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 – 19 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» нақты тетіктер белгіленді, атап айтсақ, «оқыту сапасы мен нәтижелілікті арттыру мақсатында, табысты мектептерді ынталандыру жүйесін құру мәселесі пысықталатын болады» [1, 19].

Сапаны біріншіден, нақты іс-әрекеттер деңгейінде қарастыруға болады; екіншіден, белгілі бір қызмет көрсететін мекеменің жекелеген іс қимылдарына тәуелді көрсеткіштердің жиынтығы ретінде анықтауға болады. Бұл белгілер нәтиже сапасын анықтау үшін «неге қол жеткізу керек?»; үрдіс сапасын бағалау үшін «не істеу керек?»; құрылымдық сапаны білу үшін «бұл үшін бізге қандай құралдар қажет?» деген сұрақтарға жауап беруі тиіс. Сапа әрекетке тәуелді болғандықтан, оның «жоғары» немесе «төмен» болуы заңдылық. Ал оны, яғни, қандай да бір заттың немесе еңбек үрдісінің сапасын келесі сұрақтарды қою арқылы білуімізге болады: берілген заттың маңызды қасиеті не? (біздің жағдайда ол – білім беру үрдісі) немесе белгілі бір мақсат, деңгей, құндылықтарға жету үшін қажет болатын іс-әрекеттердің жиынтығы? Мұны анықтау үшін біз нені артық жасауға болады, ал нені кем жасау мүмкін, қай нәрсе мақсатқа сәйкес, ал қайсысы сай емес деген сұрақтарды қоямыз.

Халықаралық тәжірибелерге шолу жасау арқылы сапа және оны дамыту бағыттарының, оны жүзеге асыру формаларына қатысты кейбір айырмашылықтарының болғанына қарамастан, жалпыға ортақ концепциясы бар екенін көреміз. Мұндай ортақтық жалпы адамзат баласының дамуына тән негізгі құндылықтармен қатар, білім беру саласына қатысты ортақ заңдылықтарға да байланысты. Сапа дамуының заманауи концепциялары оның негізіне қаланған басты ерекшелік – тұлғаның психологиялық даму факторы болуымен құнды. Біз олардың негізгі өлшемдерін, басты сипаттарын, сапа параметрларын көрсетіп, оны дамытудың бірқатар құралдары бойынша тың деректер беріп, кейбір негізгі ұғымдарды және арнайы агенттіктер (біздің жағдайымызда Білім беру сапасын бағалаудың қазақстандық тәуелсіз агенттігі) өткізетін сапаны ішкі және сыртқы бағалауды жүзеге асыру тәртібін түсіндіреміз.

Елімізде тоқтаусыз жүргізіліп жатқан мектеп реформалары заманға лайық сапа дамуын қамтамасыз етудің алғышарты болып табылады. Ал олардың тиімділігі эмпирикалық зерттеу нәтижесінде анықталады. Ол үшін мектептің барлық құрылымдық элементтерінің іс-әрекетін жоспарлау, ұйымдастыру, бақылау жүйесін зерттеу арқылы басқару тетігі бағаланады. Бұл үрдіске білім беру ұйымын әкімшілік басқару құрылымымен қатар, оқушы, мұғалім және ата-аналардың кеңесу алқасынан құралған қоғамдық өзін-өзі басқару органдары да қатысады. Басқару әрекетінің тиімділігі оның пайдалы нәтижесі және оған жұмсалған қор көлемінің арақатынасы арқылы өлшенеді. Бағалауға мұндай қатынас екі түрлі әдіспен анықталады. Оның біріншісі – белгіленген мақсаттың орында-

лу мерзімінің және орындалу деңгейінің тиімділігінің бағасы. Ал екінші әдіс интерпретациялық сипатқа ие, яғни алынған нәтиже басқарылатын нысан әлеуетімен салыстырылады. Педагогикалық үрдісте ол мектеп ұжымының мүмкіндіктері және оны жүзеге асыру деңгейі болып табылады [2].

Заманауи мектептің өзекті мақсаты әрбір оқушыны барынша әрі жан-жақты дамыту болса, мектепті басқару мақсаты ол үшін қажетті шарттарды қамтамасыз ету. Бұл мақсаттардың барлығы да бағалауды керек етеді. Әйткенмен мақсаттың әр түрлі болуына байланысты, оған жету нәтижелерін де бірдей бағалай алмаймыз. Басқару әрекетінің мақсатына жету нәтижесі, яғни түпкі нәтиже – мектепте әр оқушының тұлғалық-психологиялық дамуын қамтамасыз ететін шарттарды тудыру мектепті басқарудың тиімділігін танытады. Ал осы тиімділікті бағалау критерийі мектеп жұмысының алдын-ала бағдарланған ақырғы нәтижесіне жету болып табылады. Басқаша айтқанда, басқару әрекетінің мақсатына жетуін бағалау – мектептің алдына қойған мақсатына жетуіне әсер етеді. Осы шарттардың қаншалықты ықпалды болғаны мектепті басқарудың, оның ішінде педагогикалық ұйым қызметкерлері мен мектеп оқушыларының өздеріне тиесілі қызметтерді қолайлы ортада сапалы атқару нәтижелілігін көрсетеді. Сонымен, мектепті басқарудың заманауи тиімділігін басқару әрекетінің психологиялық функциясы деп, ал мектепті басқару белсенділігін білім беру ұйымы басшысының біліктілік құзыретінің сипаты ретінде анықтауға болады [3].

ҚР білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында мектептерде қамқоршылық кеңестер құру арқылы білім беруді басқаруға жалпы жұртшылық тартылатыны және осы тетік арқылы мектептің өзін-өзі бағалау рәсімі жетілдірілетіні атап көрсетілді. Орта білімді жаңғырту жобасы шеңберінде білім алушылардың ұлттық емтихандары мен оқу жетістіктерін мониторингтік зерттеулердің рәсімдері жетілдірілетіні, ол тест стандарттарын әзірлеп, тестік тапсырмалардың базасын құру арқылы оқу жетістіктерін бағалау, білім алушылардың дағдылары мен білігін, құзыреттілігінің кең спектрін тексеру үшін жасалатын болады. Мектепті басқару тиімділігін анықтау психологиялық-педагогикалық үрдістегі әрбір әрекетті бағалау үшін тиісті сұрақтарды дербес тандауға мүмкіндік береді. Мәселен, басқару психологиясы, оның нәтижелілігін бағалау көрсеткіштері, т.с.с. Басқару үрдісін бағалайтын тәуелсіз сарапшы немесе мектеп басшысы бұл әдістемені қолдануда баллдық жүйені пайдаланады. Егер іс-әрекетті сипаттайтын көрсеткіш жүйелі түрде көрініп отырса, онда 4 балл; егер жиі кездесетін болса 3 балл; ішінара байқалған жағдайда 2 балл; өте сирек кездессе 1 балл және мүлде кездеспейтін болса 0 баллмен бағаланады. Әр көрсеткішті баллдық түрде бағалау білім беру ұйымының психологиялық-педагогикалық үрдісін басқарудың тиімділік коэффициентін (ТК) есептеуге мүмкіндік береді. Тиімділік коэффициенті келесі формуланы қолдану арқылы, яғни мониторинг барысында анықталған баллдың нақты санын 100-ге көбейтіп, шыққан нәтижені жиналған баллдың максималды санына бөлу арқылы жүреді. Егер басқару іс-әрекеті тиімділігінің коэффициенті 75-100 пайыз аралығында болса, онда ол барынша оңтайлы; 50-74 пайыз аралығы жеткілікті деңгейді; 25-49 пайыз аралығы дағдарысты жағдайды және 24 пайыздан төменді көрсетсе, онда іс-әрекеттің жол беруге болмайтын деңгейінен хабар береді. Осы үрдіс ҚР «Білім мекемелерін бағалау критерийлерінде» былай сипатталады: «мектептер үлгілі, жақсы, жақсартуды талап ететін және төмен деген төрт деңгейден тұратын өлшемшарттар мен дескрипторлар бойынша бағаланады» [4, 3].

Сараптама негізінде жүзеге асырылатын бағалау үрдісі сыртқы және ішкі болып екіге бөлінеді. Сыртқы бағалау дегеніміз – білім беру ұйымын тәуелсіз сарапшының жүйелі түрде зерттеуі және бағалауы. Бұл жағдайда ішкі компоненттер де бағаланады: мысалы, мектептің білім беру бағдарламалары, оқыту стратегиялары, ішкі бағалау нәтижелері және алынған нәтижені сол аймақтағы мектептермен, кейде тіпті өзге елдің де мектептерімен салыстыру. Бұл өз кезегінде халықаралық зерттеулерге жол ашатын қадам болып табылады. Мұндай тексерудің нәтижесі білім беру ұйымының жетекшісімен, берілген мәселені анықтау және сапаны жақсарту мақсатында, жүргізілетін аналитикалық сұхбат болып табылады. Ал ішкі бағалау – мектеп қызметкерлерімен тікелей сұхбат, жанама сұхбат, сауалнама сынды әдістердің қорытындысы арқылы, олардың өз жұмыстары мен оның нәтижесі туралы берген деректеріне негізделген жүйелі түрдегі зерттеу. Бұл үрдіс те сыртқы бағалау сынды, ішкі компоненттерге ие, яғни ішкі бағалау да сыртқы бағалаудан тұратын жайттар кездеседі. Мәселен, сабақты нақты өлшемшарттар бойынша бағалау үшін, сарапшы оппонентті өз бастамасымен шақыруы мүмкін: басқа мектептен мұғалім немесе жоғары оқу орнынан ғалым-педагогты. Сараптама жүргізу «жақсы» немесе «нашар» деп бағалау үшін емес, үрдісті жақсартуға, көмек көрсетуге бағытталған әрекет. Ол барынша жағымды бағдармен байланысты және диалогтық сипатқа ие. Сондықтан, мұғалім сарапшының өзін тексермейтінін, қайта көмектесіп, қажет болған жағдайда қолдау көрсететуге даяр екенін білуі тиіс. Бұл бағалау үрдісінің тиімділігінің шарты.

Мұның алдында қысқаша айтып өткеніміздей, сапаны дамыту және қамтамасыз етудің заманауи жүйелерінің негізіндегі концепциялар ұзақ уақыт жүргізілген эмпирикалық зерттеулерге негізделеді. Бұған мысал ретінде АҚШ, Канада және Ұлыбританияда жүргізілген «тиімді мектеп» бойынша кеңауқымды зерттеулерді; ал біздің елімізде білім беру саласындағы жағымды өзгерістердің шарттары және реформалардың тиімділігіне арналған зерттеулерді атауға болады. Осы бағыттар сапаны қамтамасыз етудің жетекші концепциясы – мектептің оқытушылық функциясы, яғни үйретушілік мекеме миссиясына әкеледі. Егер мұны назардан тыс қалдырсақ, сапа мониторингы концепциясы, нақтырақ айтсақ параметр, өлшем сынды зерттеу индикаторлары қайдан шығатыны түсініксіз болып қалады. Бәлкім, біздің әлеуметтік-мәдени дәстүрлеріміз бен құндылықтарымыз батыс мәдениетінен ерекшеленетіндіктен, қазақстандық мектептер үшін бұл өлшемдер басқаша болатын шығар? Мектептерге автономиялық дербестік пен академиялық еркіндіктің, сондай-ақ оқушылар үшін жеке білім траекториясының қажеті қаншалықты маңызды? Оның білім беру сапасына қатысы қандай деген сауалдарға дәлме-дәл жауап беріп, салиқалы, жан-жақты негізделген көзқарасты ұстану үшін, берілген қатынастың шығу себебі мен мәселелік табиғатын түсіну шарт. Сондықтан, сапаны дамытудың заманауи-психологиялық концепциясының мәнін ашудан бұрын, осы концепциялардың негізі болып табылатын зерттеулердің нәтижелері мен маңызына қысқаша тоқталайық. «Тиімді мектеп» мәселесін зерттеуді бастауға ықпал еткен мына сұрақ болатын: мектеп өзіне бөлінетін қаражатты қаншалықты ақтайды? Бұл сұрақтың өткір қойылуы бюджеттік тапшылыққа ғана емес, сондай-ақ мектеп жұмысының нәтижесі оған құйылатын қаржы көлеміне байланысты еместігі жайлы деректердің анықталуымен сәйкес-тін. Бір жағынан, әлеуметтік теңсіздік, жұмыссыздық сынды қоғамның әлеуметтік мәселелерін білім беру жүйесінің көмегімен шешудің мүмкін еместігі айқындалды, яғни қоғам білім беру жүйесіне, мектепке жоғары, тіпті орындалуы мүмкін емес талаптар қоя бастады. Ал екіншіден, оқушылардың жоғары жетістіктерінің негізгі себептері даралық және отбасылық факторларға байланысты екендігі туралы пікірлер айтылып, ол кеңінен қолдау тапты.

Оқушылардың оқу жетістіктеріне мектептің үлесі қаншалықты, сондай-ақ олардың тұлғалық-азаматтық қалыптасуына мектеп үлесі қаншалықты? Мектеп тиімділігі ұғымына сәйкес келетін осы үлес көлеміне тәуелді факторларды анықтау қажеттілігі туындады. Мәселенің осылайша қойылуы зерттеулерді кері бағытқа бұруды талап етті: мектеп жүйесі деңгейіндегі жалпы сараптамадан жекелеген мектеп, қала берді жекелеген сыныптардың деңгейіндегі микросараптамаға ауысу қажеттігі бой көтерді. Зерттеу барысында шетелдік әріптестеріміз мектеп тиімділігін емтихан, сынақ, бақылау сынды академиялық үлгерім арқылы көрінетін оқу нәтижелері арқылы «тікелей» анықтаудан бас тартып, оның орнына жанама белгілерге назар аударды: оқушының мектепке қатынасы, сабаққа ынтасы, сынып бойынша тіркелген құқық бұзу оқиғалары және оқу жетістіктері мен мектеп жұмысының түрлі үрдістік факторлары арасындағы байланыстарды анықтау. Олар білім беру ұйымына жеке қабілет немесе әлеуметтік жағдайларына байланысты жағымды алғышарттар әкеле алмауы себепті жоғары нәтиже көрсете алмайтын «әлсіз» оқушыларға мектептің қалай және қаншалықты ықпал етуін анықтауға басымдық берді. Зерттеу нәтижесінде біртұтас ұйым ретіндегі мектеп деңгейінде де, сынып ұжымындағы қатынас деңгейінде де маңызды факторларды анықтауға мүмкіндік туды. Сонымен, тиімді мектептің таңдаулы белгілері ретінде келесі шарттар анықталды: мектеп тарапынан жағымды мектепшілік басқару және оқу мәдениеті, анық белгіленген оқушы құқықтары мен міндеттері, отбасы мен мектеп арасындағы ынтымақтастық; ал оқушы тарапынан жоғары ұмтылыс, мектептің білім беру мақсатын, одан туындайтын бірлескен жұмыстардың нақты мақсаттарын сезіну және қабылдау, сондай-ақ оқытудың өзара келісілген әдістері. Пәнді тиімді оқыту белгілері ретінде мыналар аталды: оқу пәндерін жүргізуде жоғары үміт, биік ұмтылыс; кураторлық және ұжымдық еңбек; оқытудың өзара келісілген әдістері; оқушылардың оқу нәтижесін қадағалау; оқу мен үйретуді үнемі жақсартуға қызығушылық; өзгерістерді қолдау және оны мектеп басшылары тарапынан бақылау. Тұтастай мектеп деңгейінде болсын, жекелеген пәндік салада болсын, басымдыққа ие факторлар ретінде биікке талпыну және жақсыға үміттену, ұжымдық жұмыс, еңбектің өзара келісімді әдістері атап көрсетілді. Пән деңгейінде үнемі сапаны жақсартып отыруға даярлық ажырағысыз белгі болып саналды. Зерттеу нәтижесінде тиімділігі жоғары сынып белгілері келесі сапалар арқылы ажыратылды: оқушылар мен мұғалімдердің білімге деген жоғары ұмтылысы бар; оқу мен үйренуге деген жоғары талпыныс; жеке жетістіктерді үнемі қадағалау; оқушылардың ынталылығы және белсенді қатынасы; түрлі әдістемелерді мақсатты түрде іріктеу және қолдану. Іс жүзінде мектептің негізгі міндеті сынып деңгейінде сабақ жүргізу факторы төңірегінде шоғырланған: мұғалімнің сабақ

беруі және оқушының оқу әрекеті бірінші орында. Сонымен қатар, жалпы мақсаттардың дамуында әлеуметтік психология аса маңызды болып табылады [5].

Қазір қазақстандық мектептерде жүріп жатқан күрделі заманауи үрдістер білім беру ортасын ізгілендіру, саралау, әлеуметтендіру, жеке тұлғаға бағытталған қатынас, іс-әрекеттік қатынас, құзыреттілік қатынас, денсаулық сақтау қатынасы сынды іс-әрекеттер барысында жүйелі түрде мұғалімдердің, оқушылардың және білім беру мекемесі басшыларының бірлескен еңбектерін бағалау және өзіндік бағалау әрекетінсіз өтпейді. Білім беру мекемесін мемлекеттік аттестаттау үрдісі ҚР «Білім туралы» Заңына сәйкес, көрсетілетін білім беру қызметтерінің Жалпыға міндетті білім беру стандартының талаптарына сай жүргізілуіне бақылау жасауды қарастырады. Бақылау үрдісінің астарында аса маңызды міндет жатыр, ол – педагогикалық ұжымды аттестатталатын білім беру мекемесінің іс-әрекет нәтижелеріне сыни тұрғыда қарауды, қордаланған мәселелерді анықтап, оларды бірге шешу жолдарын белгілеуді үйрету. Мемлекеттік аттестация, тәуелсіз аккредитация барысында тәжірибе алмастырылады, педагогтар бір-бірінен үйреніп, озық технологияларды меңгереді. Басты тиімділік – кемшіліктерді анықтау үшін білім беру саласына қысым жасау емес, мектепті ары қарай дамыту үшін ұсыныстарды қарастыру. Бақылау жүйесі білім беру мекемесі мен педагогтар үшін нәтижені жақсартуға, оны терең талдауға және үнемі өзін-өзі сыни тұрғыда бағалауға талпыныс беретін ұмтылыс болуы шарт; оның тиімділігі де осында.

Білім беру мекемесінде барлық үрдістер өзара байланысты, себебі бұл – педагогикалық жүйе. Сондықтан, бұл жүйені басқару қаншалықты тиімді болса, әрбір оқушы, әрбір мұғалім соншалықты табысты болады. Демек білім беру мекемесінің негізгі мақсаттары тиімді ұйымдастырылған басқару тетігі арқылы жүзеге асырылады. Мұндағы маңызды фактор – басқарудың барлық субъектілерінің ортақ мақсатқа жұмылуы болып табылады. Ал ортақ мақсатқа жұмылу – осы үрдістің әрбір қатысушысына өзін-өзі жетілдіру үшін жағдай жасалғанда ғана мүмкін. Мұндай жағдайларға келесі шарттар жатады: тұлғаға бағдарланған басқару және әкімшілік менеджмент пен әр педагогтың өзіндік менеджментінің өзара үйлесімі. 2015ж. ҚР БжҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің бастамасымен жүзеге асырылған пилоттық инспекция форматында, басқару сапасы мен жетекшілікті критерийлер мен дескрипторлар негізінде бағалаудың жаңа бағыттары сынақтан өтті [6].

Мектеп кеңістігінде білім беру сапасын заманауи дамыту бағыттарының бірі бағалау үрдісі екені анық, ал оның психологиялық сипатын бағалау өлшемдерінен көреміз. Мәселен, білім беру мекемесіндегі моральды-психологиялық ахуалдан бастап, ресурстарды пайдалану, мұғалімдерді ынталандыру және кәсіби даму, командалық жұмыс және қызметтік міндеттерді бөлу, миссияны түсіну сынды өлшемшарттардың әрқайсысына тән әрі ортақ түпкі мән – тұлғаны дамытуға бағдарлану функциясы. Және тағы бір маңызды ерекшелік олардың бақылау мен сүйемелдеу үйлесімділігіне негізделуі; сондай-ақ өзін-өзі бақылау рөлін арттыруға бағытталуы. Мұндай қатынас сыртқы да, ішкі де бағалауларды ортақ ұстаным тұрғысынан өткізуге мүмкіндік береді және бұл сапаны дамыту үрдісінде аса маңызды болып табылады. Нәтижесінде, мектеп үстірт қорытындылардан арыла отырып, ресурс, нәтиже және үрдісті ұйымдастыруды кешенді түрде көру мүмкіндігіне ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 – 19 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» – Астана, 2016. – 19б.
2. Рыбина О.В. Мониторинг эффективности образовательного процесса как ресурс управления образовательным учреждением // «Управление современной школой. Завуч». № 7, 2012. – С. 19-26.
3. Курвитс М, Милеева С.В., «Программа опытно-экспериментальной деятельности по проблеме «Мониторинг качества образовательного процесса // Управление современной школой. Завуч». № 6, 2012. – С. 41.
4. ҚР БжҒМ «Білім мекемелерін бағалау критерийлерін бекіту туралы» №124 бұйрығы. – Астана, 2016ж.
5. Документы по самоаттестации школ Казахстана. <http://bsrdtw.fo.ru/wiki/132504>
6. Бахмутский А.Е. Мониторинг школьного образования: проблемы и решения. – СПб: КАРО, 2007. – 185с.

М.П. Оспанбаева¹, Б.А. Скакова²

^{1,2} Филиал АО «НЦПК «Өрлеу» Института повышения квалификации педагогических работников по Жамбылской области, г.Тараз, Казахстан

СОВРЕМЕННАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются современно-психологические концепции развития качества образовательного пространства средней школы. Процесс оценки качества в организациях образования РК был изучен в контексте международного опыта, посредством таких стратегий, как «эффективная школа», «эффективный класс», «эффективная дисциплина». В ходе теоретического изучения выявлено, что оценка качества образования по динамике изменения его результатов очень продуктивный способ, требующий систематического мониторинга результатов. Фундаментальной основой механизма управления качеством образования выступает психолого-педагогический мониторинг, а сущностью процесса управления развитием качества образования является рефлексивный подход как в развитии самого образовательного процесса, так и управления им.

Ключевые слова: образовательный процесс, процесс развития, экспертиза, критерий, дескриптор, оценка, результат, эффективность, управление, современно-психологическая концепция, личностное развитие.

М.Р. Ospanbaeva¹, B.A. Skakova²

^{1,2} Institute «Өрлеу» of pedagogical personnel qualification in Zhambyl region
Taraz, Kazakhstan

MODERN PSYCHOLOGICAL CONCEPT OF DEVELOPMENT OF QUALITY OF EDUCATION IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

Annotation

In this article discusses modern-psychological concepts for the development of the quality of the educational space of the secondary school. The process of quality assessment in organizations of education of the Republic of Kazakhstan was studied in the context of international experience, through such strategies as “effective school”, “effective class”, “effective discipline”. In the course of the theoretical study, it was identified that the evaluation of the quality of education by the dynamics of changing its results is a very productive way, requiring systematic monitoring of the results. The fundamental basis of the mechanism for managing the quality of education is psychological – pedagogical monitoring, and the essence of the process of managing the development of the quality of education is a reflexive approach both in the development of the educational process itself and in its management.

Key words: educational process, development process, expertise, criterion, descriptor, evaluation, result, efficiency, management, modern psychological concept, personal development.

МРНТИ 14.09.91

З.К. Кульшарипова¹ Н.А. Бисембаева²

^{1,2} Павлодарский государственный педагогический институт

НОВЫЕ СТРУКТУРНЫЕ ПОХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ОПЫТА РОДИТЕЛЕЙ В СИСТЕМЕ «ШКОЛА – СЕМЬЯ»

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы семейного воспитания и основные проблемы неблагополучия в семье. Служба сопровождения семьи, несет абсолютно новую идею – идею сохранения и прироста качества функциональных семей для уменьшения количества дисфункциональных семей в процессе общего доверительного сотрудничества и равного партнерства семьи и школы с созданием общего ресурсного пространства, способствующего развитию социальных и психолого-педагогических компетенций семьи.

Ключевые слова: родительская компетентность, стандарт включенности, служба сопровождения семьи

Научные исследования и стратегии по вопросам семейного воспитания в Республике Казахстан (РК), направлены на проблемы неблагополучия и неправильного взаимодействия родителей с детьми. Семья обуславливает социальное благополучие и психологическое здоровьечеловека [1].

И этого можно сделать вывод, что казахстанское современное общество, как и в других странах однозначно реагирует на ускоренный рост технического прогресса. Ведь семьи стали более подвержены изменениям, которые коснулись их взглядов на семью, на школьное образование, экономическое и социальное равноправие субъектов образовательного процесса и т.д. Все изменения, происходящие особенно в родительском обществе, прямо или косвенно влияют на семейное суждение [2].

Считается, что наше психологическое сообщество, хотя и обладает относительной самостоятельностью и устойчивостью тоже находится в растерянности от увеличения количества дисфункциональных семей [3-4].

И в данное время работникам учреждениям образования надо понять, что является ближайшей средой формирования личности и семьи, почему меняются так быстро потребности, социальная активность и психологическое состояние родителей и в том числе и у детей?

К сожалению, на сегодня источником социальных установок и ценностных ориентации субъекта является не семья, не школа, а внешняя информационная среда, напитанная субъективной информацией: средовой жаргон, удовлетворение только собственных потребностей, «гениолизация» собственного ребенка и его способностей, антипатия к другим детям, неуважение к старшим в семье – родителям, не признание мнения близких людей. И это все приводит ребенка к формированию к детско – подростковой психологической защите от жесткой среды, беззащитности, что является наиболее опасной средой для функционирования семьи в этой среде. Данная дисфункция разрушает эмоциональную стабилизацию членов сообщества, активно содействует на дестабилизацию семейной жизни [5]. Нарушение эмоциональной функции семьи является фактором, негативно влияющим на социальное благополучие и психологическое здоровье членов семьи [6].

Исследования показали, что события окружающей среды вызывают психологические стрессы у родителей за счет не возможности оказать реальную помощь при неадекватных школьных событиях, так как уточнить внутреннюю суть события не возможно без постоянных наблюдений и совместного анализа. Эти действия закреплены за службами в школе. Психологическая служба, социальные работники сталкивается с самыми разнообразными событиями, влияющими на состояние семейной системы, в том числе различного рода трудными и кризисными ситуациями, но не хватает инструмента доверия родителей, что является главным механизмом взаимодействия.

Наука трактуется ситуацию как психологическую обстановку в семье, совокупность социальных условий и обстоятельств, детерминирующих тот или иной характер протекания деятельности. Именно в этом значении понятия «обстоятельства», «обстановка», «ситуация» стали применяться только в психологических исследованиях (Б.Ф. Ломова).

Автор указывает на ситуацию как систему событий, где наиболее важным является понимание ситуации как целого, между элементами которого (родитель, ребенок, школьная среда) существует определенная взаимопонимающая связь. Если нет этой связи, то элементы целой системы рассыпаются. Вначале ситуация может быть рассмотрена по элементно как сложная субъективно-объективная реальность, где объективные составляющие представлены в виде субъективного восприятия и личностной значимости для участников ситуации. Во избежание второй стороны конфликтной ситуации необходима новая родительская компетенция – социально значимая и психологически осмысленная. В этом случае нужны некие новые *стандарты включенности родителей в систему «школа-семья»*. Включенность родителей и есть процедура понимания родителями, что происходит с их детьми, как «расти» им вместе с ними, когда дети в своей осознанности уходят дальше, и если взрослый не будет развиваться, то отношения нарушатся.

Таким образом, осознанной родительской ответственности надо учиться и старшему поколению (бабушкам и дедушкам).

Жизненные события – это события, подразумевающие важные перемены или переходные периоды в разных аспектах жизни семьи и их прямая связь со значительными переменами в жизненном укладе. Их можно назвать критическими точками развития через «со – бытие». Понятие событийность как «жизненная трудность» позволяет родителям и в том числе и педагогам (они тоже родители) полнее и точнее охарактеризовать психологическую и социальную зрелость формирования себя в семье, ребенка в семейно – школьном пространстве в целом. Подготовленность членов семьи и их

классных руководителей, педагогов предметников и есть приобретение ими навыков преодоления любых жизненных ситуаций – один из важнейших показателей зрелости. Трудность и есть критическая жизненная ситуация, которая является стартовой ступенью преодоления, но в партнерстве со школой. Естественно, что содержание и характер критической жизненной ситуации мотивирует потребности родителей удовлетворить свои амбиции в решение задач.

Преодоление повседневных жизненных обстоятельств в совместной деятельности и на основе научного понимания всех событий с точки зрения и семьи и школы несет: школьно-семейного здоровья, характера совместной деятельности или материально-финансового отношения.

И в силу объективно-субъективной значимости в родительском и школьном сообществе могут оказаться существенными проблемы преодоления эмоционального стресса. Зарубежные ученые (P. Watzlawick, J. Wickand, R. Frisch, 1974) относят школьно-семейный стресс к микрособытию, которое нуждается в адаптации первичного порядка.

Здесь необходимо ввести систему адаптации первичного порядка – уровень семейной адаптации к стрессу и второй уровень – школьной адаптации – вторичного порядка.

Первичный порядок предоставляет семьям как группе изучить формы организации поведения, психологической защиты от неприятных переживаний, либо использование форм конструктивной активности, направленной на решение семейной проблемы. Владение тем или иным стилем группового – семейного реагирования (защитного или совладающего) характеризует проявление объективности и членства семьи как группы.

В случае объединения первичного и вторичного порядка адаптации можно констатировать, что семья как система стремится к достижению и сохранению семейного баланса, «семейного гомеостаза», а в отношении к системе «школа – семья» возникает термин «школьно-семейного гомеостаза».

Для его поддержания системы «школа – семья» необходимо нарабатывать школьно – семейные традиции совместной деятельности, правила сотрудничества и стандарты взаимодействия, в том числе, каждая сторона оптимально способствует общему делу. Нарушения школьно-семейного гомеостаза по причине конфликт-стресса помогают сторонам конфликта найти методы примирения, которые послужат поводом для реструктуризации взаимодействий. В соответствии с законом гомеостаза, стороны системы школьного образования, т.е. родители и педагоги обязаны сохранить общее положение дел и отношений, каким бы оно не было. Этот процесс поддержит равновесие за счет того, что каждая сторона фиксирует каждое свое отклонение от него и совершает возможные положительные действия, которые способствуют возвращению в обычное состояние для дальнейшего взаимодействия.

Согласно закону развития каждая сторона системы проходит образовательный цикл, представляющий собой смену событий на новом, но положительном уровне. И на определенном отрезке совместного пути семьи и школы возникают этапы («развитие стадий восстановления кризиса отношений»), стадии рождения новых отношений в системе «школа-семья», определяющие уровень и рост взаимопонимания, что соответствует стадии прироста психического развития, когда системы, и объекты оказываются способны решать новые ситуации. Перед системой «школа – семья» возникает необходимость не усложнять механизмы приспособительных реакций, а по стадийно переходить в новое качество положительных чувственных реакций.

Успехи ежедневной жизни, или «нормативные действия» системы «школа – семья», с одной стороны, приводят к уменьшению конфликтности взаимоотношений, увеличению удовлетворенности жизнью в системе, укреплению сплоченности школы и семьи, с другой стороны, способствуют умножению усилий членов семьи, направленных на ее сохранение. Но есть и обратная сторона системы «школа – семья», где возможны другие варианты результатов взаимодействия. И об этом нужно знать тоже.

В системе школьно – семейного коллектива каждый член должен пройти определенные этапы. Все эти этапы могут сопровождаться кризисом и повышенной тревожностью, поэтому требуется подготовительный период для обеих сторон с последующим перераспределением всех сил.

Содержание программы адаптации первичного порядка включает совокупность образовательных областей, которые обеспечивают разностороннее развитие системы с учетом особенностей по основным направлениям – физическому, социально-личностному, познавательному-речевому и творческому.

Программа адаптации первичного порядка являются неотъемлемой частью общей деятельности системы. В ходе осуществления этапов программы могут обсуждаться вопросы уточнения стандартов включенности родителей в систему; заключения устного соглашения на участие в программе. Практические навыки эффективного родителя тоже играют определяющую роль в деятельности родительского сообщества в системе «школа – семья». Чем больше использовать опыт накопленный родителями по практическому использованию своих знаний, тем более эффективна работа с ними.

Родительский опыт работы в структуре школьного образования не достаточен, особенно в системной деятельности, кроме опыта в родительском комитете. Поэтому необходимо этот опыт развивать с целью создания индустрии родительского сообщества. Исходя из цели работы, возможно, реализовать следующие задачи:

- оценка готовности фокус – группы к созданию индустрии родительского сообщества в школьном образовании;
- разработка инструктажа и правила взаимодействия родительского сообщества со школой;
- организация структурного подразделения родительского сообщества;
- разработка контроля качества предоставляемых родительских услуг;
- составление отчёта по итогам деятельности родительского сообщества.

И в конечном случае разработать службу родительского сообщества как служба сопровождения семьи в системе «школа – семья».

Миссия Службы сопровождения семьи состоит в том, чтобы каждый родитель смог участвовать максимально в воспитании своего ребенка в системе «школа – семья» – повышать уровень участия в деятельности школьного образования. Приобщение к сотрудничеству родителей к школьной деятельности предлагает изучить «Положение службы сопровождения семьи», «Концепция, структурная модель службы сопровождения семьи», «Стандарты включенности родителей в систему «школа – семья», «Правила обслуживания индустрии родительского сообщества». Система деятельности содержат полную информацию: описание маршрута вхождения в систему, характеристика условий пребывания в системе, правила обеспечения менеджмента управления, этические нормы взаимодействия системы общей деятельности. Показатели качества обслуживания индустрии родительского сообщества характеризуется совокупностью общих характеристик. Текущий состав группы родителей службы сопровождения определяется из числа общего состава родителей по звеньям: начальное, среднее и старшее звено. Каждая фокус – группа занимается структурированием своей деятельности согласно схеме.

Как и насколько эффективно могут быть преодолены кризисы взаимодействия родителей и педагогов зависит от сложившейся внутри школьно – семейной системы взаимоотношений.

Причиной такого педагогического взаимодействия является сознательное участие родительского сообщества в школьной образовательной системе и правильном выборе направлений совместной работы.

Исходя из опыта работы с учебными заведениями по темам взаимодействия семьи и школы, мы пришли к выводу о необходимости введения дополнительной организационной структуры, которая войдет в состав школьного производства с технологическими стандартами оценки включенности ресурсного потенциала родителей в систему «школа – семья».

Список использованных источников

1. Аболина Н.С., Акимова О.Б. Процесс профессионального обучения и формирование коммуникативной компетенции // *Инновационные проекты и программы в образовании*, 2013. №6. С. 21–29.
2. Антипина И.О. Современные подходы к определению профессионально значимых компетенций директора школы в отечественной педагогической науке и практике // *Образование и наука*. 2011. №9. С. 21–34.
3. Ганаева Е.А. Развитие профессиональной компетентности директоров средних школ в вопросах инновационной деятельности // *Инновационные проекты и программы в образовании*. 2012. №5. С. 30–36.
5. Гозман Л.Я., Алешина Ю.Е. Социально-психологическое исследование семьи: проблемы и перспективы // *Вестник МГУ. Психология*. 1985. № 4.
6. Кормильцева М.В. Психологические детерминанты профессиональной мобильности личности // *Инновационные проекты и программы в образовании*. 2013. № 2. С. 9–12.

Z.K. Kulsharipova ¹, N.A. Bissembayeva ²

^{1,2}Pavlodar State Pedagogical Institute

NEW STRUCTURAL APPROACHES TO FORM PARENTS ' EXPERIENCE IN THE SYSTEM OF SCHOOL – FAMILY

Abstract

In the article the questions of family education, which focused mainly on the study of problems of trouble in the family. Service support families, which offer scientists of Kazakhstan, carries a completely new idea – the idea of the preservation and growth of the functional family of quality in order to reduce the number of dysfunctional families in the general trust of cooperation and equal partnership between home and school with the creation of a common resource space, contributing to the development of social, spiritual and cultural family competences.

Keywords: parental competence, inclusiveness standard, family support service.

З.К. Кульшарипова ¹, Н.А. Бисембаева ²

^{1,2}Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты

«ОТБАСЫ-МЕКТЕП» ЖҮЙЕСІНІҢ АТА-АНА ТӘЖІРИБЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЖАҢА ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ТҰРҒЫДАН ҚАРАУ

Түйіндеме

Мақалада отбасындағы бейберекетсіздік мәселелерінің негізгі бағыты, яғни отбасындағы тұрмыстық сұрақтар зерттелінген. Қазақстан ғалымдары ұсынып отырған, отбасын сүйемелдеу қызметі, даусыз жана идеяны алға тартады – жалпы сенімді ынтымақтастық үрдісінде дисфункционалдық отбасының санын азайту, әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық отбасы құзыреттілігін дамытуға себеп болатын жалпы кеңістік қорын құруда мектеп және отбасының тең серіктестігін, отбасының функционалдық сапалық өсуі мен сақталуы идеясын алға тартады.

Түйін сөздер: ата-ана құзыреттілігі, енгізілген стандарт, отбасын сүйемелдеу қызметі

МРНТИ 15.21.45

Г.С. Саудабаева¹, Р.М. Айтжанова ²

¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая

²Карагандинский государственный университет имени Е.Букедова

ФЕНОМЕН КОНФЛИКТА В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Резюме

В данной статье раскрыт феномен конфликта как столкновение, вызванное противоречиями установок, целей и способов действия по отношению к конкретному предмету или ситуации. Автором в статье представил виды конфликта в психолого-педагогических исследованиях. Наличие большого количества общих и частных классификаций конфликта говорит о том, что их может быть столько, сколько различных сторон выявляет в нем психология. Разрешение конфликта предполагает конструктивное саморазрешение человеком его конфликтов, также умение руководителей разрешать конфликты у подчиненных. Методы диагностики и исследования конфликтов являются ключевой проблемой, решение которой обеспечивает успех в их изучении. Перспективы изучения проблемы конфликта зависит от выбора в качестве единицы их анализа той или иной конфликтной ситуации.

Ключевые слова: конфликт, противоречие, методы диагностики конфликтов, оппонент, психолого-педагогические исследования.

При более содержательном анализе психологической литературы было выяснено, что авторы исходили из логики понятийной схемы описания конфликта. Данный подход был предложен

Л.А. Петровской. Ею были выделены четыре основных категориальных групп: структура конфликта, его динамика, функции и типология.

Анцуповым А.Я. и Шипиловым А.И. предложены сначала семь, а затем одиннадцать групп понятий в психологическом анализе конфликта. К ним относятся: сущность конфликта, его генезис, эволюция конфликта, классификация, структура, динамика, функции, информация о конфликте, предупреждение, разрешение конфликта и методы исследования конфликта.

В психологии пока нет общепризнанного определения определения конфликта и классификации. Само слово «conflictus» в переводе с латинского означает столкновение. Вопрос, что именно сталкивается, решается совершенно по-разному у разных авторов и зависит от общей методологической ориентации исследователя. Приверженцы психодинамических концептуальных схем определяют конфликт как одновременную актуализацию двух и более мотивов, побуждений. Бихевиористски ориентированные исследователи утверждают, что о конфликте можно говорить только тогда, когда имеются альтернативные возможности реагирования. С точки зрения когнитивной психологии в конфликте сталкиваются идеи, желания, цели, ценности – словом, феномены сознания. В самом деле, ведь за тремя названными парадигмами легко угадываются три фундаментальные для развития современной психологии категории – мотив, действие и образ, – которые в идеале должны органически сочетаться в каждой конкретной ситуации.

С позиции диалектического материализма конфликт представляет собой высшую стадию развития противоречий, стадию, непосредственно предшествующую их разрешению. В связи с этим возникает необходимость конкретизировать само понятие противоречия и определить виды противоречий между людьми, выделить противоречия, приводящие к конфликтам. Очевидно, что противоречивыми могут быть цели, потребности, интересы, ценности, мотивы, установки, взгляды. Так, например, известный польский социолог Я. Щепаньский пишет: «Конфликт – это столкновение, вызванное противоречиями установок, целей и способов действия по отношению к конкретному предмету или ситуации. Говорят, также о противоречии интересов, точек зрения ожиданий и действий при конфликте. Нетрудно заметить, что в качестве источника конфликта выступают самые разнообразные виды противоречий.

Противоречия – это необходимые, но недостаточные условия конфликта. Противоречия превращаются в конфликт тогда, когда начинают действовать силы, являющиеся его носителями: конкретные люди, группы, социальные слои, государства. В соответствии с этим в психологии выделяют три разновидности конфликта: социальный, социально-психологический и психологический.

По мнению, Р. Дарендорфа, социальный конфликт – это «любое соотношение элементов, которому присущи объективные или субъективные противоположности конфликт называется социальным, если его можно вывести из структуры социальных единиц, то есть, если он не индивидуален» [1, с. 36].

В отечественной литературе наиболее полное определение социального конфликта дал Е. М. Бабосов: «Конфликт социальный – это предельный случай обострения социальных противоречий, выражающийся в столкновении различных социальных общностей, обусловленном противоположностью или существенными различием интересов, целей, тенденций развития. Конфликт социальный складывается и разрешается в конкретной социальной ситуации в связи с возникновением требующей разрешения социальной проблемы. Он имеет вполне определенные причины своих социальных носителей, обладает функциями, длительностью и степенью остроты» [1, с. 37].

По мнению Н. В. Гришиной, социально-психологический конфликт, можно рассматривать как возникающее и протекающее в сфере общения столкновение, вызванное противоречивыми целями, способами поведения, установками людей, в условиях их стремления к достижению каких-либо целей.

Социально-психологический конфликт как один из видов конфликта сохраняет его родовый признак – резкое обострение противоречия. Специфика данного противоречия в том, что оно возникает, протекает и разрешается в сфере непосредственного общения людей. Именно это позволяет отличить социально-психологический конфликт от социального и психологического. Таким образом, социально-психологический конфликт – это резкое обострение противоречий, возникающих, протекающих и разрешающихся в сфере непосредственного общения людей.

Среди сущностных же черт конфликта выделяют: наличие противоречия между субъектами, их противодействие, негативные эмоции по отношению друг к другу.

Психология анализирует конфликты: внутриличностные, межличностные, межгрупповые, ищет способы разрешения конфликтов, управления ими. Рассматривает вопросы прикладного характера:

как конструктивно вести себя в конфликтной ситуации, как разрешать конфликты на учебе, дома, на работе и отдыхе.

Среди причин конфликтов выделяют субъективные и объективные. Для психологов наиболее интересны субъективные причины. Что касается проблемы эволюции конфликта, то она была уже поставлена одним из авторов книги «Конфликтология: учебник для вузов», авторами которой были Анцупов А.Я. и Шипилов А.И.

Наличие большого количества общих и частных классификаций конфликта говорит о том, что их может быть столько, сколько различных сторон выявляет в нем психология. К признакам, по которым определяются различные виды типологий, относятся: объект конфликта, особенности сторон, длительность, функции, формы проявления, тип отношений, последствия и многое другое.

К структурным компонентам конфликта относят объект и предмет конфликта, личности оппонентов, ситуацию в стране, регионе, месте жительства, условий работы и жизни человека, обстановку социального взаимодействия, а также потребности, интересы, цели оппонентов и конфликтное взаимодействие,

В динамике конфликтов в основном выделяются следующие этапы: возникновение объективной ситуации; ее осознание как конфликтной; инцидент или собственно конфликт; разрешение конфликта; после конфликтная ситуация.

Конфликт имеет две функции: конструктивную и деструктивную. Обычно конфликт несет в себе и ту, и другую функцию, поэтому его оценивают по преобладающему началу. Функциональность конфликта может изменяться по мере своего развития.

Информация о конфликте представлена в основном в виде информационной модели конфликтной ситуации, которая имеется у каждой из участвующих сторон, информационного обмена оппонентов и информационной среды, в которой протекает конфликт.

Предупреждение конфликта – это создание объективных условий и субъективных предпосылок, способствующих разрешению предконфликтных ситуаций неконфликтными способами.

Разрешение конфликта предполагает конструктивное саморазрешение человеком его конфликтов, также умение руководителей разрешать конфликты у подчиненных.

Методы диагностики и исследования конфликтов являются ключевой проблемой, решение которой обеспечивает успех в их изучении. Анализ литературы показал, что для этого используются практически все методы психологии, а именно: лабораторные эксперименты, ретроспективные и бланковые методики и тесты. Перспективы изучения проблемы конфликта зависят от выбора в качестве единицы их анализа той или иной конфликтной ситуации.

В целом можно утверждать, что в период с 30-х до середины 70-х годов все виды психологических исследований носили фрагментарный характер. Для этого периода было характерно отсутствие обобщающие работы, так необходимые для формирования методологической и теоретической базы изучения феномена конфликта. Во второй половине 70-х годов были предприняты первые попытки теоретического осмысления накопившейся, экспериментальным путем, информации. Была предложена понятийная схема психологического анализа проблемы конфликта. Уже к середине 80-х годов были сформированы три подхода к изучению данного феномена: организационный, деятельностный и личностный. На рубеже 80-90-х годов стала необходимость междисциплинарного изучения конфликта.

Каждый человек на протяжении всей жизни неоднократно сталкивается с конфликтами разного рода. Конфликты возникают почти во всех сферах человеческой жизни.

Выше были упомянуты многие попытки ученых-исследователей упорядочить разнообразие определения проблемы конфликта. Это по-настоящему не простая задача, ведь, как говорил Ф.Е. Василюк, «если задаться целью найти дефиницию, которая не противоречила бы ни одному из имеющих взглядов на конфликт, она звучала бы абсолютно без содержания: конфликт – это столкновение чего-то с чем-то» [2].

Анализируя литературу по проблеме конфликта, необходимо отметить, что идет накопление не только экспериментального материала, но и теоретических разработок, к которым относится и проблема дефиниции конфликта.

Понятие конфликта очень широко употребляется в разнообразной научной литературе как в философии, психологии, социологии, педагогике, так и во многих других и трактуется достаточно широко.

Существует множество определений термина «конфликт». Мак и Снайдер в 60-е годы указывали, что понятие «конфликт» в том виде, в котором обычно употребляется, является «резиновым» поня-

тием, которое можно «растягивать» в зависимости от наших желаний – «конфликт в самом широком смысле включает все, начиная с войны и кончая выбором между разными видами того или иного продукта деятельности».

А.Я. Анцупов и А.И. Шипилов предлагают следующее определение: «Под конфликтом понимается наиболее острый способ разрешения значимых противоречий, возникающих в процессе взаимодействия, заключающийся в противодействии субъектов конфликта и обычно сопровождающийся негативными эмоциями» [3]. Позднее А.Я. Анцупов и А.И. Шипилов приводят следующее определение: конфликт – это «наиболее деструктивный способ развития и завершения значимых противоречий, возникающих в процессе социального взаимодействия, а также борьба подструктур личности» [4].

«Психологический словарь» определяет конфликт как «трудно разрешимое противоречие, связанное с острыми эмоциональными переживаниями» [5]. При этом в качестве его форм выделяются внутриличностные, межличностные и межгрупповые конфликты.

Интерес к противоречиям в процессе воспитания детей начал формироваться в отечественной педагогике в 20-30-е годы. Он нашел проявление в исследованиях Л.С. Выготского, А.С. Заслужного и других ученых-исследователей. В педагогических трудах того времени сначала рассматривались общие вопросы трудного детства без акцентирования на проблеме конфликта.

В 1964 г. Появилась статья Б.Т. Лихачева «О конфликте в детском коллективе», где автор анализирует причины конфликтов среди детей и позиции педагога по отношению к ним. В журнале «Воспитание школьников» в этот период обсуждались причины конфликтов в школьных коллективах.

В середине 70-х годов интерес педагогов к феномену конфликта возрос, но в последующие годы эта тенденция так и не получила своего развития в исследовании. Для второй половины 80-х годов было характерно увеличение ежегодного количества работ по данной тематике.

В настоящее время большое внимание в педагогике уделяется изучению следующих вопросов:

- Конфликты в коллективах школьников, пути их предупреждения и разрешения. Ряд авторов рассматривают конфликт как средство выявления и формирования нравственной зрелости подростков (В.М. Афонько, Е.А. Тимоховец).

- Сущность конфликтов их причины в педагогическом коллективах – как между учителями, так и между директором учебного заведения и его подчиненными, а также между учителем и учащимися (Б. С. Алишев, Т. А. Чистяков). Разработаны и апробированы варианты создания в школах конфликтологических служб (С. В. Баныкина).

- Анализ педагогических условий профилактики и преодоления конфликтных ситуаций в звене «учитель-родитель» (Ш. М. Дундуа).

- Исследования подготовки будущих учителей к разрешению конфликтов (Г. М. Болтунова).

- Разработка основ педагогического управления организационными конфликтами (Е. Е. Тонков) [6].

Феномен конфликта также изучается в военной педагогике, педагогике семейного воспитания и во многих других направлениях. Чтобы правильно разрешить конфликт, весьма полезно знать, что такое конфликт, как он разворачивается, через какие фазы проходит и какие пути их разрешения существуют. Далее мы более конкретно изучим особенности конфликтов в детском коллективе и возможные пути их преодоления.

Список использованной литературы:

1 Леонов Н. И. Конфликтология: Учеб. пособие /Н. И. Леонов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2006. – 232 с.

2 Васильюк А. Конфликт и его решения. – М.: РАДУГА, 1984, с. 42.

3 Анцупов, А. Я. Конфликтология : учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – с. 8.

4 Анцупов, А. Я. Конфликтология : учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004.

5 Психологический словарь, 1983, с. 161

6 Смирнов, А.А. Педагогика. Педагогические теории, системы, технологии. М., 2003. 508 с.

Г.С. Саудабаева¹, Р.М. Айтжанова²

¹ Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,

² Е.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕ КИКІЛЖІН ФЕНОМЕНІ

Түйіндеме

Аталған мақалада кикілжін феномені белгілі бір жағдайға байланысты іс-әрекеттің мақсаты мен міндеттерінің қарама-қайшы салдарынан пайда болатын қақтығысу. Автор бұл мақалада психологиялық-педагогикалық зерттеулерде кикілжін түрлерін қарастырған. Психологияда жалпы және жеке кикілжіндерді топтастыруда түрлі қырлар айқындалған. Кикілжінді шешуде әрбір жеке адам өзінің тарапынан конструктивті шешімдерді іздестіреді, сонымен қатар екі жақты оң шешім қабылдауды көздейді. Кикілжіндерді зерттеу және диагностикалау заманауи өзгерістер жағдайындарда елеулі мәселелердің бірі болып табылады. Кикілжін мәселесін зерттеу белгілі бір кикілжінді жағдайды талдау мен шешуде сапалы оң нәтижеге жетуді көздейді.

Түйін сөздер: кикілжін, қарама-қайшы, кикілжінді диагностикалау әдісі, оппонент, психологиялық-педагогикалық зерттеулер.

G.S. Saudabayeva¹, R.M. Aytzhanova²

¹ Abay Kazakh National pedagogical university,

² E. Buketov Karaganda state university

PHENOMENON OF THE CONFLICT IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGICAL RESEARCHES

Annotation

In this article are opened the conflict phenomenon as the collision caused by contradictions of installations, the purposes and ways of action in relation to a concrete subject or a situation. The author I have presented types of the conflict in psychology and pedagogical researches in article. Existence of a large number of the general and private classifications of the conflict says that it them can be so much how many various parties are revealed in him by psychology. Resolution of conflict assumes constructive self-permission the person of his conflicts, also ability of heads to resolve the conflicts at subordinates. Methods of diagnostics and a research of the conflicts are a key problem which solution provides success in their studying. The prospects of studying of a problem of the conflict depends on the choice as unit of their analysis of this or that conflict situation.

Keywords: conflict, contradiction, methods of diagnostics of the conflicts, opponent, psychology and pedagogical researches.

УДК 159.99

Урдабаева Л.Е.¹

¹ Костанайский государственный университет им. А. Байтурсынова,
Костанай, Казахстан

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИИ ЛИДЕРСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются современные подходы в исследовании и определении лидерства и лидерских компетенций, обосновываются модели харизматического и экспертного лидерства.

Ключевые слова: компетенции, лидерство, модель лидерства

В программной статье Президента РК Н. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» отмечается, что: «Особенность завтрашнего дня в том, что именно конкурентоспособность человека, а не наличие минеральных ресурсов, становится фактором успеха нации».

Речь идет о том, что в современных условиях синонимом конкурентоспособности становится понятие «лидерство». В настоящее время существует огромное множество исследований, которые изучают феномен «лидерство», однако данная тема до сих пор вызывает неподдельный интерес и теоретиков и практиков. В связи с этим, проводятся серьезные исследования учеными для разработки теоретической модели формирования лидерского потенциала.

В научных статьях по данной проблематике приводятся различные определения «компетенции» и «лидерства», суть которых можно свести к следующему.

Компетенции – это характеристики, благодаря которым достигается высокая результативность в той или иной деятельности. В них интегрированы умения, личностные характеристики, мотивация. Главная их особенность – они проявляются в поведении и поэтому легко поддаются измерению.

Компетенция – уникальная совокупность психофизиологических особенностей, ценностей, установок, мотивов, знаний, умений и навыков личности, приводящая к эффективному поведению в профессиональной деятельности. Компетенции могут быть описаны в терминах наблюдаемого поведения и замерены формально.

Глубинные компетенции – это компетенции, определяющие личностные характеристики человека. К ним относятся компетенции на уровне системы ценностей, мотивации, Я-концепции и иных личностных качеств субъекта. Сложность развития глубинных компетенций заключается в том, что человек стремится сохранить свой образ Я, свою систему мотивов и ценностей, свою модель поведения и реагирования, сформировавшиеся у него в течение множества лет, начиная с детства. Кроме того, сложность воздействия на глубинные компетенции определяется также тем, что личностные качества, в т.ч. профессионально важные, базируются на индивидуальных особенностях человека, к которым относятся темперамент и психофизиологические свойства.

Понятие «лидерство» фиксирует определенный способ или стиль отношений между человеком и социумом, включая такие процессы, как («лидирование», «процессуальное лидерство») построения этих отношений, результат («лидерство», «структурное лидерство», «процессуальное лидерство» и т.п.).

Главная особенность «лидерского» способа отношений с другими людьми заключается в том, что окружающие становятся полезным ресурсом, помогающим лидеру в эффективном достижении целей. Необходимо подчеркнуть, что лидерство – это способность оказывать влияние на отдельные личности, группы, направляя их усилия на достижение целей организации, социальной группы. В свою очередь, влияние – это поведение одного лица, которое вносит изменения в поведение другого. Характеризуя человека как лидера, мы чаще всего имеем в виду эффективность его действий, эффективность обладания властью, эффективность собственно влияния на последователей.

Лидерство продиктовано необходимостью сохранения социальной системы. Для наиболее эффективного лидерства необходимо соответствовать требованиям наличной ситуации и нормам взаимодействия в социуме. Социальная система способна реагировать активно и целенаправленно, это в поведении социальных систем проявляется в саморефлексии и управлении.

Управление человеческой организацией выполняет четыре функции: организацию взаимодействия, мотивацию индивидов, планирование, контроль деятельности. Управление проявляется в определении целей, постановке задач, контроле выполнения и устранении факторов, мешающих реализации цели. Но система не стремится к оптимальному способу действия. Она не стремится прогрессировать, или улучшать себя во взаимодействии со средой. Она «стремится» реализовать типичный способ действия («жить по своему»), при этом быть независимой от сбивающих факторов среды и недостатка ресурсов. Являясь элементом социальной системы, доминирующий и успешный человек стремится к лидерству, к овладению тех преимуществ, которые способствуют его дальнейшей самореализации.

Лидерство рассматривается как модель поведения, побуждающая признавать индивида способным направлять действия других. Эффективного поведения в качестве лидера, человеку необходимо иметь компетенции, которые представляют собой умения, знания, навыки, способности и возможности, то есть ресурсы личности. Данные ресурсы формируются и развиваются в системе «устройство». Устройство системы выполняет функцию верхнего вызова, характеризуется следующими системными установками: знание целей и задач, знание структуры и ограничений. Данные установки реализуются с помощью компетенций: целеустремленность [1].

Несмотря на влечение времени и запросы практики, до сих пор идея командного стиля, как стиля руководства или лидерства не описана в социальной психологии достаточно, системно и последова-

тельно. Хотя эмпирическое изучение лидерства началось довольно давно – первые шаги в этом направлении были сделаны А. Бине и Л. Терменом еще на заре двадцатого столетия аспект командного лидерства привлек внимание исследователей лишь в 90-е годы. Один из первых, кто стал разрабатывать новый подход за рубежом, был Р.М. Белбин. Он выделил два вида лидерства: единоличное и командное. Основное отличие он видел в том, что командный лидер превращает коллег по работе в своих сторонников, поощряет развитие в работе их личных достоинств. В то время как единоличный лидер часто собирает вокруг себя «свиту», добивается от подчиненных следования заданным правилам, старается подогнать людей под определенные стандарты [2].

В своих исследованиях Иванова С. выделяет следующий список лидерских компетенций:

- 1) Готовность взять на себя ответственность за коллектив
- 2) Готовность отвечать за коллективный результат, даже в случае провала
- 3) Предпочтение общего результата личному
- 4) Позитивное отношение к людям
- 5) Обучаемость, стремление развиваться
- 6) Не боится сильных подчиненных
- 7) Умение и готовность вдохновлять
- 8) Умение слышать других
- 9) Готовность и способность учить других
- 10) Эксперт или отличный управленец
- 11) Умение организовать других
- 12) Собственная точка зрения
- 13) Готовность к непопулярным решениям
- 14) Стрессоустойчивость
- 15) Отсутствие стремления самоутверждаться за счет других [3].

Есть те компетенции, которые можно выработать или существенно развить за счет обучения, тренинга, наставничества (это, в основном, навыки), есть то, что можно изменить за счет управленческого влияния, коучинга. Но надо отдавать себе отчет и в том, что у взрослого, достаточно сложившегося человека со своей картиной мира, способностями и склонностями, убеждениями многое просто невозможно поменять, по крайней мере, теми методами, которые применимы и реальны. Итак, исходя из опыта Иванова С., кратко дает комментарии о том, какие из лидерских компетенций относятся к категории легко вырабатываемых и корректируемых, какие не изменяемы, и что корректировать можно, но сложно или долго.

1. Готовность взять на себя ответственность за коллектив

В большинстве случаев это не вырабатывается, можно, конечно, стимулировать другими факторами (внешняя оценка, признание, деньги, но тогда придется слишком много уделять этому факторы внимания и постоянно держать ситуацию под контролем)

2. Готовность отвечать за коллективный результат

Развивать трудно, однако при наличии ответственности за личный результат как модели поведения можно поменять парадигму. Понадобится довольно длительный период управленческого влияния.

3. Предпочтение общего результата личному.

Можно достаточно легко скорректировать грамотной системой мотивации и постоянным подкреплением. Для этого очень важно знать карту мотиваторов конкретного человека.

4. Позитивное отношение к людям

Если речь идет об отношении к людям вообще, а не к конкретному коллеге, то, эта компетенция корректировке не поддается.

5. Обучаемость, стремление развиваться

Достаточно легко развивается, если не входит в противоречие с природными способностями – неспособностями. Стоит оценить, насколько та сфера, в которой надо будет развиваться и обучаться близка или далека от природных наклонностей. Есть то, чему нельзя научить «на отлично» при отсутствии природных способностей.

6. Не боится сильных подчиненных

Во многом, зависит от ориентации на общий результат и уверенности в себе. По первому пункту комментарии уже были, а по второму можно сказать, что в большинстве случаев уверенность в себе можно повысить грамотными управленческими действиями. Так что регулировке поддается.

7. Умение вдохновлять

Частично – природный дар, частично можно научить.

8. Умение слышать других

Очень во многом зависит от желания, что решается управленческим влиянием, ценностями корпоративной культуры. Второй аспект – это некий набор навыков (умение отделять факты от гипотез, умение слышать, не домысливая намерения человека и другое), которые можно дать в ходе наставничества или в ходе тренингов по развитию коммуникативных навыков.

9. Готовность и способность учить других

Трудно вырабатывается, так как требует сочетания терпения, такта, хорошо поставленной речи, умения отделять свой уровень фоновых знаний от обучаемого, умения объяснять, закреплять, давать обратную связь. Скажем так, при хороших коммуникативных, приличных презентационных навыках, умении убеждать и оказывать влияние, можно достаточно легко выработать и эту компетенцию. В иных случаях – сложно или почти невозможно.

10. Эксперт или отличный управленец

При наличии всего прочего и желания быть лидером и руководителем относительно легко вырабатывается за счет наставничества и тренингов

11. Умение организовать других

Это навык, который может быть приобретен достаточно быстро и эффективно. Главное – чтобы было желание

12. Собственная точка зрения

Эту особенность практически невозможно изменить за короткое время. Обусловлено ее отсутствием, как правило, тяготением к внешней референции. Сместить ее в сторону ближе к внутренней можно, но за год или годы, никак не меньше. Еще хуже если отсутствие собственной точки зрения вызвано беспринципностью: это уж совсем не подходит лидеру.

13. Готовность к непопулярным решениям

Изменяется на уровне управленческого влияния, мотивации и самомотивации. Исключение – ярко выраженная внешняя референция

14. Стрессоустойчивость

Практически не поддается корректировке, если речь идет о реакции на стресс. А вот стрессоры и постстрессовое поведение корректировать можно

15. Отсутствие стремления самоутверждаться за счет других

Очень часто, говоря о лидерстве, мы сразу вспоминаем слово харизма (сочетание энергетики и обаяния, которое дает человеку влияние на других и привлекает к нему людей, побуждает их идти за ним). Однако харизматическое лидерство – только одна из моделей.

Две модели лидерства – харизматическое лидерство и экспертное лидерство.

В большинстве организаций, где реально достигнут успех в правильном выборе и развитии лидеров, присутствует либо одна из двух, либо обе модели лидерства.

Харизматическое лидерство – лидерство, построенное на энергетике, обаянии лидера, умении вдохновлять, вести за собой. В большинстве случаев при этой модели формальный лидер одновременно является и неформальным, он пользуется уважением и симпатией коллег не только как руководитель, но и как человек. В харизматической модели лидерства есть существенные плюсы. Харизматический лидер довольно часто имеет возможность использовать немного дополнительных материальных стимулов, так как сама его личность является сильным мотивационным фактором для подчиненных. Он обычно входит в их референтную группу (референтная группа – группа людей, чье мнение является значимым), поэтому его похвала, внимание или критику может оказывать сильное влияние на подчиненных. Харизма является сильным фактором воздействия, поэтому таким лидерам часто удаются прорывы, мобилизация подчиненных в условиях кризиса и форс-мажора. Харизматический лидер может легко спланировать вокруг себя людей, что создает весьма хорошие команды вокруг него. Очень часто ему удается сформировать высокий уровень лояльности и приверженности, что снижает вероятность текучки кадров и приводит к тому, что сотрудники редко покидают такого лидера по своей инициативе, склонны долго работать на одном месте. Можно и продолжить, но, думаю, основные преимущества харизматической модели лидерства мы с вами обсудили.

Наряду с преимуществами, харизматическая модель лидерства имеет и свои минусы, или риски. Народная мудрость гласит: «От любви до ненависти – один шаг». Харизматический лидер может

вызывать только сильные эмоции. Кстати, вы замечали, что в вашей жизни (работе, учебе, среди друзей и знакомых) встречались люди, о которых в большинстве случаев или говорили очень хорошо, или очень плохо? Их или любят или ненавидят, ими либо восхищаются либо достаточно активно осуждают. Все эти признаки указывают на тех, кто или уже стал или может стать в будущем харизматическим лидером.

Итак, первый риск харизматической модели лидерства заключается в том, что негатив в личном отношении, обида на такого человека может привести к ситуации полной неуправляемости: лидер теряет возможность оказывать необходимое влияние, или, что еще хуже, начинается открытая агрессии или скрытый саботаж со стороны подчиненных. Еще один риск связан с достаточно большой эмоциональной нагрузкой самого лидера. Он вынужден постоянно сохранять лицо – поддерживать имидж энергичного и обаятельного человека, оказывать сильное энергетическое влияние, психологически «подпитывать» подчиненных. Третий риск, как и первый, так же связан с сотрудниками и их поведением. Нередко сильный харизматический лидер создает столь сильное ощущение «стены», за которой можно спрятаться, человека, который может все, что это может приводить к снижению инициативности и ответственности со стороны людей.

Если уж строить классификацию, то стоит делать это наиболее полно и точно, поэтому мы с вами рассмотрим два подвида харизматического лидерства – мягкую и жесткую харизму.

Мягкая харизма характеризуется тем, что такого лидера любят, уважают, но не боятся. Он более склонен мотивировать и убеждать, нежели оказывать запугивающее воздействие. Как правило, с ним не боятся советоваться в сложных ситуациях, готовы обсуждать ошибки и промахи, к нему чаще обращаются за поддержкой в сложных личных ситуациях. Однако мягкий харизматический стиль может иметь такие минусы как снижение субординации больше, чем это рационально, ослабление дисциплины, некоторые элементы вседозволенности.

Жесткая харизма характеризуется как «страшное обаяние и пугающая сила». Человек, безусловно, привлекает к себе, иногда даже завораживает, но при этом и внушает определенный страх подчиненным. Плюсы и минусы будут диаметрально противоположны предыдущему случаю, поэтому не буду тратить ваше время на их перечисление.

Как и всегда, идеал – это универсальный вариант, то есть умение лидера использовать как мягкий, так и жесткий харизматический стиль. Есть те, кто это умеет, и это, думаю, самые успешные лидеры. Как правило, чередование жесткой и мягкой модели в «неправильной» пропорции производит очень сильное впечатление. Что я имею в виду, говоря о «неправильной» пропорции?

Чередование жесткости и мягкости должно быть не 50/50, а с преобладанием того или иного стиля (в зависимости от природной склонности человека и управленческой ситуации). Если большую часть времени лидер демонстрирует мягкую модель, то на этом фоне редкое проявление жесткости будет производить сильное и внушительное впечатление. Наоборот – при доминанте жесткого стиля проявленная иногда в особых случаях мягкость будет запоминаться, цениться и производить впечатление. Если вы увлекались чтением мемуаров, либо просто вспомните свою собственную жизнь и тех харизматичных людей, с которыми сталкивались, и проанализируете то, что я только что сказала, вы почти наверняка убедитесь в моей правоте. Когда же жесткость и мягкость чередуются в «правильной» последовательности и примерно одинаковой «дозе», ни то ни другое не производит должного впечатление.

Экспертное лидерство – лидерство, основанное, в первую очередь, на том, что руководителем становится лучший аналитик, эксперт, который может решить практически любую сложную проблему. Эксперт в данном случае это не лучший профессионал и никакой руководитель, а одновременно хороший специалист в своем деле и администратор, который может помочь решить любую проблему [4].

Оптимальный вариант – сочетание обеих моделей лидерства, умение чередовать их в зависимости от обстоятельств, типа задачи и типа сотрудника. Например, при взаимодействии с людьми в ходе профессионально сложных задач, требующих системного, сложного анализа, больше подходит экспертная модель лидерства. Также экспертная модель больше соответствует взаимодействию с подчиненными, для которых главное – профессиональная составляющая работы и в гораздо меньшей степени имеют значение взаимоотношения с людьми, личностные факторы. А что если задача требует прорыва, вдохновения, серьезного эмоционального заряда? Наверное, здесь больше пользы принесет харизматическая модель. То же самое будет верно и применительно к сотрудникам эмоционального типа, для которых важны отношения вообще и отношения с руководителем, в частности.

Харизматическая модель будет более актуальна в тех сферах деятельности, для которых коммуникативная компетентность, умение располагать людей к себе, влиять, создавать позитивное поле вокруг себя и тому подобные особенности, являются наиболее значимыми. К этой сфере можно однозначно отнести продажи, коммерческую и клиентскую деятельность, рекламу, в значительной степени – маркетинг, некоторые виды офисных работ.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что вопрос о личностных компетенциях руководителя является неоднозначным и спорным. На первый план выходит проблема что оценивать (какие компетенции)? Традиционно оценка руководителей при аттестации осуществляется на основе создания моделей личности, как некоторые совокупности профессионально-деловых и личностных компетенций, наличие которых является необходимым для руководителя, занимающего должность.

Процедура оценки предполагает сопоставление личностных переменных, образующих своеобразную «идеальную модель», с личностными переменными, имеющими непосредственное отношение к оцениваемому. Степень их совпадения позволяет установить соответствие работника занимаемой должности.

Теоретическим основанием данного подхода служит предположение о наличии связи между личностными особенностями исполнителя и степенью успешности реализации или профессиональной роли. Одним из продуктивных подходов к решению поставленных проблем является определение профессионально необходимых компетенций на основе изучения требований к должности и в этом случае функциональная структура деятельности оцениваемого может служить основанием для определения необходимого перечня параметров оценки личности [5].

Список использованной литературы:

1. Бендас Т.В. Психология лидерства: Учебное пособие. — СПб.: Питер. — 2009. 260с.
2. Долгов, М.В. Командный менеджмент в России. Методы формирования и развития командных эффектов в организации / М.В. Долгов и др. // Управление персоналом, 2005. — №12.
3. Кудряшова Е. В. Лидер и лидерство: Исследования лидерства в современной западной общественно-политической мысли. — Архангельск, 1996. 185с.
4. Урбанович А. А. Психология управления. — Минск: Харвест.- 2005. 164с.
5. Пригожин А.И. Современная социология организаций. М., 1995. 296 с.

Урдабаева Л.Е.¹

¹*А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті*

КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕР ЗЕРТТЕУІНДЕГІ ЗАМАНАУИ КӨЗҚАРАСТАР

Түйіндеме

Мақалада көшбасшы және көшбасшылық құзыреттіліктерді анықтауы және зерттеуінде заманауи көзқарастары қарастырылған, үйірімпаз және сараптық көшбасшылық модельдері негізделген.

Түйін сөздер: құзыреттіліктер, көшбасшылық, көшбасшылық моделі

Urdabaeva L.E¹

¹*A. Baitursynov Kostanay State University*

MODERN APPROACHES IN THE STUDY OF LEADERSHIP COMPETENCIES

Summary

The article is devoted to the modern approaches in the study and defining of leadership and leadership competencies. There are the justified models of charismatic and expert leadership.

Keywords: competencies, leadership, model of leadership.

Б.Д. Сыдықов ¹, А.И. Аляз ²

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Математика, физика және информатика институты
Алматы қ., Қазақстан

²Сулейман Демирель университеті,
Қаскелең қ., Қазақстан

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУЫ НЕГІЗІНДЕ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ДАЙЫНДАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру болашақ мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Функционалдық сауаттылықты дамытуға қажетті әдіснамалық ыңғайлар ұсынылады. Болашақ мұғалімдерді оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға дайындауда оқитудың технологиялық ыңғайы қолданылады. Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың негізгі теориялық қағидаларын және құрылымдарын негізге ала отырып функционалдық сауаттылықты дамытудың ерекшеліктері атап көрсетіледі.

Мектептік оқытудағы дамыту – бұл оқушының тұлғасын дамыту. Демек, егер біз логикалық ойлауды дамыту туралы айтатын болсақ, сөз тек логикалық сауаттылықты қалыптастыру туралы ғана емес, анағұрлым кең ұғым – оқушының логикалық мәдениетін дамыту туралы болады. Логикалық мәдениет барлық мектеп пәндерін оқып-үйрену үдерісінде қалыптасады, олардың әрқайсысы өз спецификасына байланысты өзінің белгілі бір үлесін қосады.

Түйін сөздер: болашақ мұғалімді кәсіби дайындау, құзыреттілік, оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру, логикалық ойлауды дамыту, әдіснамалық ыңғайлар, технологиялық ыңғай.

Қоғамда болып жатқан әлеуметтік – экономикалық, саяси өзгерістер, күннен – күнге үдеп келе жатқан интеграциялық үрдістер, еңбек нарығындағы бәсекелестіктің артуы жоғары оқу орнын бітіретін мамандарға қойылатын талаптарды күшейтуде. Сондықтан да жоғары оқу орындарында уақыт талабына сай білім мен ғылымды игерген, сауатты да салауатты, шығармашыл, кәсіби құзыретті, функционалдық сауатты ақпараттық мәдениеті қалыптасқан мамандар дайындаудың қажеттілігі артауда.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан – мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында: «Біздің жастарымыз оқуға, жаңа ғылым-білімді игеруге, жаңа машықтар алуға, білім мен технологияны күнделікті өмірде шебер де тиімді пайдалануға тиіс. Біз бұл үшін барлық мүмкіндіктерді жасап, ең қолайлы жағдайлармен қамтамасыз етуіміз керек», – деп білім саласынның алдына зор міндет жүктелген. Қазақстан Республикасында білімді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында экономиканың тұрақты дамуы үшін білімнің сапасын арттыру арқылы адами капиталды дамыту алға қойылып отыр.

Қоғамның ақпараттық даму жағдайында дайын технологияларды пайдалану деңгейі мен оларды жасау деңгейі арасында алшақтық байқалып тұрады, ол білім беру арқылы біліктілігі жоғары мамандарды даярлауды баяулатуға болмайтындығына талап қояды. Осыған байланысты жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру басты назарда болуда.

Психологиялық-педагогикалық әдебиетте логикалық ойлау «дұрыс» ойлау ретінде анықталады, ол арқылы бізді қоршаған шындықтағы заттардың орнына толыққанды сай келетін ақиқатқа, ойлауға, қорытындыға қол жеткізіледі. Ойлаудың жетілу дәрежесі оның мазмұнының объективті шындық мазмұнына сәйкестік өлшемімен анықталады. Бастапқы берілудің нақтылығы кезінде ойдың логикалығы оның дұрыстығының және ақиқаттылығының кепілі болып табылады. Логикалық ойлаудың танымдық күші осында болып отыр.

Ақиқатқа қол жеткізу, көптеген зерттеуші-математиктер атап көрсеткендей, инсайт, арайландыру, елестету арқылы, яғни ойлаудың сезімдік компоненттерінің көмегімен жүзеге асырылады. Мы-

салы, Д.Пойа математиканы оқытудың негізгі міндетін былай анықтайды: «Әлбетте, дәлелдеуге оқып-үйренетін боламыз, бірақ сонымен қатар аңғаруды да оқып-үйренеміз» [1]. Сондықтан кейбір зерттеушілер, мысалы Л.Н. Удовенко логикалық ойлауды кеңінен түсінеді, яғни «формальды логиканың заңдары мен ережелері бойынша ойлау ретінде ғана емес, эвристиканы, сезімдік аңғарымпаздықты, арайлануды қамтитын продуктивті үдеріс ретінде де» түсінеді. Логикалық ойлаудың формальды-логикалық компоненттерін Л.Н. Удовенко оқушылардың оқыту үдерісінде қабылдайтын іскерліктерімен теңестіреді, ал іскерліктер мен қабілеттіліктердің арасында дәл шекара жоқ дей отырып, интуитивті компоненттерді қабілеттіліктермен байланыстырады [2].

Психологтар жасап ұсынған қабілеттер мен іскерлік ұғымдарын тұжырымдайық. «Қабілеттер – бұл білім, іскерлік, дағдыларды алудың табыстылығы тәуелді болатын, адамның психологиялық ерекшеліктері, бірақ өздері осы білім, дағды мен іскерліктердің барлығына келтірілмейді». «Іскерлік-белгілі бір әрекеттерді жақсы сапамен орындау және осы әрекеттерді қамтитын іс-әрекетті табысты атқару» [3].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, логикалық ойлауды шындыққа қол жеткізуге болатын, қорытынды нәтижелері бізді қоршаған болмыстағы заттардың орнына толығымен сай келетін, сезімдік болжамды, шығармашылықты қамтитын ойлау ретінде анықтаймыз.

«Даму» ұғымына толығырақ тоқталайық. «Даму – материяның ажырамайтын, маңызды атрибуты, қарапайымнан күрделіге, төменнен жоғарыға шығу, қозғалу, өзгеру үдерісі; дамыту – бұл сандық өсу, арттыру ғана емес, ескіден жаңа сапалық жағдайға өту» [4].

Мектептік оқытудағы дамыту – бұл оқушының тұлғасын дамыту. Демек, егер біз логикалық ойлауды дамыту туралы айтатын болсақ, сөз тек логикалық сауаттылықты қалыптастыру туралы ғана емес, анағұрлым кең ұғым – оқушының логикалық мәдениетін дамыту туралы болады.

И.Л. Никольская жасап ұсынған логикалық сауаттылық ұғымы «әрбір адамға оның қызметінің түрінен тәуелсіз қажет болатын логикалық білімдер мен іскерліктің қандай да бір минимумы және орта білім алған әрқайсысында болуы ұйғарылады» [5]. Оның зерттеуінде математиканы және сыбайлас басқа пәндерді табысты игеру үшін оқушының ие болуы қажет ең аз логикалық білімдер мен іскерліктердің тізімі құрылған.

Оларды атап көрсетейік:

- таныс ұғымға анықтама беру іскерлігі (анықтаманың көмегімен қолданылатын сөздің мағынасын анықтау);
- классификациялау ережелерін білу;
- «және», «немесе», «емес» сөздерінің қызметін, дәл мағынасын және «сонда және тек сонда ғана», «егер, онда» сөз тіркестерін логикалық байланыс ретінде білу;
- сөйлемнің логикалық формасын, құрылымын ерекшелену іскерлігі;
- күрделі сөйлемдерді және кванторлармен берілген сөйлемдерді мақұлданған формада тұжырымдау іскерлігі;
- «тиісті», «тең, ұқсас» (логикалық), «қажет», «жеткілікті» (қажетті, жеткілікті шарт) сөздерінің мағынасын білу;
- пайымдаудың дұрыстығын тексеру, өрескел логикалық қатені табу іскерлігі;
- дәлелдеудің неғұрлым қолданыстағы тәсілдерін білу;
- «ең аз дегенде n», «n – нен кем емес (артық емес)», «n және тек қана n» түріндегі сөз тіркестерінің мағынасын және дұрыс қолдану дағдыларын түсіну.

Логикалық мәдениет барлық мектеп пәндерін оқып-үйрену үдерісінде қалыптасады, олардың әрқайсысы өз спецификасына байланысты өзінің белгілі бір үлесін қосады. «Логикалық мәдениет» ұғымына берілген кейбір анықтамаларды келтірейік. «Логикалық мәдениет – ойды айқын және сенімді формада өрнектеу және тек осы форма негізінде жаңа ой алу мүмкіндігін беретін ойлау дағдыларының жүйесі» [6].

Л.Н. Удовенко логикалық мәдениетті математикалық мәдениеттің бір бөлігі ретінде қарастырады және оған «формальды-логикалық құраушылармен қатар, математикалық мәдениетке тән (елестету, итуция, болжау, эвристика) интуитивті (сезімдік) компоненттерді жатқызады» [2, 66]. Бұл ойды басқа авторлар да нақтылай түседі, мысалы, А.А. Ивин былай деп жазады: «Дегенмен формальды-логикалық теорияның көздейтіні – бұл тек қарапайым ойлау пәні ғана. Дұрыс ойлау өнері тек қана логикалық бірізділікті ғана емес, көптеген басқаларды ұйғарады. Ең алдымен, ақиқатқа ұмтылу, интеллектуалдық шындық, шығармашылық пен батылдық, сыни көзқарас және өзінің ақыл-ойына сыни қарау, оның тынымсыздығы және т.б.» [7].

Логикалық сауаттылық оқушылардың логикалық мәдениетін қалыптастыру мен дамытудың қажетті шарты болып табылады, ал логикалық мәдениет логикалық ойлаудың жетілу дәрежесі, сапалық сипаттамасы болып табылады. Сонымен ойлау – бұл шығармашылық кесім болғандықтан (ол туралы жоғарыда айтылды), онда жоғарыда аталған авторлардың еңбектеріне сүйене отырып, біз «логикалық мәдениет» ұғымына формальды-логикалықтан басқа, интуитивті компоненттерді (елестету, қиялдау, интуиция, болжам, зеректік) жатқызамыз, бұларсыз шығармашылық мүмкін емес.

Мектеп математикасы логикалық мәдениетті дамыту үшін үлкен мүмкіндіктерге ие, себебі оны оқып-үйрену барысында білімдірі игеру мен осы білімдерді меңгеруде ойлаудың логикалық тәсілдерін игеру органикалық бірлікте жүзеге асуы мүмкін. А.М. Фридман атап көрсеткендей, «ойлау логикасы адамға туа бітпеген, яғни тумысынан берілмеген, оны ол өмір сүру үдерісінде оқу арқылы игереді. Математикаға оқытудың ролі бұл жерде, оқушыларда логикалық ойлауды тәрбиелеуде орасан зор, себебі математика басқа пәндерге қарағанда, қолданбалы логика деп аталуы мүмкін. Математикада оқушы үлкен толықтықпен, ең жарқын түрде қарапайым логиканың барлық негізгі заңдарының әрекетін көруі мүмкін» [8].

Мектептегі оқыту барысында оқушылар логикалық сауаттылық элементтерімен 7 сыныпта кездеседі. Атап айтқанда, оларға дәлелдемелік пайымдаулармен молайтылған геометрияның жүйелі курсы оқытылады.

Кіші сыныптардағы математика курсы оқушылардың белсенді ойлау іс-әрекеттері үшін үлкен мүмкіндіктер береді. Дегенмен, бұл мүмкіндіктер өздігінен жүзеге асырылмайды. Оларды іске асыру көбінесе мұғалім жұмысының әдістері мен тәсілдерінен тәуелді болады, яғни оқушылардың іс-әрекеттерін математикалық білімдерді игеруге, функционалдық сауаттылығын дамытуға оның қалай бағыттайтындығында болып табылады.

Бұл қайшылықты шешу үшін педагогика ғылымы мен оқыту теориясынан терең ойластырылған, дербес білім беру міндеттерін шешуге бағытталған жаңа инновациялық білім беру технологияларын құру қажет болады. Болашақ маманның функционалдық сауаттылығы мәселесін философиялық, психологиялық, педагогикалық тұрғыдан қарастыра отырып, олардағы келтірілетін ой-қорытындылар мен тұжырымдар біздің зерттеуімізде әдіснамалық қызмет атқарады. Философиялық зерттеулерде өзін-өзі дамыту адамды жетілдіру тұрғысынан қарастырылса, психологиялық зерттеулерде тұлғаның белсенділігі, әрекет теориясы тұрғысынан зерттелінеді, ал педагогикалық талдаулар болашақ маманның кәсіби дамуы тұрғысынан талқыланады.

Адамның өзін-өзі дамытуға деген қажеттілігі мен қабілеті белгілі бір мақсаттарға қол жеткізу барысында жеке тұлғасында сапалық өзгерістер орын алған кезде оңай әрі тез айқындалып, жүзеге асады. Екіншіден, адам белгілі бір бағыттағы саналы іс әрекетке ұмтылып, табанды еңбек етуі барысында өзі үшін жаңа қасиеттерді дамыта алады. Бұл ретте белгілі бір іс-әрекетпен айналысуға деген ұмтылыс өзін-өзі дамыту қажеттілігінің және оған даярлығының көрсеткіші болып табылады. Бұл айтылғандар толығымен біз талқылап отырған болашақ мұғалімнің функционалдық сауаттылығы мәселесіне де қатысты деп санаймыз.

Осы айтылған пікірлер «Функционалдық сауаттылықты дамыту» ұғымының өзіне тән сипаттамалары туралы: біріншіден, ол жеке тұлғаның педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік, физиологиялық, философиялық, т.б. сияқты жан-жақты үрдістері болып табылатындығы, екіншіден, бұл үрдістер негізінен жасампаздық мәнге ие екендігі, үшіншіден, олардың жеке тұлғаның барлық өрістерін қамтитын, қарама-қайшылыққа толы сандық және сапалық өлшемдері болатындығы жайында қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Функционалдық сауаттылықты дамытудың мәнін біздің ойымызша, тұлғаның «дамуы» мен оның «өзін-өзі дамытуы» ұғымдарымен байланыста қарастырылуы тиіс. «Психологиялық» сөздікте «даму» мөлшерлік өзгерістердің белгілі бір өлшем шегінен шығып сапалық өзгерістерге айналуы делінсе, «тұлғаның дамуы» ұғымы жеке адамның әлеуметтенуі мен тәрбиесі нәтижесінде әлеуметтік қасиеті ретінде жеке тұлғаның қалыптасу үрдісі деп түсіндіріледі. Осы үрдістің барысында қалыптасатын қабілеттер мен қызметтер жеке тұлғаның бойында тарихи қалыптасқан адами қасиеттерді қайта жаңғыртады.

«Даму» – жаңару үрдісі. Жаңаның өмірге келіп, ескінің жоғалуы деген мағынаға сәйкес. Демек жаңаның пайда болуы мен даму тікелей байланысты. Барлық табиғат құбылыстары сияқты табиғат туындысы адам да диалектикалық жолмен дамып, бір деңгейден екінші деңгейге ауысып, өзгеріп отырады. Дамудың барлық түрі – қозғалыс, алайда қозғалыстың барлығы бірдей даму бола

бермейді. Тек сапалық өзгерістерді қамтамасыз ететін, кері қайтпайтын сипаты бар қозғалысты даму деп айтуға болады.

Философиялық әдебиеттерде дамудың үш типі қарастырылады: прогрессивті, регрессивті және бір жазықтағы даму. Прогрессивті даму – қарапайымнан күрделіге қарай, төменнен жоғарыға қарай шығу, ескірген сапалық жағдайдан жаңаға қарай қозғалыс, жаңару үрдісі. Бұл даму үстіндегі жүйенің одан да жоғары деңгейге көтерілуі. Жоғарғы деңгей төменгімен салыстырғанда күрделі, жетілген, мазмұны жағынан бай. Жоғарылықтың тағы да бір даусыз критерийі төменгі деңгейдің сол жоғарының ішінде болуында.

Даму үрдісінің күрделілігі, қарама-қайшылықтылығы мен спираль түріндегі құбылыс болуы, мұғалімнің шығармашылық әлеуетінің жетілуін оның өзінің алға қарай жылжуын өзі дайындайтын үрдіс деп қарауға мүмкіндік береді және «өзін-өзі алға ілгерілету» – «функционалдық сауаттылығын дамыту» ұғымына сәйкес келеді. Өзін – өзі ілгерілетуде сыртқы әсерлер аралық роль атқарады. Тұлғаның функционалдық сауаттылығы өзін-өзі ілгерілетуден сапалық сипатымен ерекшеленеді және ол ұйымдастырудың жоғары деңгейге өтуімен қатар жүреді.

Жеке тұлғаның дамуы осы жеке тұлғаға тән түрткілер жүйесі басқаратын іс-әрекетте жүзеге асады. Мұнда даму белгісі ретінде сапалық және сандық нәтижелерде көрінетін өзгерістері алынады. Әдетте өзгерістер жеке тұлғаның әртүрлі өрістерін қамтиды. Дегенмен, әрбір жеке тұлға үшін бұл өзгерістердің орын алуы, белсенділік танытуы жағынан жеке-дара болып келеді.

Даму мен өзін-өзі дамыту бір-бірінің қайнар көзі бола тұра, бірін-бірі байыта түседі. Өзін-өзі дамыту жеке тұлғаны билеп алып, өз нәтижелерінің белгілі бір деңгейіне қол жеткізе отырып, оқу мен тәрбие ықпалымен одан әрі дамудың ең жақсы немесе ең жаман алғышарттарын жасайды. Егер оқу мен тәрбие дамудан айтарлықтай озып, ең жақын даму өрісінде болса, олардың дамытпалы нәтижесі болатыны белгілі.

Бұдан шығатын қорытынды: өзін-өзі дамыту – жеке тұлғаның бойында қайта қалпына келмейтін сапалық өзгерістердің оның өз еркіне байланысты орын алуы және жеке тұлғаның өз дамуына өзі жауап беруі. Бірақ бұл бірден жүзеге аспайды, ол жеке адамның дамуының белгілі бір кезеңінде орын алады. Баланың баршаға таныс «Мен өзім» деген сөзі өзін-өзі дамытудың бастауы болып табылады. Бірақ өзін-өзі дамыту қажеттілігінің жеке тұлғаның тұрақты қасиетіне айналуы үшін біршама уақыт қажет.

Жеке тұлғаның қалыптасуының бастапқы кезеңдерінде оның белсенділігі қарым-қатынас барысында кәсіби іскерліктерді қабылдауға даярлығы түрінде көрінеді. Бірақ өсе келе бұл даярлық өз мінез-құлқын өз бетінше реттей алатын жеке тұлғаның өзіндік санасының даму қарқынына байланысты өзгеріске ұшырайды. Функционалдық сауаттылығын дамыту үрдісі жеке тұлға өз алдына мұндай міндет қоймаған кезде де аяқ астында пайда болуы мүмкін. Оны жеке тұлғаның даму үрдісі дайындағандықтан, сол үрдістің қажетті кезеңі болып табылады.

Функционалдық сауаттылықты дамыту – адамның ішкі дүниесінің өзгеріске ұшырауы. Бұл адамның өмір сүруі барысында, өз жеке тұлғасын айқындап, оның негізін қалап, өз болмысының мәнін түсіну арқасында жүзеге асады. Оған білім алу, басқа да танымдық әрекетпен айналысу сияқты сыртқы факторлар әсер етеді. Орта арнайы білімнің өзіндік жауапкершілігі бар іс-әрекет ретінде жеке тұлғалық қабылдау білім негізінде өзіндік негізін қалауға, кәсіби құзыреттілікке бағытталуы кәсіби мамандарды шығарудың шарты болып табылады.

Функционалдық сауаттылығын дамыту арқылы жеке тұлға өз қабілетін жүзеге асырып, өзін-өзінің психикалық сапаларын жетілдіреді, соның нәтижесінде өзі өмір сүретін қоғамдастықтың өзіндік дамуына ықпал етіп, қоғамның мәдени-тарихи дамуына өз үлесін қосады. Сондықтан заманауи қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешуде жас маманның жеке тұлғасының өзін-өзі дамытуының мәні аса зор. Педагогикалық жоғары оқу орындары түлектерінің кәсіби құзыреттілігінің дамуы жағдайында оқуға және өз бетінше жұмыс істеуге деген қабілеттерін қалыптастыру мен оны әрдайым жетілдіру міндеті әрқашан өзекті міндет болып қала береді.

Жеке тұлғаның қалыптасу үрдісі оны қоршаған сан алуан әлеуметтік қатынастарында жүзеге асатындығы белгілі. Бұл қалыптасу ережелерін қоғам белгілеп қойса да, жеке адамның өз ойын білдіру, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі таныту, өзін-өзі айқындау, өзін-өзі көрсету қабілетінің маңызы зор. Ал өзін-өзі дамыту дегеніміз – жеке тұлғаның ішкі белсенділігі арқасында орын алған даму.

Функционалдық сауаттылық – қолданбалы білімдерге негізделі отырып іс-әрекеттің әр түрлі салаларында өмірлік маңызды стандартты есептерді шешу қабілетін сипаттайды. Шындығында шешілетін мәселелер заманауи әлеуметтік практиканың барлық негізгі бағыттарын қамтуы тиіс (оқыту, қарым-қатынас пен демалыс, табиғат пен әлеуметтік ортамен, әртүрлі әлеуметтік инсти-

туттармен және қоғамдық, саяси бірлестіктермен өзара әрекеттесу). Бірқатар зерттеушілердің пікірлері бойынша функционалдық сауаттылықтың көріну аймағы – бұл күнделікті өмірде тұлға қатыстырылатын іс-әрекеттердің барлық түрлерін қамтиды. Бұлар оқу-танымдық, құндылықтарға бағдарланған, коммуникативті түрленуші (пәндік практикалық) көркемдік, ойын іс-әрекеттері болып табылады.

Н.А. Назарова [9] болашақ мұғалімдердің функционалдық сауаттылығының құрылымында келесі компоненттерді атап көрсетеді:

- 1) Когнитивті компонент (қолданбалы білімдер);
- 2) Іс-әрекеттік компонент (пәндік репродуктивті және продуктивті-шығармашылық іскерліктер мен дағдылар);
- 3) Тұлғалық компонент (тұлғаның сапалық белгілері);
- 4) Кәсіби-педагогикалық компонент (кәсіби-педагогикалық іскерліктер).

Болашақ мұғалімдердің функционалдық сауаттылығын дамытуда әдіснамалық бағдар ретінде жүйелік, тұлғалық-бағдарлы, құзыреттілік, аксиологиялық және интегративті ыңғайлар таңдалады. Функционалдық сауаттылық оқу-танымдық іс-әрекет үдерісінде қалыптасады, оның нәтижесі оқу-танымдық құралдар – пәндік және жалпы білімдер мен іскерліктер болып табылады. Бұл кезде функционалдық сауаттылықтың мазмұндық іс-әрекеттік және қажетті мотивациялық құраушыларын анықтайтын жалпы білімдер мен іскерліктер (ақпараттық, интеллектуалдық, ұйымдастырушылық, коммуникативті) игеріледі.

Сонымен әрбір адам (тұлға) өз өмірін арнайтын іс-әрекет саласынан тәуелсіз, күнделікті өмір жағдайында айналадағы әлеуметтік орта жағдайында толыққанды бейімделуге қабілетті болса, оны комфортты (жақсы) өмір күтеді деп айта аламыз.

Елімізде ұсынылып отырған [10,76б.] монографиялық зерттеуде әлеуметтік субъектінің функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың теориялық негіздері қарастырылады. Осы заманғы сауаттылық мәселесіне тоқталып, «функционалдық сауаттылық» ұғымының мәні ашып көрсетіледі, теория мен практикадағы оның мазмұнының эволюциясы сипатталады, онымен қатар функционалдық сауаттылық әлеуметтік-педагогикалық мәселе ретінде және тұлғаның әртүрлі өмірлік іс-әрекеттер ауқымында көріну деңгейлеріне талдау жасалған, мұғалімнің функционалдық сауаттылығы құрылымының құрамдас бөліктері ретінде: мотивациялық, когнитивті, іс-әрекеттік және рэфлексивті компоненттер айқындалған.

Сонымен қатар мұғалімнің функционалдық сауаттылығын дамыту әдіснамасы, қалыптастырудың деңгейлері, критерийлері, көрсеткіштері мен оны дамытудың педагогикалық шарттары, сондай ақ ақпараттық қоғамда ақпараттық мәдениеттің мұғалімнің функционалдық сауаттылығына тигізетін әсері негізделеді. Мұғалімнің сауаттылығын дамытуға қажетті негізгі әдіснамалық ыңғайлар ұсынылады [10, 80 б.]:

- 1) жүйелік ыңғай, ол мұғалімнің функционалдық сауаттылығын дамытуды құрамдас элементтердің жиынтығынан тұратын жүйе ретінде зерттеу мүмкіндігін береді;
- 2) тұлғаға бағдарланған ыңғай, мұғалімнің функционалдық сауаттылығын дамытуды оның тұлғалық дамуының шарты ретінде түсінумен және іс-әрекеттің дара шығармашылық табиғатын айқындаумен сипатталады.
- 3) *құзыреттілік ыңғай*, бұл мұғалімнің функционалдық сауаттылығын дамытуды, сауатты адам болу үшін қажетті құзыреттіліктерді дамыту үдерісі ретінде қарастырумен байланысты;
- 4) *аксиологиялық ыңғай*, бұл мұғалімнің функционалдық сауаттылығын дамыту үшін құндылық бағдарларды қалыптастыруды қарастыру мүмкіндігін береді;
- 5) *интегративті*, мұғалімнің функционалдық сауаттылығының барлық элементтерін интеграциялауды ұсынады.

Болашақ мұғалімдерді оқушылардың функционалдық сауаттылығын ақпараттық-коммуникациялық технологияларнегізінде дамытуға дайындауда біз технологиялық ыңғайға сүйенеміз. Себебі технологиялық ыңғай оқыту үдерісін аспаптық тұрғыда дәл басқару мүмкіндігін ұсынады және алға қойылған мақсаттарға жетуге кепілдік береді, өйткені технологиялық ыңғай әлеуметтік-педагогикалық үдерісті тұжырымдамалық және жобалық игеру үшін жаңа мүмкіндіктер ашады, яғни технологиялық ыңғай:

- кең ауқымдылықпен педагогикалық үдерісті басқару және оның нәтижелерін болжау;
- адамға келеңсіз жағдайлардың тигізетін әсерін азайту;
- қолда бар ресурстарды ұтымды қолдану;

- пайда болатын элеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешу үшін неғұрылым тиімділерін таңдау және жаңа технологиялар мен модельдерді жасау мүмкіндігін береді [10,172б.].

Атап айтқанда [17,18,19] еңбектерге сүйене отырып болашақ мұғалімдерді оқушылардың функционалдық сауаттылығын логикалық ойлауын дамыту негізінде қалыптастыруға дайындау келесі ыңғайлар арқылы қарастыру қажеттігіне көз жеткіздік. Олар: жүйелік, ресурстық, құзыреттілік, іс-әрекет, тұлғаға-бағдарланған, рефлексивті, функционалдық және технологиялық.

Оқушылардың логикалық ойлауларын дамытудың негізгі теориялық қағидаларын және құрылымдарын негізге ала отырып функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың ерекшеліктерін атап көрсетуге болады:

- 1) функционалдық сауаттылықтың түрін анықтау;
- 2) функционалдық сауаттылық қалыптастырылатын базалық пәнді таңдау;
- 3) функционалдық сауаттылықтың мазмұнын толықтыру;
- 4) оқу бағдарламасының тақырыптарын, бөлімдерін ерекшелеу;
- 5) оқулықтарды, оқу құралдарын және т.б. оқу материалдарын таңдау;
- 6) функционалдық сауаттылықтың осы таңдалған түрін дамыту үшін неғұрлым ұтымды тәсілдерді анықтау;
- 7) таңдап алынған көрсеткіштердің критерийлері негізінде білімгердің функционалдық сауаттылығын бағалау;
- 8) білімгердің тұлғалық жетістіктерін өзін-өзі бағлау анкетасының, бақылау күнделігінің, тұлғалық сапалардың қалыптасуын анықтайтын аналитикалық карта және т.б. көмегімен бағалау.

Болашақ мұғалімдерді оқушылардың функционалдық сауаттылығын логикалық ойлауларын дамыту негізінде қалыптастыруға дайындау арқылы тұлғаның өзіндік дамуына, білімдік және танымдық әрекеттеріне ықпал ету, өзара адамгершілік құндылықтары мен өзіндік бағдарын таңдауға мүмкіндік жасау идеялары алынатындығы белгілі болып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Пойа Д. Математика и правдоподобные рассуждения: Пер. с англ. – М.: Наука, 1975 – 464 с.
2. Удовенко Л.Н. Развитие логической культуры учащихся 5-6 классов средствами логического конструирования при обучении математике: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 1996 – 236 с.
3. Общая психология. Учебник для студ. пед. ин-тов. Под ред. проф. А.В. Петровского – М.: Просвещение, 1977 – 479 с.
4. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш.пед.учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. – М.: Владос, 1998 – 688 с.
5. Никольская И.Л. Привитие логической грамотности при обучении математике: Дис. ... канд. пед. наук – М.: 1973 – 189 с.
6. Брюшкин В.Н. Практический курс логики для гуманитариев. Учебное пособие. – М.: Новая школа, 1996 – 320 с.
7. Ивин А.А. Искусство правильно мыслить: Кн. Для учащихся. – М.: Просвещение, 1990 – 240 с.
8. Фридман Л.М. Логико-психологический анализ школьных учебных задач – М.: педагогика, 1977 – 208 с.
9. Назарова Н.А. Развитие функциональной грамотности студентов педагогического вуза в условиях гуманитаризации образовательного процесса: Автореф. дис. канд. наук. – Омск, 2007. -24 с.
10. Караев Ж.А., Баймуханов Б., Ахмедова Р.Б. Профессиональная компетентность учителя по формированию функциональной грамотности учащихся. – Алматы, 2013. 204с.

Б.Д. Сыдыхов¹, А.И. Аляз²

¹ Института математики, физики и информатики при КазНПУ имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

² Университет Сулейман Демиреля,
г. Каскелен, Қазақстан

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ФОРМИРОВАНИЮ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА ОСНОВЕ РАЗВИТИИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Резюме

Особенности развитие функциональной грамотности учащихся в данной работе рассматривается как составная часть профессиональной компетентности будущего учителя. Предложены методологические подходы

развития функциональной грамотности. При подготовке будущего учителя для развития функциональной грамотности учащихся применяется технологический подход обучения. На основе структуры функциональной грамотности и основных теоретических положений ее формирования выделены особенности развития функциональной грамотности.

Развитие школьного образования – это развитие личности ученика. Следовательно, если говорить о развитии логического мышления, то речь идет не только о логической грамотности, но и о более широкой концепции развития логической культуры учащегося. Логическая культура формируется в процессе изучения всех школьных предметов, каждая из которых добавляет определенный вес к ее специфике.

Ключевые слова: профессиональная подготовка будущего учителя, компетенция, развития функциональной грамотности учащихся, методологические подходы, технологический подход.

B.D. Sydykhov¹, A.I. Alyaz²

*¹Institute of Mathematics, Physics and Informatics at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan*

*²Suleyman Demirel University,
Kaskelen, Kazakhstan*

FEATURES OF THE PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR THE FORMATION OF FUNCTIONAL LITERACY BASED ON THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING OF STUDENTS

Abstract

The functional literacy of school students is considered in this paper as an element of professional competence of future teacher. Also the methodical approaches of the development of functional literacy are proposed in this paper. For preparing future teachers used the technological approach of teaching favoring the development of functional literacy-based information systems. On the base of structure and main theoretical regulations its formation were singled out the features of the development of functional literacy.

The development of school education is the development of a student's personality. Consequently, if we talk about the development of logical thinking, the word is not only about the logical literacy, but also the broader concept of developing a logical culture of the student. Logical culture is formed in the process of studying all school subjects, each of which adds a certain amount to its specificity.

Keywords: professional training of future teacher, competence, development of functional literacy school students, methodical approach, technological approach.

МРНТИ 15.21.51

Б.Д. Жигитбекова¹, С.Канаева²

*^{1,2}Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан*

ТОПТЫҚ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГТЕГІ ПСИХОГИМНАСТИКАНЫҢ ОРНЫ ЖӘНЕ РӨЛІ

Түйіндеме

Бұл мақалада психогимнастиканың ролі туралы айтылады. Тренингтік топтың жұмысы барысында әр уақытта екі жақты, екі жоспар: мазмұндылық пен жекешілдік көрініс тауып отырады. Мазмұндылық жоспар тренингтің негізгі мазмұндылық мақсатына сәйкес болады. Ол әсер ету нысанының ие болып келуіне: қабілеттіліктер, когнитивті құрылымдар, белгілеулерге – сондай-ақ тренингтің бағдарламасына қарай өзгеріп отырады, мысалы мазмұны кретивтік тренингте, әріптестік қатынас тренингінде немесе іскерлік келіссөздерді жүргізудің мазмұндары әр түрлі, бірақ әсер ету нысанының деңгейі бірдей – яғни, белгілеулер мен қабілеттілік болмақ.

Жекешілдік жоспар – мазмұндық жоспардағы әрекеттер және топтың әр мүшесінің жағдайы жеке-жеке көрініс табатын жалпы топтық қалып (тренингтің кейбір түрлерінде мүшелерінің бұл жағдайы мен қарым-қатынасы топ жұмысының жалпы мазмұнына айналады).

Психогимнастикалық жаттығулардың нәтижесінде жалпы топта және оның әрбір мүшесінің жағдайында өзгерістер байқалуы мүмкін. Сондай-ақ талқылау мен сезінуді қажет ететін деректер алуға болады, ол деректерді талқылау мазмұндылық жоспарды ілгерлетуге септігін тигізуі мүмкін.

Түйін сөздер: «психогимнастика» түсінігі, психогимнастикалық жаттығулар, тренингтік топ, оқиғалы-рөлдік ойын, әлеуметтік-психологиялық тренинг.

Тренингтің түрімен байланыссыз топтық жұмыс жұмысқа қабілеттілікті арттыру жағдайын қалыптастыру кезеңінен басталады, оның негізгі мақсаты – жұмыстың мазмұндылық бөліміне ауысуға мүмкіндік беретін топтық жағдай, топтың әр мүшесінің арасында жылылық қарым-қатынас орнату болмақ. Бұл кезең кез-келген қарым-қатынас, бірлескен әрекеттердің бастамасындағы байланыс орнату кезеңімен сәйкес келеді. Тренингтік топтың жұмысында жылылық қатынас орнатуға қажетті негізгі шарт топ мүшелерінің эмоционалды еркіндігі, ашықтығы, бірі-біріне деген достастық сезімі, жаттықтырушыға және бір-біріне сенімділігі.

Тренингтік топ жұмысының осы кезеңінде орындалатын дәстүрлі іс-әрекеттермен қатар (топ мүшелерінің танысуы немесе бір-бірімен таныс болған жағдайда топпен көрісу, алдағы жұмысқа байланысты, дәріске келген адамдардың бойындағы сенімсіздік пен қорқыныш сезіміне пікірін білдіру, өзіндік пікір білдірудің түрін талдау), әртүрлі психологиялық жаттығулар пайдалануға болады. Топтың жұмысқа қабілеттілігін арттырудың мақсаты ерекше, жұмысты бастау мен оның шешіміне біршама уақыт жұмсалады. Алайда, бұл мақсат жұмыстың басқа да кезеңдерінде де маңызды: тәуліктің бірінші жартысында және шағын үзілістерден кейін, жұмысқа қабілеттілігін жұмылдыруға, назардың деңгейін арттыруға, шаршағанды төмендетуге, эмоциялы жігер беруге бағытталған және т.б. жаттығулар жасау керек болады.

Тренингтік топтың жұмысы барысында әр уақытта екі жақ, екі жоспар: мазмұндылық пен жеке-шілдік көрініс тауып отырады. Мазмұндылық жоспар тренингтің негізгі мазмұндылық мақсатына сәйкес болады. Ол әсер ету нысанының не болып келуіне: қабілеттіліктер, когнитивті құрылымдар, белгілеулерге – сондай-ақ тренингтің бағдарламасына қарай өзгеріп отырады, мысалы мазмұны кретивтік тренингте, әріптестік қатынас тренингінде немесе іскерлік келіссөздерді жүргізудің мазмұндары әр түрлі, бірақ әсер ету нысанының деңгейі бірдей – яғни, белгілеулер мен қабілеттілік болмақ.

Жеке-шілдік жоспар – мазмұндық жоспардағы әрекеттер және топтың әр мүшесінің жағдайы жеке-жеке көрініс табатын жалпы топтық қалып (тренингтің кейбір түрлерінде мүшелерінің бұл жағдайы мен қарым-қатынасы топ жұмысының жалпы мазмұнына айналады).

Психогимнастикалық жаттығулардың нәтижесінде жалпы топта және оның әрбір мүшесінің жағдайында өзгерістер байқалуы мүмкін. Сондай-ақ талқылау мен сезінуді қажет ететін деректер алуға болады, ол деректерді талқылау мазмұндылық жоспарды ілгерлетуге септігін тигізуі мүмкін.

Біз «психогимнастика» түсінігінің шартты атау екендігін байқап отырмыз. Бұл түсінікпен өте кең ауқымдағы жаттығулар топтамасын атайды: жазбаша және ауызша, вербальді және вербальді емес жаттығулар. Оларды 2-3 адамнан құралатын шағын топтарда немесе топтың барлық мүшелерін қатыстыру арқылы өткізуге болады. Қандайда бір арнайы психикалық мінездемеге, мысалы жадын немесе назарға тікелей бағытталған жаттығулар бола алады. Мұндай жаттығулар әртүрлі деңгейдегі психикалық бейнелердің бір мәселесін, бір уайымын бірдей сезінуге жетелейді. Мысалы, топ мүшелеріне қандайда бір жағдайды вербальді түрде кезекпен бейнелеп беруді, яғни жазбаша және ауызша, одан кейін суретін салып, содан кейін қимыл-әрекетпен көрсетулерін ұсынуға болады. Нәтижесінде, сезінудің мүмкіндіктері кеңейеді, бір мәселені қабылдаудың жаңа қырлары ашылады. Сондай-ақ тренинг барысында бір мазмұнда әр түрлі психогимнастикалық жаттығуларды пайдаланғанда, мысалы қозғалмалы сурет салуы мүмкін және т.б., жоғарыда аталған нәтижелер көрініс беруі мүмкін.

Кейде психогимнастикалық жаттығулар деп тек жалпы топтың және оның әр мүшесінің жеке жағдайын өзгертуді мақсат еткен жаттығуларды ғана атайды. Бұл орынды екенін мойындай отырып, біз тренингтің мазмұндылық мақсатына сәйкес келетін тәжірибе жинақтауға бағытталған жаттығуларды да «психогимнастикалық» деп атаймыз. Бұл жерде біз, тренингте мазмұндылықтан басқа жаттығуларды пайдалануды қолдамаймыз. Мысалы, топ мүшелері шаршаған кезде және оларға эмоциялық күш қажет болған сәтте дене шынықтыру жаттығуларын жасауға болады (бұл жұмыстың бір түрі). Сондай-ақ, топ мүшелеріне орындарынан қозғалмай, «бір» деген санақ кезінде қандайда бір қимыл-әрекет жасауды ұсынуға болады. Барлығы бірдей қимыл-әрекет жасағанға дейін,

әрбір келесі санақта қимыл-әрекеттерді өзгертіп тұру тиіс. Мұндай жаттығулардың нәтижесінде, бір жағынан топтың белсенділігі артады, шаршағандығы тарқайды, көңіл-күйі көтеріледі, ал екінші жағынан – топ мүшелері ортақ шешімге қалай жеткендігі және әрқайсысы қандай жол ұстанғанын талқылау арқылы тәжірибе жинақтауға болады. Талқылаулар кезінде туындаған ойлар әріптестік қатынас, іскерлік келісімдер және т.б. тренингтерде пайдалы болмақ.

Оқытуларды жоспарлау кезінде, сонымен қатар, психогимнастикалық жаттығуларды өткізу барысында бірқатар сәттерді ескеру қажет. Олар жаттығуларды дұрыс таңдау, оларды орындау алдында топқа нұсқау беру, дер кезінде тоқтау және нәтижелерді талқылау. Осы мәселелердің әрқайсысына жеке тоқталып өтейік.

Негізгі әдістерінен басқа, қосымша ретінде қолданылатын жұмыс тәсілдерінің тобы бар. Мұндай қосымша (көмекші) әдістерге көптеген мамандар негізінен психогимнастикалық ойындарды жатқызады, олар шартты түрде келесі топтарға бөлінген:

- мақсаты сәйкес эмоциялық жағдай қалыптастыру арқылы қатысушыларды ары қарай жұмысқа мотивациялау мақсатына ие *бой жазушы (бой қыздырушы)*;

- қалыптасқан шиеліністі жағдайды ширату және шаршағандықты тарқату үшін қолданылатын *ширатушы*

Аталмыш салаға қатысты отандық белгілі мамандардың бірі М.Р. Битянова келесіге назар аударады:

«...ЭПТ «тірі денесінде», нақты тақырыптар және топтық динамикасымен жұмыстардан басқа, тағы бір элемент – *психогимнастикалық жаттығулар* бар. Қатынас тренингінде олар көп жағдайда бағынышты рөл атқарады. Топты қалыпты қолдау үшін бір тақырыптан екіншісіне ауысу кезеңінде ширату ретінде қолданылады. Әдетте, психогимнастикалар ширату кезінде жиі қолданылады. Алайда, ЭПТ оған басымдылық танытпайтындығын тағы да айтып өтеміз. Әрі психогимнастикалық жаттығуларды таңдауда жауапкершілік таныту қажет. Өйткені олардың көбінен төтенше энергияға толы немесе керісінше кейін топ дағдыларды игеруге ауысуына кедергі тудыруы мүмкін өте ауқымды топтық энергия бөлінеді.» [1].

Отандық танымал психолог Д.Б. Эльконин рөлдік ойындардың және оның формаларын игерудің тарихи пайда болуы жөніндегі болжамның алғашқы құрастырушысы болған. Ойындық мінез-құлықтың бұған дейін болған тұжырымдамаларынан өзгешелігі, оның психологиялық ойындарды зерттеуге арналған кітабының басты идеясы. Ойын өзінің жаратылысы бойынша әлеуметті деген ой болды. Бүгінде отандық көптеген авторлардың тренингтік бағдарламалары осы тұжырымдамаға сүйенеді. Нақтырақ айтсақ, М.Р. Битянова, ойын- бұл «тірі» іс-әрекет деп жазады. Мұндай контексте автор, ойын үйретпейді. Ойын адамды басқа әлемдер мен қарым-қатынастар ойына шомылдыра отырып, ой-өрісін кеңейтетіндігін, оларды ойында тудыру, таңдау, құрастыру тәжірибесін беретіндігін атап өтеді. Сонымен бірге, ойындық іс-әрекет және одан жинақтаған тәжірибе өмірде жүзеге асу үшін жеке жұмыс қажет етілетіндігі де айтылады. Автор ойын адам бойында ұзақ уақыт бойында «жетілетіндігіне» назар аударады. Ойынды оқытумен салыстыра отырып, автор ойын оқытпайды, ол адамды тұтастай, баурап алатын бүтіндей іс-әрекет сияқты өзгертеді [2] деген қортындыға келеді.

Бұл контексте тренинг және ойындағы ортақтылық және ерекшелік бақыланады. Нақтырақ айтсақ, автор келесіні атап көрсетеді:

- Тренинг- іс-әрекеттік оқыту, табиғаты ұстанымды түрде тұтастай;
- Тренингте тоқтау, рефлексия, алынған мен түсініксізге қайтып оралу, қайталау, даярлық қарастырылады;

- Кейде жақсы аяқталған тренинг нәтижесінде, адамның ойында тұтастық және аяқталғандық болады. Тренинг адам өмірінің біртұтас үзіндісіне айналады (тренинг –бұл «шағын өмір»).

Сонымен бірге автор тренингте оқыту міндеті ашық қойылатындығын атап өтеді. Бұл жерде ол тренингке И.Вачков және С.Дерябо берген: «Тренингтің мақсаты клиентпен қандай да бір іс-әрекетті игеру болып табылады... Адам бір нәрсені жүзеге асыра алуға қабілеті болу үшін не қажет? Әлбетте ол: 1) қалай жүзеге асыру қажеттігін білуі; 2) оны жүзеге асыруды қалауы 3) оны жүзеге асыра алуы қажет» – деген анықтамамен келіседі. [2].

Отандық басқа мамандар ойындық өзара әрекеттестіктің мүмкіндіктеріне арналған еңбектерінде, ауқымды шолу және талдау жасайды. Адамдардың өміріндегі ойынның маңызды орны оның негізгі белгілері, ойын мен мәдениеттің өзара байланысы екендігін көрсетеді. Бұл жерде, ойын адамдар арасындағы өзара әрекеттестіктің ең табиғи түрі екендігін атап көрсетеді. Нақ осы ойында жеке адам еркін, екпінді және үйлесімді жетіледі. Олар сол себепті әр түрлі деңгейдегі адамдармен: бала-

лармен, ата-аналармен, студенттермен, мамандармен, жетекшілермен және т.с.с. жаттықтырушылық іс-әрекеттің негізгі құралы ретінде ойынды пайдалануға болады деп санайды.

Ойынның негізгі қызметтерін көрсете отырып, аталмыш тәсілдің авторлары, ойын жеке адамды әулеттендіреді, жетілдіреді және сауықтырады. Ол мәдениетті және барша әлемді бір орнында қозғалыссыз болмауына жол бермеуге бағытталған белсенді бастапқы және тарихтың дамуының себепкері екендігіне айырықша көңіл бөледі.

Теориялық талдаудың және нақты тәжірибе негізінде аталмыш еңбектің авторлары ойынның көмегімен топтың көптеген психологиялық-педагогикалық мәселелерін шешуге болады. Оның қатысушыларына қиындықтар мен кедергілерді жеңу, өзін түсінуге, мінез-құлықтың адекватты тәсілдерін қалыптастыруға көмектесу мүмкін деп пайымдайды. Сонымен бірге әрбір жас маманның немесе болашақтағы маманның алдында өзінің ойнай алуын үйрену міндеті тұратындығына ерекше көңіл аударылады.

Ойынның ішкі психологиялық-педагогикалық механизмдерін ашу үшін, авторлар «қыртысы» көрінетін айсберг бейнесін пайдалануды ұсынады.

1. **Функциональды – ойындық өзара әрекеттестіктің** «ең беткі қабатында жатқан», «ойын айсбергіннің шыңы», қатысушыларға да байқалатын, ең жоғарғы қыртысы. Бұл – кімнің қалай ойнайтындығы, ойынмен жүргізуші және қатысушылар қаншалықты қызыққандығы және т.б. байқалатын қыртысы. Аталмыш қыртыс ойынды ұйымдастырушы қойған міндеттерге тікелей байланыста болады.

2. **Ойындық өзара әрекеттестіктің физиологиялық қыртысы** ағзаның физиологиялық процестері: қозғалмалық белсенділік қажеттіліктерін жүзеге асуының, бас миының тежеуіш қызметін қалыптастырудың, қозғалыс үйлесуінің дамуының, ағзаның оттегімен қанығуының және т.б. реттелуіне әсер етеді.

3. **Ойынның психологиялық қыртысы.** Бұл деңгейде ойынның адамның психикасына әсер етуін (мақсатты диагностика) байқау маңызды: есте сақтаудың, зейіннің, ойлаудың, қиялдың дамуы, эмоциялық күйдің реттелуі, коммуникативтік дағдыларды иемдену және т.б.

4. **Ойындық өзара әрекеттестіктің педагогикалық қыртысы** – бұл жасаушы, қалыптастырушы деңгей. «Біз» сезімінің қалыптасуын түзетуші, ұжымға ортақтасу, қайғысына ортақтасу, толеранттылық.

5. **Ойынның жеке адамдық(латентті) қыртысы.** Ойындық өзара әрекеттестіктің ең байқалмайтын қабаты. Ол ойынға қатысушының жеке адамдық өсуіне жетелейтін ұзартылған нәтижеге бағытталады. Ойындық өзара әрекеттестік аяқталған соң біршама кейінірек көрінеді.

Аталмыш еңбек тиімді ойындық өзара әрекеттестікті ұйымдастырудың белгілі бір қисыны және оның «ережесінің» сипатталуымен де қызықты.

• «қарапайымнан күрделіге» – бәсең байланыстағылардан аса белсенді, қозғалмалы ойындарға ұстанымы бойынша тізбектелу;

• іс-әрекеттің алмасуы: баяу ойындар екпінді ойындармен, аса жоғары ішкі шиеленістерді талап ететін ойындар- шиеленісу бәсең ойындармен алмастырылуы қажет;

• ойынға сәйкес көңіл-күй «көңіл соқтыру» қалыптастыру;

• ойындық дәрістің логикасын «бұзатын» әр түрлі жағдайларда қажет болатын, бірақ сол сәтте топ үшін өзекті ойындардың қорын жасау;

• ойындық өзара әрекеттестіктің технологиясы туралы анық түсініктің басымдылығы.

Бұған сәйкес ойындық іс-әрекетті «бастаудың» бір ізділігі де қарастырылады:

бірінші кезең – көңіл соқтыру;

екінші кезең – нұсқаулық.

Бұған қоса, авторлар табысты ойындық іс-әрекеттің негізгі принциптеріне де ерекше көңіл аударады:

• оқиғалылығы;

• варианттылығы;

• жеке адамдық бейімделулігі;

• мақсатқа сәйкестілігі.

Әрине, ойынның ең басты бөлігі- бұл **мақсаты**. Аталмыш оқулықтың авторларының көзқарасынша, ойынның мақсаты туралы сұраққа ойын әлемінің алуандылығы және қайталанбастығы сияқты, әр түрлі және қайталанбайтын жауаптар болады.

Нақтырақ айтсақ, бұл қатысушыларға басқалармен бірігуін сезінуге, адамның бұл әлемде жалғыз еместігін түсінуіне көмектесуге ұмтылыс болуы мүмкін. Адамның өз өмірін өзі басқара алатындығын, табысты бола алатындығын түсінуге көмектесу. Қатысушыларға мінездің қандай да бір ережелерін үйрету, қатынас мәдениетін тарату немесе басқаларға қамқорлық көрсетуді үйрету өзі және өзінің мінез-құлқы үшін жауапкершілікті алу, адамды шынайы өмірді зерттеуге, талдауға үйрету, ойлау мен эмоцияны, жалған мен ақиқатты, жақсылық пен жауыздықты ажырата біруге үйрету және т.б. ұмтылыс та ойынның мақсаты болуы мүмкін.

Төменде тиімді ойындық өзара әрекеттестіктің өлшемдері келтіріледі:

- жоғары эмоциялық;
- қатыстылық сезімі;
- жанарлардың түйісуі;
- ойынның шытырмандылығы;
- сөйлеу жылдамдығы оқу жылдамдығына сәйкес;
- емін-еркін дене тұрысы;
- жоғары дәрежеде жұмыла кірісу;
- «жеңіл салмақ»;
- «теңбе-тең» тұру;
- нұсқаулықтың анықтылығы;
- жоғары динамикалық;
- ойынның кеңістікке сәйкес болуы;
- мәтіннің бет және қол қимылдарына сәйкес болуы;
- ойынды қисындық соңына дейін жеткізу;
- іс-әрекетке тұрақтандыру;
- безендіру, құрал-жабдықтар;

жас мөлшерінің, өткізілетін орынның, уақыттың, оқиғаның адекваттылығы [3].

Ойын аспектілерінің тағы бірі оны ӘПТ-де қолдануы құрамында қарастырады. Бұл жерде тренингтегі оқиғалық-рөлдік ойындар туралы сөз қозғалады. Нақтырақ айтсақ, С.Е. Борисова ойындық рөлдер туралы төмендегідей пікір жазады:

- ойындық рөлдер топ қатысушыларына арналған нұсқаулық болып келеді;
- олар ойынның құрамымен, нақтырақ айтсақ, кәсіби нысанда оқиғамен анықталады;
- нұсқаулықтар мүмкін болар шешімдердің кейбір саласы белгілі белгілі болатындай үлгіде тапсырылады.
- мүмкіндігінше, нұсқаулықтар шығармашылық ізденістің туындауына және күрделі кәсіби оқиғалардың шешімінің бірнеше вариантын табуға мүмкіндік туғызатын жобалық сипатта болса, дұрыс болар еді. [3].

Оқиғалы-рөлдік ойынның тренингтегі маңыздылығы оның топ қатысушыларының бірінің басынан өткен шынайы оқиғаға сүйенуді, анық нұсқаулықтың жеткіліктілігі, алдын-ала белгіленген рөлдердің, белгілі бір (шамалы болса да) сюжеттің басым болуын білдіретіндігімен байланысты.

Әдетте тренингте, рөлдер: баршаның келісімі бойынша, немесе оқиғасы көпшіліктің уайымының тақырыбына айналған қатысушының пікіріне сәйкес алдын-ала беріледі. Оқиғаны өрбіту процесінде келесі жағдайлар орын алуы мүмкін:

- жаттықтырушы орындаушыларға қандай да бір сұрақтар қоя отырып, араласа алады;
- бастапқы оқиғаның қайталануы мүмкін: яғни оқиғалар терингтік шынайлықтың физикалық кеңістігінде, басқаша түрде қайта жүзеге асырылуы мүмкін [3].

Оқиғалы-рөлдік ойындар өмірлік жағдайларға әлеуметтенуге және бейімделуге мүмкіндік туғызады. Күйзеліс тудыратын ауыртпалықтардың алдын-алуға көмектеседі. Мұндай контексте, оқиғалық-рөлдік ойындардың маңызды қызметі адам үшін ауыр оқиғаны барынша қауіпсіз психологиялық қарым-қатынаста ойнау. Барлық теріс әсерлерді жеңудің айырықша тәжірибесін игере отырып, тек қайта басынан өткізу (яғни – қайта өмір сүру) ғана емес, сондай-ақ, ойындық қайта жасау талаптарын да, шынайы өмір талаптарында кері әсердегі оқиғаларды жеңе білуге мүмкіндік беру. Іріктеу және талдау жолымен тиімді (тым болмағанда – қолдануға жарайтын) мінез-құлықтық әдеттерді табу мүмкіндігіне негізделетіндігі түсінікті [3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жігітбекова Б.Д. *Топтық психотерапия*. – Алматы: Ұлағат, 2008. – 196 б.
2. Вачков И.В. *Основы технологии группового тренинга. Психотехники* – М., 2000–224 с.
3. Жігітбекова Б.Д. *Оқыту үрдісінде психологиялық тренингті қолдану // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің хабаршысы. . . «Психология» сериясы, 2017. – С.36-39.*

Б.Д. Жігітбекова¹, С.Т. Канаева²

^{1,2} *Казахский Национальный педагогический университет имени Абая*

МЕСТО И РОЛЬ ПСИХОГИМНАСТИКИ В ГРУППОВОМ ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ТРЕНИНГЕ

Аннотация

В работе тренинговой группы всегда присутствуют два плана, две стороны: содержательная и личностная. Содержательный план соответствует основной содержательной цели тренинга. Он изменяется в зависимости от того, что является объектом воздействия: установки, умения, когнитивные структуры, а также от программы тренинга: Личностный план – это групповая атмосфера, на фоне которой разворачиваются события содержательного плана, а также состояние каждого участника в отдельности .

В результате психогимнастических упражнений могут происходить изменения в состоянии группы как целого, отдельных ее участников, а также может быть получен материал, осознание и обсуждение которого позволяют продвигаться вперед в содержательном плане.

Ключевые слова: понятие «психогимнастика», психогимнастические упражнения, тренинговая группа, ситуативно-ролевая игра, социально-психологический тренинг.

B.D. Zhigitbekova¹, S.T. Kanayeva²

^{1,2} *Abay Kazakh National Pedagogical University*

THE PLACE AND ROLE OF PSYCHOGRAPHY IN GROUP PSYCHOLOGICAL TRAINING

Summary

In the work of the training group there are always two plans, two sides: substantive and personal. The substantive plan corresponds to the basic meaningful purpose of the training. It varies depending on what is the object of the impact: settings, skills, cognitive structures – and also from the training program: for example, in training for creativity, training of partner communication or conducting business negotiations, the content will be different, although the level of impact objects is the same same – the installation and skills.

The personal plan is a group atmosphere, against which the events of the content plan unfold, as well as the status of each participant separately (in some types of training these conditions and the participants' relations become the content of the group's work).

As a result of psycho-gymnastic exercises, changes can occur in the state of the group as a whole, in its individual participants, and material can be obtained, the awareness and discussion of which allow us to move forward in a meaningful way.

Key words: concept “psycho-gymnastics”, psycho-gymnastic exercise, training group, situational role-playing game, social-psychological training.

МРНТИ 15.11.25

А.Ш. Малдыбаев¹, М.П. Оспанбаева²,

¹Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті,

²«Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы – Жамбыл облысы бойынша педагог
қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты,
Тараз қ., Қазақстан

МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ АРҚЫЛЫ ТҰЛҒАНЫ РУХАНИ ДАМУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйіндеме

Мақалада «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында тұлғаны дамытудың психологиялық аспектілері қарастырылды. Рухани даму үрдісінде музыканың алатын орны әл Фараби трактаттары арқылы негізделді. Мақсатты аудитория ретінде бастауыш мектеп оқушылары алынып, оларға музыкалық білім берудің оңтайлы әдістемелері апробацияланды. Музыкалық білім беру үрдісін тұлғаны рухани дамыту құралы ретінде қолдану нәтижелілігі заманауи психологиялық концепциялар арқылы дәлелденді. Жаһандану жағдайында жалпы адамзат баласының дамуына тән негізгі құндылықтар қатарында музыкалық білім болуы тиіс деген болжам жасалынды.

Түйін сөздер: тұлғалық даму, рухани даму, әл Фараби трактаттары, музыкалық білім беру, нота, заманауи психологиялық концепция.

XXI ғасыр – жаһандық жаңалықтармен қатар, білімнің дәуірлеу ғасыры. Қазақстан Республикасының Президенті «Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру» мақаласында осы теорияны «Білімнің салтанат құруы» міндетімен айшықтап көрсете отырып, «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттырудың бірден-бір жолы білімділікке ұмтылыс болуы керек» деп әлеуметтік маңызы зор стратегия ретінде белгілеп берді [1].

Қазіргі қазақстандық білім жүйесі «өмір бойы білім алуға» негізделген қоғамды әлеуметтік жаңғырту әлеуеті, әрі ұлт болашағының іргетасын қалайтын қуатты ресурс болуымен құнды. Осы мақсатқа сай, үдемелі даму жолындағы қазіргі қазақстандық қоғам бағыты, сондай-ақ ақпаратқа толы заман үдерісі барлық деңгейдегі білім беру бағдарламаларының мазмұнын толықтыруды қажет етеді. Олардың негізіне жаңа дәуір адамының даму ерекшеліктерін, қадыр-қасиетін, рухани жетілу жолдарын және қоғамдық өмірді жаңғыртудағы маңызын көрсететін инновациялық білімдерді қалау ләзім. Осы ретте заманауи, әрі аса өзекті міндет – оқу бағдарламаларын және оқу ресурстарын жаңалау, олардың мазмұнына тұлғаны дамытудың психологиялық инновацияларын ендіру, әрі оны меңгеруді педагог біліктілігінің өлшемі ретінде бағалау.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында тұлғаны дамытудың психологиялық аспектілеріне қысқаша шолу жасайық. Заманауи өзгерістер ағымы адам психологиясының қарқынды дамуына оң ықпал етуде. Жаңа дәуір адамы адамзат тарихындағы бай тәжірибені бойына сіңіре отырып, өзі өмір сүріп отырған заман ерекшеліктерімен бірге даму үстінде. Бұл құбылыс барлық адамтану саласының мамандарына жаңа міндеттер жүктейді: замандастарымызды қоғамдық құбылыстардан тыс қалмауға, әлеуметтік ортаның тыныс-тіршілігімен қатар өмір сүруге шақыра отырып, олардың санасын жаңаша өмір сүруге бағыттай білу маңызды. Жалпыадамзаттық құндылықтарды игеру және планетарлық ой-сананы қалыптастыру сынды заманауи парадигмалардың негізі – рухани кемелдену арқылы адам әлеуетін ашу.

Психология адам туралы пәндердің ішінде орталық мәнге ие ғылым саласы. Басқа пәндер «адам – қоғам – орта» қатынасына негізделсе, психологиялық білімдер психиканы дамытумен қатар, адамның жан-дүниесіне, рухты байытуға бағытталады. Демек ол – адам болмысын қалыптастыратын пән. Адами болмыс сана арқылы дамиды. Бұқаралық сананы жаңа сапаға көтеру үшін сол қоғамда өмір сүріп отырған әрбір адамның санасын оятып, сезімталдығы мен жауапкершілігін дамыту керек. Жоғары саналылыққа қол жеткізу танымдық елгезектік, ой өрісі мен көңіл көкжиегінің кеңеюі және болмысты нәзік сезіну мен интуиитивтік тұрғыда қабылдауды қажетсінеді. Адам тіршіліктің сан алуан нығметтерінің қайнар көзі нақ өзі екендігін сезінгенде санада тың өзгерістер мен сапалық сілкіністер пайда болады. Осылайша ояну құндылықтар басымдығына жаңаша қарап, өмір

сүру тетіктерін қалауынша басқаруға және реттеуге мүмкіндік береді. Сана сергектігі жеке адам болмысының оң өзгерісін қамтамасыз ете отырып, айналасына да айтарлықтай жағымды ықпал етеді. Күн шуағымен тіршілік атаулыны нұрға бөлейтіні секілді, рухы еркін кемел адамның көкірек көзі көпке сәуле шашып, қараңғыны жарық етеді. Міне, осы сәттен бастап сананың жаңғыру үрдісі белең алады. Тоқтаусыз, қажырлы еңбек пен таза ниеттің арқасында оянған сана – сәулелі [2].

Әбу Наср Әл-Фараби «адам міндетті түрде адал ниетті болуы керек, өйткені жақсы істер істеп, мұның төлеуін күтсе, адам бұл істерін жамандыққа айналдырады» дей келе, жан-дүниені тәрбиелемей үлкен жетістікке жету жоқтығын, мінез-құлқын түзей алмаған адамның ақиқатқа қолы жетпейтінін ескертеді. Ұлы ғұлама тұлғаны рухани дамыту үрдісінде музыканың алатын орнын терең әрі жан-жақты негіздеді. Күні бүгінге дейін, бүкіл әлем талантына табынған, Аристотельден кейінгі екінші ұстаз ретінде мойындаған, шығыс топырағынан шыққан ұлы бабамыз – әл-Фараби дәрежесінде, адам болмысының қалыптасуындағы музыканың рөлін сипаттаған жан жоқ. Ол өзінің музыка теориясына арнаған «Музыканың үлкен кітабы» атты еңбегінде музыканың тәрбиелік мәні зор екенін тұжырымдаумен қатар, емдік қасиетін, жағымды әсерін дәлелдеді. «Музыкалық композиция» тарауында мелодияларды әшекейлеу және олардың адам сезіміне қатысы жайлы айтылды. Қазіргі уақытта мейлі қоғамдық өмір болсын, мейлі тұрмыстық деңгейдегі кез-келген іс-шаралар, сондай-ақ барлық психотерапевтік сеанстар (оның ішінде музыкотерапия саласы да бар) музыкалық сүйемелдеусіз өтпейтіні ақиқат. Музыканың адамзат баласын тәрбиелеуде атқаратын мәні зор екені ықылым замандардан белгілі десек те, оны түбегейлі зерттеп, таратып айта білген жан сирек. Солардың бірегейі – Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммад Тархан ибн Узлағ әл-Фараби ат-Турки (870 – 950 ж.ш.) болса, бірі – ұлы ақын, ағартушы, жазба қазақ әдебиетінің, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ, композитор, аудармашы, саяси қайраткер Абай (Ибраһим) Құнанбаев (1845-1904). Қазақ халқының ғұрыптық педагогикасында ерекше орын алған дәстүрлі музыкалық тәлім – адам баласы шыр етіп дүниеге келген сәтінен «Бесік жырымен» басталып, ән-күй тербеген құс қанат ғұмыр өмірден озғанда, жақындарының күңірене қоштасуы азалы жоқтауға ұласатынын ұлы Абай «Туғанда дүние есігін ашады өлең, Өлеңмен жер қойнына кірер денен» деп екі ауыз сөзге сыйдырды. Осы мысалды «рух – жан – тән» деп берілетін адам болмысы құрылымының концепциясы тұрғысынан қарастырсақ, музыканың рух азығы ретіндегі орасан зор қуатын көреміз.

Әл-Фараби музыка әуені мен оның қоғамдық қызметі туралы терең мазмұнды пікірлер айта отырып, адамның музыка шығару қабілеті оның дарындылығы дәрежесінің әртүрлі сатысын көрсетіп, оның жан-дүниесіне жағымды әсер ететіні туралы жазды (бұл әлі күнге дейін жете зерттелінбеген сала, – авт.). Фараби музыканың әсер ету күшін адамды ләззатқа бөлейтін әуен, эмоциялық әсер тудыратын әуен және әдеби мәтінмен (өлшем) шартталған әуен ретінде жіктеді. Ол музыка мен поэзия арасындағы табиғи бірлікті дәлелдеді. Мұның өзі Фарабидің әндердің синкреттік сипатынан хабардар болғандығының куәсі. Ол тек музыка теориясын ғана емес, музыкалық аспаптарды да қолдан жасап, сол аспаптарда керемет ойнай білгендігін және қазақ домбырасын дүниеге келтіргендігін, оған бірнеше ғылыми дәлелдермен қатар, Фараби жасаған музыкалық аспаптар түрі куә бола алатындығын профессор Ж.А. Алтаев баяндайды: «Фарабидің музыкалық дыбыстың сипаты мен құрылымынан бастап, музыканың поэзиясымен байланысына дейінгі еңбектері музыканың эстетикалық-теориялық принциптерін шешуге бағытталған. Оның шебер орындаушылығы жөнінде шығыс халықтары арасында күні бүгінге дейін айтылып жүрген көптеген аңыздар бар [3, 4].

Қоғамдық сананы жаңғыртуды көздеген қазіргі қазақстандағы әлеуметтік саясат А.Йасауи бабамыз негізін қалаған «рух еркіндігі» теориясына негізделеді. «Рухы еркін халық қана ұлы істерді атқара алады», – деп атап көрсеткен ҚР Президенті Н.Назарбаев, қоғамның басты құндылығы адами капитал, оны дамыту – стратегиялық міндет екенін тұжырымдады. Егер әр қазақстандық жаңа қоғамда табысты өмір сүру кілті ретінде осы концепцияны толық әрі терең қабылдаса, онда жеке сананың трансформациялану нәтижесі ретінде қоғамдық сана жаңғыратын болады.

Қазақстанда білім беру жүйесін модернизациялау бағытында жүргізіліп жатқан іс-шаралардан күтілетін түпкі нәтиже жоғарыда көрсетілген ойларға, яғни әр қазақстандықтың рухани еркіндігі арқылы қоғамды рухани жаңғырту үрдісіне негізделеді. Елімізде білім беру реформасының жаңа кезеңге өтуге бет алғанын «Қазақстан Республикасында білім беру және ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасынан» байқауға болады: қазақстандық білім беру жүйесін жаңғыртудың қазіргі заманғы кезеңі әрбір адамның сапалы білімге қолжетімділігін және шығармашылық құзыреттерін дамыту мүмкіндіктерін көздейді [5].

Білім бағдарламасында атап көрсетілген «шығармашылық құзырет» тұлғаны рухани жаңғырту құралы болып табылады. Осы ғылыми жорамалды дәлелдеу үшін бастауыш мектеп оқушылары мақсатты аудитория ретінде іріктеліп, оларға музыкалық білім берудің оңтайлы әдістемелері апробацияланды. Неліктен сыналушылар ретінде бастауыш сынып оқушылары таңдалынды деген сауалға байланысты: халқымызда «баланы жастан...» деген терең мағыналы сөз бар; ел ертеңі – тәлімді ерте жастан беруді көздейді. Білім беруді сапаландыру, дамыту істері жан-жақты талқыланып, оны жүйелі түрде іске асыру тетіктері қолға алынуда. Осыған орай, Елбасы Қазақстан халқына жолдауында экономикалық және қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажеттігін атап көрсетті. Бастауыш мектеп оқушыларына білім беру, оларды жан-жақты дамыған, ұлттық қасиетін сақтаған тұлға етіп қалыптастыру – оқытушылардың басты міндеті. Шығыс елдерінде тұңғыш сындарлы педагогикалық жүйе жасаған ағартушы, оқымысты, ұлы ғұлама әл-Фараби бабамыз өзінің ғылыми-философиялық еңбектерінде жас ұрпақтың сана-сезімін қалыптастыру үшін үш нәрсенің ерекшелігін жүйелеп, дәйектеп алу шарт екенін міндеттейді: біріншіден, баланың ішкі ынта-ықыласы, құмарлығы, яғни заманауи психология тіліне аударсақ – оқу мотивациясының болуы; екіншіден, ұстаздың шеберлігі, ар тазалығы, демек «білім – берушіден» қағидасын ұстану; ал үшіншіден, сабақ үрдісінің, яғни білім беру әдістемесінің алатын орны. Фараби адамгершілік тәрбиесі мен дене тәрбиесінің үйлесіміне, олардың бір-біріне ықпалына ерекше мән берген. «Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол – жаңадан жаңаны табатын өнер», – деп атап көрсеткен Ж.Аймауытов, сабақ үрдісінің шығармашылық ізденістерге толы болуы керектігіне баса мән берген [6].

Балалардың арман-қиялы шартарапты кезеді және олар шетінен дарынды, өнерпаз болып келеді. Оларға туа бітті музыкалық тәрбиені жоғарыда айтып өткен «Бесік жыры» бойларына сіңіретіні анық. Бүлдіршін шәкірттердің көбінің әнге құмартып, би билеуге әуес келетіні осының айғағы. Бұл дарынды балалар бойындағы осы қасиеттерді дамыту, оны нәрлі біліммен сусындату ол ұстаздардың жинақтаған біліміне және асқан шеберлігіне байланысты. Бастауыш сыныпта оқып жүрген бүлдіршіндерді еліктіру, еліту, олардың музыкалық қабілеттерін айқындап, ашып, дамыту, көбіне дидактикалық ойындар арқылы іске асырылады. Балалық шаққа тән басты қасиет – қанша ойнаса да, ойынға тоймауы. Ал оқытушының мақсаты – ойынды орынды пайдаланып, оны оқу үрдісімен ұштастыру. Жас балдырған үшін ән мен би егіз жаратылғандай...

Тәжірибе барысында байқағанымыз, ауыл мектебіндегі балдырғандардың сүйіп орындайтын әндерінің бірі – халық әні «Еркем-ай». Бұл әнді үйрету оңай әрі оларды домбыра аспабында ойнатуға да қолайлы екені жүйелі тәжірибелік жұмыстардан белгілі. Алғашқы ноталық сауатты бірден бастап кетпей, алдымен оларды музыканың түрлерімен: күй, ән, терме, толғау, жыр, қисса, дастан т.б. таныстыру және олардың үзінділерін тыңдату маңызды. Балаларға туындының оқиғасын, тарихын айтып, домбырамен күй ойнағанда, олардың қолдарының (музыкалық аспапта ойнай алмаса да) күй ырғағына қосылып отырғанын жиі байқауға болады. Мысалы, халық күйі «Нар идіргеннің» оқиға желісін айтып, күйді орындағанда, балалардың құштар көңілі күйдің желісі туралы қойылған сұрақтарға жарыса берген жауаптарынан, күйдің оқиғасын тамылжыта айтып берулерінен сезіледі. Бұл – олардың дарындылығының бір қыры. Музыкалық дыбыстардың қатты немесе ақырын шығуын естіп қабылдаудың да алуан түрлері бар. Халық күйі «Боз жорғаны» орындағанда, балдырғандарға ойыншық ұрмалы аспаптарды ойнату арқылы, олардың күй ырғағына етене танысуын қамтамасыз етеміз. Ал, халық күйі «Сал күреңге» олар «Қара жорға» биін кереметтей ыстық ықыласпен, ынта-жігермен билеп береді.

Бастауыш мектеп оқушыларына ноталық сауатты ойын түрлері арқылы үйрету тәжірибемізді ортаға салайық. Әл-Фараби музыка теориясына арналған «Музыканың үлкен кітабы» атты еңбегінде математикалық тәсілдерді пайдалану арқылы музыкалық дыбыстарды тұңғыш рет қағаз бетіне түсіріп, нотаны алғаш дүниеге келтірген асқан музыка зерттеушісі. Ол «Ғылымдар тізбегі» трактатында музыканы арифметика, геометрия, оптика, астрономия, статика, механика пәндерімен қатар, математиканың жеті тарауының бірі ретінде қарастырды. Біз де өз тәжірибемізде музыканы математикамен байланыстырған Фараби концепциясына сүйендік. Ол үшін сыналушыларға алдымен жеті музыкалық дыбыстың атын жаттату жұмыстарын жүргіземіз: «До, Ре, Ми, Фа, Соль, Ля, Си» және бастапқы «До» жоғары биіктікте қайта айналып келеді. Екінші кезекте «До» – бірінші, «Ре» – екінші, «Ми» – үшінші, «Фа» – төртінші, «Соль» – бесінші, «Ля» – алтыншы, «Си» – жетінші, «До» – сегізінші деген реттік қатарды жаттатамыз. Оны тестік тапсырмалар арқылы бекітеміз. Осы рет бойынша балаларға сұрақ қою тәсілі: «До» нешінші? Балалар: «До» – бірінші! деп жауап

береді. Керісінше сұрау: Бірінші қай нота? Балалар: «До» деп жауап береді. Қателесе ойынды қайта жалғастыру керек. Ойын барлық нотаның атын жаттағанша жалғасады. Жатталған ноталарды оңға «До, Ре, Ми, Фа, Соль, Ля, Си» және солға «Си, Ля, Соль, Фа, Ми, Ре, До» айтқызып, жарыстыру да тиімді тәсіл. Бұл сәл қиындық тудырады бірақ жарыс кезінде балалар бірінен – бірі озу үшін тез жаттайды.

Тәжірибеде жиі қолданатын тағы бір ойын – ол фортепиано аспабында ноталарды айту (бір октава көлемінде). Екі қара басқыштың алдындағы қандай нота? Балалар: «До» деп жауап береді. «До»-дан санағанда екінші басқыш – «Ре», үшінші басқыш – «Ми», төртінші басқыш – «Фа», бесінші басқыш – «Соль», алтыншы басқыш – «Ля», жетінші басқыш – «Си», сегізінші басқыш – «До». Нотаның ұзақтығын жаттату да ойын түрінде жүреді: «Бүтін нотаны бүтін алмамен салыстыру» ойыны. Саналуы: 1 – ге, 2 – ге, 3 – ке, 4 – ке дейін балалар алақандарын бір соғып, жабыстырып тұрады. «Енді алманы ортасынан бөлсек не болады?»; Балалар: «Екі жарты»; «Бүтін нотаны алдында төртке дейін создық, енді жарты нота нешеге саналады?»; Балалар: «1 – ге», «2 – ге», ал екіншісі «3 – ке», «4 – ке» немесе тағы да «1 – ге», «2 – ге» деп алақан соғып ұзақтықтарын көрсетеді. «Енді екі жарты алманы немесе нотаны ортасынан бөлсек не болады?»; Балалар: «Төрт алма немесе төрт нота шығады» – деп жауап береді. «Бұл, балалар, 4 – тік нота, олардыңәрқайсысы 1-ге тең». Балалар алақандарын санап төрт мәрте соғады. Сегіздік нотаның ұзақтығы: әр нота тең – 1. Балалар санап тұрып, алақандарын 8 рет соғулары керек. 16 – лық нотада он алты рет соғады. Балалардың нота санап үйренуі оқытушы шеберлігіне байланысты. Оларды жарыстырған сайын жүйріктері білімнің нәрімен сусындап, оза шаппак! Бұл ойын түрлерінен өзге де көптеген ойындар, жұмбақтар, жаңылтпаштар бар. Ойын түрлері арқылы бастауыш сыныптарына сабақ бергенде балаларды шаршатып алмас үшін ойын түрлерін алмастырып тұрған дұрыс [7].

Бастауыш мектеп қабырғасында дұрыс музыкалық білім беруді қалыптастырсақ, талай дарынымен, талантымен таңқалдыратын, оқушылардың арасында өнерлі жастарды тәрбиелеп шығаруға болады. Бірақ олармен тиянақты жұмыстар жасау жағы жеткіліксіз екендігі де ақиқат. Өткенімізге көз салсақ, Қазақстан Республикасында музыкалық мектептер күні бүгінге дейін өз нәтижелелерін беріп келді. Атап айтсақ, өткен кездерде еліміздің түпкір-түпкірлерінен талантты, дарынды, өнері бар балаларды жинап, оларды толыққанды даярлауға зейін қойылды. Мұндай өнер мектептерінің қатарында: К.Байсейтова, А.Жұбанов атындағы мектеп-интернаттарды атап айтсақ та жеткілікті. Ал, бүгінгі таңда сол жолымыздан жаңылып, музыкалық білім беру ісі төмен құлдырап кетті. Музыкалық саздық мектептеріміздің некен саяғы ғана қалғаны болмаса, түгелдей дерлік жабылды. Орта мектептердің музыкалық класстары жоқтың қасы, дарынды балаларды музыка бағытында тәрбиелеу жағы кемшін. Музыка пәнін оқыту, музыкалық сауаттылықпен жымдасып, музыканың теориялық және іс – тәжірибелік тұстары ауқымды көлемде кәсіби жолдан басталғаны жөн. Сонда бәлкім, дүниені дүр сілкіндірер музыкаларымыз, Димаш Құдайбергенов сынды ұлдарымыз дүниеге келіп, әлемді мойындатар тау тұлғаларымыз молынан болар деген ойдамыз. Баланы музыкаға бейімдеу жұмыстары шама келгенше өте ерте жастан басталу керек екені әлдеқашан дәлелденген: «Басқалардан көмек күтпей, мәселені шешуде басқа біреудің әдісін қайталамай, қалайда өзі шешуге тырысатын адам – шығармашыл ойдың қайсар иесі!» [8].

Музыкалық қабілет, дарын, шығармашылық бала бойында туа біткендіктен, енді оны дұрыс жолға салып тәрбиелеу, дайындалту жаңа тұрпатты мұғалімдердің құзырлығына көшіп отыр. Бастауыш мектепте музыкалық сауатқа жауапкершілікпен қарап, жас дарын иелерін тауып, оларға дұрыс білім беріп, жаңа тұрпатты мұғалімдердің кәсіби білімділігімен қоса, болашақ жастардың қабілеттілігі мен қызығушылығын арттыруға, осы заманғы бәсекеге қабілетті, талантты, дара тұлғаларды қалыптастыруға негіз бар. Музыкалық білім беру үрдісін тұлғаны рухани дамыту құралы ретінде қолдану нәтижелілігі тәжірибе жүзінде дәлелденді. Айтылған ойларды заманауи психологиялық концепциялар арқылы қорыта келе, жаһандану жағдайында жалпы адамзат баласының дамуына тән негізгі құндылықтар қатарында музыкалық білім болуы тиіс деп жорамалдаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру. 26.04.2017. <https://egemen.kz>
- 2 Ospanbayeva M.P. Psychological aspects of modernization of public consciousness. Tokyo summit 5th international congress on social sciences, china to Adriatic. Tokyo summit – the book of abstracts. Tokyo, 2017. – P. 50.
- 3 Большая книга о музыке. – Алматы, 2000. – С. 108-109.
- 4 Әбу Насыр әл-Фараби. Музыка туралы үлкен кітап. Алматы – 2008. – 29 б.

5 «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016 – 19 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» – Астана, 2016. – 19б.

6 Аймауытов Ж. Психология. Жалпы ред. басқарған А.Ақжанова. – Алматы, 1997. – 326б.

7 Молдыбаев А.Ш. Музыка – адамзат баласын татулық пен достықта өмір сүруге негіздейтін алапат күш. «Қытайдан Адриатқа» III Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Анталья, 2016. – 106-112бб.

8 Алдамұрат Ә.Ж. және авторлар ұжымы. Жалпы психология. – Алматы, 1994. – 264б.

А.Ш. Малдыбаев¹, М.П. Оспанбаева²,

¹Таразский государственный педагогический университет,

²Филиал АО «НЦПК «Өрлеу» Института повышения квалификации педагогических работников по Жамбылской области, г.Тараз, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены психологические аспекты личностного развития в рамках программы «Рухани жаңғыру». Роль музыки в процессе духовного развития была обоснована посредством научных трактатов аль-Фараби. В качестве целевой аудитории (выборка) выступили учащиеся начальной школы, и через них были апробированы эффективные методы музыкального образования. Результативность использования музыкального образования как средство духовного развития личности была доказана с помощью современных психологических концепций. Предложена гипотеза о том, что в эпоху глобализации музыкальное образование должно выступить одним из основных ценностей общечеловеческого развития.

Ключевые слова: личностное развитие, духовное развитие, трактаты АльФараби, музыкальное образование, нота, современная психологическая концепция.

A.Sh. Muldybaev¹, M.P. Ospanbaeva²,

¹Taraz State Pedagogical University,

²«Institute «Өрлеу» of pedagogical personnel qualification in Zhambyl region
Taraz, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY THROUGH MUSIC EDUCATION

Annotation

In the article are considered psychological aspects of personal development in the framework of the program “Ruhanizhangyru”. The role of music in the process of spiritual development was substantiated through the scientific treatises of al-Farabi. As target audience (selection) were the students of the primary school, and through them were approved effective methods of musical education. The effectiveness of the use of musical education as a means of spiritual development of the individual has been proved with the help of modern psychological concepts. A hypothesis is proposed that in the era of globalization music education should be one of the basic values of universal development.

Key words: personal development, spiritual development, Al Farabi treatises, musical education, note, modern psychological concept.

Д.Н. Исабаева¹, Г.С. Саудабаева²

^{1,2}Казахский Национальный педагогический университет имени Абая

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО – ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ПРИ РАБОТЕ С РАЗНОВОЗРАСТНЫМ КОЛЛЕКТИВОМ

Резюме

В данной статье анализируется проблема развития социально-психологических навыков студентов при работе с разновозрастным коллективом. Авторами в статье представлено влияние коллектива на личность ребенка зависит от характера и развитости поля коллектива, а также от положения ребенка в системе коллективных отношений. В статье раскрыта сущность становление и развитие детского коллектива, переход его от стадии к стадии, реализация им воспитательной функции – процесс не стихийный, а управляемый. Педагоги управляют им, задавая и совершенствуя организационную структуру коллектива, обогащая его жизнедеятельность и развивая детское самоуправление, корректируя межличностные отношения внутри коллектива за счет введения в его жизнь соответствующих ситуаций, побуждающих детей к самоорганизации и саморегуляции и включения коллектива детей в систему широких социальных отношений нашего социума.

Ключевые слова: студенты, развитие, коллектив, социально-психологические навыки, личность, ребенок, коллективное отношение.

Термин «коллектив» произошел от латинского *collectives* – собирательный. Он означает социальную группу, объединенную на основе общественно значимых целей, общих ценностных ориентации и совместной деятельности [1].

Первым коллективом для ребенка, воспитывающегося в общественной системе образования, становится группа детского сада, затем школьный класс, внешкольные коллективы, учебная группа колледжа или вуза и т. п.

Индивидуальность ребенка, подростка, юноши формируется в результате последовательного включения в различающиеся по уровню развития коллективы – общности, доминирующие на разных возрастных ступенях.

В реальной жизни существуют разные коллективы: учебные, производственные, студенческие, спортивные и др. Коллективы могут быть одновозрастные и разновозрастные, первичные (класс, студенческая группа) и общие, объединяющие несколько первичных коллективов (например, обще-школьный коллектив).

Детский коллектив – явление социально-педагогическое, возникающее, функционирующее и развивающееся в рамках того или иного воспитательного института, с одной стороны, под воздействием воспитателей – взрослых, а с другой – в силу тех внутренних процессов самоорганизации, саморегуляции и самоуправления, которые ему свойственны как социально-психологической общности [1].

Детский коллектив – одна из целей воспитательной работы с детьми, объект их воспитательных воздействий и инструмент организации и совершенствования воспитательного процесса, направленного на всестороннее развитие объединенных в коллектив детей.

Для детей коллектив выступает как среда их жизнедеятельности, необходимая для личностного самовыражения и самоутверждения, необходимая для самореализации личности.

Как социально-психологическая общность, функционирующая в рамках определенной организации, детский коллектив складывается и развивается, приобретает субъектные свойства в процессе совместной деятельности его членов (прежде всего познавательной и предметно-практической), межличностного общения и игры. Будучи включенными в структуру жизнедеятельности детской общности, они порождают те отношения, которые сплачивают детей в коллектив и превращают последний в субъект воспитания.

Любому детскому коллективу свойственна определенная система отношений, связывающая его членов через деловые контакты, возникающие при реализации ими функциональных ролей (деловые отношения), межличностное общение (избирательные отношения), эмоциональные переживания, объединяющие их как членов одной общности социалистического типа (коллективистические отношения).

Развиваясь, отношения детей в коллективе приводят к рождению и развитию такой интегративной характеристики, как поле коллектива, определяющей его нравственный облик, эмоциональное состояние и интеллектуальную атмосферу в нем.

Поле коллектива проявляется и отражается в общественном мнении, ценностных ориентациях, нравственных нормах, психологическом климате коллектива.

Влияние коллектива на личность ребенка зависит от характера и развитости поля коллектива, а также от положения ребенка в системе коллективных отношений. Влияние может быть как благоприятным, так и неблагоприятным для его личностного развития.

В своем развитии в качестве инструмента воспитания коллектив проходит три основные стадии. Первая стадия прежде всего связана с самим процессом коллективообразования: для педагогов коллектив выступает в качестве главной цели их воспитательной деятельности.

На второй стадии коллектив выступает в качестве инструмента массового воспитания, помогающий сформировать у всех членов данного коллектива социалистическую направленность как стержневое свойство личности.

На последней стадии детский коллектив становится инструментом для индивидуального развития каждого члена того или иного коллектива.

Становление и развитие детского коллектива, переход его от стадии к стадии, реализация им воспитательной функции – процесс не стихийный, а управляемый. Педагоги управляют им, задавая и совершенствуя организационную структуру коллектива, обогащая его жизнедеятельность и развивая детское самоуправление, корректируя межличностные отношения внутри коллектива за счет введения в его жизнь соответствующих ситуаций, побуждающих детей к самоорганизации и саморегуляции и включения коллектива детей в систему широких социальных отношений нашего социума.

Анализ онтогенеза конфликтного поведения показывает, что подростковый возраст является наиболее напряженным с точки зрения возникновения межличностных конфликтов. Повышенная конфликтность подростков во многом определяется особенностями и значением подросткового возраста в развитии личности.

Р. Бенедикт основную причину кризисности подросткового возраста видела в различиях норм поведения для взрослых и детей. Согласно ее точке зрения, причина конфликтов в подростковом возрасте – неразвитость детских форм поведения [2].

По мнению психологов психоаналитического направления, явления подростковой конфликтности неизбежны, поскольку попытки личности интегрировать новые сексуальные импульсы приводят к внутренним переворотам, личностным нарушениям и снижению социальной адаптации. Для уменьшения негативных последствий столкновения сексуальных импульсов с социальными табу, подросток «использует» механизмы психологической защиты (подавление, вытеснение, проекция, идентификация, рационализация и сублимация), искажающие восприятие ситуации, что может выступать как один из факторов возникновения межличностных конфликтов.

Кроме того, нужно отметить, что именно психоаналитическому направлению психология подросткового возраста обязана постановкой такой важной проблемы, как генезис общения. Психическое развитие, по мнению Г.С. Салливена, означает прохождение ребенком ряда стадий, определяемых развитием потребности в межличностных отношениях. Динамика поведения индивида определяется двумя тенденциями: избеганием ситуации одиночества и уклонением от вызывающих тревожность межличностных отношений. В связи с этим различные формы конфликтного поведения у подростков связаны с нарушениями постадийного развития потребности в межличностных отношениях. Основные причины этих нарушений Салливен видит в неблагоприятных социальных обстоятельствах, приводящих к нарушениям в личностной сфере.

Таким образом, в генезисе конфликтных форм поведения в подростковом возрасте в рамках психоаналитического направления подчеркивается особая роль сексуальной мотивации, защитных механизмов и особенностей развития потребности в межличностных отношениях [2].

К. Левин в трактовке феноменов подросткового возраста исходил из своей теории поля. Это обусловило выделение им в качестве основной характеристики этого возрастного периода своеобразный «когнитивный дисбаланс», вызываемый изменением групповой принадлежности в связи с переходом из сообщества детей в сообщество взрослых. Сообщество взрослых, по мнению К. Левина, выступает для подростка как незнакомая область жизненного пространства, область, когнитивно – неструктурированная, в которой подросток не может различать четкие, дифференцируемые области.

В связи с этим причину конфликтного поведения подростков он видел в отсутствии ясности: подросток не уверен в том, правильно ли он поступает, поскольку находится в незнакомом окружении. Эта неуверенность возрастает, если ребенка держали в неведении относительно взрослого мира [3].

Последний тезис относительно негативных последствий отсутствия у подростка представлений о нормах взрослой жизни имеет, с точки зрения изучения межличностных конфликтов подростков, весьма важное значение. Ссылаясь на него, мы позволим себе утверждать, что стремление обеспечить подросткам бесконфликтное существование, оградить их от возможных межличностных конфликтов в своей возрастной среде и на уровне «подросток – взрослый», психологически обосновательны и педагогически опасны. Проектируя бесконфликтную педагогическую среду, мы лишаем подростка возможности, говоря словами Е.А. Климова, «прощупать, прогнозировать, узнать и всесторонне понять разные варианты эмоционального и практического реагирования на ход событий... обрести ориентировку» [4, с. 52].

Л. Колберг, анализируя особенности социального поведения подростков, особую роль отводит генезису морального сознания, которое, по его мнению, является не столько результатом усвоения внешних правил поведения, сколько процессом преобразования и внутренней организации норм и правил, предъявляемых обществом [5].

Таким образом, основные причины нарушений в социальном поведении детей Колберг видит в несформированности морального сознания. И, тем не менее, роль конфликтов в подростковом возрасте достаточно велика. Как и в любом другом возрасте, конфликты подростков носят как позитивный, так и негативный варианты исхода.

Список использованной литературы:

1. Педагогические теории, системы, технологии. Под ред. Смирнова С.А. 4-е изд., испр. – М.: 2000. – 512 с.
2. Березин С.В., Лисецкий К.С. Личностно-развивающий потенциал подростковых конфликтов // «Вестник СамГУ», 1996, № 1. – 0.5 п.л.
3. Анцупов А.Я., Шитлов А.И. Конфликтология. – СПб.: Питер, 2008. – 490 с.
4. Климов Е.А. Об амбифлекторной природе психического. // Вестник моск. ун-та N1, 1992. с. 51-57.
5. Крайг Г. Психология развития / Перевод с англ. Е. Мальчиной; [под ред. А.А. Алексеева].

Д.Н. Исабаева¹, Г.С. Саудабаева²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ӘРТҮРЛІ ЖАСТАҒЫ ҰЖЫММЕН ЖҰМЫС ЖАСАУ БАРЫСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ

Түйіндеме

Бұл мақалада әртүрлі жастағы ұжыммен жұмыс жасау барысында студенттердің әлеуметтік-психологиялық дағдыларын дамытудың мәселелері жанжақты қарастырылған. Авторлар аталған мақалада бала тұлғасының дамуына әсер ететін факторлар және ықпалдарды талдаған. Балалар ұжымының дамуы мен қалыптасуының мәні және де басқаруға лайық тәрбиелік функцияларды жүзеге асыратын әдістер ұсынылған. Балалардың өзін-өзі басқаруды дамытуға арналған тәсілдер және өмірлік жағдайларға бейімделудің қағидалары көрсетілген. Өзіндік басқару және өзіндік реттеуге ұласатын үрдістерді балалар ұжымында қолдану, әлеуметтік ортаға бейімделудің жағдацлары мен мүмкіндіктерін ұсыну.

Түйін сөздер: студенттер, дамыту, ұжым, әлеуметтік-психологиялық дағдылар, тұлға, бала, ұжымдық қарым-қатынастар.

D.N. Isabayeva¹, G.S. Saudabayev²

^{1,2}Kazakh National pedagogical university named after Abai

DEVELOPMENT SOCIALLY-PSYCHOLOGICAL SKILLS OF STUDENTS DURING THE WORK WITH UNEVEN-AGE COLLECTIVE

Annotation

In this article the problem of development of social and psychological skills of students is analyzed during the work with uneven-age collective. Authors in article have presented influence of collective on the identity of the child

depends on character and development of the field of collective and also on position of the child in the system of the collective relations. In article the essence formation and development of children's collective, his transition from a stage to a stage, realization of educational function by him – process not spontaneous, and operated is disclosed. Teachers operate him, setting and improving organizational structure of collective, enriching his activity and developing children's self-government, correcting the interpersonal relations in collective due to introduction to his life of the corresponding situations inducing children to self-organization and self-control and inclusions of group of children in the system of the wide social relations of our society.

Keywords: students, development, collective, social and psychological skills, personality, child, collective relation.

МРНТИ 15.41.59

Л.А. Лимашева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті
Алматы, Қазақстан

ЖАСӨСПІРІМДІК КЕЗЕҢДЕ АГРЕССИЯ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТУЫНДАУЫНЫҢ НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ МЕН ОНЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЖОЛДАРЫ

Түйіндеме

Мақалада қазіргі қоғамды мазалап отырған мәселе, жасөспірімдердің агрессиялық көрністердің туындауы жайлы мәселелері қарастырылады. Жасөспірімдік кезең бала ағзасының қайта құрылуымен байланысты. Жасөспірімдік кезең адам дамуының маңызды кезеңі болып саналады, осы кезеңде бала дамуында түрлі өзгерістер байқалады. Түрлі мінез өзгерістерінің нәтижесінде жасөспірімдер түрлі қателіктерге ұшырайды, бұл ретте білім беру, тәрбиелеу, отбасы, құрдастар мәселелерінің алатын орны зор. Мектеп қабырғасында жасалатын жұмыс жоспары және маманның атқаратын іс- әрекеті қарастырылады. Қазіргі заманда жасөспірімдерге олардың өмір сүретін микроортасы да әсер етеді. Жалпы жасөспірімдік кезеңде агрессивті мінез-құлықты алдын алу шаралары және жоспарлау жолдары қарастырылады. Мемлекетіміздің болашағы жастарға тікелей байланысты болғандықтан оларды тәрбиелеу, қателіктерді алдына алу мәселелері әрқашанда бірінші орында.

Түйінді сөздер: эмоционалды тұрақсыздық, психотерапия, локальді – ерке, қырсықтық, оң – мағыналы, мақұлдау-іскерлік, «қиын» бала, физикалық “Мен”.

Қоғам өмірінің барлық салалары көптеген жағымсыз өзгерістерге соның ішінде мінез-құлқында кездесетін агрессивті қиын жасөспірімдер мәселесі еліміздегі ерекше өзекті мәселенің біріне айналып отыр. Қоғамымызда жыл өткен сайын қылмыс жасаушылардың жасы, «жасарып» нашакорлық, жезөкшелік, девиантты тәртіптегі балалар саны өсіп отыр. Сондықтан қазір жалпы білім беретін мектептерде «қиын» баланы қайта тәрбиелеу мәселесі аса өзекті педагогикалық-психологиялық әрі әлеуметтік проблемаға айналды. Соңғы жылдары көптеген психологиялық -педагогикалық, әлеуметтік зерттеулерде девиантты мінез-құлық жайлы немесе мінез-құлықтың ауытқушылығы жайлы мәселе көтерілді. Ғалымдар жасөспірімдер тұлғасын дамытуға нақты диагностика мен коррекция әдістерін анықтаған.

Мінез-құлқында қиындық және «қиын» балалар ұғымы 1920-1930 жылдары пайда бола бастады.

Шетелдік психолог К.Лоренц агрессивтілікті адамның туа біткен реакциясы, яғни агрессиясының көріну себебі биологиялық және әлеуметтік факторлар негізінде жатыр десе, Э.Фромм мен К.Хорни тұлғаның әлеуметтік ортаға қасарысу реакциясынан десе, Мориссон агрессияның көрінуін басшылық етуге қасарушылық деп тұжырымдайды.

Психотерапия саласында өзіндік төңкеріс жасаған клиентке бағытталған терапияның авторы К.Роджерс «жеке тұлға мен оның мінез-құлқы оны қоршаған органы қабылдауына байланысты дамып қалыптасады», -дейді.

С.Т. Холлдың пікірі бойынша, «бала толыққанды дамуы үшін», өз халқының сезімдері мен көзқарастарын басынан өткеруі қажет. Бұны келтіріп отырған себебіміз, баланың «қиын» бала атауына өз халқына тән мәдениетпен, салт-дәстүрмен тәрбиеленбеуі де, ғылыми тілмен айтқанда, этнопсихологиялық ерекшеліктердің ескерілмеуі де өз әсерін тигізуде.

Нақты мәліметтер бойынша агрессивті мінез-құлықты зерттейтін пәндердің ішінде біріншісі әлеуметтану, екіншісі – психология, педагогика және психотерапия т.б.

Психология пәні бойынша жасөспірімдердің демонстративті мінез-құлқының ауытқушылығы деп жеке бөліп қарайды, яғни ол айналасындағы ауытқушылықты сыртқы құбылыс дей отырып нормалық деңгейден бөліп қарауға болмайды, бала іс әрекетінің мотивін толық талдау қажет.

Жасөспірімдік кезең бала ағзасының қайта құрылуымен байланысты. Яғни дене мүшелері дамып гормондар бөліп шығара бастайды. Бойы және салмағы ұлғаяды. Бойы мен салмақтың өсуі дене пропорциясының өзгеруімен қатар жүреді. Ең алдымен басы ұлғаяды, кейін аяқ жағы мен қолдары ұзарады. Осы кезеңде балалар өздерін қолайсыз сезінеді.

Қосалқы жыныстық белгілер пайда бола бастайды. Ұлдардың дауыстары өзгереді. Қарқынды дамумен қатар жүрек, өкпе, бас миының қан айналымы өзгерістерге ұшырайды. *Эмоционалды тұрақсыздық* жыныстық жетілу процесімен қатар жүретін сексуалды қозуды күшейтеді. Ұлдардың көбісі бұл қозудың қайнар көзін түсінеді. Осы кезеңде жыныстық теңдестірлу жоғарғы деңгейге жетеді. Ағзаның қайта құрылуының арқасында өзінің сыртқы пішініне қызығушылық пайда болады. Жаңа *физикалық “Мен”* қалыптасады.

Алғаш жасөспірім кезеңнің әлеуметтік қоғамда дамуына көңіл бөлген Я.А. Каменский болды. Адам табиғатын санамағанда, ол өсіп келе жатқан ұрпақтардың әрқайысын 6 жастан 4 бөлікке бөлді. Жас ерекшелік шекараларын 6 – 12 жас деп анықтап алды.

Жасөспірім кезең дегеніміз – бұл балалық кезбен есейген кез аралығында болатын биологиялық бастама мен арнайы мәдени аяқталу кезеңі деп көрсетіледі:

Антрополог Бенедигт, түрлі қоғамдағы бала тәрбиесін салыстырып «көптеген мәдениеттерде америкалық тәрбиелеу жүйесіндей балалар мен жасөспірімдер арасында арнайы белгілейтін контраст жоқ» деген қорытындыға келді. Ондай мәдениеттерде балалар кішкентай кезінен ересектермен қиындықтарға қосылып өздеріне үлкен міндеттілік пен жауапкершілік арқылы мәдениетті игереді. Ересектер мен балалар арасындағы қарым-қатынаста қарама-қайшылықтар туындамайды, мінез-құлықтарының бірі балалар үшін, бірі үлкендерге деп теңестірілмейді. Бұл кішкентай баланың кезкелген жұмысқа өздігінен дағдылана алуына көмектеседі. Осындай жағдайлардан кейін кішкентай бала ересектік кезеңге қиналмай еркін өтіп, бала ақырындап ересектердің мінез-құлық әрекеттерін меңгеріп, ересектік талаптарды оңай орындайды. Осындай дайындықтар алдын-ала жүргізілмесе, онда кішкентай балалар мен ересектер арасында сәйкестіктер болмай олардың бір-біріне бейімделуі өте қиын болады, нәтижесінде қиын жағдайлар жинақталады: бала кішкентай кезінде ересектікке қажет емес қасиеттерді игеріп алады және болашағына қажет емес дүниелерді үйренуі мүмкін. Сондықтан олар ересектік кезеңге жетуге мүлдем дайын болмайды.

Осы шарттардан келіп жасөспірімдерді тәрбиелеу мен дамытуда біраз қиындықтар туындайды.

Сонымен жасөспірім кезеңнің ерекшеліктері детерминистік, әлеуметтік жалғасулар арқылы, балалар мен ересектер қоғам көмегі арқылы дамитынын көрсетіп қорытындылауға болады.

Кенестік психологтар, зерттеулерінде жасөспірімдердің басқарушы іс – әрекетті жасөспірім қарым-қатынас деп көрсетеді. Себебі бала жасөспірім кезде қоғамдық қарым-қатынасқа көп жасаса, баланың дамуы тездетеді деп анықталған. Жоғары сынып оқушылары, 15-18 жас аралығындағы бозбала мен бойжеткендер деп аталады.

Организмнің дамуы өте тез жүреді де өсуі баяулайды. Жалпы өсу қыздарда 16-17 жаста, ал балаларда 22-25 жастарда біршама тоқталады. Жоғары класс 15-18 жас арасындағы бозбала мен бойжеткендер деп аталады. Организмнің дамуы өте тез жүреді, өсуі баяулайды. Жалпы өсу қыздарда 16-17 жаста, ал балаларға 22-25 жастарда біршама тоқталады. Жоғары класс ақыл парасаты арта түседі, ересек адамдарға тән жүйелі сөзге мән беріп, оның терең мағынасына түсінетін болады.

Оқу мен даму, мінез-құлық бітістерін қалыптастыра бермейді. Организмнің өсуіне, дамуына және соған лайық мінез-құлықтың қалыптасуына сондай-ақ, тұрмыс материалдық жағдай, отбасының өмір салты т.б. көп жағдайлар әсер етеді.

Жасөспірім кезең тұлғаның қалыптасуындағы ең маңызды сатысы болып табылады, әрі ол бір уақыттық акт емес, әлеуметтік пісіп жетілу сипатының әр түрлі дәрежесімен ерекшеленетін тұлғаның, тұлғалық дамудың күрделі процесі. Д.И. Фельдштейн [43] жасөспірім даму процесінің үш дәрежесін бөліп көрсетуге болады деген. Олар:

- «локальді – ерке, қырсықтық» (10-12) баланың дербестікке ұмтылуы, үлкендер тарапынан оның жекелеген тапсырманы шеше алу мүмкіндігі мен маңыздылығын мақұлдауды қажетсінуінен көрінеді. Бұл процесте олардың есейгендігін мойындауын қалау эмоцияналды түрде орын алады.

- «оң – мағыналы» (12-13) олардың бұл талабын қоғамда мақұлдауын қалау мұнда олар өз міндетін ұғынып қана қоймай, сонымен қатар отбасындағы қоғамдық құқықтарын ұғына бастайды,

ендігі жерде «мен қалаймын» деген ересектік дәрежеде емес «мен жасай аламын», «мен жасауым керек» деген дәрежедегі ұмтылыстары қалыптаса бастайды;

- «мақұлдау-іскерлік» (14 – 15) ересектер әлемінде әрекет етуге дайындығы, ересектік тұрғыдан қоғамда өзін-өзі көрсете білу мен мүмкіндіктерін қолдануға тырысуы.

Ғалымдар осы жас кезеңдегі психологиялық жағдайды екі түрлі «қауіпті» сәттермен байланыстырады: психогенетикалық жыныстық жетілуімен байланысты барлық жағдайлар және әлеуметтік кезең – балалық шақтың қызықтары аяқталып, ересектік кезеңге қадам басуы.

XX ғ жасөспірім кезеңі жан-жақты зерттеліп, түрлі тұрғыдан қарастырылған. Сонымен қоса, әлемде жасөспірім кезең туралы зерттелмеген ештеңе жоқ деп болжауға да болар еді. Бірақ бұл дүниенің құпиялығы, әрбір адам өзінің ішкі әлемін ашып, өзіндік көзқарасын қалыптастыруға бейімделеді. Жасөспірімдер көптеген жағдайды өзінің қобалжу іс-әрекетінен өткізіп отырады. Осы қобалжулар үлкен таусылмас қайғыдай көрінеді. Құпиялық дегеніміз – өзі бұл баланың ішкі жан дүниесінде болып жататын құбылыс. Бұндай құбылысты тек өздері сияқтылар сезінеді.

Мектепте агрессивті жасөспірімдермен жүргізілетін жұмыстардың мазмұны.

Балалардың және жасөспірімдердің жеке тұлға ретінде қалыптасуындағы және тәрбиесіндегі ауытқулардың алдын алу жұмыстары төмендегі іс-шаралар жүзеге асырылса тиімді болар еді: оқу іс-әрекетінің сәттілігі; қарым-қатынас жүйесінің (құрдастарымен, ата-аналармен) жасөспірімдерді қанағаттандыратын эмоционалдық жағымдылығы; психологиялық жағынан қорғалғандығы.

Қазіргі заманда жасөспірімдерге олардың өмір сүретін микроортасы да әсер етеді. Оның өз ауласында, мектепке барар жолда, қоғамдық орындарда, мектепте тіпті үйінде де тәрбиеге жат, жағымсыз қылықтармен бетпе-бет келетін тұстары да болады.

Осы бағытта қиын жасөспірімдермен жұмыс істейтін әлеуметтік-психологтың мамандардың да жүйелі құрылған педагогикалық қызметтің тұрғысы болуы маңызды.

Маман кәсіптік деңгейін қалыптастыру жолдарын анықтауды оның моделін жасау қажеттілігі арқылы қарастырамыз.

Әлеуметтік-психолог маманның моделін айқын түсінгенде ғана мектеп педагогтары кәсіби міндеттерді орындау кезінде қажет болатын білімдерді анықтауға мүмкіндік алады.

Маман моделіне мынандай ерекшеліктер жатады деп пайымдаймыз:

Агрессивті жасөспірімдермен жұмыс істеуде кәсіби іс-әрекет түрлері мен диагностика, коррекция, психологиялық қолдау сияқты мәселелер;

Агрессивті жасөспірімдермен жұмыс істеуде кәсіби іс-әрекеттің құрылымын (типтік кәсіби міндеттер, кәсіби ситуациялар мен кәсіби міндеттерді шешудің стратегиясы мен тактикасы және оларды жүзеге асырудың технологиялық әдістерін көрсетеміз);

Маманның жеке тұлғалық кәсіби қасиеттері-оның дүниетанымы мен мотивациялық-мақсатты бағытымен танымдық қабілеттері, коммуникативтік, ұйымдастырушылық біліктілігі сияқты қасиеттерімен өзара ұштасты түрде қарастырылуы.

Агрессивті жасөспірімдермен тәрбие жұмысында кездесіп отыратын қиындықтар мен ойлау, мінез-құлқындағы қателіктер мен қылықтары;

Іс-әрекет сферасына жататын практикалық, әлеуметтік зерттеушілік, ұстаздық, тәрбиелеу жұмыстары және жұмыс орындарындағы мекеме типтері қамтылуы тиіс.

Мектеп өмірі жағдайында көп кездесетін қиындықтар: сабақ барысында шулайтын оқушы, сабақтан көп қалатын, үлгерімі төмен жөніндегі. Осы оқушылармен мектеп психологы психологиялық диагностикалық зерттеу әдістерін пайдалана отырып анықтау негізінде жұмыс жасаудың бағыттарын белгілейді. Сол негізде оқушыға әсер етеді, мұғаліммен, ата-анамен болуы тиіс қарым-қатынас тәсілін анықтайды.

Негізінен, барлық мәселе ата-аналар тарапынан баланың бос уақытының орнықты пайдаланбаудан, тұрмыстың нашарлығы мен отбасындағы қақтығыстардан бастау алады. Ата-ананың жылуынан, сүйіспеншілігінен, ыстық ықыласынан айырылған балалар көшенің қағидасымен өмір сүруге бейімделеді. Қылмыстық жолға түседі. Жасөспірімдердің осындай келеңсіз оқиғалардан аулақ болуын жан-жақты тұрғыда қарастырып, бірлесіп іс-әрекет жасағанда ғана іске асыруға болады.

Осы орайда жалпы білім беретін орта мектептерде жасөспірімдермен жұмысты жүргізуде әлеуметтік-психологиялық қызметті ұйымдастыруды жүйелі жолға қойса, мектеп ұжымы ата-аналармен, мектеп инспекторымен және психологымен етене жұмыс жүргізсе, қиын бала мәселесі біршама орнымен шешілуі мүмкін болар еді деп ойлаймын.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Мектептегі психология \ №3 (15), 2008.
2. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. М., 1996.
3. Қалиева Г. «Тәрбиесі қиын балалармен жұмыс». / Қазақстан мектебі 11\ 2006. 63б.
4. Төлеубай Ж. «Қиын» бала болмауы үшін. \ Қазақстан мектебі. 5-6\2007. 45 б.
5. Керімов Л.К. Қиын жас өспірімдерді жеке дара қайта тәрбиелеу теориясы. Алматы, 1991
6. Алворд М., Байкер П. Как работать с агрессивными детьми. М.: центр практической психологии «Катарсис», 1998.

Л.А. Лимашева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ ПРОЯВЛЕНИЕ АГРЕССИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ И ПУТИ ВОСПИТАНИЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема агрессивного поведения, меры предупреждения и методы планирования подросткового периода. В основном причиной являются отношения в семье и в близком окружении. Такие факторы, как попытки постоянного контроля подростка и оказание на него давления, необоснованная критика, отсутствие внимания и любви, способствуют проявлению озлобленности к окружающему миру. Это тяжелый для ребенка период, когда у него происходит половое созревание, он меняется как личность с психологической стороны. Под давлением изменений, происходящих в нем, подросток уверен в том, что сможет справиться со всеми взрослыми вопросами самостоятельно. Чувствует себя наравне со старшими людьми из его окружения и желает, чтоб отношение с их стороны было такое же. В этот период возникает желание изменить и покорить весь мир, но реализовать это все в жизнь дети просто не могут. При скрытой агрессии дети все держат в себе, ни с кем не делятся своими переживаниями и проблемами. Они тихие и покорные, не проявляющие свое недовольство.

Ключевые слова: эмоциональная неустойчивость, психотерапия, локальная, упрямство, положительное – однозначно, одобрение-деловой, трудный» ребенок, физическая «Я».

L.A. Limasheva¹

¹Kazakh national Pedagogical University named after Abai

THE MAIN CAUSES OF THE MANIFESTATION OF AGGRESSION IN ADOLESCENCE AND WAYS OF UPBRINGING

Summary

The article discusses the problem of aggressive behavior, prevention, and methods of planning of adolescence. Mainly relations in the family and in the close environment. Factors such as attempts at permanent control of a teenager and the provision of pressure on him, unjustified criticism, lack of attention and love, contribute to the manifestation of anger towards the world. It is difficult for the child period when it is puberty, he changes as a person from the psychological side. Pressure changes occurring in it, the teenager is confident that will be able to cope with all the older issues on their own. Feels on par with the older people around him and wants a relationship with them was the same. During this period, there is a desire to change and to conquer the world, but to realize it's all in the life of children just can't. When latent aggression children keep it all hidden, with no one to share their feelings and problems. They are quiet and submissive, not showing his displeasure.

Key words: emotional instability psychotherapy, local, stubbornness, positive – definitely-approval of the business difficult” child, the physical self.

А.М. Байғалиев¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Е.К. Утегенов²

²Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова

ФОРМИРОВАНИЕ КАЗАХСТАНСКОГО ПАТРИОТИЗМА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ ПОСРЕДСТВОМ СПОРТИВНО-МАССОВЫХ МЕРОПРИЯТИЙ

Аннотация

Представленная статья посвящена актуальной проблеме общества-формированию казахстанского патриотизма. Авторами проанализированы факторы, объективно актуализирующие необходимость целенаправленного педагогически управляемого военно-патриотического воспитания учащихся на современном этапе. В данной статье представлено современное состояние проблемы военно-патриотического воспитания учащейся молодежи в общеобразовательных школах посредством спортивно-массовых мероприятий. Актуализированы методики формирования казахстанского патриотизма у старшеклассников как будущих защитников Отечества. Проведен анализ психолого-педагогической литературы посвященная проблеме военно-патриотического воспитания учащейся молодежи.

Ключевые слова: молодежь, патриотизм, спортивные мероприятия, общеобразовательная школа, военно-патриотическое воспитание.

На сегодняшний день Республика Казахстан находится на этапе исторических преобразований. Происходят крупнейшие изменения в экономике, политике, социально-культурной жизни общества, создается система национального образования. Усложнение жизни общества оказывает соответствующее влияние на процесс воспитания студенческой молодежи, в связи с чем, требования к патриотическому воспитанию значительно возрастают.

Стратегическая цель нашего общества состоит в том, чтобы Казахстан развивался по пути демократического, правового, светского государства. Не случайно в Конституции страны закреплены такие основополагающие принципы, как общественное согласие, политическая стабильность, казахстанский патриотизм.

Проблема военно-патриотического воспитания молодежи сегодня находит в нашем обществе неоднозначное решение. Вместе с тем, как мы убеждены, сложившаяся ситуация отнюдь не подчеркивает фактическую значимость рассматриваемой проблемы. Основные факторы, объективно актуализирующие необходимость целенаправленного педагогически управляемого военно-патриотического воспитания учащихся на современном этапе:

- устойчивое, массовое падение сознательной дисциплины в обществе (в том числе – в армии), между тем без высокой дисциплины эффективность военно-патриотического воспитания невозможна;

- заметное ослабление военно-шефской работы воинских частей, военно-учебных заведений в школах, резкое сокращение материальной и духовной помощи армии учителям школ в решении задач военно-патриотического воспитания;

- обвальная, не всегда продуманная и обоснованная дегероизация общества, бездоказательное шельмование средствами массовой информации многих героев Гражданской и Великой Отечественной войн;

- почти полное отсутствие книг, фильмов, спектаклей, где бы армейская тема раскрывалась объективно, в особенности, в позитивном аспекте;

- объективно затрудняет работу по военно-патриотическому воспитанию абсолютное преобладание женщин в педагогических коллективах школ;

- педвузы, в той или иной степени готовя студентов, будущих учителей к работе по патриотическому воспитанию учащихся (подготовка именно к военно-патриотическому воспитанию в большинстве педвузов, в последние годы просто не оговаривается) нацеливают их, прежде всего, и главным образом на вербальные методы и формы работы; между тем, как показывает опыт, задачи военно-патриотического воспитания не могут быть решены вне организации военно-патриотической деятельности учащихся.

Таково реальное состояние проблем военно-патриотического воспитания учащейся молодежи сегодня. Но, как мы уже говорили выше, в новых исторических условиях актуализируется значение военно-патриотического воспитания.

Во-первых, Казахстан в прошедшие десятилетия накопил богатый опыт в данной области.

Во-вторых, произошли конкретные изменения геополитической и стратегической обстановки в мире (закончилось противостояние двух систем, распался Варшавский Договор, распад СССР и образование новых суверенных государств, выход Казахстана на международную арену с самостоятельной политикой и т.д.).

В-третьих, с началом эпохи гласности и обретения Казахстаном независимости и суверенитета, стали известны многие факты из истории развития казахского народа и становления казахской государственности, о которых ранее умалчивали. Осмыслить все это в теоретическом и практическом плане – насущная потребность.

В-четвертых, военная опасность в мире сохраняется (пример – Ирак, Израильские конфликты, Ближний Восток и т.д.).

Изучение научной литературы по военно-патриотическому воспитанию показало, что этот вопрос в разное время подвергался всестороннему изучению. В педагогической науке и практике школы осуществлялся поиск оптимальных условий, форм и методов патриотического воспитания подрастающего поколения.

Процесс формирования патриотизма имеет собственную идеологию и целенаправленную систему. В детских дошкольных учреждениях, в школах патриотическое воспитание начинается с воспитания детей на примерах жизни и деятельности выдающихся людей Казахстана, отстаивавших целостность и нерушимость казахстанских земель.

В работе школ по патриотическому воспитанию учащихся, в его содержании, формах и методах наблюдаются некоторые общие элементы. Это подтверждают результаты нашего исследования, которое, в частности, имело своей целью определение факторов, влияющих на эффективность работы школ в указанном направлении. Полученные результаты использовались для того, чтобы определить, в какой мере взаимодействуют между собой компоненты одной системы патриотического воспитания, сложившиеся в школах. В процессе патриотического воспитания учащихся, коллективы школ главное внимание уделяют формированию у школьников научного мировоззрения, высоких нравственных качеств, патриотизма, интернационализма, готовности к защите Отечества [1].

Содержание моральной подготовки составляет изучение материалов, освещающих государственные интересы суверенного Казахстана, роли молодежи в их реализации; формирование готовности к службе в Вооружённых Силах, знакомство с боевыми традициями, ратным трудом воинов; ознакомление с творчеством поэтов, писателей, произведениями искусства о патриотизме людей.

Психологическая подготовка учащихся предполагает формирование эмоциональных и волевых начал к службе в Вооружённых Силах, устойчивого положительного отношения и внутренней готовности к защите Родины, успешного овладения военными специальностями, добросовестного выполнения учебных и боевых задач.

Формирование моральных и психологических качеств у будущего защитника Отечества осуществляется в системе урочной и внеклассной работы, оно играет значительную роль в воспитании патриотических представлений и ценностей, что позволяет вырабатывать патриотические убеждения учащихся.

Одной из сторон интеллектуальной сферы, имеющей отношение к характеристике личности в целом, является самосознание. Самосознание – это осознание себя как человека, своих интересов, стремлений, переживаний. С другой стороны – это знание личности о себе.

Процесс патриотического воспитания предусматривает обязательность таких форм деятельности, как обучающая и развивающая, первая из которых участвует в передаче опыта, накопленного человечеством, вторая направлена на приобретение общественного опыта, на трансформацию его в личное достояние учащихся. Мы основывались на следующих положениях:

- различные сочетания видов деятельности оказывают влияние на психическую сферу школьника и формируют личностные образования;
- во взаимодействии видов деятельности выражаются эмоционально-интеллектуальные процессы, активизируются регулятивные механизмы деятельности, развивается двигательная сфера;
- развивается потребность в осуществлении творческой, многообразной, разносторонней деятельности;

- некоторые виды деятельности вырабатывают важнейшие свойства личности: трудолюбие, работоспособность, активность, самостоятельность, целеустремленность и другие, а также способствуют разрядке умственного напряжения;

-патриотические, волевые качества личности формируются особенно эффективно в командных видах спорта, командных играх, совместная деятельность школьников будет результативной в случае сплоченности всех членов команды, нацеленных на взаимовыручку, взаимопомощь, коллективизм, умения ставить интересы команды выше собственных [2].

Становясь непосредственным участником многих ситуаций нравственного характера, возникающих в коллективе, требующих незамедлительного разрешения, подросток накапливает личный опыт, требующий от него проявления тех или иных моральных, духовных, нравственных качеств, сравнивая их с соответствующими у своих товарищей и со своим собственным идеалом нравственности и патриотичности. Далее на основе умозаключений делаются выводы, приводящие его в конечном итоге к убеждению того, как поступать в той или иной жизненной ситуации. И чем больше у подростка будет возможности самому становиться участником таких ситуаций, тем больше опыта он приобретает, тем лучше для него. Если рядом есть опытный наставник, то он стремится не упустить любую возможность, чтобы возникающие в коллективе ситуации всегда имели воспитательный эффект.

Таким образом, изучая возможности и роль гуманитарных дисциплин в процессе военно-патриотического воспитания, мы пришли к выводу, что эти возможности могут быть реализованы лишь в том случае, если содержание этих предметов будет включать подлинные исторические факты, документы, оценки, свободные от шаблона и догм. Это, во-первых. Во-вторых, для повышения эффективности военно-патриотического воспитания при изучении гуманитарных предметов учителю необходимо полнее и шире опираться на межпредметные связи, вести постоянный поиск путей интеграции общеобразовательных и военных знаний. В-третьих, успех в формировании патриотов и будущих защитников Отечества в немалой степени зависит от оптимальности сочетания репродуктивности и проблемно-поискового метода, от стремления учителя строить внеклассную работу на демократической основе.

Всестороннюю подготовку молодежи к защите Родины нельзя ограничивать только начальной военной подготовкой. Это ответственное государственное дело всего педагогического коллектива школы. Морально-политическая и морально-психологическая подготовка, а также физическая подготовка учащихся к защите Отечества осуществляется во всей системе учебно-воспитательной работы в школе и, прежде всего, в учебном процессе. Поэтому каждый учитель должен в органической связи с изучаемым материалом умело и доходчиво разъяснить международную и внутреннюю политику государства, вопросы укрепления обороноспособности страны и боевой мощи нашей армии, показывать их историческое значение; прививать любовь к Армии и военному делу, военной профессии; формировать необходимые будущему защитнику Родины морально-психологические и боевые качества, а где можно сообщать и элементы военных знаний [3].

Система рассмотренных учебных предметов в тесной связи с внеурочной учебно-воспитательной работой формирует у учащихся научное мировоззрение, вырабатывает диалектический подход к анализу и оценке общественных явлений, закладывает прочный фундамент глубокой и сознательной любви к своему Отечеству, постоянную готовность к его надежной защите. Связь со всей системой воспитания, которое является основой формирования у учащихся важнейших для будущего защитника Родины морально-политических качеств, это воспитание воли, стойкости характера, формирование верного понимания смысла таких понятий как «честь», «достоинство», «мужество» и т.д.

Большую роль в подготовке юношей к военной службе играют уроки физкультуры. Для подготовки учащихся к сдаче норм в ряде школ созданы единые методические комиссии, в которые входят военные руководители и учителя физкультуры. Благодаря такой целенаправленной работе старшеклассники добиваются больших результатов в военно-прикладных видах спорта [4].

Особенно большие возможности для военно-патриотического воспитания старшеклассников имеют знания по НВП. В ходе этих занятий осуществляется формирование начальных военных знаний, практических умений и навыков, которые служат основой для воспитания глубокого уважения к Армии и нелегкому воинскому труду, овладения оружием и современной техникой. Многие темы учебной программы позволяют военнику разъяснять учащимся истоки героизма и самоотверженности любого народа, встающего на защиту своей Родины, воспитывать у них гордость за подвиги старших поколений и стремление поддержать их.

Межпредметные связи – создают резерв для совершенствования военно-патриотического воспитания и начальной военной подготовкой. Это подтверждается опытом многих педагогических коллективов школ.

Очень важно, чтобы формирование у школьников стремления готовности к защите Родины происходило не только в учебном процессе, но и продолжалось в разнообразных формах внеклассной работы. При этом необходимо уделять постоянное внимание усовершенствованию содержания, форм и методов военно-патриотического воспитания учащихся: воспитывать молодежь в духе патриотизма, беспредельной преданности и любви к своему Отечеству и ее Вооруженным Силам, готовности к безукоризненному выполнению воинского долга, личной ответственности за защиту Отечества – важнейшая обязанность каждого учителя школы.

Все уроки должны быть пронизаны идейностью и направлены на воспитание высоких морально-политических, нравственных и гражданских качеств на подготовку их к выполнению долга по защите Родины, на развитие у них навыков поведения и действий в соответствии с требованиями уставов Вооруженных Сил и объема учебных тем.

Эффективность учебного процесса находится в прямой зависимости от качества средств обучения. В комплект средств обучения входят учебники, учебные пособия, печатно-раздаточные материалы, диапозитивы, диафильмы, киноматериалы, магнитные фонограммы, средства натуральной наглядности, плакаты, тренажеры и т.п. Часть из них требует применения технических устройств. Создание научно-обоснованных средств обучения является важнейшим направлением научно-исследовательской работы в учебном заведении. Разработка рекомендаций по применению ТСО – одно из главных направлений работы методического совета учебного заведения [5].

Важным направлением совершенствования учебно-воспитательного процесса является разработка критериев и методики оценки эффективности обучения.

Особо отметим работу школьников по сбору документов, материалов, фотографий, фронтовых реликвий, на основе которых создавались экспозиции в музее, комнаты и уголки Боевой Славы не только в школах, но и по месту работы родителей, которые также включились в поиск и оформление уголков народной памяти о героях, простых солдатах, на своих плечах вынесших тяготы войны.

Среди многих средств идейного и эмоционального воздействия на сознание и поведение учащихся исключительно важная роль принадлежит кино, музыке, боевой песне и другим видам искусства, что мы активно задействовали в процессе подготовки внеклассных мероприятий по данной тематике [6].

Таким образом, перед учащимися в целях повышения патриотических чувств, ставится задача укрепить боевую готовность, приумножить поистине славные боевые и трудовые традиции своего народа. В обществе же необходимо утвердить уважительное отношение к людям в погонах, защитникам Родины. На пути достижения поставленной благородной цели особо важное значение имеет всенародное стимулирование национальной и гражданской гордости, формулирование чувства казахстанского патриотизма. Воспитание в каждом казахстанце глубоких патриотических чувств к символам государственности – основному закону, гербу, флагу, гимну, Конституции должно войти в плоть и кровь людей, стать неотъемлемой частью их духовного потенциала. При выполнении воинского долга, при защите Отечества, надо всемерно повышать, чувство национального сознания с тем, чтобы не только юноши, но и девушки были готовы отстаивать независимость Родины. Воспитывать у молодежи готовность защищать свое государство его территориальную целостность – наша общая гражданская обязанность.

Список использованной литературы:

1. Глазунова И.Н. Патриотическое воспитание старшеклассников в учебно-воспитательной деятельности: Дис. ...канд пед наук, М: Институт образования, 2001, 396 с.
2. Ахаян Т.К., Кирьякова А.В. Ориентация и деятельность школьников. М.: Прометей, 1991, 160 с.
3. Харламов И.Ф. Нравственное воспитание школьников: Пособие для кл. руководителей. М.: Просвещение, 1993, 160 с.
4. Кон И.С. Психология ранней юности. М., 1999, 204с.
5. Критерии сформированности патриотизма у будущих защитников отечества// «Проблемы и перспективы развития образования (II)»: (Международная научная конференция).- Пермь: Меркурий, 2012.- с.28-31.
6. Методика профилактики наркомании среди подростков допризывного возраста// «Naukowa przestrzen Europy – 2012»: (Материалы VIII Международной научно-практической конференции). – Чехия: 2012. – с.3-9.

А.М. Байғалиев¹, Е.К. Утегенов²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

²І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

СПОРТТЫҚ-КӨПШІЛІК ШАРАЛАР АРҚЫЛЫ ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Түйіндеме

Бұл мақала қоғамның өзекті мәселелерінің бірі болып табылатын қазақстандық патриотизмді қалыптастыруға арналған. Мақаланың авторлары заманауи кезеңде оқушылар арасындағы әскери-патриоттық тәрбиені мақсатты бағытталған педагогикалық басқарудың объективті өзектендіретін факторларын жанжақты талдады. Болашақ Отан қорғаушылар ретінде спорттық-көпшілік шаралар арқылы жалпы білім беретін мектептерде жоғары сынып оқушылары арасында қазақстандық патриотизмді қалыптастыруға арналған әдістер ұсынылды. Спорттық-көпшілік шаралар арқылы жалпы білім беретін мектептерде қазақстандық патриотизмді қалыптастыру мәселесінің заманауи жағдайы талданды. Жастарды әскери-патриоттық тәрбиелеу мәселесіне арналған психологиялық-педагогикалық әдебиеттер жанжақты талданды.

Түйін сөздер: жастар, патриотизм, спорттық шаралар, жалпы білім беретін мектеп, әскери-патриоттық тәрбие.

А.М. Baigaliev¹, E.K. Utegenov²

¹Kazakh national pedagogical university named after Abai,

²Zhetysu State University named after I. Zhansugurov

FORMATION OF THE KAZAKHSTAN PATRIOTISM AT COMPREHENSIVE SCHOOLS BY MEANS OF SPORTS AND MASS ACTIONS

Annotation

The submitted article is devoted to a current problem of society formation of the Kazakhstan patriotism. Authors have analyzed the factors which are objectively staticizing need of the purposeful pedagogically operated military patriotic education of pupils at the present stage. The current state of a problem of military patriotic education of the studying youth at comprehensive schools by means of sports and mass actions is presented in this article. Techniques of formation of the Kazakhstan patriotism at seniors as future defenders of the Fatherland are staticized. The analysis of psychology and pedagogical literature devoted to a problem of military patriotic education of the studying youth is carried out.

Keywords: youth, patriotism, sporting events, school, military patriotic education.

МРНТИ 15.41.59

Ж.Т. Джаксынқаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті

Алматы, Қазақстан

ПСИХОЛОГИЯДА МОТИВАЦИЯНЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Түйіндеме

Мотивация психологиясы мәселесі ерекше маңызды мәнге ие, себебі жеке адамның дамуы мен адамның кез-келген іс-әрекеті жетістіктері мотивацияға байланысты. Біздің негізгі міндетіміздің бірі – шетелдік және отандық психологиядағы мотивацияны зерттеудің негізгі бағыттарына шолу жасау. Шетелдік психологиядағы мотивациялық негізгі зерттеулер А.Б. Орловтың, М.Ш. Магомед-Эминовтың және И.А. Васильевтің еңбектерінде талданған.

Шетелдік зерттеушілердің қазіргі заманғы концепцияларын талдаған уақытта, психологияның негізгі ұғымы болып табылатын мотивация және мотив сияқты базалық ұғымдардың әр түрлі ұғымдары қиындық тудырады. Кейбір еңбектерде мотив іс-әрекетке немесе іс-әрекетті жалғастыруға дайындығына әсер ететін организмнің кез-келген жағдайы болып түсіндіріледі.

Түйін сөздер: Мотивация психологиясы, мотивтер иерархиясы, доминанттылық, жетістік, аффилиация, таным қажеттілігі.

Мотивтер иерархиясында А.Маслоу қажеттіліктерді түсінудегі өзіндік өзектелу қажеттілігін енгіді. Х.Хекхаузен қоршаған әлемді меңгерумен байланысты қажеттіліктерді бөлмейді. Ю.М.Орлов [1] таным қажеттілігі тәжірибе кеңеюіне тырысу ретіндегі, білімнің өсуін және олардың реттеуін анықтайтындығын сипаттады. (Жетік біле алу, дәлелдермен еркін іс жүргізу дағдысын игеру). Таным қажеттілігі кез-келген ақпаратқа жоғарғы қызығушылықта, жаңалық сезімталдылығында және жай объектілер мен ситуацияларда көрініс табады.

Таныммен байланысты эмоцияны Платон «таң қалу» деп атады. Танымға қажеттіліктегі дербестілік және тәуелсіздік пәнмен байланыстылығымен, субъективті жаңалықпен дәлелденеді. Егер таным процесін өріс көзқарасы тұрғысынан елестетсе, онда әрбір жаңа білім басқалармен жиынтығындағы кейбір еркін валенттілікті құрастырады. Өзіне жетпей тұрған бөлімді тартуға қабілетті. Бұл тарту ақпараттағы эмоционалды тапшылықты, өзіндік қысымды қамтамсыз етеді. Мәселелік оқыту теориясында бұл қысым білімсіздіктің ерекше қалпын проблемелі ситуация ретінде сипаттайды. Білімді іздеуге түрткі болып, адамға таным процесін ұйымдастыруға әкеледі. Ол бір жағынан, тапсырмаларға құнарландырылған ерекше жағдайымен, екінші жағынан нақтылықтың қайта түсінілуімен сипатталады. Бұл белгілермен анықталатын сана және санадан тыс жұмыс және нақтылы жеке адаммен оқытылады. Бұған Менделеевтің химиялық элементтер кестесін ойлап табуын мысал етіп алуға болады.

Танымның дамуында «тәбет ас жеп отырғанда ашылады» деген схемасы адам біліміне біршама жан-жақты әсер етеді. Жаңаға қатынасы бойынша оның валенттілігі көп байқалған. Танымның ситуациялық және іс-әрекеттік әсер етулері өзі үшін білімі жоқ, оның мағынасы кәсіби іс-әрекетте көрініс табады. Балалармен интеллектуалды қарым-қатынас кәсіби ғана емес, энциклопедиялы білімді талап етеді.

Танымға қанағаттандыру біріншіден, жеке адам мағынасының тенденциясының танымдық іс-әрекетпен байланыстылығы екіншіден, алынған білімдер нақтылы тәжірибеде, адамның өмір іс-әрекетінде өзіндік іске асырылуы. Басқа жағдайда психологияда когнитивті диссонанс деп аталатын процесс пайда болды. Субъект таным процесінде еліктіру сезіміне әсерленеді. Сонымен қатар бұл білімдердің өзіне маңыздылығы-болашақ тәжірибеде қолдана білуді сезіне алмайды. Ол мен диплом алу үшін ғана оқып жүрмін деген пікірлер түрімен басқарылады.

Іс-әрекет жағдайының өзгеруінде мәнді мағынамен қамтамсыз ету, қанағаттандырудың жағымды белгісіне өзгереді. Жаңа білімдерге қатынасы бойынша меңгерілуші валенттілікті тудырады.

Аффилиацияның психологиялық ерекшелігі.

Психологияда соңғы уақытта қарым-қатынастың әр түрлі жақтарына қызығушылық өсті. Қарым-қатынастың өзі оның үш жағының бірлігімен түсіндіріледі. Оған қабылдау, өзара әрекеттестік және ақпараттар алмасу жатады. Жеке адамның аффилиативті тенденциясы психологиялық анықтауда адамның қажеттілігі, қоршаған орта адамдармен жолдастық, достық, эмоционалды жағымды қатынастарды сақтау ретінде түсіндіріледі. Р.С. Немов басқа адамдармен қатынаста болуға тырысу, қоршаған ортамен өзара әрекеттесу, біреуге көмек көрсету, басқалардан қолдау алу, адамдармен жекелік, эмоционалды жақындасуға тырысу да бұған жатады. [1].

Х.Хекхаузен аффилиациялы мағыналы қатарға бірге әсерленуге және бірге қайғыруға адамның бейімділігі, олардың жағдайын түсіну, оларға көмек беруге дайындығы ретіндегі эмпатия жатады. Өзінің мазмұны бойынша аффилиация просоциалды мотивке жатады, мұны «басқа адамдарға жақсылық» жасауға тырысушылықта көрінетін мотивтер деп атауға болады [5].

Н.Мюррей [5] аффилиацияны былай сипаттайды: «Достықта болу және байланыстылықты сезіну басқалармен қуана білу және олармен бірге өмір сүру. Бірлесіп қызмет ету және олармен қарым-қатынас жасау. Жақсы көре білу, топқа қосылу.» [5].

Р.Кеттел классификациясында қарым-қатынаспен байланысты үш бағыттылық некелік қатынас (эмоция – сексуалды қанағаттану), жалғыздық қарым-қатынас (эмоция-жалғыздық) және ата-ана қамқорлығы қатынасы (эмоция – қиналу) болады.

М.Дауголл классификациясын ата-аналық қамқорлық және жақтаушы, өзімен тең қоғамды болу ретіндегі қарым-қатынас жалғыздықта мұндай қоғамды іздеу, көмек күту деп бөледі.

Г.А. Мюррей өз классификациясында төмендету, аффилиация, сыйлау, жақтаушы сексуалды қатынас, көмек іздеу, мойындауды бөліп қарайды. Аффилиативті тенденция А.Маслоу иерархиясы екі позицияда өзіндік сыйлау (жетістікте, тануда, қолдауда), әлеуметтік байланыс (махаббат, нәзіктікте, әлеуметтік бірігуде) болады.

Аффилиация мотивациясын зерттеуде болатын бағыттарды талдауда және салыстыруда Ю.М. Орлов еңбектері [2] мынандай қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

1. қарым-қатынасқа қажеттілік әлеуметтік сипатта.

2. жетістік мотивациясында қарастырылатын екі тенденция қарым-қатынас мотивациясында бір жағынан қабылдаудағы қажеттілігі, екінші жағынан қорқыныштан шеттетілген ретінде сақталады.

Ю.М. Орлов [2] аффилиация қажеттілігіндегі келесі элементтерді бөледі.

1. адам бейнесімен, қанағат бере алатын қабылдауға жақын байланыстылықтың жағымды аффективті жағдайын алдын-ала сезінуі;

2. жағымды эмоционалды қаныққан өзара әрекеттестікті қатынасуға мүмкіндік беретін эмпатияға кейбір қабілеттіліктің бар болуы;

3. қарым-қатынас техникасының белгілі деңгейі;

4. қарым-қатынас үшін қарым-қатынас жасау; доминанттылықтағы қадірлеуді, өзіндік басқарудағы және т.б қажеттіліктердің қанағатын жою;

5. басқа адамның қабылдауына жағымды эмоционалды дайындықтың болуы; 6. бұл факторлармен байланысты өзара әрекетесуге кіруге ниетінің болуы.

Оның зерттеулерінде қарым-қатынастағы қажеттілік фрустрациясы өзара қарым-қатынасқа қатынасуға кедергі келтіріп, қана қоймай, денсаулыққа да әсер ететіні эмпирикалық түрде дәлелденген. Қарым-қатынасқа жоғарғы қажеттілік топтары және жоғарғы социометриялық статус психологиялық аурулардың жоғарғы жиілігін береді.

Доминанттылық түсінігі ағылшын тілінде екі мағынаны береді. Ол басқару және әрекет ету, деспоттық, үстем болу, меңгеру және басым болу, өзін жоғары санау. Бірінші мағына адамдармен лидерлікке қатынаста болуға тырысуды, әлеуметтік ситуацияны бақылауды, басқа адамдарға әсер ету, тәрбиелеу, жоғарғы социометриялық статус алуға тырысу, басқа адамдардан тәуелді болуды күтуді психологиялық белгілейді. Доминанттың негізгі психологиялық техникасы басқа адамдарға әсер ету. Әсер ету басқа адамның мінез-құлқының нұсқауы, ниеті, елестеуі, олармен өзара әрекет барысындағы бағасы индивидпен өзгерілуінің қорытындысы және процесі ретінде түсіндіріледі [1.]. Н.И. Шевандрин ұйымдастыру қабілетінің жетіспеуінен доминанттылық қарым-қатынастың манипулятивті түріне ауысады. Доминанттылықпен бірге беделділік бір семантикалық қатарда тұрады. Бұл жеке адамның әлеуметтік психологиялық сипаттамасымен түсіндірілетін, қарым-қатынас және өзара әрекет бойынша қарсыласына өз әсерін білдіруді бейнелейтінін айтты [2.]. Доминанттылықтың басқа мағынасы басқа адамдармен басымдылыққа тырысушылықпен байланысты. Әсер қалдыруға, шеберлікке шаттық билеген күйге тырысу. Адлер концепциясында (1922) бұл екі тенденция басқаруға және басымдылыққа тырысу ретінде белгіленеді.

Ю.М. Орлов доминанттылық қажеттілігін басқа адамдарға әсер етуге тырысушылық ретінде, олардың мінез-құлқын тексеру, басқаларды өз көзқарасына сендіру, қатынасы, талғамы, стилі, басқаларды беделді болуға сендіру деп сипаттайды. Олар пікірталасқа шындық үшін емес, өзінің артықшылығын көрсету үшін кіріседі. Басқаға ақыл айтуға, оқытуға, басқаның алдында болуға тырысады. Тәжірибелік және интеллектуалды іс-әрекетте басқаларды таң қалдырады [2.].

Ю.М. Орлов зерттеулері [2.] доминанттылықтың аффилиативті тенденцияларымен ішкі жекелік байланысына қажеттілігін көрсетеді. Доминанттылық ұжымды іс-әрекеттегі әрекеттің қарама-қарсылығына әкеліп соғады.

Сөйтіп біздің зерттеу негізінде құрылған теориялық жағдайлар былай жинақталады:

1. Мотивация функциясы (ояту және мағына құру) психологиялық нақтылықтың өз елестетуі бойынша әр түрлі иерархиялық жүйені орындап, субъект үшін жекелік мағынада болады. Іс-әрекеттегі емес, жеке адамның бағыттылығы жүйесіндегі құрылымдылықты және объективті нақтылықтың әр түрлі жағын құрастырады деп айтты Сосновский Б.А. [2].

2. Жеке адамның мотивациялы – мағыналы аймағы мотивациялы- мағыналы субъектілі құрылымдармен бейнеленеді. Ол жетістік, таным, аффилиация, доминанттылық және олардың әр түрлі мағыналы құрылымдарымен сәйкестенеді.

Қорыта келгенде, зерттеу жұмысында батыстық психологияда кең қолданылатын төрт қажеттілік таным, жетістік, аффилиация және доминанттылыққа үлкен мән беріледі. Бұл төрт қажеттілік тұтастай алғанда психикалық құрылымдар жиынтығын білдіреді. Адамның мотивациялы-мағына құру деген күрделі пікірдің қалыптасуы осы қажеттіліктердің негізінен туындайды. Жеке адам дамуындағы күрделі мәселенің бірі болып саналатын мотивацияның теориялық бағыттарына шолу жасамай-

ынша мағына құруды жеке қарастыру мүмкін болмай отыр. Мотивацияны зерттеудің теориялық мәселелеріне шолу, мотивациялы мағына құруды түсінуге негіз болады.

Шет ел концепцияларының тарихы Х.Хекхаузеннің, В.Г. Асеевтің, Т.М. Ярошевскийдің, М.Якобсонның, С.Г. Москвичевтің, Ю.М. Орловтың, М.Ш. Магомед-Эминовтың және т.б. ғалымдардың еңбектерінде анық сипатталған [4,5,6,].

Мотивация психологиясының тарихын зерттеушілер, осы мәселенің негізі Ч.Дарвиннің ілімі болып табылады деп есептейді. [6].

Бұл ілім негізі үш зерттеу бағытынан тұрады. Олар: теориялық – ассоциативті; үйрету психологиясының бағыты (Джеймс 1890, Торндайк 1898); белсенділік психологиясы (Павлов И.П. 1927); инстинктер теориясы (Мак-Даугалл 1908); және теориялық-жекелілік (Вундт 1874; Ах 1910 және Фрейд 1900 – 1915).

Біріншісі (ассоциативті) адамды өзін-өзі қорғау сезімі бар жануарларға теңейді. Адам әсерлерге жауап ретінде реакцияны, байланысты көрсетеді. Бұл байланыстар мен реакциялар Джеймс, Торндайк және Павловтың зерттеулерінің пәні болып табылады. Үйрету теориясы жағымсыз стимулға қарсы пайда болған жағымды стимулдарды негізге ала отырып зерттейді. Бұл әсерлерді адамдағы амалдық әрекет және мінез-құлықта бекітілуін қалыптастырудағы ең қолайлы реакциялардың орнына қолданды.

Екінші бағыттың негізгі ұғымы ол инстинкт тірі жанның қоршаған ортаға бейімделу механизмі ретінде болады. Осы бағыттың негізін салушы М. Даугалл пікірі бойынша инстинкт адам эмоциясымен жанамаланған, туа біткен қозғаушы күшке ие болады. Инстинктің әсерінен адамның психикалық іс-әрекеті танымдық ақпаратты моторлық әрекетке дайындығын меңгереді.

Теориялық-жекелілік бағыт адамның жеке, өзіндік мотивация аспектісі болғандықтан, прогрессивті түрде ерекшеленеді. Бұл бағыттың негізгі мазмұны инстинкт болып табылады. Көп жағдайда инстинктер тәуелсіз болмыстың санасыздығына себепші болады. Фрейдтің айтуы бойынша адам өмірі қанағаттануды іздеудегі конфликтілердің динамикасы ретіндегі адамның өзіндік индивидуалдылығында іске асатын, рухани бақылаумен түсіндіріледі.

Шет ел психологиясында өңделіп жүрген мотивация мәселелері мынандай: рефлекс, қажеттілік, инстинкт, бейімділік, базалық қажеттілік ретіндегі ішкі оятуларды көрсетеді. Бұл феномендер өзін-өзі бағалаумен, ойлаумен, эмоциямен, сезіммен байланысты болса; дәреже қасиеттеріне ие болады. Сыртқы әлемнің объектілері (ситуациялық, қоршаған орталық, іс-әрекеттік) индивидтің оянуына кейбір қабілеттерді меңгереді. Сонымен қатар, олар индивид үшін құнды болуға тиіс. Бұл бағыттылық К. Левиннің теориясында жүзеге асырылады. Оның тұжырымы бойынша өмірлік кеңістік индивидке қатынасы бойынша жағымды немесе жағымсыз (валентілік) қысым туғызуға қабілеттілігін меңгеріп, индивидтің белсенділігіне әсер етеді.

К.Левиннің еңбегінде мотив ерекше психикалық шындық туралы елестуді бекіту болып қарастырылады. Әлемді тұтастай субъективті қабылдауға адамның қабілеттілігі, мағына тудыруға, шындыққа мәнді қатынасын қалыптастыруға әсер етеді. Бұл жетістіктің субъективті ықтималдылығы мен ситуацияның тартымдылығынан тұратын ішкі әлемнің бір ғана бөлігі.

Нұсқау іс-әрекетке дайындығының уақытша қалпын білдіріп, қорытындыға жеткен кезде қанағаттандыру қалпына ауысады.

Мотивация психологиясы мәселесі ерекше маңызды мәнге ие, себебі жеке адамның дамуы мен адамның кез-келген іс-әрекеті жетістіктері мотивацияға байланысты. Біздің негізгі міндетіміздің бірі – шетелдік және отандық психологиядағы мотивацияны зерттеудің негізгі бағыттарына шолу жасау. Шетелдік психологиядағы мотивациялық негізгі зерттеулер А.Б. Орловтың [20,102б], М.Ш. Магомед-Эминовтың және И.А.Васильевтің [7] еңбектерінде талданған.

А.Б. Орлов шетелдік мотивация теориясын талдай отырып, мотивация дамуының екі негізгі бағыттағы қайшылықтары бар екеніне тоқталды: объективті – мінез – құлықтың сыртқы ортамен үйлесімді түрде әсер етуіндегі, субъективті – мінез – құлықтың әсер етуі, жеке адамның ішкі жүйесі болып табылады.

М.Ш. Магомед-Эминов пен И.А. Васильев[7] мотивацияның шетелдік теориясын үш негізгі бағытта бөліп қарастырған. Бірінші бағыт мотивацияны жеке адамның теориясы шеңберінде зерттей отырып, негізгі екпінді мотивтер классификациясы, бағыттылық типтері, бағыттылық сияқты сұрақтар төңірегіне аударады. Бұл бағыт үшін мотивациялық процеске жақындау ісі емес, жеке әсер етуге арналған бағыт тән. Зерттеушілердің басқа бір тобы, ситуацияның басты мәнін жекелеп алады. Мінез-құлық әсер етуін суреттеу үшін әр түрлі ситуациялық өлшемдерді белгілейді. Үшінші топ

мотивацияны динамикалық процесс ретінде зерттеп, ситуацияға, психологиялық ортаға және жеке адамның өзара әрекетіне бағытталады.

Шетелдік зерттеушілердің қазіргі заманғы концепцияларын талдаған уақытта, психологияның негізгі ұғымы болып табылатын мотивация және мотив сияқты базалық ұғымдардың әр түрлі ұғымдары қиындық тудырады. Кейбір еңбектерде мотив іс-әрекетке немесе іс-әрекетті жалғастыруға дайындығына әсер ететін организмнің кез-келген жағдайы болып түсіндіріледі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жігітбекова Б.Д. Оқыту процесіндегі танымдық іс-әрекеттің мотивациялы мағыналық компоненттерінің дамуы. Кандидаттық диссертация, Алматы, 2003ж. –154б.
2. Орлов Ю.М. Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов вуза. Дисс.докт. психол. Наук. – М., 1984.-525 с
3. Немов Р.С. Психология образование. – М., Просвещение, 2002. – 364 с.
4. Х.Хекхаузен Мотивация и деятельность. Т.1,2. – М., 1986. – 456 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М. Полит. Лит-ра 1975. –304 с.
6. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека.-М.,1990.-285 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2-х т. – Т.2 – М.,2000. – 354 с.

Ж.Т. Джаксынкаева¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЕ МОТИВАЦИИ В ПСИХОЛОГИИ

Аннотация

Вопрос психологии мотивации имеет особое значение. Развития личности и мотив достижения какой-либо деятельности, зависит от мотивации. Одной из наших основных задач является обзор ключевых направлений мотивации для иностранной и отечественной психологии. Основные мотивационные исследования в зарубежной психологии были проанализированы в работах А.Б. Орлова, М.Ш. Магомед-Эминова и И.А. Васильева. При анализе современных концепций зарубежных исследователей основными концепциями психологии являются различные концепции основных понятий, таких как мотивация и мотив. В некоторых исследованиях мотивация объясняется любой ситуацией в организме, которая влияет на активность или готовность к продолжению..

Ключевые слова: Психология мотивация, иерархия мотивов, доминантность, достижения, аффилиация, потребность в познании.

Zh. T. Dzhaksynkayeva¹

¹Kazakh national pedagogical university of the name of Abai

THEORETICAL PROBLEM STUDYING MOTIVATION IN PSYCHOLOGY

Summary

The question of the psychology of motivation is of particular importance. The development of the individual and the motive for achieving an activity depends on the motivation. One of our main tasks is to review the key areas of motivation for foreign and domestic psychology. The main motivational studies in foreign psychology were analyzed in the works of AB Orlov, M.Sh. Magomed-Eminov and IA Vasiliev.

When analyzing modern concepts of foreign researchers, the basic concepts of psychology are various concepts of basic concepts, such as motivation and motive. In some studies, motivation is explained by any situation in the body that affects the activity or the readiness to continue ..

Keywords: Psychology, motivation, hierarchy of motives, dominance, achievements, affiliation, need for cogniti.

A.A. Elubayeva¹, L.O. Sarsenbayeva²

^{1,2}Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

APPROACHES TO THE STUDY OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN MODERN SCIENCE

Abstract

The theoretical review of the intellect models is considered in the article, which shows that to understand the essence and nature of the intellect, it is necessary to consider it as an integral, multilevel structure that does not exist separately but is included in a more general system of interaction of the external environment and internal conditions. These models of intelligence are a holistic, indivisible construct that develops as a result of the interaction of the internal and external worldperson throughout his life in conjunction with the development of functional systems of abilities (perception, memory, presentation) and with the formation of speech. Intellectual operations are formed on the basis of natural intelligence and speech. The general intellect, based on the ability and using intellectual operations, provides the individual with the acquisition of knowledge, which in turn determines the success of solving specific problems.

Keywords: emotional intelligence, approaches, the problem of intelligence, model, coefficient of intelligence.

The problem of intelligence is recognized in science as one of the most complex and interesting. In his study, there are a number of approaches:

- Cultural and Historical approach (M. Cole);
- Psychometric approach (C. Spearman);
- Neurophysiological approach (G. Eysenck);
- Intellect in connection with ordinary knowledge (R. Sternberg).

A high IQ indicates success in education. People with high IQ receive higher grades in school, college, university, etc. However, IQ is not a predictor of success in the society. According to several authors such as D. Goleman, G. Gardner, R. Sternberg, IQ tests are not accurate predictors of a person's success in life. D. Goleman suggested: "about 80% of the success that is not determined by IQ tests is due to other properties, one of which is emotional intelligence." Mr. Gardner wrote: "... the results of the IQ test really reflect the pupil's ability to learn school subjects, although there is little to determine his success in later life." IQ does not guarantee a high income, as well as success in your personal life. A powerful predictor of success in the social component of human life, the authors call other intellects: practical (D.V.Ushakov, A.E Ivanovskaya, etc.), social (D.V.Ushakov, S.S.Belova, etc.) and emotional (D.V.Lyusin, D. Goleman, and others) /1, P. 300-301/.

The idea of emotional intelligence grew out of the notion of «social intelligence», which was developed by such authors as E. Thorndike, G.Yu. Eysenck, J. Guildford. G. Gardner, describing in his work personal intelligence, in fact, first mentioned the emotional intelligence. For example, intrapersonal intelligence as understood by G. Gardner is interpreted as «access to one's own emotional life, to one's emotions and emotions: the ability to instantly distinguish feelings, to call them, to translate them into symbolic codes and to use them as means for understanding and control own behavior» /2, P. 33-34/.

The first scientific model of emotional intelligence was developed by Peter Salovey and John Mayer. It was they who introduced the term «emotional intelligence» into psychology. P. Salovey and John Mayer define it as «the ability to track one's own and other people's feelings and emotions, distinguish them and use this information to guide thinking and acting» (further the authors revised their theory and put forward a new definition of emotional intelligence: «the ability to process information contained in emotions: to determine the meaning of emotions, their connection with each other, to use emotional information as the basis for thinking and making decisions... the concept of emotional intelligence (EI) as an alternative»).

Traditional intellect has become widely known in psychological science. Psychologists talked about the fact that the coefficient of emotional intelligence (EQ) has a greater predictive value than IQ. In the presentation of the public, as well as the scientific community, intellect is understood a priori as an academic one.

Emotional intelligence can be both academic (then a person has certain knowledge about emotions) and practical (skills, abilities, and abilities related to emotions) /3, P.384/. Since the time of Aristotle, there is a tradition of distinguishing academic and practical intelligence, as opposed constructs.

Scientists are study as emotional intelligence contributes to a higher level of communication and as a result, better adaptation to new conditions, achievement of their goals, building their own career, success in their personal lives. However, to date there are no studies showing an unambiguous connection between emotional intelligence and life's well-being. Moreover, according to J. Meyer, emotional intelligence negatively correlates with problem behavior, with a high level of personal anxiety. Despite differences in approaches, representatives of different concepts agree that emotional intelligence is one of the positive factors of individuality for interpersonal interaction that needs to be developed. But this opinion is not supported, to a sufficient extent by experimental research.

There are other more developed areas of research into emotional intelligence. To them can be attributed studies of the structure of emotional intelligence, as well as its place in the structure of other types of intelligence. Many include such components of emotional intelligence as the ability to consciously regulate emotions, understand emotions, distinguish and express emotions, but there is no clear picture of the other components.

There are two approaches to the classification of emotional intelligence:

- 1) model of abilities;
- 2) the mixed model.

The approach of P. Salovey and J. Caruso refers to the model of abilities /4, P.103/. In this approach, emotional intelligence is represented as a combination of emotions with cognition. The authors distinguish three mechanisms that suggest the connection of emotional intelligence with mental abilities:

- 1) emotions are associated with the process of thinking (specific emotions can favorably affect the productivity of the thinking process, and also focus on specific tasks);
- 2) such abilities as empathy and frankness can correlate with the effective regulation of emotions;
- 3) in the study of alexithymia, data have been obtained that indicate a possible lack of interconnection between brain regions that provide a unity of thought and emotion.

P. Salovey and J. Caruso identified components of emotional intelligence that are built into a hierarchy and are sequentially mastered by a person in ontogenesis. Each component refers to both its own and other people's emotions.

1. Identification of emotions. This component includes the following abilities: the perception of emotions (the discovery of the fact that there is an emotion), the identification of emotions (understanding exactly which emotion has appeared), an adequate expression of the emotional state, the ability to distinguish genuine emotion from a false one.

2. The use of emotions to improve the efficiency of thinking and activity. This component includes the ability to use emotions to redirect the attention to the desired event, the evocation of those emotions that contribute to solving the problem, as well as the ability to use mood swings as a means of analyzing different aspects of the problem.

3. Understanding of emotions. This component includes the ability to establish links between complexes of emotions, to understand the transitions of one emotion to another, and also to understand the causes of emotions. This includes the ability to use verbal information about emotions.

4. Management of emotions. The last block includes the ability to control emotions, reduce the intensity of negative emotions and produce positive emotions (adequate to the situation). Here arises awareness of their emotions, including negative ones. One of important points is the ability to solve emotionally loaded problems without suppressing the negative emotions caused by this situation. According to the authors, this block promotes personal development and improvement of interpersonal relations.

The second approach in the classification of emotional intelligence refers to a mixed model. Here, emotional intelligence is seen «as a combination of mental and personal traits inherent in each particular person.» The brightest representatives of this approach are D. Goleman and R. Bar-On. Under emotional intelligence D. Goleman understands «such abilities as self-motivation and resistance to disappointment, control over emotional outbursts and the ability to give up pleasure, mood control and the ability not to let emotions drown out the ability to think, empathize and hope» /5, P.560/.

R. Bar-On understands emotional intelligence «like all non-cognitive abilities, knowledge and competence that enable a person to successfully cope with various life situations.» The author identifies 5 general areas and 15 scales.

1. Intrapersonal sphere. Understanding your feelings and managing yourself:

- a) introspection; understanding your feelings and how your behavior affects others;
- b) assertiveness; a clear expression of one's feelings and thoughts, and a manifestation of firmness of conviction, taking into account the desires and reactions of other people;

c) independence; self-determination and self-control, power over your emotions;
d) self-evaluation; consent with yourself, harmony, self-respect and self-acceptance are positive, but without closing your eyes to growth points;

e) self-realization; the desire for maximum development and the ability to realize their potential.

2. The sphere of interpersonal relations. Interaction with people:

a) empathy; understanding the feelings of other people, as well as the ability to let people know that their feelings are known to you;

b) social responsibility; mutually beneficial cooperation, which includes conscience, morality and care for another person;

c) interpersonal communication, constructive communication through verbal and non-verbal communication; the ability to establish and maintain a mutually beneficial relationship based on a sense of emotional intimacy; . Free and comfortable health in social contacts.

3. The sphere of adaptability; flexibility, realism and adequacy in all situations; solving problems as they arise:

a) problem solving; identification and formulation of the problem, as well as the development and implementation of potentially effective ways to solve it;

b) evaluation of reality; the correct definition of the relationbetween his experience and that which exists objectively; pragmatism, objectivity and adequacy of perception;

c) flexibility; harmonize your feelings, thoughts and actions with changing circumstances; adaptation to unfamiliar, unpredictable and rapidly changing circumstances.

4. Sphere of stress management; ability to cope with stress:

a) tolerance to stress;ability to withstand stressful situations without physical and emotional stress;

b) theimpulsivity control; ability not to succumb to emotions;

5. Sphere of general mood; positive perception of life, satisfaction with life:

a) satisfaction with life; ability to be cheerful, peaceful, cheerful and inspired;

b) optimism; enthusiasm in any business, the ability to see the pros in everything.

The model proposed by D.V. Lyusin. According to D.V. Lyusin, emotional intelligence – «the ability to understand one’s own and others’ emotions and controlthem»/6, P.205/.

The author distinguishes two emotional intellects: intrapersonal (understanding and managing their emotions) and interpersonal (understanding and managing the emotions of other people). For the measurement of intrapersonal emotional intelligence (VEI), the self-reports of subjects – questionnaires, for measuring interpersonal emotional intelligence (MEI) – are more suitable /7, P.82/.

D.V. Lyusin speaks about the dual nature of emotional intelligence: on the one hand, it is associated with personal characteristics, on the other hand – with cognitive abilities. The author identifies factors that affect emotional intelligence:

- cognitive abilities (speed and accuracy of processing emotional information);

- ideas about emotions (as about values, as an important source of information about yourself and other people, etc.);

- features of emotionality (emotional stability, emotional sensitivity, etc.) /, P.83/.

The problem of emotional intelligence acquires special significance in the sphere of professional training. For representatives of «help» professions emotional intelligence is necessary for successful professional activity. implementation of the subject of its activities while this will be an effective account of professional competence, the level of professional knowledge, skills and abilities, as well as the ability to interact with the surrounding subject of the professional community, manage their emotional sphere and, respectively, relations with the subjects of joint activities with him.

Bibliography

1. Goleman, D., Boyatzis, R., Mackie, E. *Emotional leadership: The art of managing people based on emotional intelligence* / D. Goleman, R. Boyatzis, E. McKee, trans. with English. M.: Alpina Business Books, 2008. – 301 p.

2. Howard Gardner, *Structure of Reason: Theory of Multiple Intelligence*, M., Williams, 2007, -34p.

3. Steven J. Stein. *Advantages of EQ*. – Moscow: Balance Business Books, 2005. – 384p.

4. David Caruso, Peter Salovey, *Emotional Intelligence Leader*, 2007 – 103p.

5. Goleman D. *Emotional intellect. Why it can mean more than IQ – M: Mann, Ivanov and Ferber*, 2013- 560p.

6. Lyusin D.V. *Ability to understand emotions: Psychometric and cognitive aspects // Social cognition in an era of rapid political and economic change / Ed. G.A. Emelyanova. m., 2000g.205p.*

7. Khlevnaya E.A., Kiseleva T.S. The experimental research of the possibility to improve the level of emotional intelligence // Book of abstract: III International Congress on Emotional Intelligence / Opatija, 8, 9, 10 September 2011, Croatia.- 82p.

8. Khlevnaya E.A., Kiseleva T.S. The influence of the leaders level of emotional intelligence at the extent of the key performance of the organization // Book of abstract: III International Congress on Emotional Intelligence / Opatija, 8, 9, 10 September 2011, Croatia. – 83p.

А.А. Елубаева¹, Л.О. Сарсенбаева²

^{1,2}Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ

Аннотация

В статье рассмотрен теоретический обзор моделей интеллекта, который показывает, что для понимания сущности и природы интеллекта, необходимо его рассматривать как целостную, многоуровневую структуру, не существующую отдельно, а включенную в более общую систему взаимодействия внешней среды и внутренних условий. Данные модели интеллекта представляют собой целостный, неделимый конструкт, который развивается в результате взаимовлияния внутреннего и внешнего мира человека на протяжении всей его жизни во взаимосвязи с развитием функциональных систем способностей (восприятия, памяти, представления) и с формированием речи. На основе природного интеллекта и речи формируются интеллектуальные операции. Общий интеллект, опирающийся на способности и использующий интеллектуальные операции, обеспечивает индивиду приобретение знаний, которые в свою очередь определяют успешность решения конкретных задач.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, подходы, проблема интеллекта, модель интеллекта, коэффициент интеллекта.

А.А. Елубаева¹, Л.О. Сарсенбаева²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

ЗАМАНАУИ ҒЫЛЫМДАҒЫ ЭМОЦИЯЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ЗЕРТТЕУДІҢ ТӘСІЛДЕРІ

Түйіндемe

Зияткерлік модельдердің теориялық шолуы мақалада қарастырылады, ол интеллекттің мәні мен сипатын түсіну үшін оны бөлек болмайтының, бірақ сыртқы орта мен ішкі жағдайлардың өзара әрекеттесуінің жалпы жүйесіне кіретін интегралды, көп деңгейлі құрылым ретінде қарастыруын көрсетеді. Интеллект модельдері ішкі және сыртқы әлемнің өзара әрекеттесуінің нәтижесінде қалыптасатын тұтас, бөлінбейтін құрылым болатының айқындайды, функционалдық қабілеттерін дамытумен (қабылдау, есте сақтау) және сөйлеуді қалыптастырады. Зияткерлік операцияларды жүргізу қабілетіне және пайдалануына негізделген жалпы интеллект жеке адамға білім алуға мүмкіндік береді, ол өз кезегінде белгілі бір проблемаларды шешуді айқындайды.

Түйінді сөздер: эмоционалды интеллект, тәсілдер, интеллект проблемасы, интеллект моделі, интеллект коэффициенті.

Е.К. Утегенов¹, Е.А. Данабеков²

^{1,2}Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова

ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ НАСТОЛЬНОГО ТЕННИСА

Резюме

В данной статье раскрыты оздоровительные возможности настольного тенниса. В статье рассматриваются оздоровительные возможности настольного тенниса, которые включает разнообразные формы двигательной деятельности, развивает точность и скорость движений, сердечно-сосудистую, дыхательную систему. Автором анализированы методы диагностики физического и психического и здоровья современной молодежи, так как малоподвижный характер деятельности провоцирует у студентов обострение соматических заболеваний, которые влечет за собой понижения работоспособности. Изучены новые подходы и пути решения, способных качественно обновить сложившиеся представления о средствах и методах совершенствования спортивного мастерства в настольном теннисе.

Ключевые слова: настольный теннис, студент, молодежь, преподаватель физической культуры, физическое и психическое здоровье.

Забота и практическая деятельность по поддержанию здоровья студентов во время их обучения в высшем учебном заведении является одной из основных гуманистических обязанностей профессорско-преподавательского состава любого образовательного учреждения отечественной высшей школы. В первую очередь это означает, что непосредственно сам учебный процесс и вся педагогическая деятельность преподавателей должны быть организованы таким образом, чтобы не только не развить у обучающихся те хронические заболевания, с которыми они уже приходят в вуз со школьной скамьи, или не спровоцировать развитие у них новых, как это, к сожалению, в настоящее время бывает нередко, но сохранить прежнее состояние их здоровья и даже улучшить его. Если не учитывать этого обстоятельства, то социальное предназначение всей системы высшего профессионального образования в Казахстане лишается смысла: работодателям не нужны больные работники, пусть даже и высококвалифицированные, которые по состоянию физического здоровья не способны выполнять свои трудовые функции.

В этой ситуации система высшего образования объективно становится оторванной от общества, его нужд и потребностей, так как не выполняет своего основного социального и цивилизационного предназначения – готовить квалифицированных, физически и психически здоровых специалистов младшего и среднего звена управления во всех сферах материального или интеллектуального производства, а также в сфере оказания частных или публичных услуг.

Наибольшую актуальность данное требование к организации и содержанию образовательного процесса приобретает применительно к учебным занятиям по физической культуре (как общей, так и адаптивной), поскольку именно они, как показывает практика отечественной системы профессионального образования, наиболее травмоопасны, а иногда, к сожалению, являются сопутствующей причиной, своего рода «пусковым механизмом», наступления летальных исходов среди обучающихся. Это происходит, когда физические нагрузки, назначенные преподавателями, не соответствуют индивидуальному физическому развитию студентов, а состояние их здоровья не принимается во внимание при проведении учебно-тренировочных занятий.

Несмотря на то, что каждый случай производственной травмы, резкого обострения хронического заболевания или смерти студента в стенах учебного заведения всегда становится причиной пристального процессуального и служебного разбирательства со стороны прокурорских работников и должностных лиц органов управления профессиональным образованием, уровень травматизма и случаев смертности обучающихся во время занятий по физической культуре все-таки остается пусть и на невысоком, но стабильном уровне.

В стране объективно нет ни одного вуза, студенты которого в течение учебного года в единичных случаях не испытывали бы ухудшения состояния здоровья или даже обострения соматических (неинфекционных) функциональных расстройств организма после неправильно организованных или чрезмерно интенсивных по объему нагрузок тренировочных занятий по физической культуре, не говоря уже о спортивных тренировках, приводящих к временной потере трудоспособности.

Деятельность вузов по сохранению здоровья студентов в настоящее время осуществляется, а в ближайшей и среднесрочной перспективе объективно будет осуществляться в критических условиях: по данным Министерства здравоохранения и социального развития Республики Казахстан, среди выпускников общеобразовательных школ в 2012 году лишь 29,1% были признаны полностью здоровыми, т. е. по состоянию физического здоровья без ограничений годными к любой профессиональной деятельности. Для современной отечественной системы высшего профессионального образования это означает приблизительно следующее: большинство здоровых и физически развитых выпускников общеобразовательных учреждений будут поступать в военные или специализированные военизированные высшие учебные заведения, так как в этом сегменте профессионального образования сам факт физического здоровья, а не наличие у абитуриентов глубоких знаний, будет являться конкурентным преимуществом при зачислении на учебу за государственный счет.

В этих условиях гражданские университеты, академии и институты могут получить в ближайшие годы 90, а то и все 100% абитуриентов и студентов 1-го курса с отклонениями в физическом или психосоматическом развитии. Поэтому на отечественную систему высшего профессионального образования, уже в ближайшие 2–3 года автоматически ляжет бремя не только организации обучения студентов по избранной специальности или направлению подготовки, но и заботы о сохранении и, желательно, приумножении их физического здоровья и качественном повышении функциональности жизнедеятельности.

Следовательно, современным вузовским преподавателям физической культуры уже сегодня надо учиться понимать не только то, чему и как учить студентов, но и то, как их педагогическое воздействие отразится на здоровье обучающихся, их текущей и потенциальной работоспособности.

Состояние здоровья современного студенчества оставляет желать лучшего: по официальной статистике, самыми распространенными среди молодежи заболеваниями являются психосоматические (весь комплекс сердечно-сосудистых заболеваний, а также артериальная гипертензия, вегетососудистая дистония, бронхиальная астма, дистрофия на фоне анорексии и др.) – до 60% обучающихся, заболевания органов зрения или слуха – до 20%, заболевания травматической этиологии – до 20%, врожденные заболевания – до 20%, заболевания, вызванные нарушением обмена веществ, – до 15%, наркологические заболевания – до 10%.

Фактически, сегодня почти каждый казахстанский студент очной формы обучения болеет одновременно 2–3 хроническими соматическими заболеваниями или морфофункциональными расстройствами организма (или они находятся в состоянии ремиссии), ограничивающими его способность к занятиям физической культурой и, тем более, интенсивным спортивным тренировкам.

На практике это означает, что ныне около половины представителей молодого поколения, обучающихся в вузах страны, имеют медицинские основания быть освобожденными от занятий по физической культуре или заниматься в группах адаптивно-оздоровительной физической культуры, методики проведения занятий по которой сегодня находятся на стадии разработки или апробации [1].

Иными словами, практически половина современного студенчества в рамках образовательного процесса объективно лишена возможности организованно – на занятиях по физическому воспитанию – компенсировать дефицит двигательной (моторной) активности, возникающий вследствие выполнения интенсивных учебных (интеллектуальных) нагрузок и связанного с ними малоподвижного образа жизни и учебной деятельности.

Результатом этого становится рост числа соматических заболеваний у студентов, главной причиной которого является недостаток физической деятельности и связанный с ним пониженный тонус мускулатуры и некоторых внутренних органов, активность и функциональность которых во многом зависит от интенсивности иннервации, вызванной мускульной деятельностью.

Фактически, мы можем говорить о том, что малоподвижный характер учебной деятельности отчасти провоцирует у студентов обострение имеющихся и даже возникновение новых соматических заболеваний.

Поэтому технология технической подготовки спортсмена сводится к биомеханическому анализу ситуаций, встречающихся в соревновательных условиях, формированию пакета двигательных теоретических представлений и пакета двигательных программ, адекватных соревновательным условиям.

Анализ литературы по настольному теннису показал, что вопрос технической подготовки юных спортсменов освещен недостаточно полно. Большая часть материала имеет скорее познавательный

характер, либо является выражением собственного мнения или точки зрения авторов на какую-либо проблему [2].

Следует отметить, что настоящей момент есть большое количество научно-методических работ, в которых дается описание того или иного технического приема в исполнении ведущих игроков в настольный теннис. В других работах описание техники носит популярный характер и рассчитано на начинающих игроков.

Большинство из предлагаемых авторами положений основаны на их многолетнем практическом опыте. В качестве рекомендаций, как правило, высказываются мнения об исходном положении при различных видах ударов, о месте соприкосновения мяча с ракеткой, о способах слежения за полетом мяча [3].

Естественно, что субъективность суждений приводит к различного рода противоречиям, как в вопросах описания техники, так и в вопросах методики обучения. Возникает необходимость поиска новых подходов и решений, способных качественно обновить сложившиеся представления о средствах и методах совершенствования спортивного мастерства в настольном теннисе.

В связи с этим особую актуальность приобретает разработка научно обоснованной методики технической подготовки игроков в настольный теннис на этапе начальной спортивной специализации, главной задачей которого является овладение основами рациональной спортивной техники.

Настольный теннис является одним из наиболее популярных видов спорта для оздоровления студентов самой доступной игрой в системе студенческого образования. Разнообразие двигательных навыков и действий, различных по координационной структуре и интенсивности, способствует развитию быстроты, ловкости, общей и специальной выносливости, а также координации движений. В процессе игровой деятельности занимающиеся получают довольно значительную и, в то же время, посильную физическую нагрузку студенты овладевают новыми элементами техники и тактики игры, знакомятся с основными правилами игры, историей её развития.

Настольный теннис включает разнообразные формы двигательной деятельности, развивает точность и скорость движений, оказывает содействие развитию сердечно-сосудистой, нервной, дыхательной систем, улучшению обмена веществ, укреплению опорно-двигательного аппарата, также настольный теннис характеризуется непрерывным изменением игровой обстановки и помогает выработать быстрое ориентирование [4].

При систематических тренировочных занятиях в организме происходят морфологические и физиологические изменения, которые позволяют расширить функциональные возможности практически всех органов и систем, совершенствовать регуляторные механизмы процессов. Во время занятий настольным теннисом можно легко регулировать физические и психические нагрузки, определять каждому для себя, в зависимости от подготовленности состояния здоровья, степень интенсивности занятий, их продолжительность и регулярность [5].

В ходе анализа соревновательной деятельности игроков в настольный теннис, нами разработана качественная классификация технических действий спортсмена на основе целевых изменений параметров полета мяча в момент его соударения с ракеткой. Каждое техническое действие рассматривается с позиции сложности поставленной двигательной задачи по заданию параметров полета мяча – поступательной скорости, скорости вращения и траектории полета мяча, и распределяются по трем группам сложности решаемой двигательной задачи: к первой группе относятся технические действия, при которых изменяется один параметр полета мяча (подставка, завершающий удар); ко второй группе относятся технические действия, при которых изменяются два параметра (накат, срезка, свеча, сброс); к третьей относятся технические действия, при которых изменяются все три параметра (топ-спин, подрезка).

Полученные в ходе констатирующего эксперимента данные подтвердили существование рассматриваемой нами проблемы технической подготовки игроков в настольный теннис на этапе начальной спортивной специализации. В результате проведенных исследований выявлено, что организацию активности основных мышечных групп, участвующих в выполнении технических действий у спортсменов различной квалификации, можно охарактеризовать как индивидуальную. Определены общие закономерности организации двигательных действий – удара и топ-спина, и отличие организации двигательного действия – накат, что выражается в характере рисунков ЭМГ- активности исследуемых мышц у спортсменов различной спортивной квалификации.

1 Бальсевич В.К. Перспективы развития общей теории и технологии спортивной подготовки и физического воспитания (методологический аспект) //Теория и практика физической культуры. 2009. №4. С. 21–26; 39–40.

2 Барчукова Г.В., Богушас В.М., Матыцин О.В. Теория и методика преподавания настольного тенниса: учебн. для студ. ин-тов физич. культ. М.: Асадетіа, 2006. – 528 с.

3 Захаров Г.С. Настольный теннис: теоретические основы. Ярославль: Верхне-волжское книжное изд-во, 2010. –192 с.

4 Грачев, О. К. Физическая культура: учебное пособие / О. К. Грачев. / Под ред. доцента Е. В. Харламова. -М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Изд.центр «МарТ», 2005. – 464 с.

5 Ильинич, В. И. Физическая культура студентов и жизнь: учебник / В. И. Ильинич. М.: Гардарики, 2008. – 366 с.

Е.К. Утегенов¹, Е.А. Данабеков²

^{1,2} I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

ҮСТЕЛ ТЕННИСІНІҢ САУЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Түйіндеме

Бүгінгі таңда жастардың арасында дене қимыл-қозғалыстарының шектеулігі салдарынан соматикалық аурулардың көбейуі, еңбек ету әлеуеттерінің төмендеуі байқалады. Автор мақалада заманауи жастардың физикалық және психикалық денсаулықтарын диагностикалаудың әдістерін жанжақты талдады, сонымен қатар қозғалыс әрекеттерін белсендіруші, оның дәлдігі мен жылдамдығын, жүрек-тамыр және тыныс алу жүйесін дамытушы үстел теннис ойының сауықтыру мүмкіндіктері қарастырылған. Аталған мақалада үстел теннисінде спорттық шеберлікті арттырудың әдіс-тәсілдері туралы қалыптасқан ұғымдарды сапалы түрде жаңалауға лайық жаңаша қағидалар анықталды.

Түйін сөздер: үстел теннисі, студент, жастар, дене мәдениеті оқытушысы, физикалық және психикалық денсаулық.

Е.К. Utegenov¹, Е.А. Danabekov²

^{1,2} Zhetysu State University named after I. Zhansugurov

IMPROVING OPPORTUNITIES OF TABLE TENNIS

Annotation

In this article improving opportunities of table tennis are opened. In article the improving possibilities of table tennis which includes various forms of motive activity are considered, gathers the accuracy and speed of movements, cardiovascular, respiratory system. The author methods of diagnostics physical and mental health of modern youth as the inactive nature of activity provokes exacerbation of somatic diseases which involves decreases in working capacity at students are analyzed. New approaches and solutions, capable to qualitatively update the developed ideas of means and methods of improvement of sports skill in table tennis are studied.

Keywords: table tennis, student, youth, teacher of physical culture, physical and mental health.

УДК 37.015.3

Т.Н. Жүндібаева¹, Ә.А. Базарбаева²

^{1,2} Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

РЕФЛЕКСИЯ ТҮЛҒАНЫҢ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Түйіндеме

Мақалада рефлексия феномені психологиялық аспектіде қарастырылады. Рефлексияның тұлғаның дамуына ықпалы негізделеді. Жалпы рефлексияны философиялық және психологиялық тұрғыда анықтамалар берілген. Кеңестік психологиядағы рефлексия мәселесінің даму аспектілері көрсетілген. Мақала рефлексияның негізгі

сұрақтарын тұлғаны дамыту факторы ретінде өзектендіреді, негізгі аспектілер көрсетілген және рефлексияның тиімділігін арттыру жолдары ұсынылған.

Түйін сөздер: рефлексия, психология, тұлға, тұлғаның дамуы

Қазіргі кезде адамның өз-өзін тану сұрақтары білім беру философиясы шегінде, дидактика, психологиялық-педагогикалық іс-тәжірибе, акмеология шегінде бұрынғыдай қызығушылық тудырып отыр. Онтогенистік және тарихи рефлексия тұлғаның бос өз-өзіне сүйсіне қарауы үшін рухани айна ретінде туындамады. Ол адамның қоғаммен, тарихи қажеттілік ретінде басқа адамдармен өзара қарым-қатынастарының күрделі жүйесінде оның әмірімен басқарудың маңызды құралы ретінде туындады. Адам тарихи субъект ретінде өзін, өзінің өмірде алатын орнын тереңірек сезіне бастайды. Жаппай құбылыс ретінде адам рефлексиясын дамытудағы шешуші өзгерістер адамдардың әлем мен өзі туралы білімдерінің жиынтығы жинақталған дүниетанымдар, әдебиеттер, әр түрлі философиялық ілімдер жүйесін қайта құрумен орын алды. Рефлексия тұлғаның өзінің азды-көпті белсенді қатысуы кезінде қалыптасады, оның психологиялық әлемінің сапалы алуан түрлілігінің ізіне ие. Өзі, тұлға туралы көзқарастардың адекваттылығы, шынайылығы қызметте, мінез-құлықта және т.б. тұлғаның шынайы көріністерінде орнатылады.

Классикалық пікірлердің авторлары адамның қоғамда өмір сүретіндігін және оған тәуелді екендігін жақсы білгенмен, қоғам Ньютон физикасындағы кеңістік секілді тек тұлға дамуының шарты, шегі, сыртқы ортасы ретінде ғана болды. Адамды рефлексияға ненің түрткі болатындығы мен неліктен оның басқа зерттеулерге нұқсан келтіре отырып, өзінің тәжірибесінің бір көзіне назар аударатындығы туралы сұрақ қазіргі кезде де өзекті болып табылады.

Зерттеушілер рефлексияны жүйенің имитацияға (еліктеушілікке) қабілетке ие болатын механизм екендігін көрсетіп отыр. Рефлексиялық қабілеттер неғұрлым дамыса, соғұрлым көп рефлексиялық модельдерді (тәсілдер) қамтиды, тұлға соғұрлым даму үшін мүмкіндіктерге ие болады. Рефлексиялық қабілеттер жалпы тұлғаның дамуы мен оның әлеммен қарым-қатынастарына ықпал ете отырып, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі таныту үшін жағдайларды қамтамасыз ете отырып, қалыптасады.

Өзін-өзі дамытумен қатар индивидтің жан мен тән үйлесіміне сәйкес өз ойын жинақтау қабілетін бейнелейтін рефлексия ұғымы пайда болды (Р. Декарт, Д. Локк). Жаңа дәуір философиялық идеялары «өзіндік» және «Мен» ұғымдарына бағытталады. Жаңа құндылық – адамның өзіндік «Мен» құндылығы пайда болды. [1, 39]

Рефлексия – адамды, білімді дамытудың шарттарының бірі. Сондықтан бұл қазіргі кездегі білім саласындағы көкейтесті мәселелер қатарына жатады. Рефлексияның мәні – адамның өзінің білімін, білімінің негізін, оларды меңгерудің жолдарын анықтау.

Рефлексия сөзі латын тілінен кірген «reflexio – кейінге айналым» мағынасын білдіреді. Бұл терминді Джон Локк 17 ғасырда қолданысқа енгізген.

«Рефлексия» – адамның өз істерінің мәнін түсіну, олар туралы ойлану барысында өзіне өзінің нені, қалай жасағаны туралы толық және анық есеп беруі немесе өзі әрекет барысында басшылыққа алған ережелер мен кестелерді мойындауы не жоққа шығаруы. Бұдан басқа да рефлексия жайында айтылған философиялық ойлар негізінен «адамның өзіне бағытталған зерттеу жұмысы», «өзінің ақылы мен рухынды өзінің бақылауын» дегенге келіп саяды.

Қазіргі шет елдік зерттеулерде «рефлексия» ұғымы сирек қолданылады. Әрине, бұл рефлексия жайлы зерттеулердің жоқ дегенін білдірмейді. Рефлексиялық процесстер көбінесе басқа бір терминдермен суреттеледі. Рефлексия ұғымының психологиялық мазмұнын ашу үшін, сананы (Выготский Л.С.), ойлауды (Алексеев Н.Г.), шығармашылықты (Понамарев Я.А., Степанов С.Ю.), қарым-қатынасты Андреева Г.М., Кондратьева С.В.), тұлғаны (К.А. Абульханова-Славская, Л.И. Анцыферова, Л.С. Выготский, Б.В. Зейгарник, А.Б. Холмогорова, т.б.) зерттеу тәсілдері ретінде еңбектерде қарастырды. [2, 304]

Адамның тұлғалық саласында рефлексия коммуникативтік үдерістер мен қатар өзіндік сана, өзіндік ойлану үдерістерін де қамтиды:

- рефлексия шыдамдылық, қолдаушылық, басқа адамды түсіну және қабылдау, т.б. тұлғалық серіктестік қасиеттерді анықтай отыра, тұлғааралық қатынастың жағымды кепілі болады (С.В. Кондратьева, В.А. Кривошеев, Б.Ф. Ломов);
- рефлексия кооперация, бірлескен қызмет жағдайында серіктестер әрекетінің өзара түсіністігі мен ауызбіршілігін қамтамасыз етеді (В.А. Лефевр, Г.П. Щедровицкий);

• рефлексия адамның өзін-өзі талдау, өзі туралы ойлау және қайта ойлану өзіндік сана үдерістерін ынталандыратын қабілеті сияқты, адамның «Мен- тұжырымдамасын» толықтырады, тұлғалық өзіндік жетілдірудің маңызды факторы болып табылады (А.Г. Асмолов, Р.Бернс, В.П. Зинченко);

• рефлексия адамның ішкі өмірінің тұтастылығы мен өсу динамикасына ықпал етеді, өзінің эмоциялық әлемін тұрақтандыруға және үйлестіруге, жігерлік потенциалын жұмылдыруға, оларды икемді басқаруға көмектеседі (В.В. Столин, К.Роджерс) [3, 222-224]

Рефлексияны түсінуге өте көп мәнді үлес қосқан С.Л. Рубинштейн болды. Оның пікірінше, рефлексия адам санасының дамуының белгілі бір деңгейі, адам ойша өз өмірінің шегінен шығады және одан тыс позицияға барады.

Кеңестік психологияда бұл идеялар желісі рефлексияның пайда болуымен адамның әлемде тіршілік етудің ерекше тәсілін байланыстырған С.Л. Рубинштейннен пайда болды. Адамда осы әлемде тіршілік етудің екі тәсілін ерекше көрсете отырып, ол бірінші тәсіл – бұл «адам өмірдің ішінде, оның кез келген қарым-қатынасы – бұл жалпы өмірге емес, оның жекелеген құбылыстарына қарым-қатынасы» болатын кездегі қарапайым тіршілік ету де санады. Өмірге осындай қарым-қатынастың болмауы жалпы адамның өмірден шықпауымен, тіпті ойша да одан тыс позицияда бола алмауымен байланысты. Тіршілік етудің екінші тәсілі – рефлексия. «Дамыған рефлексия үздіксіз өмір үдерісін үзеді және адамды оның шегінен ойша шығарады, адам одан тыс позицияны алады. Бұл – шешуші бетбұрысты сәт. Осы жерде тіршілік етудің бірінші тәсілі аяқталады, осы жерден рухани құлазуға жол немесе басқа жол – жаңа саналы негізде адамгершілік, адами өмірді тұрғызуға жол басталады».

С.Л. Рубинштейн үшін оның алдындағы ғалымдарға қарағанда «жай ғана адам емес, әлемдегі адам» тұтастыққа айналады. Адам енді әлемнен оқшауланған дербес жүйе ретінде емес, рефлексияның өзге деңгейін беретін біршама басқаша тұтастық ретінде қарастырамыз, мүмкін, керісінше, рефлексияның өзге деңгейі басқаша тұтастықты тудырады. Рефлексияның дамумен байланысы туралы айта отырып, басқа (неғұрлым жоғары) деңгейдің жүйелеріне бір деңгей жүйелерінен өтудің маңыздылығын көрсеткен жөн. Рефлексия саласындағы зерттеулерді дамытудың тарихи кезеңдерін бақылай отырып, егер бастапқыда рефлексия сананың өзіне ғана бағытталуы ретінде түсіндірілсе, онда С.Л. Рубинштейн оны өзге деңгейдің жүйесіне өтумен байланыстырғандығын байқауға болады. Қазіргі кезде қарастырылып отырған жүйенің шектерінен шығу ғана емес, неғұрлым жоғары өзге деңгейдің жүйесіне өту болып табылатын рефлексияның дамудың куәсі болып табылатындығын айтуға болады. Онда дамушылықтағы кенет өзгерістер туралы сұрақ неғұрлым түсінікті болады. Даму үдерісі бірте-бірте, диалектикалық сипатқа ие, прогресс пен регресс желілерін қамти алады, бірақ оның нәтижесі ақырында бір деңгейдегі жүйелерден келесі деңгейдің жүйелеріне өту кезінде ғана көрінеді. [4, 64-66]

Гегель сананы рефлексия жанының баспалдағы деп қарастыра отырып, сана – бұл «Мен» өзіне-өзі рефлексиялауы, яғни өзіне объект ретінде қатынасы дейді. [5, 218]

М.В. Кларин, шығармашылық ойлау ерекшеліктеріне тоқтала отырып, оның мазмұнын өз тәжірибесін зерделеуге мүмкіндік беретін рефлексиямен байланыстырады. Бұл тұрғыдағы рефлексия ой-тұжырым жасау, қорыту, салыстыру, ұқсастыру, бағалау, толғану, есіне алу және мәселелерді шешуден тұрады. Ол сондай-ақ интерпретация, талдау, талқылау немесе бағалау мақсатындағы сенімдерді де қамтиды.

Интерпретация үдерісі кем дегенде үш деңгейдің жүйесін қамтитын білімдер мен тәжірибенің жинақталуымен ұштастырылған: МЕН, МЕН – Басқалары, Әлемдегі МЕН. Осы жүйелердің графиктік өзара әрекеттесуін жазықтықтары жайылатын, бірақ қайта жабылмайтын және тек ішінара қайта жабылатын, ір түрлі диаметрлі үш параллель шеңбер ретінде көрсетуге болады. Төменгі өлшемі бойынша және ең кішкентай шеңбер өзі туралы (МЕН) білімге сәйкес келеді, өлшемі бойынша үлкенірек және оңға қарай жылжытылған шеңбер (МЕН – Басқалары) туралы, ең үлкен және оңға қарай жылжытылған шеңбер (Әлемдегі МЕН) туралы білімге сәйкес келеді. Қарастырылып отырған деңгейлердің әрқайсысында рефлексия механизмінің дамуы тұтастық түсінігіне әкелуі тиіс, онда даму үдерісі мен іске асырылатын бағдарламалар олар жалпы проекцияланатын келесі кезеңде жұмысқа дайындалған болып шығады. Оған дейін келесі деңгейге өту талпыныстары тезаурусты жақсартуда жоғалтулар мен бұрмаланушылықтарға, тұлғалық өсудің шектеулеріне әкеледі.

Рефлексия арқылы субъект біртіндеп өзіндік даму мен өзіндік жетілдіру негізінде болатын, өз әрекетінің нағыз субъектісі жетілген тұлғаға айналады. Рефлексия – ойлаудың жүйе қалыптастырушы факторы және оның реттелуін жүзеге асырады. Өзіндік рефлексиялау бұл адамның өзіне

қатынасы тән немесе табиғат. «Мен» және «Мен емес» арақатынасын ажырата алғанда сана сол жерде болады.

Дәстүрлі түрде психологияда рефлексияның бірнеше түрлерін ажыратады:

Коммуникативтік – оның объектісі болып басқа адамның ішкі әлемі және оның әрекеттерінің себептері туралы түсініктер табылады. Мұнда рефлексия басқа адамды тану механизмі болып көрініс табады;

Тұлғалық – таным нысаны болып танушы тұлғаның өзі, оның қасиеттері мен сапалары, жүріс-тұрыс сипаттамалары, басқаға қатынас жүйесі табылады;

Зияткерлік– алуан түрлі міндеттерді шешу барысында, шешудің әртүрлі тәсілдерін талдау, ұтымдырақ шешімдер табу, тапсырманың шарттарына бірнеше мәрте қайтып оралу қабілеттілігінен көрінісін табады. [6, 32]

Рефлексиялық мәдениеті қалыптасқан адам өзінің тұлғалық және кәсіби стереотиптерін шығармашылықпен өзгерте алады. Бұл – өзіндік сана, өзі-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі талдау, өзін-өзі іске қосу, өзін-өзі бағалау сияқты кәсіби мәнді сапалармен сипатталады.

Рефлексияны бағыттай отырып, субъект осы сәтте шынайылықтың оған қажет үзіндісін көрсете және оның үлгісін жасай отырып, дербес объект ете алады. Рефлексияның нәтижесі болып табылатын осындай бірқатар үлгілер туралы айтқан әділ болар еді. Бұл ретте жүйенің шектерін айқын түсінбеу немесе бір кіші жүйеден басқа жүйеге дұрыс өтпеу субъектіге әрі қарай тереңдей түсуге, неғұрлым жоғары деңгейдің жүйелеріне өтуге мүмкіндік бермейтін бұрмаланушылықтарға әкелуі мүмкін. Рефлексия өзінің идеяларын іске асыру мен оларды шындыққа айналдыруға мүмкіндік береді. Тұлғаның өзіндік сапаларын дамыту, оны өз әрекетінің субъектісі ретінде қалыптастыру, өзіндік рефлексия арқылы өз тәжірибесіне сыни көзбен қарау арқылы өз әрекеттерін, айналамен қарым-қатынасын қайта зерделеуін көрсетеді.

Рефлексия- бұл субъектінің өзін-өзі тануы немесе түсінуі ғана емес, сонымен қатар басқалардың оны қалай түсінетіндігін, оның тұлғалық ерекшеліктерін, эмоциялық реакциялары мен когнитивтік қабілеттерін қалай білетіндігін аңғару. Мұндай аңғару мазмұны бірлескен іс-әрекет нысанына айналып, рефлексияның ерекше формасы- нысаналық – рефлексиялық қатынастар дамиды.

Рефлексияны дамыту үшін келесі қасиеттер қажет:

- басқа адамдар туралы өзінің көзқарасын, баға беруін тексеріп отыру;
- қарым-қатынасты жоғарылату;
- қарым-қатынастары, көзқарасы басқалардан өзгеше, яғни қарым-қатынасы қиын адамдармен қарым-қатынас орнату;
- нақты жағдаятта өзінің әрекетіне талдау жасай білу;
- басты қағидаларға, қиын жағдайларға, мүлтіксіз шешімдерден кейін өзінің әрекетін талдауға қайта оралып отыру;
- әр жұмыс күнінің біткен уақытысында талдау жасау; өткен жұмыс күнінің барысына сыртқы бақылаушы ретінде баға беру.

Өзіндік рефлексия тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруының ішкі тұлғалық жағдайы ретінде қарастырады. Ол аналитикалық-рефлексиялық, конструктивті-болжамдық, ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік, бағалаушы-ақпараттық және түзетуші-реттеушілік міндеттерді шешуге бағытталған.

Рефлексияның ерекшелігі алдымен рефлексияның өзіне сырттан қарау тәсілі болып табылуында көрінеді. Өзін осындай бақылаудың үлгілері барынша әскери болуы мүмкін, мысалы, өзінің ойша назарын өзіне аударып, әлдебір объектіні бақылағандай өзін бақылауға тырысу. Осындай рефлексия интроспекцияға ұқсас, бұл кейде рефлексияның ерекшелігін түсіну немесе оны интроспекциядан ажырату талпыныстарында адастырады. Рефлексия басқа арқылы өзін түсіну тәсілі болуы мүмкін (әлеуметтік рефлексия). Басқа адамды оның бізге қарым-қатынасы, оның қылықтары мен мінез-құлқы арқылы түсінуге тырыса отырып, біз оның біз туралы қиял көрінісін өзіміздің санамызда бейнелейміз. Әрбір жаңа үлгі біздің санамыздағы үлгілер түрінде біз өзіміздің көрінісімізді көретін, өзіміз бен өзіміздің әлеммен қарым-қатынастарымыз туралы ақпарат алатын «айна» болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Бизяева А.А. Психология думающего учителя: Педагогическая рефлексия. Псков: ПГПИ им. С.М. Кирова, 2004. – 39 с.

2 Карпов А. В., Скитяева И. М. Психология рефлексии. М.: Ярославль: Аверс Пресс, 2002. 304 с.

3 Рябышева Е.Н. Исследование феномена рефлексии в отечественной психологии // Территория науки. 2012. № 1. С. 222-227.

4 Семёнов И. Н. Взаимодействие отечественной и зарубежной психологии рефлексии: история и современность // Психология. Жур. Высш. шк. психологии. 2008. Т. 5. № 1. С. 64–66.

5 Гегель Г. Ф. Энциклопедия философских наук. Философия духа. М.: Мысль, 1977. Т.3. 218 с

6 Металева В. А. Рефлексия: формирование нового типа мышления человека // Человек и образование. 2006. № 6. С. 32–34.

Т.Н. Жундибаева¹, А.А. Базарбаева²

^{1,2} *Казахский Национальный Педагогический Университет им.Абая*

РЕФЛЕКСИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье рассматривается феномен рефлексии в психологическом аспекте. Обосновывается влияние рефлексии на развитие личности. В теоретическом обзоре на достаточно большом материале дана трактовка понятия рефлексии в философской и психологической литературе. Выделены аспекты разработки проблемы рефлексии в советской психологии. Статья актуализирует ключевые вопросы рефлексии как фактора развития личности, выделены основные аспекты и предложены пути повышения эффективности рефлексии.

Ключевые слова: рефлексия, психология, личность, развитие личности.

T.N. Zhundybaeva¹, A.A. Bazarbayeva²

^{1,2} *Kazakh National Pedagogical University named after Abay*

REFLECTION AS A FACTOR OF PERSONALITY DEVELOPMENT

Summary

The article discusses the phenomenon of reflection in the psychological aspect. Explains the influence of reflection on personal development. In the theoretical review, a considerable amount of material was given the interpretation of the concept of reflection in philosophical and psychological literature. Selected aspects of the development problems of reflection in Soviet psychology. Article actualizes the key issues of reflection as a factor of personality development, identified the main aspects and ways of improving the efficiency of reflection.

Keywords: reflection, psychology, personality, personality development.

МРНТИ 15.81.39

О.Т. Қази¹

¹ *Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті*
Алматы, Қазақстан

СПОРТШЫЛАРДЫҢ ЖАРЫС АЛДЫНДАҒЫ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйіндеме

Мақалада спортшылардың жарыс алдындағы дайындығына қажетті заманауи психологиялық дайындығының негізгі ережелері сипатталады. Сонымен қатар, спортшының психологиялық дайындығы барысында жүзеге асырылатын оқу-тәрбие жұмыстары, жеке тұлғада спорт үшін маңызы бар қасиеттерді қалыптастыру және жетілдірудегі негізгі іс-әрекеттер тізбегі анықталған. Жарыс алдында жаттықтырушының міндеті спортшының тиімді әрекет етуін қамтамасыз ететін көңіл-күйін қолдап қана қою емес, сонымен қатар спортшының экстремалдық жағдай кезінде туындауы мүмкін жағымсыз психикалық жағдайын жедел реттейтін тәсілдерді қолдануға дайын болуы және жарыс үдерісі кезінде спортшының мінез-құлқы мен әрекетін басқарудың психологиялық әдістердің мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: спортшылар, психологиялық дайындық, жаттықтырушы, дағдылар, мотив, жарыс алдындағы дайындық.

Спортшылардың психологиялық дайындығы деп спортшының жоғарғы ұйымшылдық және басқармалық іске асыру процесі, оның потенциалдық мүмкіншіліктер нәтижесіне тең болар мүмкіндіктерін айтады. Сондықтан психологиялық дайындық жалпы системалы-спорттық жаттығулардың қосалқы бөлігі болып табылады және оның физикалық, техникалық, тактикалық сияқты басқа түрлеріне тәуелді болып келеді. Физикалық тұрғыдан төмен дәрежеде жетілсе, оның психикалық регуляцияның жағымды әсеріне қарамастан спортшы жоғарғы көрсеткіш жетістіктерге жете алмайды. Шартты түрде психологиялық дайындықтың үш түрі айқындалады:

- жалпы психологиялық дайындық;
- жарыстарға арнайы психологиялық дайындық;
- белгілі жарыста теріс ықпалға қарсы психологиялық көмек [1, 102 б.].

Спортшыдан ерекше жинақтылықты, күштерін жұмылдырып, барын салуда, жоғары шеберлікті қажет ететін психологиялық дайындық жоспарлы түрде іске асырылады. 1920-30 жылдары спорт психологиясында негізгі мәселе-дағдылар болды. Одан кейін 1950-60 жылдардың басында бірінші орынға спортшы ерік-жігері қойылды. Ал қазір міне, жиырма жылдан көп уақыттан бері, басқа көптеген мәселелерді артта қалдырып, психологиялық дайындық мәселесі ғылыми-практикалық да, ғылыми зерттеу жұмыстарында да алдыңғы орынға шықты. Спортшының психологиялық дайындығы-бұл спорттағы оқу-тәрбие жұмыстарының үлкен бір бөлігі. Психологиялық дайындықтың түпкі мақсаты-спортшы қарым-қатынас жүйесін өзгерте отырып, жеке тұлғада спорт үшін маңызы бар қасиеттерді қалыптастыру және жетілдіруді айтамыз. Жарыс алдында жаттықтырушының міндеті спортшының тиімді әрекет етуін қамтамасыз ететін көңіл-күйін қолдап қана қою емес, сонымен қатар спортшының экстремалдық жағдай кезінде туындауы мүмкін жағымсыз психикалық жағдайын жедел реттейтін тәсілдерді қолдануға дайын болу. Жарыс үдерісі кезінде спортшының мінез-құлқы мен әрекетін басқарудың психологиялық әдістері мынандай мәселелерді шешеді:

- Спортшының дәл осы спорттық карьерасы кезіндегі ең жетекші болып табылатын әлеуметтік құндылықтарына бағытталуы керек, мысалы, Олимпиадада сәтті өнер көрсету немесе кәсіпқой клубқа мүше болу т.б.;
- Өз күшіне, жедел әрекет ете білетініне сену және т.б.;
- Психологиялық кедергілерді, әртүрлі қорқыныштарды, әсіресе нақты бір бақталаспен кездесу кезінде пайда болатын қорқыныштарды жеңе білу;
- Өз бейнесін қалыптастыру;
- Бақталасының образын қалыптастыру;
- Алдағы тартысты жағдайдың психологиялық моделін жасау;
- Жарыс басталар алдындағы әрекеттің психологиялық бағдарламасын жасау [2, 85 б.].

Басқару әрекетін таңдау кезінде жаттықтырушы спортшының жоспарланған жарыс нәтижесіне жетуге деген талабының зорлығын және сол нәтижеге қол жеткізу мүмкіндігін бағалай білуі сияқты психологиялық дайындығын көрсететін маңызды факторларды ескереді. Сондықтан да талаптың күштілігі мен жеңіске жету мүмкіндігін бағалай білуді реттей отырып, жаттықтырушы жарыс кезіндегі спортшының психологиялық жағдайын оңтайландыра алады.

Спортшының психологиялық дайындығында негізгі психологиялық құбылыстардың үш тобын: процестер, жай-күйлермен қасиеттерді жетілдіру негізінде психика дамуының классикалық жалпы кестесі айқын көрініс табады. Тәрбиелену мен өзін-өзі тәрбиелеу барысында психикалық жай-күйлер мен процестердің өзгерулері болып тұрады. Осы айтылғандардың бәрі спортшының психологиялық дайындығының мақсаты-спорттық жарыс пен жаттығудың табыстылығын білдіреді. Жеке тұлға қасиеттерін қалыптастыру мен жетілдіру болып табылатындығы дәлелдейді. Сонымен қатар спортшылардың психологиялық дайындығы мәселесін қарастырғанда спорт психологиясына соқпай кетуге болмайды. Спорт психологиясы – жарыс және жаттығу әрекетіндегі адам психикасының білінуі мен дамуының, сондай-ақ топтық өзара әрекеттестіктердің заңдылықтарын зерттейтін психология ғылымының саласы. Спорт психологиясының қазіргі уақыттағы негізгі міндеттері-спортшылардың спорттық жоғары нәтижелерге жетуіне жағдай жасау ғана емес, сонымен қатар спортшы тұлғасын жан-жақты дамыту, оның жалпы және психологиялық мәдениетін көтеру болып табылады. Спорттық жарыстардың алдында спортшылардың психикасын сол үрдіске бейімдеп жаттықтыру және бәсекелестік мәселесінен жеңімпаз ететіндей нұсқалармен қаруландыру.

Дамудың осындай күрделі процесі спорттық іс-әрекеттің әртүрлі жағдайларында спортшының мінез-құлқы мен жай-күйін басқару арқылы іске асады. Психологиялық жай-күйді басқару мен жеке тұлға қасиеттерін тәрбиелеу іс-әрекет пен оның нәтижесі ретінде бір-бірімен тығыз байланыс-

ты. Жақсы ұйымдастырылған және жеткілікті ұзақ психологиялық дайындық, спортшыны басқару қажеттілігінің одан әрі азаюына әкелуде. Өзін-өзі басқаруды, өзін-өзі реттеуді жетілдіру жүйесі спортшының жеке тұлғасының маңызды мінездемесі ретінде оған жаттығу кезінде де, жарыстар кезінде де көп байқала бермейтін резервті мүмкіндік [3, 45 б.].

Жарыс кезінде кездесетін мақсаттарды тиімді шешу әдістерін жетілдіру мен осы мақсаттардың тиімділігін анықтайтын арнайы қабілеттерді дамытуда спортшының тәсілдік дайындығы қолданылады. Тәсілдік дайындықтың психологиялық ерекшеліктері мен мәнін түсіну үшін мынадай ұғымдарға түсінік беру керек: тәсіл, мақсатқа жету. Тәсіл-бұл жарыс жағдайына орай әдістік амалдарды қолдану құралдарының жиынтығы. Жарысқа психологиялық дайындық жүйесі спортшының жарысқа психологиялық дайындығын қалыптастыруды шешетін бірқатар міндеттерді біріктіреді. А.Ц. Пуни жасаған жарысқа психологиялық дайындықтың жобалық жоспарында осы жүйе берілген.

Спортшының жарысқа дайындығы жүйесіне мынадай бөліктер кіреді:

- жарыстың шарттары туралы ақпараттар жинау;
- жарыс алдындағы спортшының жаттыққандық деңгейінің бағалануы мен өзін-өзі бағалау;
- жарысқа қатысудағы мақсаттары мен міндеттерінің қойылуы;
- жарыста өнер көрсету мотивтерін актуальдандыру;
- алдындағы ақыл-ой қызметін бағдарламалау;
- спортшының өз мүмкіндіктерін іске асыруға сенімділік сезімін қалыптастыру;
- оптимальды эмоциональды жағдайды қалыптастыру;
- максималды еріктік күштерге дайындықты көбейту және оларды жарыс жағдайында ашып

көрсету дағдысы;

- жарыс жағдайындағы психологиялық қалыпты өзіндік реттеу тәсілдерін меңгеру.

Бұлардың бәрі бір-бірімен ығыз байланыста болады, егер осы звеноның біреуі әлсіресе, онда бүкіл жүйе ақсайды [4, 75 б.]. Спортшыны дайындау процесі көп қырлы. Шартты түрде оны үйрету және жаттығу кезеңі деп екіге бөледі, дегенмен, ол бірегей және үзіліссіз педагогикалық процесс. Жаттығу деп-осы меңгерілген дағдылар, білімдер мен тәсілдерді пысықтап, жетілдіруге бағытталған дайындық кезеңін айтамыз. Жаттығудың негізгі міндеті-әдістерді жекелей және топтық тәсілдік қимылдарды жетілдіру, дене шынықтыру дағдыларын, психологиялық процестерде дамыту, адамгершілік және ерік-жігерді тәрбиелеу болып табылады.

Жарыс кезіндегі спортшы қимылы мақсаттарды шешудің үзіліссіз шешімдер-күрделі реакциялар арасындағы спортшының тәсілдік ойлауының бірден-бір ерекшелігі. Тәсілдік ойлау барысында спортшы мақсаты мен шешу құралы арасында байланысты орнатуға тырысады. Бұл жерде оқиғалар барысын алдын-ала түсіне білуі жағдайлардың мүмкін болатын өзгерісін алдын-ала байқау ерекше орын алады. Қандай да бір шешім қабылдау кезінде спортшы қарсыласының әлсіз және күшті жақтарын тез анықтап, ескертуді, жарыс өтіп жатқан жағдайларды, сыртқы факторларды тез анықтауды үйрену тиіс. Адамның іс-әрекеті теориялық және практикалық формада жүзеге асырылады. Теориялық іс-әрекетінің мысалы ретінде ғылымның теориялық формула, ереже, сурет т.б. құбылыстардың жалпы заңдылықтарын белгілейді. Сондай-ақ практикалық іс-әрекеттің мысалы ретінде табиғаттағы заттар мен құбылыстарды бақылап, эксперимент жасау арқылы зерттейтін ғалымдардың жұмысын алуға болады. Бірақ қандай іс-әрекетте болса да теориялық және практикалық іс-әрекеттің компоненттері бар. Іс-әрекеттің құрылымындағы мақсат қоя білу, жоспарлауды, жұмыс әдістерін іріктеп алуды теориялық іс-әрекетке, ал қалғандарын практикалық іс-әрекетке жатқызуға болады [5, 142 б.]. Жарысқа психологиялық дайындық жүйесі спортшының жарысқа психологиялық дайындығын қалыптастыруды шешетін бірқатар міндеттерді біріктіреді. А.Ц. Пуни жасаған жарысқа психологиялық дайындықтың жобалық жоспарында осы жүйе берілген. Келтірілген жобалық жоспар жүргізілген жұмыс үшін тек жалпы басшылық болуы мүмкін. Спорттың әр түріне және әрбір спортшыға жеке қолданғанда оны нақтылау керектігі заңды құбылыс. Спортшының жарысқа дайындығы жүйесіне мынадай бөліктер кіреді:

- жарыстың шарттары туралы ақпараттар жинау;
- жарыс алдындағы спортшының жаттыққандық деңгейінің бағалануы мен өзін-өзі бағалау;
- жарысқа қатысудағы мақсаттары мен міндеттерінің қойылуы;
- жарыста өнер көрсету мотивтерін актуальдандыру;
- алдындағы ақыл-ой қызметін бағдарламалау;
- спортшының өз мүмкіндіктерін іске асыруға сенімділік сезімін қалыптастыру;
- оптимальды эмоциональды жағдайды қалыптастыру;

– максимальды еріктік күштерге дайындықты көбейту және оларды жарыс жағдайында ашып көрсету дағдысы;

– жарыс жағдайындағы психологиялық қалыпты өзіндік реттеу тәсілдерін меңгеру [6, 68 б.].

Спортшыны дайындау процесі көп қырлы. Шартты түрде оны үйрету және жаттығу кезеңі деп екіге бөледі, дегенмен, ол бірегей және үзіліссіз педагогикалық процесс. Өйткені, біз үйрете отырып, жаттықтырамыз, өздерінің мақсаты мен әдістері, тәсілдері жағынан ұқсас емес. Ал жаттығудеп-осы меңгерілген дағдылар, білімдер мен тәсілдерді пысықтап, жетілдіруге бағытталған дайындық кезеңін айтамыз. Жаттығудың негізгі міндеті-әдістерді жекелей және топтық тәсілдік қимылдарды жетілдіру, денешынықтыру дағдыларын, психологиялық процестерде дамыту, адамгершілік және ерік-жігерді тәрбиелеу болып табылады. Үйрету мен жаттықтыру процесінің тәрбиелік мәні де бар. Ол спортшылар бойында-талпынушылық, көшбасшылық, шешім қабылдағыштық, балылдық, жігерлік, достық, жолдастық, ұжымдық сезімдерді тәрбиелеуге қажетті мотивация қызығушылықтың идеалдық өмірлік көзқарастың пайда болуына жағдай жасайтындай құрылуы керек. Үйрету, жаттығу және тәрбиелеу процесінде спортшының өсуі, жетілуі іске асады. Спорттық жетілу-бұл психологиялық дағдылар мегн дене қабілеттерінің барынша дамуы және спортшы жеке басының жағымды қасиеттері арқылы спорттық шеберліктің жоғары деңгейін қамтамасз ететін педагогикалық процесс. Спорттық жетілу процесі кезінде мына төмендегідей психологиялық талаптарды сақтау міндетті: барлық ианымдық және басқа процестердің (сезіну, түйсіну, жады, ойлау т.б.) белсенділігін арттыру; назардың қажетті қасиеттерін (интенсивті, тұрақтылық және т.б.) күшейту, назарды бір нсанада екіншісіне тез аудару қабілетіне үйрету, оның тұрақтылығын арттыру әдістерін пайдалану; ерік-жігер күштеріне ынталандыру қабілетін дамыту; спортқа, оқу-жаттығу процесіне тұрақты қызығушылықты арттыру; жоғары адамгершілік, интеллектуалды және эстетикалық сезімдерді тәрбиелеу; спортшы жеке басының ерекшеліктеріне сәйкес келетін іс-әрекеттің ең тиімді жолдарын табуға көмектесетін (спорттық іс-әрекеттің түрлерін қалыптастыру; ағымдағы нәтижелердің есебі мен бақылау сынақтарын кеңінен қолдану [7, 3 б.]). Спортшыны жарысқа психологиялық дайындау жүйесі оның психикалық қалыптарының реттеу мен өзін-өзі реттеудің алуан түрлі тәсілдерін біріктіреді. Бұл тәсілдердің көп түрлілігін төмендегідей топтастыруға болады.

– мақсаты жүйкені шаршатпай, бұлшық еттер шырығуын әлсірететін жаттығулар жиынтығы;

– жарыс алдындағы қолайсыз қалыптарды, көңіл-күйді жоятын сергіту және де сергіту жаттығуларының ырғағын, ұзақтығын спортшы көңіл-күйіне қарай таңдалады;

– жаттықтырушы беделінің әсерлі күші. Спортшының әсіресе жас спортшының спорттық жарыстарға қатысу тәжірибесі болмағандықтан, бұл фактордың маңызы ерекше болады.

Еркін күрестен жасөспірімдер арасындағы жарыста 13-14 жасар жас бала, өте толқулы болады, ол алғаш қатысуы еді. Мұны байқаған жаттықтырушы оған көңілді нәрселер айтып, оны қинап тұрған ойлардан арылтып, қатты уайымдауға негіз жоқ екендігін, бәрі жақсы болатындығына сендіреді. Нәтижесінде бала өз мақсатына жете алады. И.Шультц, О.А.Черникова мен О.В.Дашкевичтер жасаған аутогендік жаттығуы-спортшының эмоционалды қалпын белсенді өзіндік реттеудің комплекстік әдісі. Оны жарыс алдындағы қолайсыз қалыпты тыныштандыруға дене шынығуын төмендету мен жоюда қолданады. Өзіндік реттеудің бірдей әдістері барлық уақытта бірдей нәтиже бермейтіндігін ескеру қажет [8, 56 б.]. Мұның себебі-спортшының жүйке жүйесінің ерекшеліктерінің әртүрлі болуында. Осыған орай, әрқайсысына тіркесу мен жеке дифференциалды жарыс алдындағы дайындықты өткізу спортшылардың төрт түрін бөліп көрсетуді ұсынады:

– спортшының жарыс алдындағы дайындығы күнделікті дайындықтан ерекшеленбейді (жүйке жүйелерінің біл қалыпты, қозғалысты);

– жарыс алдындағы жаттығу толық эмоционалды болуы керек (жүйке жүйесі инертті);

– жарыс алдындағы жаттығуда эмоционалды шырығуды төмендету керек (жүйке жүйесі қозғалысты);

Сонымен жарыс жағдайындағы спортшының психикалық қалпын реттеу спортшының жеке басындағы ерекшеліктеріне тікелей тәуелді болады.

Қорыта келе спортшыны дайындау үдерісін жетілдірудің психолого-педогогикалық бірқатар ұсыныстарын келтірейік:

1. Спортшыны үнемі өзін жетілдіруге тәрбиелеу. Мұнда өзін жетілдіру жұмыстарын қарастыру, өзін жетілдіру әрекеттерін дамыту, өз ісіне және нәтижесіне жауап беру айтылады.

2. Жаттығу кезінде психологиялық қиын тапсырмалары арқылы және жарыстың басты кезендерін моделдеу жолымен спортшыларда «жарыстық төзімділік қорын» қалыптастыру. Психологиялық құралдардың нақты мазмұны спорт түрлерінің спецификасына байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Малкин В.Р. *Повышение психологической надежности спортсмена.* -Екатеринбург, 2001. -196 с.
2. Адамбеков Қ.І. *Балалар мен жасөспірімдердің дене қасиеттерін тәрбиелеу және оның тиімділігін бағалау.* – Алматы, 1993. -123 б.
3. Ақпаев А.Т. *Спортшылар мен спарт командасының психологиялық дайындықтар негізі* – Алматы, 2003. -150 б.
4. Джамгаров Т.Т., Пуни А.Ц. *Психология физического воспитания и спорта. Учебное пособие для ин-тов физ. культ.* –М.: ФиС, 1979. -143 с.
5. *Педагогическая психология. Учебник для вузов. Изд. второе, доп., испр. и перераб.* -М.: Логос, 2000. -384 с.
6. *Психотехнологии в спорте / В. Р. Малкин, Л. Н. Рогалева.* – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2013. -96 с.
7. Адамбеков Қ.І., Ахинжанов К.Д., Солтекова С.А. *Спорттағы жаттығу және жарыс іс-әрекетінің психологиялық ерекшеліктері. Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы, «Бастауыш мектеп және дене мәдениеті» сериясы, № 2 (33), 2012. -190 б.*
8. *Методики психодиагностики в спорте / В. Л. Марищук, Ю. М. Блудов, В. А. Плахтиенко, Л. К. Серова.* – М., 1990. -180 с.

Кази О.Т.¹

¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА СПОРТСМЕНОВ ПЕРЕД СОРЕВНОВАНИЕМ

Аннотация

В статье описываются основные положения современной психологической подготовки, необходимые для подготовки спортсмена к соревнованиям. А также ряд ключевых мероприятий в форме учебно-воспитательной работы, проводимой в психологической готовности спортсмена, а также формирование и совершенствование спортивных качеств физического лица. Перед соревнованием задача тренера заключается не только в том, чтобы поддерживать настроение, обеспечивающее эффективную работу спортсмена, но и быть готовым использовать быстро развивающееся психическое состояние спортсмена, которое может возникнуть в экстремальной ситуации и учитывать психологические методы контроля за поведением и поведением спортсмена во время соревнований.

Ключевые слова: спортсмены, психологическая подготовка, тренер, умение, мотивация, предварительная подготовка.

O.T. Kazi ¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PHSYCOLOGICAL FOUNDATION OF SPORTSMEN BEFORE THE COMPETATION

Summary

The article describes the main provisions of modern psychological training, necessary for the preparation of an athlete for competitions. As well as a number of key events in the form of teaching and educational work conducted in the psychological readiness of an athlete, as well as the formation and improvement of athletic qualities of an individual. Before the competition, the coach's task is not only to maintain the mood that ensures the effective work of the athlete, but also be ready to use the rapidly developing mental state of the athlete, which can occur in an extreme situation and take into account the psychological methods of controlling the behavior and behavior of the athlete during the competition.

Key words: athletes, psychological preparation, trainer, ability, motivation, preliminary preparation.

М.Қ. Сұлтанов ¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

АУЫР АТЛЕТИКАДАҒЫ ЖАТТЫҚТЫРУ КЕЗІНДЕГІ ЖОҒАРЫ ДӘРЕЖЕЛІ СПОРТШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

Түйіндеме

Мақалада, ауыр атлетикадағы жаттықтыру кезіндегі жоғары дәрежелі спортшылардың психологиялық дайындығының мәні, мазмұны және құрылымы қарастырылады. Дайындық залында жүргізілетін жаттығулар өздерінің жылдық дайындығы барысында жаттығу жоспарын құрып, оны 52 аптаға жоспарлайды. Спортшының психологиялық дайындық бөлімі жаттығушыларды ұйымдастыру, тапсырмалардың, жаттығудың мазмұны, дене қыздыру жаттығуларын жасау және зілтеміршілерді күшті қажет ететін жаттығуларды орындауға дайындау, мүсінді қалыптастыру, координациялық қимылдарды дамыту және т.б. тұрады. Сонымен қатар, ауыр атлетикаға жаттықтыру кезіндегі жоғары дәрежелі спортшылардың психикалық дайындығы сараланады.

Кілт сөздер: Ауыр атлетика, жаттығу, психологиялық дайындық, жоғары дәрежелі спортшы.

Спортшының психологиялық дайындығына, спортшының жеке басының ерекшелігін ескере отырып, арнайы ұйымдастырылған педагогикалық және психологиялық жұмыстың түрлері жатады. Бұл жұмыстар мақсаты спорттық жаттығу, жарыстарға қатысу кезінде спортшыға психологиялық тұрақтылықты қалыптастыру арқылы күш-жігерін толық пайдалануға мүмкіндік ашу болып табылады.

Спортшы психологиясы көптеген себептерге, атап айтқанда оның мінез-құлқы мен жұмыс көлеміне, тамақтану режиміне, ағзаның қалпына келтіру тәсілдеріне және спортшы ағзасының табиғатына байланысты. Жарыстардың алдында спортшы психологиясын қалпына түсіру шаралары жиі жүзеге асырылады. Жұмысқа кірісер алдында психикалық жағдайын диагностикалау шараларын жүргізу қажет. Егер атлет психикасы қозу, алағызу үстінде болса, ең алдымен оны қалыпқа түсіру қажет. Бұл мақсатта жаттығудың аутогендік әдістері: тыныштандыру, спортшы ойын алдағы жарыстардан басқа ойларға аудару, демалысты қалыпқа түсіру, бұлшық еттерді босаңсыту, өзін-өзі сендіру әдістері қолданылады [1, 95 б.].

Психиканы қалыпқа түсіретін жаттығулар арқылы алағызуды төмендету үшін жеңіл массаж, жылы ванна, душ қабылдауды алмастыра отырып спортшыға тыныштық жағдайын тудыру қажет. Спортшының көңіл-күйінің төмендеп кетуі, түңілу кезінде, психиканы қалыпқа түсіру әдістері көңіл-күйдің алағызуды жоғарылатуға бағытталған. Жоғары көрсеткішке жету үшін спортшыға жарыс кезінде өзін аса күшті қарсыластармен салыстыру ұсынылады. Жұлқа көтеру мен серпе көтеру әдістерін ойша сараптап, ойша қайталау да тиімді. Кей жағдайларда спортшыға ел алдындағы, команда алдындағы жауапкершілігін еске салудың да артықшылығы жоқ. Кейде жарыс алдында психологиялық әдістерге қосымша салқын душ немесе салқын компресс алудың да пайдасы мол.

Жарыс кезінде спортшы психикасы алдын-ала дене қыздырудың жиілігін арттыру арқылы бір қалыпқа түсіріледі [2, 103 б.]. Психиканы қалыпқа келтіруде жаттықтырушының рөлі үлкен. Ол өзі жаттықтыратын атлеттің психикасын жете білу арқылы оны қалыпқа түсіру әдістерін жетілдіріп отыруға міндетті. Атлеттің ойын жаттығулар кезіндегі оңды, сәтті шақтарға аударып отырып (мысалы, жаттығу тәсілдердің тиімділігін негіздеу арқылы) оның психикасын қалыпқа түсіруге болады. Егер спортшы шектен тыс толқып тұрса, жаттықтырушы оның көңілін орнықтырып, жарысқа қатысты ойларды ұмыттырып, ал қажет болса айтқан тәсілдерді қолданып отыруға міндетті.

Ауыр атлеттерді оқыту мен сайыстарға дайындауда олардың психикалық, ерік – жігер моральдық дайындықтар елеулі рөл атқарады. Бұл дайындық әсіресе, басқа спортшылардың дайындықтарына қарағанда жоғары дәрежелі спортшыларды дайындауда үлкен маңызды болып табылады. Ауыр атлеттердің жарысқа психикалық дайындығы мен үйренісуі неғұрлым күрделі процесс болып табылады. Бұл кейде қажеттілік болып табылғанымен, ауыр атлеттің жарыс алдын немесе жарыс кезеңіндегі ойының тұрақты болуымен сипатталады.

Заманауи спорт әлемінде спорттық жаттығуларды орындау кезінде нәтижелі көрсеткішке ие болуда спортшылардың физикалық дайындығымен қатар олардың психикалық дайындығы көп өзгеріс

әкеледі: психикалық және физикалық дайындығы жоғары атлеттердің өзі, егер қажетті психикалық функциялары мен психикалық тұлғалық қасиеттерін қоса алмаса жеңіске жете алмайды [3, 210 б.].

Ауыр атлеттің ерік-жігерін жаттықтыру барысында жаттықтырушы психикалық дайындығын жетілдіру үшін оған, алдағы жетістіктерге жетуге мүмкіндік беретін үлкен серпіліс беру керек. Ауыр атлеттердің көбі, жақсы жетілдірілген психикалық дайындық кез-келген жарыс барысында үлкен нәтиже береді деп есептейді. Бұл жерде спортшының психикалық дайындығы үлкен рөл атқарады, атлеттің жарыс алдындағы немесе жарыс барысындағы жеке басының жеңіске деген ұмтылысы оның психикалық өз-өзін реттеумен ұштасқан кезде жақсы нәтижеге жете алады.

Ауыр атлеттің психикалық дайындығы жалпы және арнайы болып, өзін жалпы дайындық кезіндегі кездесетін жеке кедергілерді жеңе алуында көрінеді. Жарыс кезінде атлеттің зілтемірді (серпе және жұлқа көтеру) көтеруі барысында, оның жарысқа дейінгі дайындығы барысындағы әдістеменде қолданылған психикалық дайындығы үлкен көмек болады. Ауыр атлеттің жеңіске деген ұмтылысы мен жеке қажеттілігін қанағаттандыру үдерістері бірігіп, жарыста ұтып шығуына мүмкіндік береді. Спортшылардың психикалық дайындығы осы көрсетілген техника барысында олардың қолданылуы конкурсқа туындауы мүмкін проблемаларды шешуге, олардың ерік-жігер қасиеттерін жақсартуға, осы дейін үйренгендерінің барлығын толық пайдалану үшін қажет. Сонымен қатар, атлеттердің функционалдық қабілетін, физикалық қасиеттерін де арттыру маңызды болып табылады. Жылдық циклы барысында атлеттер негізінен жарысқа қолайлы жағдайда ғана дайындалу керек. Сонымен қатар, осымен бірге негізгі жарыстың талаптары да аталуы қажет, егер алдын ала белгілі болған жағдайда, оған теңіз деңгейінен биіктігі, өткізілетін күні мен уақыты кіреді. Әрине, бұл ауыр атлеттер үшін жағдайды жеңілдетпейді, себебі, олардың жарыс шарттары тек қана зілтемірге байланысты болып келеді. Сондықтан, зілтеміршілер аталған талаптарға тез үйреніседі. Солай болғанмен де, негізгі жарыстың алдында дайындық міндетті түрде өткізілуі керек, мүмкіндігінше жарыс орны, уақыт айырмашылығы, табиғи және климаттық жағдайлар, теңіз деңгейінен биіктігі, бағдарламаның күні мен сағаты тәрізді жағдайлар ескерілуі қажет. Сонымен қатар, жарыстың барлық өткізілу көрінісімен дайындалған жөн: дайындықтан бастап, зілтемірдің дара көтерілуіне дейін. Зілтеміршілер осы ерекшеліктерді алдын ала зерттеп, соған төселуі қажет. Олар аталған жарыс кезінде сыртқы ұйымдастырылудың ешқандай элементін жіберіп алмауы қажет.

Жарысқа дайындалудың келесі бір маңызды шарты қарсыластарын алдын ала зерттеу болып табылады. Қарсыластарын жақсы білу ауыр атлетке онымен психологиялық түрде күресуге мүмкіндік береді. Кейбіреулері бұл фактіге аса мән бере бермейді. Бұлай тек қарсыластарынан өзінің нәтижесі жағынан әлдеқайда басым болып тұрған атлеттер жасауға мүмкіндігі бар. Дегенмен, оларға да осы қарсыластары туралы білу жарыста психологиялық түрде күресуге жағдай жасайды [4, 5 б.]. Атлетке қарсыласын алдын ала білу, дайындық кезеңі кезінде және жарыста тактикалық күрестің жүрісін бақылауға мүмкіндік береді сонымен қатар оның ең жоғарғы көрсеткіші қандай болатынын да болжауға болады. Сондықтан, басты жарысқа психологиялық дайындық кезінде тек жарыстың өзі ғана емес атлеттердің өзара психологиялық қарым-қатынастары мен өмір сүру деңгейін, дайындық методикасын түгел қамтитын документалды фильмдер қарауға болады. Осы жағдайда сонымен қатар, жетекші атлеттер мен олардың жаттықтырушыларымен жақсы әңгімелесу де жақсы нәтиже береді деп ойлаймыз. Әрине, жарысты бір деңгейде өтеді деп жоспарлау үнемі негізгі жарыс жағдайында мүмкін бола бермейді, бірақ сонда да мүмкіндігінше кейбір жағдайларда осыны орындауға тырысу қажет. Басқа елдер мен қалаларға барып жарыстарға қатысып жүрген атлеттер таныс емес жағдайларға бірден үйреніседі, әрі психологиялық тұрғыда да тезірек үйренісуге бейім болып келеді.

Атақты зілтеміршілердің тәжірибесіне сүйенетін болсақ, жарыс кезеңін айтарлықтай етіп жоспарлау олардың арнайы психологиялық дайындығын жетілдірудің маңызды құралы болып табылады. Алдын ала болжанған жағдайлармен дайындалумен қатар, атлет әр түрлі өзгерістерге, мүмкін болған қиындықтарға психикалық тұрғыда дайын болуы қажет. Мысалы, жарыс әр түрлі себептермен бір немесе екі сағатқа алға жылуы немесе тіпті басқа күнге ауыстырылуы мүмкін. Осы аталған мысалдар атлеттерді осындай мүмкін болатын қиыншылықтарға дайындауға кеңес береді, себебі олар осы жағдайларға сәйкес ашуланып немесе осы күтпеген жағдайлардың әсерінен шыға алмай қалуының алдын алады. Сондықтан оларды осындай жағдайлар бола қалған жағдайда, олар тіпті теріс жағдаларға әкелсе, жоғары дайындықпен және оң әсермен жауап қайтаруға үйрету қажет. Зілтеміршілерге жарыс кезінде қандай қиын жағдайлар орнамасын оларға тек оң әсермен қарауға тәрбиелеу керек. Жоғары спорттық шеберліктің негізіне жоғары санатты спортшының кез келген

келеңсіз жағдайларға оң баға беруі және оны жеңіп шығатынына сенімділігі жатады. Олар жарыс жағдайында кездесетін кез-келген қиыншылықтарды ұлғайтпай, қайта оны жеңіп шығуға өз-өзіне жағдай жасауы қажет. Өкінішке орай, біз бірнеше рет жарыс жағдайында пайда болған азғантай қиындықтардың өзі атлеттердің тарапынан теріс әсердің пайда болғанына куә болып келеміз.

Атлеттер үшін кез келген қиындықты ұлғайтып көрсету теріс құбылыстарға алып келетінін, соның ішінде тек өз күшіне сенбеушілік қана емес, сонымен қатар алға қойған мақсатына жетуге де кедергі келтіретінін білуі маңызды. Сондықтан жаттықтырушы баста болатын теріс әсердің психикалық пайда болу табиғатын, яғни нені ойласаң, сол болатынын асықпай түсіндіруі қажет. Баста не болса әсер мен көңіл-күй де соған байланысты болады. Көптеген атлеттерде өз елінде ғана жоғары жетістікке жетуге болады деген қате пікір қалыптасқан. Бірақ шын мәнінде, бұл пікірді олар өздеріне өздері дарытқан. Негізгісі бұл атлеттің дайындығы мен өзі көрсете алатын мүмкіндіктері. Мысалы, атлет өзін жарыс қайда өтпесін жоғарғы көрсеткіштерге қол жеткізуге болады деп өз-өзіне сенім білдіруі керек. Бұған көптеген жағдайларды мысалға келтіруге болады. Мысалы, жоғарғы көрсеткіштерге қол жеткізіп, әлемдік рекорд орнатқан көптеген Азия, әлем, Олимпиада ойындарының жеңімпаздары тек өз елдерінде ғана емес басқа елдерде, тіпті байқа құрлықтарды да өнер көрсетті. Осылайша қазақстандық зілтеміршілер Пекинде және Лондонда өткен Олимпиада ойындарында өте жоғары жетістіктерге қол жеткізген болатын. Ауыр атлеттердің жаттығуы кезінде «үйренгенде ауыр болса, жарысқанда жеңіл болады» деген принципті басшылыққа алған жөн. Мысалы арнайы дайындықтардың кезінде магнитофонға көрермендердің айқайын, қатты дыбыстағы әуенді, әр түрлі жарқырап тұратын жарықтарды қолдануға болады. Бұлардың барлығы атлет үшін ойын бір жерге шоғырландырып, өзінің дайындығын көрсетуге кедергі келтіретін фактор болып табылады. Бұл дайындықты одан әрі ауырлатады, бірақ жарыс кезінде кез-келген жағдай болғанда зілтеміршіге өзін барлық жағынан көрсетуіне көмегін тигізеді. Бұл алда болатын жарысты модельдеп қана қоймайды, сонымен қатар оны одан әрі дамыта түседі, атлеттің бойындағы маңызды болып табылатын психикалық тұрақтылық, салқынқандылық, мінез тұрақтылығы сияқты ерекшеліктерді одан әрі шыңдайды. Сондықтан дайындық кезіндегі осылай жағдайды біршама ауырлату алдағы жарыс кезінде барлық жағынан жоғары жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді, әрі тиімді тәсіл болып табылады. Зілтеміршінің психикалық тұрақтылығын шыңдау ауыр атлетикамен айналысудың алғашқы кезеңінде-ақ қолға алынуы керек.

Психикалық тұрақтылықтың жоғары деңгейінің көрінісі өз өзіне ие болу мен шыдамдылық болып табылады. Әсіресе осы қасиеттер жарыс кезеңінде өте маңызды болып саналады, себебі психикалық тұрақсыздық сыртқы ортамен байланысқа түскенде пайда болып жатады. Бірақ, атлеттің шеберлігі анағұрлым жоғары болған сайын, ол сыртқы теріс жағдайларға аса мән бере бермейді әрі сыртқы жағдайларға психикалық тұрғыдан шыдамды болып келеді [5, 25-27 бб.]. Сондықтан, жаттықтырушы атлеттерді жарыс жағдайындағы сыртқы ортаның теріс шарттарына оң көзқараспен қарауды үйретуі керек, сонда олардың бойында психикалық тұрақтылық пайда болады. Ол атлетке сыртқы ортада болып жатқан жағдайларды барлығына олардың солай ойлауы әсер ететінін, сондықтан олардың не естіп, нені көргендеріне олардың өздері ғана кінәлі екендігін түсіндіріп, бұның жоғарғы нәтижеге қол жеткізуіне кедергі келтіретінін түсіндіруі керек.

Атлеттер өздерін қинайтын жағымсыз жағдайларға байланысты факторларды ой елегінен өткізуі керек, сонда ғана олар жағымсыз факторларға бағынышты болмайды. Осындай жағдайларда атлеттер жарыс кезеңіндегі жағымсыз жайттарға алаңдамай, оларды күнделікте өмірде кездесетін қиындық ретінде қабылдай алады. Осы жағдайдың оңтайлы шешілуі үшін атлеттерді бұдан да қиын жағдайда алда болатын жарысқа дайындауға болады.

Жаттықтырушы өзінің атлеттерін қандай жағдай болмасын көңіл-күйді түсіруге болмайтынын үйретуі керек. Егер сары уайымға салынып кетер болса ешқандай жақсы нәрсені күтудің қажеті жоқ. Егер жабырқау болды дегеннің өзінде де, оған қарсы күштің өзі жаттығуда жатыр. Тек жаттығу ғана атлетті жабырқаулы көңіл-күйден шығарып, бұрынғы қалыпты күйіне әкеле алады. Әрине, жарыс барысында күтпеген жерден сәтсіз өнер көрсететін жағдайлар да кездеседі. Қатысушылар көп, ал бірінші орын жалғыз. Сондықтан атлеттер жағымсыз эмоцияларға көп берілмеуі қажет. Олар сәтсіздіктер ақыр аяғында жеңіске әкелетінін білуі қажет. Көп жағдайда сәтсіздіктердің себебі жаттықтырушыға да, атлетке де белгілі. Бұл себептің өзі психологиялық тұрақсыздық болып табылады. Атлет өзін жинақтап, әрі жағымды көңіл-күйді сақтауды өзінен бастауы керек, тіпті оның қарсыластары тарапынан ондай жағдайлар байқалмаса да. Олар жарысты абыроймен жалғастыру керек, себебі ашулану жағдайды ауырлатады, әрі ол қарсыласқа жаңа мүмкіндіктер туғызады.

Қарсыластарды ұнатпау тек қана жағымсыз нәтижелерге алып келеді, себебі ол бас миындағы өте күшті козуды тудырады да, өз кезегінде ол жұлқа көтеру мен серпе көтеру кезіндегі орнатылған координацияларды, психикалық қалыпты бұзады.

Атлеттердің психикалық тұрақтылығы өте жылдам өзгеруі мүмкін, бір сағаттан бастап, тіпті бірнеше минуттың ішінде бұзылуы да мүмкін. Психикалық тұрақтылық басқа тәуелді болғандықтан қалыпты жағдайдан арнайы ұйымдастырылған әдіске дейін психикалық қалыпты бұзып, беріктілігін әлсіретуі де мүмкін, осының салдарынан спорттық нәтиже әлсірейді. Сондықтан атлеттер жарыста өздерінің қалыпты психикалық дайындығын бұзып алмауға дағдылануы керек. Мысалы, бір қарағанда түсініксіз көрінетін, яғни күшті атлеттің әлсіз атлеттен жеңіліп жататын жағдайларын кездестіруге болады. Бұны әлсіз атлеттің жарысқа психикалық тұрғыда жақсы дайындалып сайысқанымен түсіндіруге болады. Ал біршама күшті атлет өзінің оңай жеңіске жететініне өзін психикалық тұрғыда даярлап, нәтижесінде өзінің нәтижесін түсіріп алып жатады. Бұның себебі, өз қарсыласын жете бағаламау, нәтижесінде теріс көрсеткіштерге әкеліп соқтырады. Бірақ атлет сайыстар арасында жағдайды өзгертуге барынша тырысады, бірақ бұл көбіне мүмкін бола бермейді. Ауыр атлетикада спорттық күрестің бірнеше түрлерін кездестіруге болады. Осы сәтте атлеттің психикалық дайындығын еске алған жөн, оған қарсыласының өзі ескермеген әрекеттерінен қорықпауы қажет. Әлбетте, бұны алдын ала қарсыластың дайындықтарынан болжап білген жөн. Бірақ барлық жағдайды бірдей ойластырып қою тағы да мүмкін емес. Сондықтан да, ауыр атлеттердің дайындығында ең маңыздысы, жарыс кезінде кездесетін әр түрлі жағдайларға даярлығы олардың психикалық дайындығы болып табылады.

Қайраттылыққа тәрбиелеу спорттық дайындаудың ажырамас бөлігі болып табылады. Қайраттылық қасиеттерге жататындар: табандылық, қайсарлық, мақсатына жету үшін өз дегенінен қайтпау, қиыншылықты жеңу кезіндегі ұстамдылық пен шыдамдылық, батылдық, шешімділік, тәртіптілік, ерік-жігердің мықтылығы және т.б. Ауыр атлетикада, дұрыс ұйымдастырылған спорттық дайындық және жарысқа қатысу қайраттылық қасиеттерді тәрбиелеудің ажырамас бөлігі болып табылады. Кез келген адам өзінің алдына қойған қандай да бір айқын мақсат қояды. Олардың қайсысына болсын жетуі түрлі қиындықтарды жеңіп шығуына байланысты. Жаттықтырушы мен спортшы алға қойған мақсаттарына жетудің нақты мерзімін белгілейді. Мысалы, классикалық жаттығулардың техникасын зерттеп үйренуге 6 ай бөледі [6, 127 б.].

Арнайы жаттығулармен айналысу процесінде батылдық, шешімділік тәрбиеленеді. Бұл жаттығулардың сипаты (мысалы, кедергілердің үстінен қарғу: барьер, қоршау, гимнастикалық «теке» немесе «ат»; мұнарадан суға секіру және т.б.) спортшылардың қайрат-жігерін шыңдауға жетелейді.

Спортшының жарыстарға қатысуы өте маңызды. Тек сонда ғана атлеттің техникалық және физикалық дайындығымен бірге психологиялық тұғырдағы жақсы мен жаман жақтары белгілі болып шығады. Көп жағдайда жаттықтырушы атлетті максимальды салмақты көтеріп, күшті қарсыласынды жеңуге мүмкіншілігің бар деп сендіреді. Жарыс кезінде атлеттің дұрыс ұйықтамағанын, басының ауырғанын, енжарлықты және т.б. сезінуін ойлауына болмайды. Бұл кездегі басты назар тек алда тұрған жаттығуларды ғана болуы керек. Спортшының моральдық ерік-жігері мен қайраттылық тәрбиесі көбіне көп жаттықтырушының беделіне, оның білімі мен біліктілігіне, талабына және т.б. байланысты. Жаттықтырушының жұмысында сендіру, түсіндіру, мадақтау, ескерту секілді әр түрлі психологиялық әдістер пайдаланылады. Жарыс алдында және оның өту барысында атлеттің толқу үстінде жүретіні шындық. Жаттықтырушы өзін-өзі жақсы ұстауы керек және осыған спортшыны да тарту керек, оны жеңіске жұмылдырумен бірге күдіктер мен толқуларды аулаққа ысырып тастағаны дұрыс.

Үлкен жарыстардың алдында спортшылардың орталық жүйке жүйесінің қозуы көрініп тұратыны белгілі. Жүйке энергиясын құр босқа шашпау үшін үлкен ұстамдылық пен психикалық тұрақтылық керек. Атлеттің ұйқысы, жақсы дем алуы оның қобалжымауына, тамаша нәтижеге қол жеткізуіне мүмкіндік береді. Жарыс кезіндегі күн тәртібі ерекше болмауы тиіс, бірақ оны спортшы келесі сайысқа шығу туралы көп ойламайтындай етіп ұйымдастырған абзал. Жарыстан кейін күн тәртібін күрт өзгертуге болмайды және физикалық жүктемеден мүлдем бас тарту дұрыс емес – толық демалысқа екі күннің өзі жеткілікті. Бұл күндері таңғы дене шынықтыру жаттығуларымен шектелуге болады. Алғашқы екі аптада жүктемені азайтқан жақсы. Тек көмекші қосымшаларын ғана пайдаланып, классикалық жаттығуларды машықтандырудан алып тастау керек. Бұл кезеңде спорттың басқа түрлерімен айналысқан пайдалы. Бірақ зілтемірмен машықтануды ұмытпау керек.

Спортшының қайраттылық ерік-жігері оның тәртіптілігінен және өзін-өзі тәртіпке шақыра білуінен, машықтандыруда белгіленген талаптарды және жарыс ережелерін сақтауынан, жаттықтырушы нұсқауынан (спортпен айналысу, биік нәтижелерге жетуге ұмтылыс) айқын көрініп тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұстафин С.К. *Ауыр атлетика.* – Алматы: Баянжүрек, 2012. -260 б.
2. Сивохин И.П. *Управление подготовкой тяжелоатлетов высокой квалификации на основе комплексного контроля тренировочной деятельности: дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.04.* – Алматы, 2009. -287 с.
3. Рудик П.А. *Психология. Учебник для учащихся техникумов физической культуры.* – М.: ФиС, 1976. – С. 210.
4. Платонов В.Н. *Подготовка квалифицированных спортсменов.* – М.: ФиС, 1986. – С.5.
5. Верхошанский Ю.В. *Принцип организации тренировки спортсменов высокого класса в годичном цикле // Теория и практика физической культуры. 1991. №2.* – С. 24-30.
6. Мұстафин С.К. *Особенности развития мышечной силы у тяжелоатлетов // Проблема реактивности и адаптации клеток, тканей и органов: матер. IV конф. морфологов Средней Азии и Казахстана.* – Караганда, 1988. – С. 127-128.

Султанов М.К.¹

¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПОРТСМЕНОВ ВО ВРЕМЯ ТРЕНИРОВОК ПО ТЯЖЕЛОЙ АТЛЕТИКЕ

Резюме

В статье рассматривается сущность, содержание и структура психологической готовности спортсменов высокого класса во время тренировки по тяжелой атлетике. Упражнения в тренажерном зале к 52-недельному учебному плану во время их ежегодного обучения. Упражнения которые проходят в подготовительном зал, они планируют свой план обучения во время их ежегодного обучения и планировать его на 52 недели. Секция психологического тренинга спортсмена организована тренерами, заданиями, упражнениями, физически упражнениями и подготовкой упражнений по тяжелой атлетике для сильных спортсменов, формирования скульптур, разработки координационных движений и т.д. А также психологическая готовность высококвалифицированных спортсменов во время тяжелой атлетики.

Ключевые слова: Тяжелая атлетика, физические упражнения, психологическая подготовка, спортсмены высшей квалификаций.

Sultanov M.K.¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL PREPERATION OF HIGH QUALIFIED SPORTSMEN DURING THE TRAININGS OF NEIGHTLIFTING

Summary

The article deals with the essence, content and structure of psychological readiness of high-class athletes during training in weightlifting. Exercises in the gym to the 52-week curriculum during their annual training. Exercises that take place in the preparatory hall, they plan their training plan during their annual training and plan it for 52 weeks. The psychological training section of the athlete is organized by trainers, tasks, exercises, physical exercises and preparation of weightlifting exercises for strong athletes, the formation of sculptures, the development of coordination movements, etc. And also the psychological readiness of highly qualified athletes during weightlifting.

Key words: Weightlifting, physical exercises, psychological preparation, sportsmen of the highest qualifications.

З.Қ. Орманова ¹, А.М. Ұйқасбай ²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ОҚУШЫЛАРДЫ ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа

Мақала оқыту мен тәрбиелеудегі оқушыларда кездесетін мәселелерді қарастырады. Сонымен қатар, шетел ғалымдарының оқушыларды оқыту мен тәрбиелеуде кездесетін қиындықтарды зерттеген тұжырымдамаларына тоқталған. Оқыту мен тәрбиелеудегі оқушылардың мәселелері қарастырылып, білім алуда үлгермеушіліктің себебі анықталып, оны түзету мақсатында орыс ғалымдарының қағидалары мен шарттары ұсынылды.

Осы қағидаларға сәйкес келесілерді қамтитын кешенді көмек жүйесі тұрғызылады: туындайтын мәселелерді бақылау және талдау, мектептегі қиындықтардың себептерін анықтау; мамандардың кеңес берулері; көмектің мақсаттары мен нақты міндеттерін айқын анықтау; кешенді көмек жұмысын ұйымдастырудың дара жоспарын жасау; оқытудың дара жоспарын жасау; оқытуды қалыптасқан функцияларға және қалыптаспаған функцияларды қатарынан «тартуға» сүйену; оқу материалын меңгерудің реттілігі; оқытудың жаңа кезеңіне алдыңғысын толық меңгергеннен кейін ғана өту; өткен материалды тұрақты түрде қайталау.

Түйін сөздер: Оқыту мен тәрбиелеу, психолог ғалымдар, психологиялық мәселелер, оқытудағы қиындықтар.

Бүгінгі таңда әлемде болып жатқан өзгерістердің жылдамдығына ешкім таң қалмайтын болды. Күніне мың құбылған заманда әлеммен бірге адамда өзгеруде. Бұл өзгерістер біздің білім жүйемізге де ықпал етті. Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін жариялағаннан бергі уақытта елімізде жан-жақты реформалау үрдісі аяқталған жоқ. Жеке тұлғаға бағдарланған сабақтар жүйесі, 12 жылдық білім мазмұнының негізгі өзегі- қарқынды дамып келе жатқан өзгермелі қоғамда өмір сүруге икемді, жеке басының, сондай –ақ қоғам пайдасына қарай өзін-өзі толық жүзеге асыруға дайын білімді, шығармашылыққа бейім, құзіретті және бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру мен дамыту болып табылады.

Білімді де білікті, салиқалы да парасатты, жан-жақты жетілген жеке тұлғаны тәрбиелеу мемлекеттік маңызды іс. Қазіргі жаңару кезеңінде біздің қоғамымыздың ілгерілеу процесінде адам факторы және оны жан-жақты жандандыру, ел өмірінің барлық жақтарын жаңарту бала тәрбиесінің мәнімен оның проблемаларын күрделендіріп отыр. Осыған байланысты білім берудің тиімділігі мен сапасын арттырудың негізгі бағыты барлық тәрбиелік істе әрбір баланы жеке тұлға деп танып біліп, жан-жақты қалыптастыру.

Жеке тұлғаның қалыптасуы – үздіксіз күрделі процесс. Әрбір балаға жеке тұлға ретінде қарап, оның өзіне тән санасы, еркі, өзіндік әрекет жасай алатын қабілеті бар екенін ескеріп, балалар мен жастардың білімге, ғылымға ықыласын арттыру, олардың ақыл-ой қабілетін, жеке бас қасиеттерін дамытып, оны қоғам талабына сай іске асыруға көмектесу қажет. [1]

Осы мәселе бастауыш сынып жасында ерекше өткір бола түседі. Бұл бастауыш сынып оқушысының мектеп өмірінің атмосферасына енді ғана кіруімен байланысты, оқу қызметі оған оның дамуының алдыңғы кезеңдерінде қойылмаған талаптарды қояды. Сондықтан, қиындықтарға жолыға отырып, барлық бастауыш сынып оқушылары өздерінің тұлғалық және интеллектуалдық ерекшеліктеріне байланысты оларды жеңе бермейді. Бастауыш сыныптарда оқу кезіндегі қиындықтар баланың міндетті мектеп бағдарламасын меңгеруіне айтарлықтай кедергі келтіреді. Осы оқу кезеңінде балаларда алдағы жылдары білімдер жүйесінің іргетасы қалыптасады, сонымен қатар, әрі қарай оқу мен тәжірибелік қызметі мүмкін болмайтын ақыл-ой және тәжірибелік операциялар, әрекеттер мен дағдылар қалыптасады. Осы іргетастың болмауы, бастапқы білімдер мен қабілеттерді меңгермеу оқу бағдарламасын меңгеруде шектен тыс қиындықтарға әкеледі. Оқудағы қиындықтардың себептерін диагностикалау және балаға уақытылы түзету көмегін көрсету үлгермеушілікті жеңуге көмектеседі. «Қиындық» термині психологтардың еңбектерінде бірнеше рет қарастырылды. Н.А. Подымов, Е.А. Домырева адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру жолында туындайтын, оның мақсаттарына жетуге кедергі келтіретін әр түрлі кедергілерді жеңуді зерттеді. М. Тышкова, Е.Е. Данилова, В.В. Ковалев, Д.Н. Исаев «қиын жағдайларды» қарастырды. Оқудағы қиындықтар мәселесі А.Ф. Ануфриевтің, С.Н. Костроминаның, Ю.З. Гильбухтың, Н.П. Локалованың

еңбектерінде зерттелді. Мектеп оқушыларының оқу қызметіндегі қиындықтардың себебін көптеген педагогтар мен психологтар қарастырған (Л.С. Славина, Н.Ф.Круглова, Н.П. Слободяник, А.Р. Лурья, Н.Я. Семаго, Л.В. Орлова, Н.Г. Лусканова, М.М. Безруких, В.В. Шмидт, Ю.К. Бабанский).

Оқудағы көптеген қиындықтар әрбір жағымсыз фактор алдымен сыртқы жағдайлардан туындайтын, сосын біртіндеп бір-бірін күшейтетін басқа да жағымсыз факторларды тудыратын «зиянды шеңберді» қалыптастырады. Сондықтан, психологқа көп жағдайда әрбір нақты оқушының үлгермеушілігінің бір емес, бірнеше себебін іздеу және оларды кешенді түрде жоюға ұмтылуы қажет болады. Осы жұмыста «қиындықтар» мен «үлгермеушілік» терминдері синонимдер ретінде қолданылатын болады.

Мектеп оқушысының оқу жұмысының қиындығы неге тәуелді? Бір жағынан, оқу материалының ерекшеліктеріне, басқа жағынан, оқушының өзінің мүмкіндіктеріне, оның есінің, зейінінің, ойлауының дара және жастық ерекшеліктеріне, сондай-ақ, мұғалімнің шеберлігіне тәуелді. [2]

Басты, маңыздыны бөліп көрсету қиындығы мектеп оқушысының оқу қызметінің негізгі түрлерінің бірінде – мәтіннен түсінігін айтуда айқын көрінеді. Кіші мектеп оқушыларындағы ауызша түсінік айту ерекшеліктерін зерттеген психолог А.И. Липкина қысқаша түсінік айту толығырақ түсінік айтуға қарағанда балалар үшін қиын екендігін байқады. Қысқаша айту – бұл негізгісін бөліп көрсеті, оны егжей-тегжейінен бөлу, бірақ, бұл балалардың қолынан келмейді.

Оқушылардың мектептегі үлгермеушіліктің себебіне айналуы мүмкін негізгі факторлары келесілер болып табылады:

1. Оқу қызметінің ерекшеліктері. Оқу қызметі баладан өз бетімен ойлануды, оқу міндеттерін анықтауды, оқу тапсырмаларын шешудің ұтымды тәсілдері мен әдістерін таңдауды, өзінің жұмысын бақылау мен бағалауды талап етеді. Көптеген жасөспірімдер оқу қызметінің жаңа формаларын орындауға дайын болмай шығады.

2. Ал, орта сыныптарда мұғалімдермен өзара қарым-қатынастар. Орта мектептегі педагогтың демократизмі көбінесе өзара қарым-қатынастардың либералды-салғырттық стилі ретінде қабылданады. Сонымен қатар, әр түрлі талаптар қоятын көптеген мұғалімдерге бірден бейімделу бірқатар қиындықтар тудырады.

3. Оқу бағдарламасын меңгеруді қиындататын жекелеген танымдық үдерістерді қалыптастырудағы кемшіліктер.

4. Эмоциялық бұзылыстар. Тіпті дені сау балалардың көңіл-күйлерінің, мінез-құлқының шекті тұрақсыздығы, өзін-өзі бағалаудың үнемі өзгеріп отыруы мен реакциялардың адекватсыздығы сипаттайды.

5. Білімдер мен оқу бағдарламаларынан артта қалу мәселелері. Жаңа материал оқушыға оқу барысында әрі қарай артта қалуына себеп бола отырып, түсіну үшін жетімсіз немесе түсініксіз болуы мүмкін.

6. Ата-аналардың мектептегі оқуға қатынасы мен оқушының отбасы ішіндегі жағдайы.

Оқытуда қиындықтары бар балаларға психологиялық көмектің ерекшеліктерін М.М. Безруких оқытуда қиындықтары бар балаларға көмектің негізгі қағидаларын бөліп көрсетті.

Бірінші қағида – мектепте мәселелері бар кез келген бала тиісті және уақытылы ұйымдастырылған түзету көмектесу жүйесінде толыққанды бастауыш білім алуға қабілетті.

Екінші қағида – кешенді қиындықтарды түзету – көп аспектілі міндет, сәйкесінше, оны сәтті түрде шешу үшін сыртқы да, ішкі де факторларды ескеру қажет.

Үшінші қағида – мектепте мәселелері бар балаларға көмек – бұл жазу мен оқуды үйретудегі қиындықтар емес, оларды тудыратын себептер түзетілетін көмек.

Төртінші қағида – танымдық функциялардың дамуындағы спецификалық емес (оқу үдерісін оңтайландыру, режимді қалыптандыру, отбасы мен мектептегі шиеленісті жағдайларды жою және т.б.) және спецификалық қалыптаспау немесе бұзылыстардың шараларын қамтитын, оқытудағы қиындықтары бар балаларға жүйелі көмек.

Бесінші қағида – оқытуда қиындықтары бар балаларға кешенді көмекті ұйымдастыру. Бұл педагогтың, психологтың, логопедтің және ата-аналардың жүйелі жұмысы мен жүйелі өзара әрекеттесуі. [3]

Осы қағидаларға сәйкес келесілерді қамтитын кешенді көмек жүйесі тұрғызылады: туындайтын мәселелерді бақылау және талдау, мектептегі қиындықтардың себептерін анықтау; мамандардың кеңес берулері; көмектің мақсаттары мен нақты міндеттерін айқын анықтау; кешенді көмек жұмысын ұйымдастырудың дара жоспарын жасау (жұмысқа қабілеттілік пен денсаулық жағдайының дара

ерекшеліктерін ескере отырып); оқытудың дара жоспарын жасау (мектептегі қиындықтар болжанын балалар үшін); оқытуды қалыптасқан функцияларға және қалыптаспаған функцияларды қатарынан «тартуға» сүйену (арнайы сабақтар жүйесінде); оқу материалын меңгерудің реттілігі (қадам бойынша); оқытудың жаңа кезеңіне алдыңғысын толық меңгергеннен кейін ғана өту (оқытудың дара қарқыны); өткен материалды тұрақты түрде қайталау; жұмыстың нәтижелері мен баланың функционалды жағдайын жылына екі рет тәуелсіз бағалау. Оқытудағы қиындықтар кезінде көмек көрсету тиімділігінің басты шарты түзету жұмысын бастаған жөн болатын санау нүктесін анықтау болып табылады. Ол үшін алдын ала дайындау элементтеріне қайта оралу, баланың толық меңгергендігін анықтау қажет. Егер жоқ болса, онда қиындық тудырғаннан бастау қажет. [4]

Мектептегі қиындықтарды тиімді түзету бірқатар шарттарды сақтай отырып қана мүмкін болады.

БІРІНШІ ШАРТ – қиындықтарды, олардың себептерін психофизиологиялық және психологиялық диагностикалаудың, олардың ерекшеліктерін бөліп көрсетудің заманауи әдістерінің болуы.

ЕКІНШІ ШАРТ – педагогтардың мектептегі қиындықтардың себептері мен механизмдерін білуі, осы себептерді бөліп көрсете алауы, көмек көрсетуді ұйымдастыру әдістемелері мен технологияларын меңгеру.

ҮШІНШІ ШАРТ – мамандардың – психологтың, логопедтің, дәрігердің қажетті кеңес беру көмегін алу және көмек берудің кешенді бағдарламасын жасаудың мүмкіндігі.

ТӨРТІНШІ ШАРТ – мектепте мәселелері бар балаға көмек беруді ұйымдастыру кезіндегі отбасының бірлескен жұмысы мен жұмыстың бірыңғай тактикасы.

БЕСІНШІ ШАРТ – оқушыларға кешенді жүйелі көмек көрсетуді ұйымдастыру үшін мамандардың, ғимараттардың, материалдық құралдардың және т.б. болуы.

Психологтың баланың өзін-өзі дамуына көмегі диагностикаладан басталады. Оның мақсаты – мектеп оқушыларының оқуындағы негізгі қиындықтарын анықтау. Мектеп оқушыларының үлгермеушілігін психологиялық диагностикалаудың неғұрлым тиімді әдістері тестілеу, сауалнама алу, мектеп құжаттамасын талдау, бақылау болып табылады. Диагностикалаудың оқытудың үдерісінде жүзеге асырылуы және жүйелі түрде жүргізілуі тиістігін ескер қажет. Тек осы жағдайда нашар үлгеретін балалармен жұмыстың жағымды нәтижелерін қадағалауға болады. Оқуда қиындықтары бар оқушыларды психологиялық-педагогикалық зерттеуді қарапайым ортақ сызба бойынша жүзеге асырған орынды: оқудағы қиындықтарды анықтау, осы қиындықтарды тудырған себептерді анықтау [5].

Сонымен, оқушыларды оқыту мен тәрбиелеуде кездесетін психологиялық педагогикалық мәселелерді анықтап, шешімін табу, психологиялық диагностикалық, профилактикалық, коррекциялық жұмыстар арқылы жүзеге асырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
2. Боденко Б.Н. Выявление некоторых причин трудностей в обучении. // Научно-практические проблемы школьной психологической службы. – М., 1987.
3. Степанова О.А. Профилактика школьных трудностей.
4. Ануфриев А.Ф., Костромина С.Н. Как преодолеть трудности в обучении детей. М., 1998.
5. Божович Л.И. Мотивы учения у детей младшего школьного возраста // Очерки психологии детей / Под ред. А.Н. Леонтьева, Л.И. Божович. М., 1950.

З.Қ. Орманова ¹, А.М. Уйкасбай ²

^{1,2} Казахский Национальный Педагогический Университет им.Абая

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ОБУЧЕНИИ И ВОСПИТАНИИ УЧЕНИКОВ

Аннотация

Статья рассматривает некоторые проблемы в обучении и воспитании школьников. Также рассматривает концепции иностранных ученых о трудностях в обучении и воспитании школьников. Рассматривая эти проблемы, русские ученые исследуют принципы и условия отставания школьников в обучении и воспитании и пути их разрешения. По такому принципу разрабатывается системный подход: контроль и анализ проблемных вопросов, определение причин возникновения трудностей; совет профессионалов, определение цели и задач

системного подхода, составление индивидуального плана организационной работы, опираться на сформированные и несформированные функции; порядок управления учебным материалом; переход на новую ступень обучения; постоянное повторение изученных тем.

Ключевые слова: обучение и воспитание, ученые психологи, психологические проблемы, трудностях в обучении и воспитании школьников.

Z.K. Ormanova ¹, A.M. Uikasbay ²

^{1,2} Kazakh National Pedagogical University named after Abay

PSYCHOLOGICAL TASKS IN EDUCATION

Summary

This article touches upon tasks in upbringing young generation. They consider difficulties in education of foreign scientists' conclusions. They identified the reasons of backward students and offer the following system: to observe and discuss. These tasks to find reasons of difficulties in schools; specialists' advise, aims and objectives of helping, to make plans to teach, to master learning material, repeat learned material regularly, to begin new themes after learning previous material.

Keywords: Pedagogical and psychological, education and upbringing, foreign scientists, psychological tasks in education.

МРНТИ 5.21.51

Г.Т. Топанова ¹, А.Ж. Аплашова ²

^{1,2} Павлодарский государственный педагогический институт

РОЛЬ АВТОБИОГРАФИЧЕСКИХ ВОСПОМИНАНИЙ В ПРОЯВЛЕНИИ ЖИЗНЕСТОЙКОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

Рассматриваются достоинства автобиографического метода, позволяющего обобщить результаты исследования на больших выборках испытуемых. Роль воспоминаний в конструировании идентичности личности рассматривается в том, какие воспоминания включаются в автобиографию, какие из них значимые и осмысленные в событийной структуре жизни. Идентичность рассматривается как результат истории, т.е. результат самосохранения и развития субъекта во времени. Описывается исследование уровня жизнестойкости, как фактора влияющего на успешность преодоления процессов идентификации личности.

Ключевые слова: идентичность, автобиография, жизнестойкость, кластерный анализ, события.

Мы исходим из представления о том, что идентичность – это психологический феномен, обладающий природой смысла, и его объективизация возможна в системе личностных конструктов. Вопрос о системообразующей роли смыслов в идентичности личности в совокупности с ценностными ориентациями ставили такие ученые-психологи, как Э.Эриксон, А. Маслоу, Дж. Марсиа, А. Ватерман, Г. Брейкуэлл, Ю. Хабермас, Л. Шнейдер, В.В.

Ф.Е. Василюк, вслед за Э. Эриксоном вводит представление о специфической внутренней деятельности переживания кризиса, направленное на устранение возникающего рассогласования между смысловой сферой и субъективной действительностью, что, по сути, является условием сохранения целостности личности и идентичности [1].

Выборка представленного исследования, определялась его задачами, а ее репрезентативность – целевой установкой исследовательской программы. Всего было исследовано 516 человек. Предварительно было проведено пилотажное исследование, в котором участвовали 318 преподавателей школ и лицеев и старшеклассников. На основном этапе использованы данные обследования студентов, всего: 61 человек мужского пола (48 студентов факультета физического воспитания и спорта, 11 студентов факультета иностранных языков, 2 студентов факультета педагогики и психологии) и 137 женского пола (24 студента факультета физического воспитания и спорта, 26 студентов факультета дошкольного воспитания и обучения, 29 студентов факультета методики начального обучения, 26 студентов факультета иностранного языка, 32 студента факультета педагогики и психологии иностранного языка). Средний возраст испытуемых студентов – 20±3 года.

Биография, так или иначе, кладётся в основу психологического исследования личности. На биографической основе возможна психоконсультационная работа, направленная на совершенствование личности через оптимизацию субъективной картины жизненного пути и самой жизнедеятельности в социальном пространстве и времени.

Идентичность рассматривается как результат истории, т.е. результат самосохранения и развития субъекта в условиях, которые случайным образом связаны с основанием его сиюминутного стремления. Именно поэтому по отношению к истории, дающей субъекту его идентичность, он является не ее действующим субъектом, а всего лишь «референциальным» субъектом рассказывания этой истории.

В исследовании автобиографии личности использовался вариант методики разработанный А.А. Кроник и дополненный Н.А. Логиновой [2]. Согласно получаемым количественным показателям, возможно охарактеризовать следующие параметры: продуктивность воспроизведения образов жизненного пути, оценку событий самими испытуемыми (значимость для него тех или иных жизненных событий, желательность-нежелательность, степень их влияния, среднее время антиципации и ретроспекции). Во многих событийных исследованиях учету количества событий уделяется особое внимание. Как в первоначальных работах, так и в последующих идея взаимосвязи количества событий недавнего прошлого и последующего физического или психического состояния оставалась центральной. При изучении жизненного пути в целом учет количества событий приобретает иное значение. Определенная проективность методики предполагает рядоположность интерпретации количества указываемых испытуемыми событий, связывающая этот количественный параметр с психологическими характеристиками, выражающими продуктивную активность испытуемого. При этом учитывается богатство образов, легкость их актуализации, психическое состояние, а также условия обследования, социальные, культурные различия.

Для исследования жизнестойкости использовался адаптированный на русский язык, опросник *Hardiness Survey*, разработанный американским психологом Сальваторе Мадди [3]. Опросник состоит из 45 утверждений, ответы на которые подвергаются обработке. Термин *hardiness*, который Д.А. Леонтьев предложил обозначать на русском языке как *жизнестойкость*, характеризует меру способности личности выдерживать стрессовую ситуацию, сохраняя внутреннюю сбалансированность и не снижая успешность деятельности [4]. Мадди выделяет три составляющие способствующие успешному совладанию со стрессом и снижению (или даже предупреждению) внутреннего напряжения в структуре жизнестойкости: 1. Вовлеченность. 2. Принятие риска. 3. Контроль.

Позитивное самоощущение представляет собой целевое состояние Я, к которому стремятся опрашиваемые в ходе своего индивидуального развития.

Статистическая обработка данных проводилась в пакете программ STATISTICA 8.0. Выбор модели анализа данных и статистических методов, обусловлен целями исследования и статистическими характеристиками шкал. Кластерный анализ испытуемых проводился по методу К-средних для шкал по тесту Мадди позволил выявить два типа испытуемых. Выявленные данные выглядят согласно рисунку 1. Статистическая значимость кластеров по шкалам жизнестойкости отражена в таблице 1.

В Кластер 1 входят 96 человека, у которых значения по всем шкалам Мадди ниже. В Кластер 2 входят 102 человека, у которых значения по всем шкалам Мадди выше. В таблице 1, показана статистическая значимость данной интерпретации кластеров по шкалам Мадди с помощью посредством рангового дисперсионного анализа Краскела-Уоллиса.

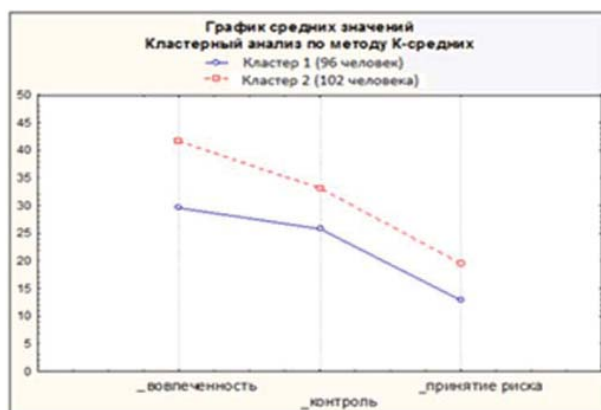

Рисунок - 1. Кластерный анализ испытуемых по методу К-средних для шкал по тесту Мадди

Статистическая значимость кластеров по шкалам Мадди с помощью посредством рангового дисперсионного анализа Краскела-Уоллиса

Шкалы по тесту Мадди	Средние значения в Кластерах по шкалам Мадди		Н-критерий Краскела-Уоллиса	Достигнутый уровень значимости
	Кластер 1	Кластер 2		
Вовлеченность	29,6	41,6	42,90	p =0,00001
Контроль	25,8	33,1	18,9	p =0,0001
Принятие риска	12,8	19,4	25,40	p =0,00001

На Рис.2 показаны взаимосвязи кластеров признаков принадлежности биографических данных с шкалами жизнестойкости (методика Мадди).

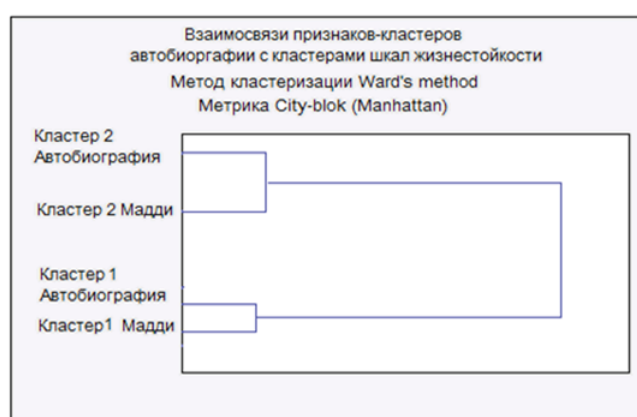

Рисунок – 2. Кластерный анализ взаимосвязи признаков принадлежности биографических данных с кластерами по шкалам Мадди

Дендограмма на этих рисунках отражает взаимосвязи по ряду шкал и позволяет нам рассмотреть две модели идентичности личности студентов.

Кластер 1 Автобиографии. Наиболее благоприятное сочетание личностно-ситуационных параметров. Для данной группы характерным является высокий вес событий, касающихся принятия новых традиционных в обществе социальных ролей, влекущих за собой изменения социальной среды (школа – учащийся, высшее учебное заведение – студент). Это указывает на стремление адаптироваться к жизни адекватным образом. Высокая, продуктивность воспроизведения образов прошлого и будущего, в сочетании с широким кругом значимых переживаний.

Кластер 2 Автобиографии. Наименее благоприятное сочетание личностно-ситуационных параметров. Испытуемые данной группы указали наименьшее количество наиболее важных событий жизни; соответственно наименьшим был и их вес, что свидетельствует о наибольшем сужении круга значимых переживаний по сравнению с другими группами, затруднениями в актуализации образов прошлого и будущего. События, относящиеся ко многим видам (родительская семья, перемена места жительства, межличностные отношения, материальное положение, учеба и повышение квалификации), либо отсутствуют вообще, либо их вес (значимость) достоверно меньше, чем в первой группе. Достоверно меньшим весом ($p < 0,01$) обладают события типа изменения социальной среды. Следовательно, возможен вывод она и менее эффективной социальной адаптации студентов группы по сравнению с предыдущими. Событий, оказавших значительное влияние, указано достоверно меньше, чем студентами первой группы в целом ($p < 0,05$), что связано с малым количеством названных событий; достоверно меньшее количество событий, оказавших малое влияние, согласуется с упрощенными представлениями о себе и других и может быть объяснено более общей особенностью упрощенного, «черно-белого» восприятия действительности.

Большинство студентов, рассказывающих свои «жизненные истории», анализировали свое прошлое (и пытались так же предугадывать будущее) с точки зрения конкретного, настоящего момента своего личностного развития, обычно стремясь дать идеализированную и согласованную картину жизни как целого. К тому же в исследовании учитывалось, что сама форма биографического повествования – литературная, по сути, и подталкивала студентов к использованию популярных биографических канонов, расхожих «сценариев», персональных мифов, (например, «история успеха», «рассказ о поиске личностной идентичности», «жизнь прирожденного неудачника») [5].

Представленный нами анализ автобиографий позволяет подтвердить тезис нарративных стратегий в жизнеописании студентов, в которых передается стремление создать целостность своим переживаниям через их осмысление. О наличии сценарности жизни, как форме формирования идентичности, неоднократно упоминали экспериментальные исследования. Этот вывод хорошо согласуется с классическими психоаналитическими концепциями Я воображаемого и Супер Эго З.Фрейда, Ж Лакана, со взглядами на роль персонального мифа Э.И. Мещеряковой, представлениями Я-идеала в структуре личности, Дж. Келли.

Результаты данного исследования подтверждают существование взаимосвязи жизнестойкости с особенностями структурирования жизненных событий. Качественный характер изложения жизненных событий позволил выявить те формы взаимодействия студентов, которые являются для них актуальными и значимыми. В том, какие воспоминания включаются в автобиографию как в историю собственной жизни, мы определяли, как проявляется смысловая система личности, выраженная осмысленностью и целостностью изложения событий жизни. Отношение испытуемых к тем или иным событиям их жизни оценивалось как положительное или отрицательное, оценки событий собственной жизни студенты проводили сами.

Возрастной период испытуемых находится в границах юношества с переходом в молодость. Главной компонентой в формировании Я в юношестве являются идеальные представления о себе, эта тенденция выражается в системе личностных конструкторов испытуемых, в частности в автостереотипных представлениях и оценках. Кризис переходного возраста позади, поэтому ответы на вопрос «Кто Я?» имеют сформированный и структурированный характер, ответы студентов носят социально желаемый характер. Результаты исследования подтверждают тезис эпигенетической концепции Э.Эриксона, где речь идет об активном формировании идентичности к 18 годам, с превалированием идеальных представлений о своем Я) [6].

В целом, психодиагностика с использованием биографического метода, указывает на наличие таких угроз для внутренней валидности, как субъективные смещения и изменения во времени, рассказывающих субъектов.

Непропорциональное количество эпизодов в повествованиях студентов – кандидатов на то, что Д. Пиллемер определил как символические сообщения, события-источники, якорные события и другие Я-определяющие воспоминания, являются проявлением особенностей молодого возраста, истории об обретении совершеннолетия, полного приключений перехода от детства к взрослости [7]. Наличие четкой фабулы является проявлением целостности повествования, её отсутствие – говорит об обратном.

Список использованных источников:

1. Василюк, Ф.Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. / Ф.Е. Василюк. М.: МГУ, 1984. – 200 с.
2. Логинова, Н.А. Психобиографический метод исследования и коррекции личности. Издатель: Алматы: «Казак университеті». 2001. – с. 176
3. Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И. Тест жизнестойкости. Методическое руководство по новой методике психологической диагностики личности с широкой областью применения. Предназначается для профессиональных психологов-исследователей и практиков. – М.: Смысл, 2006.
4. Леонтьев Д. А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному // Вопросы психологии, 2011, № 1. – С. 16.
5. Логинова, Н.А. Психобиографический метод исследования и коррекции личности. Издатель: Алматы: «Казак университеті». 2001. – с. 176
6. Эриксон, Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
7. Pillemer D.B. Momentous events, vivid memories. Cambridge, MA, 1998.

Г.Т. Топанова¹, А.Ж. Аплашова²

^{1,2} Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты

ТҮЛҒАНЫҢ ӨМІРГЕ ТӨЗІМДІЛІГІНДЕ КӨРІНЕТІН АВТОБИОГРАФИЯЛЫҚ ЕСКЕ ТҮСІРУЛЕРДІҢ РӨЛІ

Түйіндеме

Зерттелінушілердің үлкен іріктемелерінің зерттеу нәтижелерін жалпылауға мүмкіндік беретін автобиографиялық әдістің құнды жақтары қарастырылған. Тұлға сәйкестігін құрастырудағы еске түсірудің рөлі автобиографияға қандай еске түсірулер қосылатынында, қайсылары өмірдің оқиғалы жүйесінде маңызды және саны екендіктері қарастырылады. Сәйкестілік тарих нәтижесі, яғни субъектінің уақыт ішіндегі өзін-өзі сақтау және даму нәтижесі ретінде қарастырылады. Өмірге төзімділік, тұлғаны сәйкестендіру процестерін жеңіп шығудың жетістіктеріне әсер ететін фактор ретінде зерттеулер сипатталған.

Түйін сөздер: сәйкестілік, автобиография, өмірге төзімділік, кластерлік талдау, оқиғалар

Gulmirar Topanova¹, Arna Aplashova²

^{1,2} Pavlodar State Pedagogical Institute

THE ROLE OF AUTOBIOGRAPHIC MEMORIES IN THE MANIFESTATION OF THE LIVING STABILITY OF THE PERSON

Abstract

The advantages of an autobiographical method that allows us to generalize the results of a study of large groups are considered. The role of memories in building a person's personality is examined in what memories are included in the autobiography, which of them is significant and significant in the structure of life events. Identity is seen as the result of history, that is, the result of the self-preservation and development of the subject in time. The study of the level of viability as a factor influencing the success of overcoming identification processes is described.

Key words: identity, autobiography, vitality, cluster analysis, events.

УДК 159. 95:34

З.К. Орманова¹ Қ.М. Керімбаева²

^{1,2} Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН СИПАТТАУДЫҢ МӘНІ

Аңдатпа

Бұл мақалада девианттық мінез-құлық проблемалары, жасөспірімдерді оқытуда ауытқудың алдын-алу және алдын-алу мәселелері қарастырылады, сонымен қатар жасөспірімдер ұрпағының «девианттық мінез құлығы» және девианттық мінез құлықтың пайда болу себептеріне анықтау ұғымы ұсынылған. Сондай-ақ әр түрлі авторлардың ауытқу тұжырымдамаларының психологиялық, биологиялық көзқарастары ұсынылған. «Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқы» тұжырымдамасының мәнін заманауи талдау жүргізіледі, девианттық мінез-құлықтың белгілері мен ерекшеліктері бөлініп, оны басқа құбылыстардан ажырата білуге, дамудың дәрежесін және дәрежесін анықтауға көмектеседі. Байланысты тұжырымдамалар мен терминдерді түсіндіру қарастырылады.

Түйін сөздер: девиантты мінез-құлық, қылық, жасөспірімдер, психологиялық проблемалар, нормалар, ауытқулар, жағымды және жағымсыз девиация, деликвенттік.

Балалардың мінез-құлық ауытқуларын сипаттауда қазіргі заманғы педагогикалық-психологиялық әдебиетте «девианттық мінез-құлық» термині қолданылады (*латын тілінен аударғанда «deviation» - ауытқушылық*). Девианттық мінез-құлық – қалыптан ауытқушылық және ол адамның қоғам мен әлеуметтік топта қабылданған өзін-өзі ұстау нормалары мен ережелеріне сай келмейтін іс-әрекеттері

мен қылықтары. Девианттық мінез құлықтың мәнін түсінуде негізгі екі ұғымды қарастырамыз- «қалып (норма)» және «қылық».. Норма-идея, идеалдар сияқты бағыттап қана қоймай, белгілі бір ереже-міндеттерді жүктейді. [1,482 б]

Нормалардың реттеуші ықпалы-олардың мінез-құлықтың түрлерін, шарттарын, шекарасын ғана анықтап қана қоймай, сонымен бірге, қарым-қатынас шарттарын, мақсаттары мен құралдарын жасайтындығында.

Әдетте, қабылданған нормаларды бұзу-қоғамның әлеуметтік топтары мен институционалдық формалары тұрғысынан осы ауытқуларды жою бағытындағы нақты және айқын жағымсыз реакциясын іске қосады. Сондықтан да нормалар қоғамның тұрақтылығы мен тәртібін қамтамасыз ететін, девиацияға қарсы күрестің бірден-бір әлеуетті құралы болып табылады.

Психологияда «қылық»- адамның рухани-адамгершілік тұрғыдан қалыптасуы және сол тұрғыда оның өзге адамдарға, өзіне, қоғамға және қоршаған табиғатқа деген қарым-қатынасын айқындауы деп қарастырылады. Қылықтың адамгершілік көзқарас тұрғысынан бағаланатын жағымды және этикалық, моральдық нормаларды бұзумен сипатталатын жағымсыз (аморальды) жақтары бар. Заң тұрғысынан алып қарағанда, норма ережелерін бұзушылық –бұл мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіпті бұзу, азаматтардың құқығы мен жеке меншігіне қол сұғушылық болып есептеледі.

Отбасы тәрбиесіне қатысты тәлім – тәрбиелік идеялар қазақтың халық педагогикасында Қорқыт ата кітабында, Әбу насыр әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашғари, Ахмет Иассауи еңбектерінде, қазақ ақын-жыраулары Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердіұлы т.б. мұраларынан да елеулі орын алған.

Мінез-құлықтағы қиындық және қиын балалар ұғымы 1920-1930 жылдары пайда бола бастады. Ұғым бастапқыда ғылымда емес, күнделікті өмірде қолданып жүрді. Біраз уақытқа ұмытылып, XX ғасырдың 50-60 жылдарында қайтадан қолданысқа енді. Алғашқылардың бірі болып бұл салада зерттеу жүргізгендердің бірі – П.П. Бельский. Проблеманы алғаш болып көтерген белгілі Ресей педагогы П.П. Блонский. Ғалым қиын балалардың жеке басылық ерекшеліктерінің өмір жағдайларымен, тәрбиемен өзара әрекеттестігін есепке алып, кешенді түрде зерттеулер жүргізіп, оны тәжірибеде қолдану жолдарын анықтады.

Ал, А.С. Макаренконың бұл мәселеге арналған еңбектері педагогика ғылымының алтын қорына енді.

Баланың отбасынан қашықтап, оның ықпалынан сырт қалуының психикалық әсерін Т.В. Лодкина, А.В. Захаров, В.С. Мухина, З. Матвейчик, Е.О. Смирновалар атап көрсеткен.

Белгілі психолог ғалым Б.Г. Ананьев тұлғаның мінез-құлқының деңгейіне және күрделілігіне қарамастан, оларда:

- Адамдар туралы ақпарат пен тұлғаралық қарым-қатынас арасында;
- Адамның қарым-қатынас процесіндегі қылықтарын өздігінен реттеуі мен коммуникация арасындағы;
- Тұлғаның өзіндік ішкі әлемін өзгертуі сияқты қарым-қатынастар түрлері болатындығын дәлелдейді.

Бұларда балалар мінез құлқындағы ауытқушылықтарды бағалау мен сипаттауда және олардың себептері мен жою шарттарын анықтауда есте ұстау қажет.

Девиантты мінез-құлықты кең және тар мағыналарында қарастырады. Кең мағынадағы девианттық мінез-құлық деп-қоғамдағы қабылданған нормалар мен әлеуметтік стереотиптерге сай келмейтін кез-келген іс қимылды айтамыз. Бұл жағдайдағы девиацияны жағымды және жағымсыз деп екі түрге бөлуге болады.

Жағымды девиантты мінез-құлық – бұл көпшілік әдеттен тыс, таңғаларлық деп қабылдаса, кейбіреулер теріс деп қарамайтын құбылыстар болуы мүмкін. Бұлар-ерлік, өзін-өзі құрбандыққа шалу, біреуге шектен тыс берілу, біреуді шамадан тыс аяу т.б. көріністер болуы мүмкін.

Жағымсыз (негатив) девиация, керісінше, көп адамдарды мақұлдамау, жек көру сезімдерін туғызатын мінез-құлық ауытқушылықтары. Мысалы, терроризм, вандализм, ұрлық, сатқындық, жануарға қатыгездік жасау т.б.

Тар мағынасындағы девианттық мінез-құлық дегеніміз жалпы қабылданған нормалардан тыс, жағымсыз, еш адам жақтамайтын ауытқулар.

Сонымен, девианттық мінез-құлық –кез келген қоғамдағы қабылданған әлеуметтік мінез-құлық нормаларына қарама-қайшы келетін қылықтар жүйесі. Бүгінгі таңда девиантты мінез-құлқы бар балалардың және нашакорлық пен ішімдікке тәуелді балалар санының өсуі өзекті проблемаға ай-

налып отыр. Девианттық мінез-құлық – бұл балалар мен жасөспірімдердің әкімшілік жазалау шараларын қолдануға әкеп соғатын құқық бұзушылықтарды үнемі жасауы, оқудан, жұмыстан қасақана жалтаруы, отбасынан немесе балаларды оқыту тәрбиелеу ұйымдарынан үнемі кетіп қалуы, олардың қылмыстық жауаптылыққа жатпайтын қоғамдық қылмыс белгілері мен қоғамға қауіпті әрекеттер жасауы. Олардың түрлеріне қылмыскерлік, ішкілікке салыну, нашақорлық, жезөкшелік, құмар ойындарына қызығушылық, психопатиялық бұзылу және т.б. жағымсыз қылықтарды жатқызуға болады.

Девиантты мінез-құлық үлкен екі категорияға бөлінеді. Біріншіден, ашық немес жабық психопатологиясы бар, психикалық саулық нормасынан ауытқитын іс-әрекет. Екіншіден, құқықтық әлеуметтік және мәдени нормаларды бұзатын әлеуметтік емес іс-әрекет. Егер бұл әрекет еленбейтін болса, оларды құқық бұзушылық деп, ал егер назар аударатындай және оларды жазаланатын болса – қылмыс деп атайды. Жастар арасында соңғы жылдары тәртіп бұзушылық, нашақорлық, ұрлық жасаушылық, ішімдікке салынушылық, жезөкшелік кең орын алуда. Жасөспірімдердің жан дүниесі нәзік, сезімтал. Үлкендердің айтқанын, іс-әрекеттерін, ақпарат құралдарын (теледидар, түрлі түсті бейресми журналдар, т.б.) көргендерін тез қабылдайды. Міне, сондықтанда алған ақпарат пен телехабарда беріліп тұратын қылмыс хроникасы жағымсыз мәліметтер жастарды қатыгездік пен жүгенсіздікке ұрындыруда.

Қоғамның басқа топтарына карағанда девианттық мінез-құлық жасөспірімдерде көбірек байқалады. Оның объективті себебі, жасөспірімдерде құқықтық әлеуметтену процесі және деликвенттік мінез-құлық бір мезгілде жүреді. Девианттық мінез-құлыққа психологиялық, құқық, мәдениет немесе мораль нормалары сияқты жалпы қабылданған немесе оған негізделген нормалардан ауытқыған қылықтар жүйесін жатқызамыз.

Неліктен жасөспірім шақ қауіп тудыратын шақтар?

Біріншіден, психогармоналды процестерден басталып, Мен концепциясының бетбұрысымен аяқталатын өтпелі кезеңдегі ішкі қиыншылықтар әсер етеді. Екіншіден, жасөспірімнің әлеуметтік жағдайының тұрақсыз болуы. Үшіншіден, әлеуметтік бақылаудың механизмдерінің қайта құрылуына байланысты туындаған қарама-қайшылықтар: бақылаудың балалық формалары, сыртқы нормалар мен үлкендерге бағынушылықты ұстану ықпал ете алмайды, ал ересектік әдістері қалыптасып үлгермеген.

Жүргізілген зерттеулер бойынша жасөспірімдерде девиантты мінез-құлықпен (әділетсіздік, қылмысты топтарға тәуелділік, заңсыз істерді жасау, есірткіні қолдану, ішімдік, басқыншылық мінез-құлық, суицидті мінез-құлық) және басқа психикалық күйзелістермен байланысты. Бұл байланыс немен түсіндіріледі.

Ғылыми әдебиеттерде осыған байланысты 4 басты гипотеза бар:

1. Девиантты мінез-құлық өзін-өзі сыйлаудың төмендеуіне септігін тигізеді. Себебі, соған қатысты индивид еріксіз өзінің әрекеттеріне қарсы қоғамның ойларын бөледі, сонымен қоса өзін де.

2. Өзін құрметтеудің төмен болуы қалыпты емес мінез-құлықтардың өсуіне әсер етеді: әлеуметтік ұйымдарды шетке ысырып, әлеуметтік емес ұйымдардың әрекеттеріне қатысу арқылы жасөспірім өзінің психологиялық деңгейін құрдастары арасында жоғарлатқысы, мектепте немесе үйде болмаған өзіндік қабылдау әдістерін тапқысы келеді.

3. Кейбір топтар бойынша, әсіресе, төменгі бастамалы өзін құрметтеу девиантты мінез-құлықтың жоғарлануына, өзін сыйлау деңгейінің өсуіне әсер етеді.

4. Деликвенттіліктен басқа да мінез-құлықтар, жас келген сайын өзгеретін әсерін береді. [2, 116]

Статистикалық зерттеулерге карағанда жасы толмаған құқық бұзушылардың 44 пайызы сәтсіз отбасында тәрбиеленгендер. Ғалым А.Е. Личко отбасының сәтті дәрежесін талдай келіп, жиі кездесетін төрт жағдайды бөліп көрсетеді:

1. Отбасындағы қамқорлықты күшейту (гиперопека) баланың ішкі өмірінің көріністерінен (оның ойлануына, сезіміне, мінез-құлқына) отбасындағы қаталдыққа дейін әр түрлі дәрежеде қатысу тілегінің болуы;

2. Немқұрайлық (гипоопека), балалардың жиі, шамадан тыс бақылаусыз қалуы. [3, 37-38 б]

Ресейлік ғалым Я. Гишинский девиацияның шығу көзі деп-қоғамдағы әлеуметтік теңсіздікті атайды. Девиация сондай-ақ экономикалық, әлеуметтік, демографиялық, мәдени және т.б. факторларға байланысты келеді. [4, 288 б]

Бұл проблема, әсіресе, өтпелі кезеңдерде күшейе түседі, себебі, бұл кезде қоғам өмірінің барлық салалары түбегейлі өзгерістерге түсіп, бұрынғы мінез-құлық ережелері қайта қаралады.

Жасөспірімдердің қылмыс жасауының себептерін анықтаған кезде олардың сана-сезімінің қалыптасуына әсер ететін екі бағыттағы факторларды байқаймыз, яғни, объективтік және субъективтік факторлар. Объективті себептерге тұрмыстық жағдайлардағы қайшылықтар және қылмыстық мінез-құлық жатады. Объективті немесе сыртқы себептер жас адамның девианттық мінез-құлықтың қалыптасуына әсер етеді. Төмендегі сандар жиынтығынан девианттық іс-әрекеттердің бір қырынан динамикасын көруге болады:

3. Бейнесіне жасалуы, барлық уақытта баланың ниетіне ықылас білдіру және оның қарапайым жетістігін шамадан тыс марапаттау;

4. Отбасында «күл қызының» пайда болуы-бұл ата-ананың өзіне көп көңіл бөліп, ал балаларына аз көңіл бөлуі.

Деликвенттік жасөспірімнің психологиялық құқықтық нысанасында қызуқандылық міндетті түрде болады. [5, 91-93 б]

Зерттеулерге сүйенсек, қызуқанды мінез-құлық отбасы қатынастарында қалыптасады. Осы жағдайлармен қатар қызуқандылықтың дамуына алып келетін мына жағдайларды көрсетуге болады:

- жиі болатын ата-аналар арасындағы ұрыс-жан-жалдар;
- ата-аналардың бірін-бірі және балаларын сыйламауы;
- балаларға қарау мен бақылаудың болмауы;
- жасөспірімдердің пікірін елемей;
- ата-аналардың тиісті жылаулықты бере алмауы;
- балалардың ар-намысына тию;
- тәрбие жүйесінің сапасыздығы.

Қорыта келгенде, болашағынды болжау үшін ұрпағынның денсаулығы мен тәрбиесіне көңіл бөлу керек екендігін естен шығармай, әрбір отбасы бала дүниеге келгеннен кейін емес, баланы дүниеге әкеле алдында тәрбиеге мән берсе дұрыс болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / О 74 Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. – 482 б. ISBN 9965-808-85-6*

2. *А. Айтбаева. Әлеуметтік педагогика негіздері: Оқу құралы. Алматы, 2011ж. 116*

3. *М. Құдиярова. «Жасөспірімдердің мінез-құлық ауытқышылық себептері»: Оқулық. Алматы, 2006 ж. 37-38 б.*

4. *Змановская Е.В. Девиантология (Девиантты мінез-құлық психологиясы): Оқу құралы.. М: Баспасы: «Академия» орталығы, 2003. 288 б.*

5. *Савина, Н.Н., Кәмелетке толмаған жасөспірімдердің қорғаныш факторлары және қауіп факторлары, Вестник. Томск мемлекеттік университеті. пед.инст. 2009 ж. 4 (82). 91-93 б.*

З.К. Орманова¹, К.М. Керимбаева²

*^{1,2}Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Алматы, Казахстан*

СУТЬ ОПИСАНИЯ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы девиантного поведения, профилактика и предотвращение девиации в воспитании подростков, а также дано определение понятия «девиантное поведение» и причины проявления девиантного поведения у подрастающего поколения. А также представлены психологические, биологические подходы девиационных концепции различных авторов. В работе проводится современный анализ сущности понятия «девиантное поведение подростков», выделяются признаки и специфические особенности отклоняющегося поведения, помогающие отличить его от других явлений, установить наличие и степень развития. Рассматривается трактовка смежных понятий и терминов.

Ключевые слова: девиантное поведение, поведение, подростки, психологические проблемы, нормы, отклонения, положительное и отрицательное отклонение, деликвентность.

THE ESSENCE OF DESCRIBING ADOLESCENTS' DEVIANT BEHAVIOR

Summary

This paper discusses the problem of deviant behavior, prevention, and prevention of deviation in the education of adolescents, also the definition is given the term “deviant behavior” and cause manifestations of deviant behavior among the younger generation. Also represented the social, psychological and biological approaches compass deviation concepts of different authors. In the work the modern analysis of essence of concept deviate behavior of teenagers is carried out, specific features of the deviating behavior are allocated, helping to distinguish it from other phenomena, to define presence and development degree, the treatment of adjacent concepts and terms is considered.

Key words: deviant behavior, adverb, subconscious, psychological problems, norms, admissibility, positive and negative response, delilence.

МРНТИ 15.01.79

Г.А. Момбиева¹

¹ Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ КӘСІБИ ІС-ӘРЕКЕТКЕ ДАЙЫНДАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйіндеме

Мақалада болашақ мамандарды кәсіби іс-әрекетке дайындаудың психологиялық мәселелері қарастырылады, яғни жоғары оқу орындарында студенттерге кәсіби бағытта білім берудің өзіндік ерекшеліктері, жеке тұлғаны психологиялық тұрғыда жан-жақты дамыту және оның болашақ маман ретінде кәсібилігін жетілдіруге дайындау, жеке адамның жалпы бағыттылығы мен мотивациялық жүйесі, кәсіби жетілуде мамандыққа қызығушылық пен қанағаттану дәрежесі, мамандық шарттары мен мазмұны туралы түсінік деңгейі, маманның рөлдік қызметі, кәсіби іс-әрекеттің құндылық құрылымы туралы ғалымдардың зерттеулері мен тұжырымдарына талдау жасала отырып, зерттеу іс-әрекетіне оң көзқарастың болуы болашақ маманның тиімді кәсіби іс-әрекетке дайындығын қалыптастыратындығы туралы ой қозғалады.

Түйін сөздер: кәсіп, кәсіби іс-әрекет, қызығушылық, мотив, кәсіби бағыттылық, кәсіби жетілу, мәдени-құндылық, шығармашылық, құзыреттілік.

Бүгінгі жоғары білім берудің көп деңгейлі құрылымы, жоғары оқу орнының халықаралық білім беру жүйесіне жоспарлы интеграциялануы және оларды қоғамның талаптарына сай басқару мәселелері білім беру саласына жаңа тәсілдерді енгізуді талап етуде. Білім саласына ендірілетін жаңалықтың қайсыбірі болмасын арнайы даярлықты талап етеді. Сондықтан жоғары оқу орындарында болашақ мамандардың кәсіби даярлығына, шығармашылық мүмкіндіктерінің дамуына және олардың жаңа педагогикалық технологияларға терең түсіністікпен бейімделуіне жағдай жасау қажет. Білім берудің мазмұнын модернизациялау, педагог мамандарды даярлаудың мазмұны мен құрылымын саралап, қайта ой елегінен өткізу оқытудың ғылымилық дәрежесін жоғарылатуды, болашақ мамандардың жан-жақты дамуына жағдай жасауды көздейді.

Жеке тұлғаны психологиялық тұрғыда жан-жақты дамыту және оның болашақ маман ретінде кәсібилігін жетілдіруге дайындау – елімізде жүріп жатқан реформаның негізгі бір бөлігі. Кәсіби іс-әрекет адамның өмірлік іс-әрекетінің маңызды жағы болып табылады, себебі ол арқылы тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы іске асып, өз мүмкіншіліктерінің толығымен жұмсалуды қамтамасыз етіледі. Тұлғаның ішкі позициясының дамуы көп жағдайда тұлғаның кәсіби маман ретінде дамуымен анықталады деуге болады.

Адамның өз өмірінде кәсіби іс-әрекет кезеңдеріне көп уақыт бөлінеді. «Кәсіп» – деген сөз «profirert» деген латын сөзінен шыққан. «Кәсіп» бұл – арнайы әрекеттерге үйрену. «Мамандық

– қоғамға қажетті, адамның рухани және физикалық күш салып жұмыс істеу саласы. Адам бұл процесс арқылы тіршілік етуге және өзін дамытуға мүмкіншілік алады. Кәсіп – бұл бірнеше және өзара жақын мамандықтардың тобы. Мысалы, педагог кәсібіне – «әдебиет оқытушысы» және тіл оқытушысы мамандықтарын жатқызуға болады [1].

Қазіргі уақытта кәсіптің бірнеше мың түрлері бар. Әр түрлі кәсіптің түрлері адамдардан әр түрлі психологиялық ерекшеліктерді талап етеді (оның зейінінің динамикасы, қабілеттерінің ерекшеліктері, іс-әрекетке қызығушылығы, ойлау ерекшеліктері). Е.А.Климовтың зерттеулерінде кәсіптің ерекшеліктері адамның қоршаған ортаға, басқа адамдарға, техникаға қатынас жасау ерекшеліктерінен байқалады. Автордың ұсынған кәсіптерді талдау әдісі, оларды еңбек пәніне, әрекеттер сипаттамасына, еңбек құралдары мен жағдайларына байланысты жіктеуге мүмкіншілік береді [2].

Д.Сьюпер кәсіби қалыптасудың бес кезеңін қарастырды: пайда болу, зерттеу, консолидация, сақталу және құлдырау. Осы бағыттағы тиімді жұмысты қамтамасыз етудің бірінші шарты ретінде бүкіл кәсіби дайындықтың жүйесін асыру барысындағы зерттеушілік білімдердің тиімді қалыптасу процесінің үздіксіздігі мен тұтастығын ерекше айтамыз. Оған аудиториялық сабақ пен студенттің оқу-зерттеу жұмысы мен ғылыми-зерттеу жұмысы, аталған біліктерді саналы және шығармашылық меңгерудегі түрлі әдістер мен тәсілдерді пайдаланумен байланысты тәжірибе жатады.

Зерттеу біліктерін қалыптастырудың маңызды шарты ретінде зерттеу іс-әрекетінің мотивациясы болып табылады: қызығушылықтарын қалыптастыру, зерттеу жұмысы қажеттілігін, кәсіби өсу үшін зерттеу біліктер жүйесін меңгерудің маңыздылығын негіздеу.

Адамның кәсіби іс-әрекетінің өзгешелігі оның мотивациялық аумағына үлкен әсерін тигізеді. К.А. Абульханова қазіргі замандағы адамның өміріндегі еңбектің рөлінің күрделілігі мен көпмәнділігін көрсетті. Кәсіби жетілуді біз таңдап алынған мамандыққа байланысты іс-әрекетке деген жағымды қатынасты анықтайтын ішкі талпыныстар мен түрткілер жүйесі ретінде түсінеміз. Мұндай жүйеге жеке адамның жалпы бағыттылығын және жеке адамның мотивациялық жүйесін қалыптастыратын құрамдас бөліктерінің барлығын (қажеттілік, мотив, бағдар, құндылық бағдары, қызығулар, дүниетаным, идеал, сенім-наным) жатқызуға болады. Осыған байланысты адамның еңбек әрекетінің ерекшеліктерін анықтайтын мотивтер жиынтығын зерттеу өте маңызды орында [3].

В.И. Журавлева кәсіби жетілудің келесі бөліктерін бөліп шығарды: мамандыққа қызығушылық пен қанағаттану дәрежесі, мамандық шарттары мен мазмұны туралы түсінік деңгейі, маманның рөлдік қызметі, кәсіби іс-әрекеттің құндылық құрылымы. Сонымен қатар, кәсіби бағыттылықты қалыптастырудың бірнеше жолын көрсетеді:

- 1) арнайы пәндерді оқыту арқылы;
- 2) шеберлікті игеру тәжірибесі;
- 3) мамандық туралы арнайы курстар арқылы [4].

А.А. Бодалевтің пікірінше, «жоғары оқу орнындағы оқыту мен тәрбиелеу процесіндегі кәсіби бағыттылық, кәсіби жарамдылық, кәсіби іріктеу мәселелері психолог және педагогтар арқылы шешілуге тиісті кезек күттірмес мәселелердің бірі». Кәсіби бағыттылықты таңдап алынған мамандыққа байланысты іс-әрекетке деген жағымды қатынасты анықтайтын ішкі талпыныстар мен түрткілер жүйесі ретінде түсінеміз [5].

Кәсіби іс-әрекеттің мотивациясына И.Г. Кокурина «Еңбек мотивациясы – бұл еңбектің негізгі ынталарына маңызды орын беру процесі, осының негізінде тұлғаның еңбек іс-әрекетіне жағымсыз жақтары сипатталатын маңызды мотивтердің құрылымдық деңгейі пайда болуы мүмкін» деп анықтама береді. Ал зерттеуші М.И.Бобнева «Тұлғаның белгілі әлеуметтік дәрежесі, іс-әрекеттің нақты түрін туғызатын қажеттілігі мотивациялық жүйе арқылы ғана жүзеге асады» деп көрсетті. Сондықтан, қызметкер белгілі бір әрекеттерді жасамас бұрын, өздерінің мінез-құлықтарының мотивтерін толық талдауға салады, яғни мақсатты әрекетті орындауға әкелетін процестің негізгі бөлімдерін анықтайды.

Кәсіби іс-әрекеттің мотивтерінің құрылымына мінездеме беру үшін Б.И.Додонов ұсыныстарын қолдануға болады. Олар мыналар:

1. Іс-әрекеттің жүру барысынан рахат алу, қанағаттану;
2. Іс-әрекеттен тікелей өнім не қорытынды алу (жасайтын өнім, білім, тәжірибе жинақтайды);
3. Іс-әрекет үшін марапатталу (жалақы, қызметінің жоғарылауы, табысқа жетеді);
4. Іс-әрекеттен ауытқу және оны дұрыс орындамау жағдайында болатын іс-шаралардан аулақ болу, жауапқа тартылуды болдырмау.

Қ.Мұздыбаев қызметкерлердің өз жұмысына жауапкершілікпен қарау мотиві, көбінесе, олардың айналасындағы жолдас-жораларын сатып кетпеу, өндірістік жоспарды бұзбау және анағұрлым ақша көлемін көбейту мақсатында жүзеге асатындығын айтқан. Бұл жерде адамдардың өз міндетін жауапкершілікпен атқаруға деген ынтасы басымырақ байқалады. Еңбекке жауапкершілікпен қарауға мынадай мотивтер де өз септігін тигізеді:

- өз жұмысының жемісін жеуден рахат алу;
- өз қасиет-қадірін жүзеге асырып, көрсетіп, мамандық беделін көтеру;
- көпшілік алдында ұятқа ұшырайтын жағдайларды болдырмау.

Бұдан да басқа адамның жұмысқа берілуі мен ынтасының жоғарылауы жеке өміріндегі мәселелерді ұмыту мақсатында да болуы мүмкін. Қ.Мұздыбаев, сонымен бірге, қызметкерлердің жұмысына жауапкершілікпен қарау мәселесін анықтау үшін олардың жоспарларын, ынталарын зерттеу арқылы анықтауға болатындығын дәлелдеген. Мұнда материалдық жағдай алдыңғы орында тұрды: өмір сүру жағдайын жақсарту, ақшалай сый, құнды сыйлықтар, демалуға жолдамалар сияқты, төменгі дәрежедегі ынта бір жұмыскерді сыйлықтар немесе бір нақты дәреже беретін себептерімен туындататын мақтаулар ұйымдастыру (баспасөзде, радиода). Ал жұмыскерге ең жоғары жаза ретінде ұжыммен бірге отырып жасаған істер тиімді болып табылады [6].

Жоғарғы мектеп кәсіптік іс-әрекетке психологиялық даярлығын қалыптастырады. Ең алдымен, адамда қоғамның алға тартқан міндеттерін табысты түрде шешуге мүмкіндік беретін психологиялық іс-әрекеттердің нақты формаларын қалыптастырады. Жоғары оқу орындарында маманды даярлау процесін зерттей отырып, кәсіптік оқудың бұл формасының негізгі міндеті – маманның іс-әрекетінің небір түрлері мен типтерін психологиялық изоморфты әрекет өрісінде жинақтайтын кәсіптік сананың мақсатты түрде қалыптасуына мүмкіндік береді деген ой түйеміз.

Психологиялық жоғары оқу орындарында студенттерге заман талабына сай психологиялық білім берудің мазмұны мен формасы, жалпы психологиялық дайындықтың үздіксіздігі мен сабақтастығын білдіретін өмір талабы, болашақ мамандарға кәсіби білім беріп, олардың мамандығын шыңдауды қамтамасыз ету, кәсіптік пәндерді оқыту мен меңгеру практикасы, педагогикалық жоғары оқу орындарында психологиялық тренингтер арқылы даярлықпен бірге эксперименттік зерттеулермен тығыз ұштастырыла отырып жүргізіледі. Мысалы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде дайындалатын 5В050300-Психология мамандығында оқитын болашақ психолог мамандарды кәсіби бағытта дайындау барысында жүргізілетін тұлғалық даму тренингтері, коммуникативті-құзыреттілік тренингтері, әлеуметтік-психологиялық тренингтер студенттердің қызығушылықтарын арттырып қана қоймай, кәсіби шеберліктерін де шыңдай түсері анық.

Кез-келген тұлға өзін кәсіби маман ретінде бірден қабылдай алмайды, ол осы уақытқа дейінгі білім дәрежесі, мамандық туралы қандай да бір көзқарастың негізінде таңдау жасайды. Олай болса, маман иесінің өзі таңдаған кәсіби жетілуі бірнеше факторларға байланысты шешіледі.

Кәсіби жетілу құрылымы – тұлғаның өз мамандығына қанағаттануынан, кәсіби бағыттылығынан, өз мамандығына байланысты іс-әрекетке деген жағымды қатынасынан, өзіндік кәсіби жетілуге деген ішкі талпыныстар мен түрткілер жүйесінен тұрады.

Кейбір зерттеушілердің мәліметтеріне қарағанда, кәсіби жетілу құрылымына қажеттілік, мотив, бағдар, құндылық бағдары, қызығулар, дүниетаным, идеал, сенім-нанымды жатқызуға болады.

К.К. Платонов жетілуге құмарту мен қалау, қызығу, бейімділік, идеал, дүниетаным, сенімдерді жатқызады. Ғалымның тұжырымы қажеттіліктер, қызығулар, мұраттар жеке адам бағыттылығының түрлі жақтары бола отырып, оның іс-әрекетінің мотивациясы ретінде қалыптасады деп көрсетеді [7].

Кәсіби бағыттылық пен кәсіби жетілу ғылыми тұрғыдан өткен ғасырдың ортасынан басталады. Кәсіби бағыттылық теориясының негізін қалаушы Ф.Парсонс, былай дейді: «Теорияның негізінде үш факторды бөлу жатады: мамандыққа үміткердің психологиялық жеке тұлғалық ерекшеліктерін зерделеу; мамандыққа қойылатын талаптарды зерделеу; кәсіптің талаптарына адамның ерекшеліктерінің сәйкес келуіне негізделетін алғашқы екі факторларды салыстыру».

Кәсіби бағдарлаудың «тәрбиелік» деп аталатын концепциясын директивті қалыпқа жатқызуға болады. Ол бихевиористік, адамның мінез-құлықтың сыртқы әсер жиынтығына белгілі мөлшерде шарттануы ұстанымына негізделеді. Аталған ұстаным өкілдерінің ойынша, кәсіби оқытудың тиімді әдістерін дұрыс таңдай отырып, кез-келген адамды әртүрлі мамандыққа үйретуге болады.

Жасөспірімдік даму концепциясы теориялар тобының үлкені болып табылады. Адамның кәсіби өмірбаяны бірқатар сыртқы факторлардың әсерінен қалыптасады, олардың ішіндегі субъективті

факторға ерекше мән беріледі. Д.Сьюпердің көзқарасы бойынша, кәсіби қалыптасу процесінің өзіндік ерекшелігі бар және ол оның қалыптасуы шарттарының қайталанбастығынан көрінеді. Д.Сьюпер тұлғаның өзін кәсіби жұмысшы ретінде өзіндік түсіну процесіне ерекше мән береді. Бұл процесс кәсіби әлем мен адамның өзі туралы елестету және де осы екі образдың арасындағы сәйкестік тепе-теңдігінен тұрады. Кәсіби өзіндік анықтау – тұлғаның жұмыс туралы жан-жақты ойлануы арқылы іске асады, бұл жердегі жан-жақты ойлану тұлғаның қоғамдағы атқаратын рөлімен және де ол нақтылы кім болғысы келетіні туралы объективті қарама-қайшылықтарға байланысты болуы мүмкін.

Д.Сьюпердің еңбектеріне ұқсас шетелдік концепцияларға Анна Анастаси және Леон Тейлордың психологиялық концепциялары жатады. Аталған авторлар мамандық таңдау субъекті тұлғаға ерекше мән береді. Бұл теориялар негізінде тұлғаны зерделеу, оның бағдары, себебі, құрылым ерекшеліктері қарастырылады. Авторлар ұсынған кәсіби кеңес берудің негізінде тұлғаның өзіндік түсінуі жатыр. Адамның өзіндік түсінуі болашақ мамандықты саналы түрде таңдауына мүмкіндік береді. Бірақ аталған авторлар концепция негізі болып табылатын өзіндік түсіну механизмін түсіндірмейді.

Болашақ маманды дайындаудағы жүйелілік-құндылықтық көзқарасы жүйе ретінде түсіндіріледі, ол жаңа ғасырдың мәдени және гуманистік құндылықтарын есепке алу негізінде құрылады. Сонымен, қазіргі білім беру парадигмасын әлеуметтік-тұлғалық, тұлғаға-бағдарлаушылық, гуманистік білім беру деп анықтайды. Жоғары оқу орындарында білім беруде әдетте парадигманың келесі өзгермелі түрлері айтылады: мәдени-құндылықтық парадигмасы, академиялық парадигмасы, кәсіби парадигмасы, технократиялық парадигмасы, гуманистік парадигмасы. Жетекші білім берушілік парадигмасының әсерімен университеттік білім берудің басқа моделдері қалыптасады: а) дәстүрлі немесе классикалық; б) рационалистік.

Мәдени-құндылықтық парадигмасына сәйкес кәсіби мәдениетті қалыптастырудың басты мақсаты жоғары білім берудің құндылығы ретінде студенттердің әлеуметтік маңызы бар қасиеттерін дамыту болып табылады. Кәсіби білім берудің әлеуметтік-тұлғалық аспектісін іске асырудың негізгі тәсілі ретінде білім берудің проблемалық, сараптамалық, рефлексивтілік, диалогтік оқытудың және тәрбиелеудің, ұжымдық мәдени-шығармашылық іс-әрекеті технологияларын пайдалану деп түсінеміз.

Шығармашылықтың объектісі ретінде маманның бейнелері мен мақсаттары, символдары мен ұғымдары, қылықтары мен қатынастары, құндылықтары мен сенімдері қарастырылады. Болашақ маман шығармашылық ізденіс барысында өзі үшін маңызды жаңалықтар ашады, адамтану мен құрметтеу аумағындағы коммуникативтік мәдениет көрсеткіші ретіндегі гуманистік құндылықтарымен танысады.

Болашақ маманды дайындау жүйесіндегі жүйелілік-құндылықтық көзқарасы маман біліктілігінің жоғары көрінісі және кәсіби құзырлығы болып табылады.

Сонымен қажетті білімдер жүйесі және қалыптасқан зерттеу біліктерімен бірге зерттеу іс-әрекетіне оң көзқарастың болуы болашақ маманның тиімді кәсіби іс-әрекетке дайындығын қалыптастырады. Жоғары оқу орындарындағы кәсіби мамандарды оқыту процесінде кәсіби іс-әрекетке психологиялық тұрғыдан дайындайтын кәсіптік пәндерінің мазмұнында психологиялық тренинг жұмыстары, субъекті-субъектілік әрекеттестікті қалыптастыратын қарым-қатынас мәселелерімен толықтырылса, ғылыми тірек ретіндегі біртұтас жеке тұлғалық принциптерге сәйкес құрылымдық жүйесі жасалынса, болашақ мамандардың кәсіби маңызды қасиеттері анықталынса, онда студенттердің кәсіби білімдер жүйесіндегі пәндерді оқып меңгерулері нәтижелі болады, сонымен бірге, келешектегі іс-әрекеттерінде де айтарлықтай табысқа жетулері мүмкін. Мұндай мақсатқа жету үшін болашақ маман арнаулы білімдерді меңгерумен бірге заман талабына сай әдістемелерді де кең түрде қолдана білулері қажет деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кондаков И.М. *Методологические основы зарубежных теорий профессионального развития.* / Кондаков И.М., Сухарев А.В. // *Вопросы психологии.* – 1989. – №5. – С. 8-15.
2. Климов Е.А. *Психология профессионального самоопределения [текст] / Е.А. Климов.* – М.: Академия, 2004. – 304 с.
3. Абульханова К.А. *Психология и сознание личности: Избранные психологические труды.* – Москва., МПСИ, 1999.
4. Журавлева В.И. *Вопросы жизненного самоопределения выпускников средней школы.* – Ростов-на-Дону: Феникс, 1972.

5. Бодалев, А.А. *Личность и общение [Текст] / А.А. Бодалев.* – М.: Педагогика, 2003. – 272 с.
6. Муздыбаев К. *Психология ответственности.* Л., 1984
7. Платонов К. К. *Система психологии и теория отражения.* — М.: Наука, 1982.

Г.А. Момбиева¹

¹ *Казахский Национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье поднимается идея о необходимости формирования положительного отношения к будущей профессиональной деятельности, рассматриваются психологические проблемы подготовки будущих специалистов к профессиональной деятельности, в частности, особенности обучения студентов в ходе профессиональной подготовки в высших учебных заведениях, психологические аспекты всестороннего развития личности будущего специалиста, мотивационная система и направленность человека, степень удовлетворенности и интерес к профессии квалификационные требования и представление о профессиональной деятельности, ролевая значимость профессионала, а также взгляды ученых о структуре ценностей в профессиональной деятельности и анализ ведущих подходов.

Ключевые слова: профессия, профессиональная деятельность, интерес, мотив, профессиональной направленности, профессиональной зрелости, творчество, компетентность.

G.A. Mombieva¹

¹ *Kazakh National pedagogical University named Abai
Almaty, Kazakhstan*

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

Abstract

This article examines the psychological problems of future professionals' training for professional work, it includes: student's specialties of professional education in Higher Educational Institutions; personality's psychological development and its preparation for professional development as a future professional; the general orientation and system of personal motivation; the degree of interest and satisfaction with the profession; the degree of understanding conditions and content of the profession; the role of a specialist; the value of professional activity, the analyze of research and findings of scientists about the structure of the brain, where considered the fact of positive attitude towards research activities on the readiness of the future expert in effective professional activity.

Keywords: professional, professional activity, interest, motivation, professional orientation, professional development, cultural value, creativity, competence.

Р. Б. Абдрахманова¹, А.Э. Абдрахманов²

¹ *Казахский национальный университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

² *Казахская академия труда и социальных отношений
Алматы, Казахстан*

ӘСКЕРДЕГІ ЖАСТАРДЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТҰРҒЫСЫНДА ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫ КОМПОНЕНТТЕРІ

Түйіндеме

Мақалада Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жастар саясатының концепциясына және ел Президентінің «Қазақстан-2050 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» атты Қазақстан халқына Жолдауына негізделген әскердегі жастарды тәрбиелеу концепциясында офицерлер, педагогтар алдында әскери қызметкерді оған тән ұлттық сана-сезіммен және дүниетаныммен өзінің ортасының, өзінің халқының өкілі ретінде тәрбиелеу міндеті қойылған мәселелерге талдау жасалады.

Түйін сөздер: рухани-адамгершілік, армия жастары, компоненттері, тұжырымдамасы, әлеуметтенуі, өзі-өзі анықтауы.

Қазақстан Республикасында жоғары мектептің дамуының заманауи кезеңінде жастардың рухани-адамгершілік дамуы жоғары білім беруді жаңғыртудың негізгі факторларының бірі болып табылады. Бозбалалар мен қыздарды рухани әрі адамгершілік дамыту саласындағы үкіметтің қойған тапсырмаларын іске асыру, адамның табиғатын толықтай ашу үшін жағдайларды қалыптастыруды білдіретін қоғамды дамытуға инновациялық көзқарастарды қалыптастыру қажет. Бұл қоғамда қабылданған рухани-адамгершілік құндылықтардың негізінде білім беретін, елдің оқу мекемелерінде өзін-өзі анықтау мен әлеуметтендіру үшін жағдайлар жасауға бағытталған ҚР «Білім туралы» Заңында және Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жастар саясатының концепциясында көрсетілген. [1,6 б]

Жастар саясатын қалыптастыра отырып, мемлекет жастардың болашақта әлеуетті маңызға ие халықтың қоғамдық белсенді таптарының бірі болып табылатындығын ескереді. Соңғысы жастардың мемлекеттік құрылымда алатын рөлі мен орнын дұрыс бағаламауға жол бермеуді болжайды.

Мемлекеттік жастар саясаты дәстүрлі әлеуметтік саясатқа қарағанда компенсациялық механизмдерді әзірлеуде ғана көрінбейді.

Ол жастардың еңбек және шығармашылық әлеуетін көрсететін белсенді инновациялық және өнімділік аспектілерді қамтиды. Бұл мемлекеттік жастар саясатын қоғамның стратегиялық ресурстарын дамытудың маңызды бағыттарының бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қоғамдық түрлендірулердің күрделілігі жастардың әлеуметтену үдерістеріне және жас буынның өміріне ықпал етті. Жаңа тарихи жағдайларда түбегейлі өзге негізде қарастырылуы тиіс дәстүрлі жастар мәселелерін шешудің мазмұны мен тәсілдері өзгерді.

Әлеуметтік бағдарланған экономикасы бар демократиялық қоғамды тұрғызу жастардың адамгершілік және рухани дамуына, қазақстандық жастарда отансүйгіштік, кәсіпқойлылық, жауапкершілік секілді қасиеттерді қалыптастыруға, жастардың өткен буындардың әлеуметтік-мәдени тәжірибені, әлемдік өркениет жетістіктерін игеруіне байланысты мүмкін емес.

Концепцияның маңызды бағыты Отанының мемлекеттік мүдделеріне сәйкес келетін, азамат, жауынгер тұлғасының қасиеттерін дамыту, жеке құрамда Отанын қорғауға моральды әрі психологиялық дайындықты, бейбітшілік және әскери уақыт жағдайларында конституциялық адалдық пен әскери борышты, тәртіптілікті, ҚР Қарулы күштеріне жату үшін жауапкершілік пен мақтанышты қалыптастыру болып табылады. Негізгі міндеттері болып табылатындар: жауынгерлердің моральды-психологиялық жағдайының жоғары деңгейін қалыптастыру және қолдау; философиялық-дүниетанымдық дайындау, соғыстың сипатын, мақсаттарын және міндеттерін түсіну, Отан, конституциялық борыш, ар-намыс, абырой секілді түсініктерге құндылықты қарым-қатынасын, сана-сезімін қалыптастыру, жауынгерлерді Отанының, халқының, Қарулы күштердің мәдени құндылықтарына, тарихына және дәстүрлеріне қамту, оларды зерттеу мен көбейтуде қажеттіліктерді қалыптастыру; әрбір әскери қызметкердің моральды-психологиялық әлеуетін анықтау және дамыту,

әскери қызметке қабілеттерді іске асыру, сүйіспеншілік, батылдық, табандылық, жеңіс үшін өзін құрбан етуге дайындық секілді қасиеттерге дағдыландыру; жалпы адамзаттық гуманистік мораль нормаларын (өзара көмектесу, мейірімділік, адамның жасампаздық мүмкіндіктеріне сенім, бірге қызметтестеріге шыдамдылық), жауынгерлердің қатынас жасау мәдениетін, әр түрлі ұлттардың және діни сенімдердің жауынгерлеріне құрметті қалыптастыру; ішкі еркіндік пен әскердегі берік әскери тәртіптің қажеттілігін түсінуді, мінез-құлықты өз бетімен объективті бағалау мен өз бетімен реттеуді, өз қадірін сезінуді, қоршаған орта адамдарын құрметтеуді және өзін-өзі құрметтеуді дамыту; салауатты өмір салтына, физикалық тұрғыдан жетілдіруге қажеттілікті дамыту, үлкен физикалық әрі психологиялық жүктемелерді көтеруге дайын болу қабілеттерін дамыту. Осы тұжырымдардан көріп отырғанымыздай, әскери қызметкерлердің рухани-адамгершілік қалыптасуына ерекше көңіл бөлінеді [2, 126].

Руханилықтың тілде, адамгершілікте, идеологияда, саясатта, дінде көрінетіні белгілі. Адамгершілік «руханилық» түсінігінің құраушысы ретінде адамдар арасындағы қарым-қатынастарды реттейтін нормаларды, қағидаларды, заңдарды қоса алғанда, сонымен қатар, жалпы бағдарлар мен болашақ әрекеттер бағдарламалырының түріндегі идеалдарды қамтитын, адамдардың көзқарастарын сипаттайтын, жақсылық пен жамандық позицияларынан барлығын бағалауды қамтитын дүниетаным жүйесін білдіреді.

Сәйкесінше, әскери қызметкерлерді оқыту мен тәрбиелеу – үздіксіз үдеріс, ол тиісті сипатқа ие, «моральды фактор», «саяси-моральды күй» түсініктерін кең пайдаланатын, жеке құрамның моральды-психологиялық күйімен байланысты, соңғы кездері «рухани фактор» термині жиі қолданылады [3, 216].

Әскери ғалымдар В.М. Азаров пен С.М. Бурда рухани-адамгершілік факторға келесідей сипаттама береді. Біріншіден, рухани-адамгершілік факторын оның тасығышымен, яғни, әскери құрылымдармен бірге қарастыру қажет. Екіншіден, рухани-адамгершілік фактордың құрылымы өзіне келесілерді қамтиды: идеялық-адамгершілік білім (адамның қоғамға, мемлекетке және т.б. қатынасын анықтайтын дүниетанымдық позициялар, адамгершілік идеалдар, қағидалар, нормалар); қоғамдық-психологиялық білім беру (қажеттіліктер, мүдделер, құндылықты факторлар және т.б.); психикалық күйі (қозу, энтузиазм, көтерілу, құлдырау және т.б.); бұқаралық психикалық күй (қатынас, бейімдеу, еліктеу және т.б.) [4, 136].

Рухани-адамгершілік құндылықтар, осылайша, қазіргі кезде ел мен әскердің жаңаруының маңызды факторына айналды.

Сәйкесінше, әскери қызметтің рухани-адамгершілік факторы кеңес және казакстандық әскерді зерттеу кезінде ғана мүмкін болатын елеулі зерттеуді талап етеді.

Дағдарыс әскери қызметкерлері бір бөлігінің әскердің рухани-адамгершілік дәстүрін игеруге, өзінің Отанына аянбай қызмет етуге ұмтылады, басқа бөлігінің енді ғана қызметтен өтіп жатуымен, оған борыш ретінде қарауымен, соның салдарынан көптеген әскери қызметкерлердің арасында төменгі әскери тәртіп пен ортаны аз меңгеруіне байланысты.

Басқа жағынан, жүргізілген психологиялық зерттеудің нәтижелері әскери қызметкерлер үшін бес нәрсе адамның шағын әлемімен байланысты жеке құндылықтар болып табылатындығын көрсетті: денсаулық, отбасы, материалдық қамтамасыз етілу. Мансап, құндылықтар шкаласы бойынша қоғамдық жағдай сұрақтары 12-ші орынды алады. Отан әлеуметтік маңызды құндылығы әскери қызметкерлердің санасында құндылықтар шкаласы бойынша 7-ші орынды алады. Осыдан келіп, әскери қызметкерлердің әскери қызмет үдерісінде бәрінен бұрын материалдық қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған индивидуалистік идеологияның ықпалына ұшырайды, ал, бұл қызметтік белсенділік әлеуетін төмендетуге әкеледі деген тұжырым жасауға болады.

Қызметтік белсенділік әлеуетінің төмендеуі әскери ұжымдардағы моральды-психологиялық ахуалдың нашарлауына әкеледі.

34,6 % сыналұшылар өздері қызмет ететін бөлімшелердегі әскери қызметкерлерге заңсыз қарым-қатынастардың адам тұлғасын басуға, оның ар-намысын төмендетуге ие екендігін көрсетті.

Адамгершіліктің төмендеуі көрінеді, соның ішінде, 71% респонденттер телевидениеде ерекше қатыгездік пен озбырлық көріністерін көрсетуге болады деп санайды, ал, 42,5% сұралұшылар ашық жыныстық көріністерді көрсетуге болады деп ойлайды.

Әскери қызметкерлердің сана-сезімінде американдандырылған бұқаралық мәдениет елеулі орын алады, 20,3 % респонденттер өздерінің сүйікті киноактерлары ретінде американдық актерларды, боевиктердің кейіпкерлерін атайды.

Әскери қызметкерлер азаматтық халықтың бөлігі секілді ырымға сенеді: 47,5% респондент «көз тиюге» сенеді, 45,6% – басқа планеталықтардың келуіне, 36,6 % – жұлдыздардың тағдырларға ықпалына (астрологияға), 38,8 % – полтергейстке сенеді.

Заманауи әскердегі әскери ұжымдардағы күрделі рухани-адамгершілік жағдайы әскери қызметкерлердің өзара қарым-қатынастарында және олардың оқуға қатынасында көрінеді.

Осылайша, әскери қызметкерлердің арасындағы даулар (12,8%) мен рота командирлері және оларға бағынышты адамдар арасындағы (11,6%) өзара түсіністіктің болмауы есепке алғанда 24,4%-ды құрайды.

Рухани-адамгершілік ахуал әскери қызметкерлерге қатысты да, әскери мамандықты зерттеуде көрінеді: 27,5% респондент оқудағы төменгі көрсеткіштерінің басты себебі «оқуды қаламау» болып табылады деп санайды, 32,5% респондент төменгі үлгерімді қызметтің материалдық және тұрмыстық жағдайларға қанағаттанбауымен байланыстырады.

Осылайша, әскери қызметкерлердің пікірі бойынша, төменгі үлгерімнің негізгі себептері болып қызметті материалдық-тұрмыстық қамтамасыз етумен қанағаттанбау және оқуды қаламау болып табылады, сонымен қатар, әскери ұжымдардағы горизонталь мен вертикаль бойынша өзара қарым-қатынастармен байланысты себептер табылады. Оқудың соңына таман әскери училищелер түлектерінің кәсіпқой әскери қызметкер болу ұмтылыстарында дағдарыс туындайды: 45,5% курсанттар мен 30,9% түлектер әскери пәндерлі оқуға күш жұмсағысы келмейді. Келтірілген фактілер бітіруші курстар курсанттарының ортасында офицерлік қызметтің құлдырауын көрсетеді.

Біздің зерттеудегі командалық және қатардағы жауынгер құрамы беделінің деңгейін зерттеу келесідей нәтижелерді берді. Бақылау, сондай-ақ, әскери қызметкерлердің әр түрлі санаттары арасындағы тәрбиелік жұмыс жөніндегі орынбасарлар беделінің төменгі деңгейін растайды. Жалпы анықталғандардың 24,4%-ы неғұрлым беделді адам ретінде рота командирін санайды, ал, 27,5%-ы өзінің бөлімшесінде идеалді адамды таппайды. Демек, әскери мектептердің түлектерін оқыту соңына таман командалық құрам беделдігінде дағдарыс басталады. Тәрбие жұмыстары жөніндегі рота кадрларының орынбасарларында мүлдем бедел болмайды, демек, тәртіпті нығайту мен өздері қызмет ететін рухани-адамгершілік ахуалды жетілдіруге ықпал етпейді.

Әскери ұжымдардағы күрделі рухани-адамгершілік жағдай мен әскери қызметкерлердің бір бөлігінің елдегі рухани өмірге бұқаралық американдандырылған мәдениеттің ықпалын дұрыс бағаламауы осындай қауіптілікті 35,6% сұралғандар көрді, 45,9 %-ы көрмейді, 18,5%-ы әскерде отандық рухани мәдениет идеалдары мен әскери дәстүрлерді қалыптастыру мен қолдауды талап етеді.

Заманауи әскерде рухани-адамгершілік әлеуетті дамыту мен жетілдіру осылайша заманауи әскердің командалық құрамының рухани-адамгершілік бірлігін қалпына келтіру, жаңа әскери отансүйгіштік идеологияның негізінде ұйымшыл әскери ұжымдарды қалыптастыру қажеттілігімен; өзінің қызметінде әкімшілік және идеялық-тәрбиелеу функцияларын жасайтын, командир-дара басшының жаңа типін қалыптастырумен; ХХ ғасыр әскеріндегі әскери қызметкерлерді оқыту мен тәрбиелеуде заңды, психологиялық, ақпараттық және т.б. қызметтер рөлінің артуымен байланысты, әскердің әскери қызметкерлерінің Отанның рухани-адамгершілік бастаулары мен дәстүрлеріне оралуға ұмтылуымен байланысты.

Жастардың рухани-адамгершілік күйі – елдің стратегиялық капиталы және оның уақыттық дамуындағы маңызды фактор.

Жастадың адамгершілік және рухани құндылықтарын қалыптастыру әлемдік және ұлттық мәдени құндылықтарды насихаттауды зерттеуге негізделуі және жастық деңгейден туындауы тиіс. Жастарға тән құндылықтардың сипаты жастардың өмірлік жағдайлары мен тағдырларының алуан түрлілігін көрсетеді, жастар құндылықтарының кең спектрі бұқаралық ақпарат құралдарына, әсіресе, электронды ақпарат құралдарына елеулі түрде ықпал етеді. Қатыгездік пен озбырлықты насихаттау жастардың психологиялық күйіне ықпал етеді, өмірді қабылдаудың стереотиптері мен мінез-құлықтың сәйкес модельдерін қалыптастырады.

Осылайша, жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, әскери идеологияны қалыптастыруға әскери анттың ережелеріне қосылатын өмір тіршілігінің мақсаттары мен идеалдары секілді қабылданатын рухани құндылықтардың елеулі ықпал ететіндігін анықтаймыз. Қоғамдағы идеялардың күресі әскери қызметкерлердің санасына қалыптасатын рухани-адамгершілік құндылықтар мен нормаларды енгузімен айналысатын әскерде жаңа идеологиялық институттардың пайда болуы мен мемлекеттік билік институттарының ауысын анықтайды.

Осыдан келіп, ХХІ ғасырдың жауынгері тұлғасын идеялық-адамгершілік дамыту әскердегі рухани-адамгершілік ахуал мен қазақ қоғамының идеологиясын анықтайтын болады.

Рухани-адамгершілік құндылықтарды, жауынгерлік абыройдың дәстүрлерін, ұжымшылдықты және жолдастықты өзінің қызметінде әкімшілік, идеологиялық және тәрбиелеу функцияларын бір уақытта үйлестіретін, ХХІ ғасырдың әскері командирінің жаңа бейнесі қалыптастырады. Әскердегі жауынгерлердің рухани-адамгершілік және отансүйгіштік тәрбиелеу дәстүрлері әскери ұжымдарды нығайтуға және барлық дәрежедегі командирлер мен жеке құрамның белсенді өзара әрекет етуіне әкеледі, бұл ХХІ ғасырдың Қазақстан Қарулы Күштерінің екі қабілетін елеулі түрде арттырады.

Қолданылған әдебиеттер

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.07.2012 г.); Концепция государственной молодежной политики Республики Казахстан правда от 15.07.2004г., №158.
2. Военная психология и педагогика. Под ред. – М., 1998.
3. Азаров В.М. Условия повышения эффективности патриотического воспитания военнослужащих. М., 2004.
4. Военная психология и педагогика. Под ред. В.Ф. Кулакова. – М., 1998.

Р. Б. Абдрахманова¹ А.Э. Абдрахманов²

*¹Казахский национальный университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

*²Казахская академия труда и социальных отношений
Алматы, Казахстаⁿ*

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ АРМЕЙСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье рассматривается концепция воспитания армейской молодежи, основанная на концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан и Послание Президента страны народу Казахстана «Казахстан-2050 Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев», перед офицерами, педагогами ставится задача воспитания военнослужащего как представителя своей среды, своего народа присущими ему национальным самосознанием и миропониманием.

Ключевые слова: духовно-нравственное, армейская молодежь, компоненты, концепция, социализация, самоопределение.

R.B. Abdrakhmanova¹, A.E. Abdrakhmanov²

¹Kazakh National University named after Abai Almaty,

*²Kazakhstan Kazakh Academy of Labor and Social Relations
Almaty, Kazakhstan*

RICH IN CONTENT COMPONENTS OF SPIRITUALLY-MORAL DEVELOPMENT OF ARMY YOUNG PEOPLE

Summary

The problem of the states is in the concept of educating the army youth based on the concept of the state youth policy of the Republic of Kazakhstan and the President's message, "Kazakhstan-2050 Prosperity, Security and Improvement of Welfare of All Kazakhstanis" are shamed to the people of Kazakhstan, the task of educating a serviceman as representative of his environment, his people, to him by national self-consciousness and worldview.

Keywords: spiritually-moral, army youth, components, concept, socialization, self-determination.

T.B. Kenzhebayeva ¹

G.B. Turalina ²

^{1,2} Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF INTRODUCING INCLUSIVE EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL

Abstract

This article reports challenges that teachers face in Kazakhstani primary schools when implementing inclusive education. It also examines the implications which these challenges have on Kazakhstani education and comes up with suggestions for improvement.

The focus is on primary schools because they provide basic education to the children. It is envisaged that if inclusive education starts early, all learners will be equipped with both academic and social skills, knowledge and values necessary for their growth and development.

Keywords: inclusive education, children with special educational needs, primary school, mechanisms for integrating children with special educational needs, the problems of introducing inclusive education in Kazakhstan.

The State Programme for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 and the strategic plans for its implementation are clearly identified mechanisms for integrating children with special educational needs into the educational process. These plans defined the conditions for them to ensure an accessible environment. According to the documents, by 2020, 70% of schools should create conditions for inclusive education and, therefore, put forward the demand for training and retraining of teachers of general education (President of the Republic of Kazakhstan, 2010). Thus the question arises as to what kind of challenges teachers may face as primary schools shift to becoming inclusive.

Teachers in most primary schools in Kazakhstan are not sufficiently trained in inclusive education (Yeliseyeva, 2014). The success of provision of inclusive education depends on the quality of teaching in an inclusive school. Students with special needs face a lot of problems in most of the primary schools in Kazakhstan. Having special needs at inclusive schools is not well recognised and their needs are not well known. According to Suleimenova (2010), Kazakhstan is at present offering primary education for some students with different disabilities including physical, visual and hearing impairments, with learning disabilities, autism and multiple disabilities in both special and integrated schools.

The Organization for Economic Cooperation and Development report for 2009 (OECD 2009: 52) states: However, despite the law and derived policies promoting the education of CWDs, as yet they are not included in the broader discussions of educational reform. It is clear that this omission is incompatible with the concept of inclusive education and, as we shall see, with the commitments Kazakhstan has made to the international community and even in its own Constitution.

Even though Kazakhstan has been launching some teacher training programmes on inclusion there are still some problems which face teachers on how to help children with disabilities towards quality education in the classroom situation. Yersarina (2012) suggests that necessary facilities, such as teaching and learning materials, equipment and the creation of particular learning environments that are important for children with special needs should be considered in an inclusive context. These facilities include items, such as Braille materials, audio and visual devices, various teaching aids, mobility equipment, such as white cane for people who are visually impaired, wheelchairs for people who are physically impaired, special classroom designs, and accessible toilets.

There are many challenges teachers face in implementing inclusive education in primary schools. Inclusive education is a process and therefore it cannot be attained in a single day it takes several years to reach this goal of educational for all.

There are many challenges which are associated with its implementation and achievement. The inclusive education model above gives some of the challenges towards the implementation of inclusive education. The challenges will be explained in relation to constructivist theory. The following are some of them: There is poor collaboration and interaction among teachers, students and parents. This becomes a challenge for teachers to implement inclusion. Teachers need parents' support in doing their work. In most cases

teachers are unwilling to involve parents in school matters. In line with this Vygotsky (1978) emphasizes that, students have different Zone of Proximal Development (ZPD) and through interaction with their teachers or peers, underachievers get to understand the new concepts. He also stresses on cooperative dialogues between children and knowledgeable members of their society in challenging activities. Children learn to think and behave in ways that reflect their community's culture. For this matter it means that there should be a good interaction between learners and teachers. As learners learn from their teachers and they take them as their role model.

In addition to that Parents are experts for their children, in the sense that they know better their children and have the last say on them while teachers are experts in helping the students in academic arena and provision different skills to fulfil the needs of the child. Therefore a parent needs to provide to the teacher necessary information about the child which can help the teacher to plan teaching and reaching objectives of the child. Again, teachers and parents in collaboration with counsellors need to design a way of helping the child social and emotional development (Kirk, 2011: 49). In addition to this UNESCO States, "Education is not simply a matter for professionals. ...they have the knowledge of their children which professionals do not have" as cited in (Suleimenova, 2010: 11). That means as far as inclusion is concerned the good cooperation between school and parents is necessary.

There is less commitment among teachers. Teaching in primary schools is stressful to most teachers. Teachers do not have commitment in teaching because they are being given low salaries and they are not respected by the society. This makes them not to play a good role for their responsibility. This becomes a big challenge when it comes to the implementation of inclusion in primary schools.

Suleimenova (2010) argues that teachers lack commitment because their salary is low and therefore most of them prefer to be committed to private tuition than normal class teaching because tuition gives them an extra income.

There is lack of proper knowledge towards inclusion. Most teachers in primary schools lack the knowledge of inclusive education that makes it difficult for them to implement it. Lack of adequate knowledge makes them fail to adapt inclusion. If the teacher lacks the inclusive knowledge he or she may face another problem of poor classroom management. In line with this Senge (2000) give advice that children should be provided learning opportunities during non-school hours. This will help them more on the construction of new knowledge. In addition, Winger (2008: 18) argues that "low quality of teacher education or lack of qualified teachers might be one reason behind the poor learning outcome" as this may be a challenge towards the implementation of inclusion.

There is presence of some less sensitive policies to the implementation of inclusive education. This includes both the policies and the people who are to implement them. In line with this Senge (2000: 536) argues that "changing the policies affecting accountability, funding, program development and evaluation, supervision and resource deployment in response to the innovations and achievements in school communities". This has made it difficult in the implementation of inclusive education in Kazakhstan primary schools.

Suleimenova (2010) gives various policies which are the challenges in implementing inclusion in Kazakhstan. These are; cost sharing, decentralization and introduction of standard four examinations. According to her these policies were started in general terms given that "the issues of equal opportunity and human rights had not been high on the political agenda, general statements of policy and intent could provide loopholes for ignoring the needs of those traditionally excluded from education" (p.10). This becomes a challenge to teachers when it comes to the implementation of inclusion because according to him it seems the blame and counter-blame is to teachers and parents as they seem not to perform well their role as they are not specified in relevant policies such as decentralization and participation of the private sector in education development.

There is scarcity of teachers who have knowledge of inclusive education. Most primary schools lack teachers who can teach the students with special educational needs.

There is low expectation of teachers from the students with special needs education. Most of the teachers have given up on the success of learners with disabilities. They always take them as failures as low achievers instead of applying different ways that can help them to accommodate the students with learning disabilities. Suleimenova (2010: 11) argues that "teachers low expectations and clearly lower children's self-esteem retards their progress. Dividing the children in two groups of "bright" and "dull" and "able" and "unable" worked against the concept and expectations of inclusion".

This shows that inclusive education faces a serious challenge in Kazakhstan.

The role of inclusion is to remove this view by putting children with different learning abilities and

cultures together so they can learn from each other and develop socially. These cultural differences affect their learning processes. Vygotsky's (1978) Zone of Proximal Development (ZPD) simply defined as the gap between what a student can achieve independently and what he or she can achieve under teachers' guidance or in collaboration with more capable peers.

There is no provision of inclusive education in universities and colleges that train teachers. The teacher are not supposed to hold the information they got instead they should put it into practice. This will help the students to be accommodated because instead of the entire burden to be left to teachers if the society gets education they can also help in implementation of inclusion.

Since teacher's lack of knowledge and practises about inclusive education, she even had not read loud for those children with visual impairment.

Infrastructure and classrooms are not adaptive for the needs of the students. For example some of the buildings in primary schools have stairs which limit mobility of students with physical and visual impairment. Socio constructivist theory advocates that environment should be manipulated in a desirable way so that a child acquires what will help them in the future (Vygotsky, 1978).

Adaptation involves changing things like teaching methods, classroom organization, physical environment and many more (Johnsen, 2001: 176). That is, teachers should make sure that each child benefits from the teaching regardless of his or her learning difficulties.

Besides, Senge (2000: 280) emphasizes on nurturing pedagogy "as the art and science of teaching that provides nourishment, support, and encouragement for all children to promote their learning at various stages of their development". This problem should be taken into consideration as it may be a source of difficulty in learning and therefore may be a factor for exclusion.

There is lack of awareness, among teachers, parents and the guardians about inclusive education. This is because in Kazakhstan inclusion has not been advocated that much so it becomes difficult to implement it. This makes most teachers not to discover the uniqueness of the students which could help them to assist the learners based on their uniqueness. Vygotsky emphasizes that, all exceptionally human, higher forms of mental activity are the result of social and cultural contexts as these conceptual developments are adaptive. They are central to knowledge and skills that are necessary for success within a particular culture as cited in (Rieber, 1998).

The examination system does not consider the specific needs of the students. For example, visually impaired students need to have more time when sitting for an exam and also there are other subjects which they cannot take for example practical studies. That means all this is a barrier towards implementation of inclusive education. The example was given that teacher's performance in upper classes was very much associated with the school's performance in std.7 examinations. A good teacher was one who had the largest number of passes in his or her subject and a good school was one that had most pupils selected to public secondary schools by virtue of their examination results.

Public schools in Kazakhstan are funded and audited by government and if schools are not provided sufficient funding they cannot make purchases of the material needed to carry out the education function. In addition to that studies done in Kazakhstan revealed that there are no clear policies and documents on how inclusive education should be implemented in schools (OECD, 2009). In line with this disintegration of policy has been pointed out as a key barrier in understanding it in relation to different areas of inclusion (Yersarina, 2012). Teachers complain that what the government says is quite different from practice. In short there is not enough support from the government concerning inclusive education. Hornby (1999) gives some factors for a successful inclusion these are, visionary leadership, collaboration between stakeholders, refocused use of assessment, support for staffs and students, appropriate funding levels, parental involvement, effective programme models, curriculum adaptation and instructional practices. In many developing countries there can be issues around shortage of staffs, huge class sizes, lack of support staff and additional administrative responsibilities and less space of collaboration may act as a barrier for the implementation of inclusive education (Ainscow & Sandill, 2010).

A good teacher is the one who knows his or her students' needs. A teacher will not be able to know the need of the children if he or she does not know the level of understanding between the learners. It is evident that, culture of the work place affects teachers, their work output and definitely their students (Ainscow & Sandill, 2010). Constructivist theory suggests that teachers should take a look at each learner and understand that each one is unique. Furthermore they emphasise that students differences, if given the right guidance students will find the right fit within the classroom environment as they meet new challenges. Suleimenova (2010) emphasizes that some of the teachers in Kazakhstan had received in service training,

however still expressing their need for training and their lack of self-confidence in teaching children with learning difficulties. The suggestions given by the teachers towards the improvement of inclusive education in Kazakhstan are very important. This is because inclusive education cannot happen overnight. It is a process which may take a number of years. These suggestions if taken into consideration might help to make some changes in inclusive education.

References:

1. Ainscow, M. & Sandil, A. (2010). *Developing Inclusive Education Systems: The Role of Organisational Culture and Leadership, International Journal of Inclusive Education, 14:4, 401-416, Routledge, UK*
2. Kirk, S. (2012). *Educating Exceorional Children. (13 th ed.). New York: Wadsworth, Cengage Learning.*
3. *Organization for Economic Cooperation and Development (2009). Kazakhstan, Kyrgyz Republic and Tajikistan; Students with Special Needs and Those with Disabilities. Paris: OECD.*
4. Senge, P. M. (2000). *Schools that learn. London: Nicholas Brealey.*
5. Suleimenova, R. A. (2010). *Methodological approaches to the development of inclusive education in the Republic of Kazakhstan. Open school, 7(118).*
6. Vygotsky, L. S. (1978) *Mind in the society: The development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.*
7. Yeliseyeva, I. G. (2014). *The practical implementation of inclusive education in Kazakhstan. Open school, 1(132).*
8. Yersarina, A. M. (2012). *The development of inclusive education in the Republic of Kazakhstan. Open school, 1(112).*

Т.Б. Кенжебаева¹, Г.Б. Туралина²

Павлодарский государственный педагогический институт

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Резюме

В данной статье раскрываются проблемы, с которыми сталкиваются учителя начальных классов в процессе внедрения инклюзивного образования. Также рассматриваются последствия этой проблемы, предложены рекомендации по психолого-педагогическому сопровождению детей с особыми образовательными потребностями.

Авторы уделяют в статье основное внимание начальным школам, поскольку они обеспечивают базовое образование детей. Предполагается, что, если внедрение инклюзивного образования начнется раньше, многие учащиеся овладеют как академическими, так и социальными навыками, знаниями и ценностями, необходимыми для их роста и развития в целом.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями (ООП), начальная школа, механизмы интеграции детей с ООП, проблемы внедрения инклюзивного образования в Казахстане.

Т.Б. Кенжебаева¹, Г.Б. Туралина²

Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ЕНГІЗУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Андатпа

Бұл мақалада инклюзивті білім беруді енгізу үдерісінде бастауыш сынып мұғалімдерінің тап болған, кездесетін мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, осы мәселенің салдары сипатталып, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша ұсыныстар берілген.

Балалардың негізгі, түйін білімдері негізгі буын бастауыш мектепте қалыптасатындықтан, авторлар мақалада бастауыш мектептің ерекшелігіне басты назар аударады. Инклюзивті білім берудің ертерек енгізілуі оқушылардың жалпы дамуы мен өсіп жетілуіне қажет академиялық, әлеуметтік білім, дағды, құндылықтарымен қамтамасыз ететіндігі айқындалады.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, ерекше білім беруді қажет ететін балалар (ЕБҚБ), бастауыш мектеп, ЕБҚ балаларды интеграциялау механизмдері, Қазақстанда инклюзивті білім беруді жүзеге асыру мәселелері.

М.П. Оспанбаева¹, Ж.А. Ускенбаева², А.Ж. Култаева³

^{1, 2, 3}Институт повышения квалификации педагогических работников по
Жамбылской области, г.Тараз, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Резюме

В статье рассматривается одна из актуальных тем современного Казахстанского общества – психологические аспекты модернизация общественного сознания. Развитие духовной свободы, повышение сознательности каждого казахстанца посредством чувства высокой ответственности, глубокого ощущения действительности являются основными средствами формирования человека новой эпохи. Прогрессивное развитие на любом этапе начинается с качественного изменения сознания. Человек, понимающий эту закономерность эволюционного развития, будет глубоко чувствовать, четко знать, что в обществе, как и в природе, все взаимосвязано. Такое знание является продуманным, сформулированным и ее польза безгранична: человек, вооруженный им, никогда не будет заблуждаться, вступит на путь прогрессивного развития; будет далек от зла, готов дарить свою доброту всем окружающим.

Ключевые слова: общественное сознание, свобода духа, модернизация сознания, чистое намерение, разум, познавательная вовлеченность, национальное сознание, национальные ценности, осознанность, ответственность, психотехника, человек новой эпохи.

...лишь духовно свободному народу –
под силу великие дела.

(Н.Назарбаев)

Казахстанский путь развития, в котором человеческий капитал в качестве стратегической задачи считается главной ценностью общества, является примером для многих, а недавно обнародованную статью Президента «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» многонациональный Казахстан воспринял как вызов [1].

Говоря словами Президента Казахстана, чтобы стать «единой Нацией сильных и ответственных людей», рассмотрим, как курс в будущее согласовывается с процессом изменения общественного сознания. Истина в том, что прогрессивное развитие на любом этапе начинается с качественного изменения сознания. Первая часть статьи называется «О национальном сознании в XXI веке», что обозначает нацеленность на процесс обновления, модернизации, целенаправленный курс в будущее. В таком случае, закономерен вопрос: почему в статье используется понятие «национальное сознание», а не «общественное сознание». Тому причина – Президент Н.Назарбаев в качестве основной движущей силы уделяет приоритетное значение нации. Во-первых, это благое намерение о пробуждении национального сознания в качестве сына казахского народа, во-вторых, желание того, чтобы не пошатнулись основы многонационального государства, удерживание лидерства в процессе использования его огромного потенциала на путь прогрессивного развития, быть флагманом в светлое будущее. Счастлив народ, породивший мудрого сына, думающего о будущем своей страны!

Если каждый казахстанец целиком ощутит представленные в этом разделе шесть направлений, воспримет их как ключ успешной жизни в новом обществе, обновится общественное сознание как результат трансформации. Человек, понимающий эту закономерность эволюционного развития, будет глубоко чувствовать, четко знать, что в обществе, как и в природе, все взаимосвязано, переплетено между собой. К примеру, как считает Елбасы, это как целый организм: разве один поврежденный орган не изменит нормальное состояние всего организма, не подорвет гармоничную деятельность всего организма? Такие знания являются продуманными, сформулированными и их польза безгранична: человек, вооруженный ими, никогда не будет заблуждаться, вступит на путь прогрессивного развития; будет далек от зла, готов дарить свою доброту всем окружающим.

Аль-Фараби в «Трактате о взглядах жителей добродетельного города» отмечает, что в настоящее время главная преграда на пути к счастливому обществу, направленного на добрые взаимоотношения – это обман, т.е. ложь. Если считать обман демоном, рассматривать его как червяка, поедающего сердцевину общества – все это приведет к очищению. Это – один из современных факторов национальной модернизации [2].

В первой части статьи, направленной на модернизацию общественного сознания, «конкурентоспособность» означает высокий профессионализм. Для взрослого человека конкурентоспособность в первую очередь предполагает быть хорошим специалистом. Стремление к вершине профессионализма характеризуется старанием быть мастером своего дела, соответствующего своей среде. Это, в свою очередь, включает механизм соперничества в бытии личности (может служить примером конкуренция в процессе оплодотворения в зарождении человека). Соревнование имеет огромное значение в любом процессе развития. Оно не допускает нерадивость; избавляет от лени; воспитывает собранность и бдительность; учит планированию и отчетности. Поэтому в общественную жизнь нужно внедрять рейтинговую деятельность, ее качество должно максимально улучшаться. На самом деле, чтобы рейтинг служил полноценно, следует укреплять стимулирующий подход. Производительность труда повысится только тогда, когда выражение «каждому – по способностям» будет направлен на результат. К сожалению, в нашем обществе еще не разработаны многие параметры измерения, т.е. средства измерения не четкие; много случаев, не поддающихся измерению. Это расслабляет граждан, дает возможность «существовать» за чей-то счет. Поэтому повышение ответственности каждого человека в обществе – одно из главных условий, движущих к высокой сознательности.

Ответственное отношение к своему делу формирует ответственность к своей жизни. Человек, вооруженный такими принципами, не будет винить других за свои неудачи; будет работать над своими ошибками и стремиться к их исправлению; учиться на своих ошибках. А за достигнутые успехи будет расти чувство благодарности; повысится доверие к себе; человек станет обладателем доброго, мягкого характера. Общество будет озаряться такими солнечными людьми. Следовательно, такие понятия как «трансформация сознания» или «алхимия души» не мистика; бесспорно, это возможности, которые вполне можно осуществить [3].

Во второй части статьи «Взгляд в будущее – модернизация общественного сознания» Президент Н.Назарбаев предложил вниманию народа проекты, которые должны реализоваться в рамках модернизации общественного сознания. В числе основных проектов был назван проект постепенного перехода казахского языка на латиницу. Это очень масштабная мера, требующая тщательной подготовки со стороны специалистов отрасли и определенного времени, а с народа нужно намерение правильного восприятия предложенного проекта. Старшему поколению нелегко переключаться с укоренившихся действий на новые навыки. Плюс к этому, еще и большие финансовые затраты на множество дел, которые нужно выполнить... В соответствии с дальновидными выражениями казахского народа, «избегай женщину, которая не думает о трех днях, и от мужины, не думающего наперед за три года», поэтому заботиться сегодня о завтрашнем дне – это главная задача каждого. Мы бы сказали, что национальный код в качестве сохранения национального сознания в эпоху глобализации – это казахское сознание. В чем оно проявляется? В мышлении и речи на казахском языке! Простой пример – сравните речь граждан, учившихся в казахской школе и граждан, получивших образование в русской школе. Это не указывание достоинств и недостатков одних людей от других. Внимание следует обратить на следующее: роль системы мышления и говорения в формировании национального мировоззрения и национального характера. Ученый М.Мырзахметов, предложивший перейти на латиницу в первые годы независимости, считал, что она поможет упорядочить нашу артикуляцию [4].

С данной точки зрения, переход на латинский алфавит – это не подражание, не дань моде, и даже не возможность приближения к тюркскому миру. Это одно из условий сохранения национальных качеств, т.е. национального кода казахского народа. В реализации одного из важных проектов социального значения – «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке» нужно придерживаться двух ключевых проблем. Первая проблема – следует контролировать соблюдение принципа укрепления межпредметных связей в ходе обучения таким дисциплинам, как история, политология, социология, философия, психология, культурология, филология. К примеру, если в одно время была усилена тенденция рассматривания дисциплин каждой науки по отдельности, то в настоящее время и в будущем интенсивно рассматривается тенденция всеобщей интеграции. Поэтому с целью формирования гибкого и успешного человека, склонного к свободной жизни в условиях изменяющегося мира, важно предоставлять полноценное образование при помощи многопрофильной (универсальной) науки. Особенно мы должны придерживаться этого принципа в ходе перевода 100 передовых учебников мира. Вторая проблема появилась в рамках задачи, поставленной Президентом по «восстановлению гуманитарных кафедр». Последние десять лет образовательный процесс в высших учебных заведениях нашей страны реализуется в соответствии с Болонским процессом.

Одно из его важнейших измерений – принцип «академической свободы», в рамках которого приоритетными являются дисциплины по выбору, учитывающие потенциал специалистов и региональные особенности. К примеру, внедрение элективных курсов: в бакалавриате – 75, магистратуре – 85, докторантуре до 95 % [5].

ВУЗы будут разрабатывать образовательные программы самостоятельно на основе профессиональных стандартов. В ходе модульной интеграции важно сохранить норму гуманитарных дисциплин, влияющих на формирование сознательной, мыслящей, патриотической и многокультурной, толерантной личности с широким мировоззрением. Высококонкурентоспособный специалист – это в первую очередь обладатель чистых помыслов, доброго сердца и ясного ума.

XXI век – век глобальных новостей, век возрождения знаний. В статье данная теория обозначена задачей «триумф знания». Президент Н. Назарбаев отметил, что «один из путей повышения благосостояния казахстанцев – стремление к образованию [1].

Современная казахстанская система образования, основанная на принципе «образование в течение всей жизни» является не только мощным ресурсом, закладывающим фундамент будущего нации, но и потенциалом социальной модернизации общества. Поэтому в информационный век, на пути индустриального развития направление современного общества требует пополнения содержания академических дисциплин. На их основе наряду с социально-общественными нормами, нужно закладывать знания, указывающие на инновации в соответствии с новой эпохой, особенно на могущество человека, на пути духовного развития. Обновление учебных программ и литературы, внедрение развивательно-воспитательных инноваций в содержание работ по повышению квалификации на всех уровнях и оценивание его освоения в качестве измерения квалификации учителя – веление новой эпохи.

Сделаем краткий обзор психологических аспектов модернизации общественного сознания. Психология – отрасль науки с центральным значением, если другие дисциплины основаны на отношении «человек – общество – среда», в то время психологические знания направлены не только на развитие психики, но и духовное обновление. Значит этот предмет формирует бытие человека. Для того, чтобы поднять общественное сознание на новое качество, нужно развивать осознанность, чувствительность и ответственность каждого человека, живущего в этом обществе. Достижение высокой сознательности требует живость познания, расширение горизонта мышления и чистоту намерения, а также осознанности восприятия на интуитивном уровне. Когда человек почувствует, что он сам источник всего добра в жизни, в его сознании появятся новые изменения и качественные преобразования.

Таким образом, пробуждение предоставляет возможность пересмотреть приоритет ценностей, и управлять своей жизнью по своему желанию; обеспечивает положительные изменения в бытии каждого человека и оказывает положительное влияние окружающим. Так, как солнечные лучи озаряют все живое вокруг, как освещают темницы, так и человек со свободным духом озаряет все вокруг. Вот именно с этого момента активизируется процесс обновления (модернизации) сознания. Сознание, пробужденное благодаря неустанной работе и чистым помыслам, является разумным!

Абу Наср Аль-Фараби считал, что «человек должен быть честным, потому что если он совершит благие дела и будет ждать за них оплату, то человек эти дела обратит в зло», предупреждал, что без воспитания души нельзя достичь больших высот, человек, который не смог исправить свое поведение, не сможет достичь истины [6].

Современные изменения жизнедеятельности положительно влияют на интенсивное развитие психологии человека. Человек новой эпохи впитывает в себя богатый опыт человечества, развивается вместе с особенностями эпохи, в которой живет. Это явление возлагает новые обязанности на специалистов антропологии: важно призывать наших современников не оставаться за пределами общественных явлений, жить в ногу с жизнью социальной среды, направлять их сознание на стремление жить по новому. Основа таких современных парадигм, как овладение общечеловеческими ценностями и формирование планетарного сознания – открытие человеческого потенциала через духовное совершенствование. Труды великого мыслителя Аль-Фараби («Указание пути к счастью», «Жители добродетельного города»), мудрость Х. Яссауи (идеи «духовной свободы», «совершенного человека»), поэмы М.Х. Дулати («Тарих-и-Рашиди», «Жаханнаме») и Ж. Баласагун («Кутадгу Билиг»), плеяда сказителей в истории кочевников, концепция Абая о «полноценном человеке» и философия Шакарима достались нам как наследие через принципы ислама, и по сей день являются драгоценной реликвией и бесценной сокровищницей, созвучной со временем [7].

Также следует отметить исключительный труд психологов-новаторов в процессе формирования человека новой эпохи, которые перерабатывают, древние, как само человечество, истину и знания. В числе бесценных произведений, направленных на максимальное совершенствование (развитие) человека и психологических инноваций, нацеленных на то, чтобы сделать людей счастливыми и успешными, есть оздоровительная психология М.Норбекова, концепции Л.Хей «самопознание», «прощение-очищение», теория В.Синельникова «Сила намерения», Психология достижений Н.Правдиной, социально- практическая психология Н.Козлова, направленная на регулирование взаимоотношений, концепция С.Коновалова «энерго-информационная структура», оздоровительная методика П.Иванова «Детка», оздоровительный метод Мартин Брофмана «белый свет», «луч», метафизическое учениеи теория дуализма Крайона (Ли Кэрролл), концепциитрансформации сознания Ошо (Шри Раджниш). У них одна общая ценность: в закладывании в основу авторских концепций – теории «свободы духа». В этих инновациях нет культурных отличии, социальных особенностей, национальной черты. Это произведения, общие для всего человечества, их ценность в том, что они направлены на всеобщее благо человека [8].

В настоящее время в арсенале психологов есть богатый запас психотехник. Но в таком сложном, долгосрочном психологическом сопровождении как развитие, коррекция, регулирование психики не достаточно опираться только на психотехнику. У нас в стране развитие науки психологии до сих пор на дисциплинарном уровне. Не предусмотрены специальные лаборатории и научно-исследовательские институты для повышения ее ментального применения и получения современных фундаментальных научных достижений. В инклюзивном обществе, в котором мы живем, прикладная психология и практическая психология развиваются стихийно; теоретическая психология в оковах академических рамок, а основы фундаментальной психологии еще не заложены. Создание НИИ при Комитете науки – структурного подразделения Министерства науки и образования РК, обозначившего повышение научного потенциала в качестве приоритетной цели на ближайшие годы – веление времени.

Мы живем в новом веке, веке глобализации. Его особенность – устраняются все помехи и различия, результаты объединения приводят к однородной культуре. При этом освоение национальных ценностей – понимание каждым человеком социально-этнического значения своей нации, осознание того, в каком положении находятся межнациональные отношения, их роли в развития человечества, свободного проживания вместе с другими народами. Один из важных аспектов национальных ценностей – это духовно-культурные произведения, национальное духовное наследие. В таких произведениях изображаются особые эмоции, события, влияющие на формирование национального сознания. Известные деятели культуры пристально изучая историю своего народа, написали произведения с большим духовным значением. Эти историко-художественные произведения определяют место и роль своего народа в исторических процессах, ставят цель формирования национального самосознания посредством обращения внимания на народное творчество. Любой из предложенных проектов ценен тем, что обладает высоким стратегическим, общенародным характером, направлен к качественному развитию. Поэтому глубокое понимание каждым казахстанцем важности реализации данных идей, обеспечение их комплексного проведения является заветной целью.

Список использованной литературы:

1. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. 26.04.2017. <https://egemen.kz>
2. Махан К. «Әл-Фарабидің «Қайырымды қала» ілімі нені айтады?» // «Ақшам» жэне ағайын. 29.09.2016. <https://almaty-akshamy.kz>
3. Пауло Коэльо «Алхимия души» Пер. Телицын В. – Москва: Алгоритм, 2013. – 245с.
4. Мырзахметұлы М. Интервью к газете «Жас қазақ үні» (Г.Садықова). 08.01.2011. <http://abai.kz/>
5. Государственная программа развития образования и науки на 2016-19гг. – Астана, 2016. <http://edu.gov.kz>
6. Абу Наср Аль-Фараби. Википедия. <https://kk.wikipedia.org>.
7. Оспанбаева М. «Жаңа дәуір адамын қалыптастырудың кеешенді психологиялық стратегиялары». Материалы III научно-практического конгресса «от Китая до Адриата» – Анталья., 2016. Стр. 196-202.
8. Оспанбаева М. «Болашақ мамандарға заманауи білім берудің психологиялық аспектілері». Материалы международной научно-практической конференции «Педагогика и современные аспекты физического воспитания». – Краматорск, Украина. 2017. Стр. 312-319.

М.П. Оспанбаева¹, Ж.А. Ускенбаева², А.Ж. Құлтаева³

^{1, 2, 3} «Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы – Жамбыл облысы бойынша педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты, Тараз қ., Қазақстан

ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйіндеме

Мақалада қазіргі Қазақстан жағдайындағы өзекті мәселелердің бірі – қоғамдық сананы жаңғыртудың заманауи-психологиялық аспектілерін зерттеу барысы баяндалды. Қазақ елінің мықты, әрі жауапкершілігі жоғары біртұтас ұлт болуы үшін, болашаққа беталыс бұқаралық сананы өзгерту үрдісімен тығыз байланысты. Әр қазақстандық жаңа қоғамда табысты өмір сүру үшін өзіндік сананы сапалы дамытуды терең сезінсе, онда жеке сананың трансформациялану нәтижесі ретінде қоғамдық сана жаңғырады. Эволюциялық дамудың осы заңдылығын түйсінген адам табиғаттағы секілді, қоғамда да барлығы өзара сабақтас, бір-бірімен тығыз байланысты екенін нәзік сезініп, анық білетін болады. Демек, қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі құралдары – әрбір қазақстандықтың рухани еркіндігін кемелдендіріп, саналылығын арттыру.

Кілт сөздер: қоғамдық сана, рух еркіндігі, сана жаңғырығы, таза ниет, сәулелі сана, көкірек көзі, танымдық сергектік, ұлттық сана, ой елгезектігі, жауапкершілік, ұлттық құндылық, психотехника, жаңа дәуір адамы.

M.P. Ospanbaeva¹, Zh.A. Uskenbaeva², A.Zh. Kuldaeva³

^{1, 2, 3} «Institute «Өрлеу» of pedagogical personnel qualification in Zhambyl region
Taraz, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PUBLIC RECYCLING COUNCIL

Abstract

In the article of analytical analysis The development of spiritual freedom, raising the awareness of every Kazakhstani through a sense of high responsibility, a deep sense of reality. Progressive development at any stage begins with a qualitative change in consciousness. A person who understands this pattern of evolutionary development will deeply feel, clearly know that in society, as in nature, everything is interconnected. Such knowledge is well thought out, formulated and its usefulness is unlimited: a person armed with it will never be mistaken, will take the path of progressive development; will be far from evil, ready to give his kindness to everyone around him.

Key words: public consciousness, freedom of spirit, modernization of consciousness, pure intention, reason, cognitive activity, national consciousness, national values, awareness, responsibility, psychotechnics, a man of a new era.

МРНТИ 15.41.21.

Б.А. Әрінова¹, А.Тукаева²

^{1, 2} әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан Республикасы

ЖОҒАРЫ САПАЛЫ БІЛІМ БЕРУ – ЖАРҚЫН БОЛАШАҚТЫҢ КЕПІЛІ.

Түйіндеме

Мақалада Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алған жылдардан бергі уақыттағы жоғары білім беру жүйесінде кәсіби мамандарды дайындау және қазіргі жастардың тәрбиесі туралы айтылады. Авторлар еліміздің ең таңдаулы оқу орны әл-Фараби атындағы ҚазҰУ болашақ педагогтерді әлемдік стандартқа сәйкес кәсіби дайындауға бағытталған мамандықтардың бірі- «Педагогика және Психология» мамандығы бойынша талдау жасайды.

Түйін сөздер: жоғары оқу орны, әлемдік стандарт, педагог-психолог, мамандық, кәсіби мамандарды дайындау.

Келешегіміздің келбетті, болашағымыздың баянды болуы бүгінгі жастарымызға тікелей байланысты – деп елбасымыз Н.Ә. Назарбаев айтып өткендей еліміздің болашағы – жастар. Жастарымыз таусылмас күш пен сарқылмас қайраттың нышаны. Қоғамымыздағы жастардың білім және

тәрбие мәселесі қоғам үшін әрқашан өзекті мәселелердің бірі. Қазақстан Республикасының қазіргі даму жағдайында жоғары білім беру мәселесіне үлкен жауапкершілік артылады. Еліміздің жарқын болашағы бәсекелестік таныта алатын мамандарды дайындауға байланысты болғандықтан бүгінгі таңда жоғары білім беру мәселесі өзекті деп танылады. Қазіргі студент жастарымыз еліміздің ертеңі екендіктерін, болашақтың ірге тасын қалаушылардың бірі екендіктерін сезінулері қажет. Осы мәселеге орай біздің еліміздің әрбір Жоғарғы Оқу Орындары болашағы зор, патриот, алдарына үлкен мақсат қоя білетін жастарымызды тәрбиелеп және білікті мамандар даярлап шығаруда. Еліміздің әрбір Жоғарғы Оқу Орындарында оқитын студент жастарымыз “Ел ертеңі жастар” яғни мына біздер екендігімізді ұғынулары қажет. Бұл үшін ең алдымен тәрбиелеуге, сапалы білім беруге көп көңіл бөлуіміз қажет.

Қай елдің болсын өсіп-өркендеуі, әлемдік интеграцияда өзіндік орын алуы оның ұлттық білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына байланысты. Сол себепті біздің елімізде жоғары білімді кәсіби маман дайындау мемлекеттік деңгейде ұйымдастырылатын күрделі үдеріс ретінде қарастырылады.

Елбасы Н.Назарбаев «Бұл заман білекке сенетін емес, білімге сенетін заман. Заманауи әлемде елдің қуаты ең алдымен азаматтарының білімімен өлшенеді. Сол білімді әжетке, тұрмыс игілігіне жарата білуімен бағаланады» деп жастарға үлкен сенім артып отыр. [1]

Тәуелсіздік алғаннан кейін еліміздің басқа мемлекеттермен экономикалық, саяси, мәдени байланыс жасауы артты. Жоғары білім беруді басқарудағы бұрынғы жүйе өзгеріп, болашақ кәсіби мамандарды дайындауда жаңа бағыт, жаңа көзқарас пайда болды. Жоғары оқу орындарындағы оқыту мен тәрбиелеу үдерісі кредиттік жүйеге сәйкес жаңа технологияға негізделген инновациялық жаңашылдыққа ауысты. Еліміздің барлық жоғары оқу орындарында қазіргі заманға қажетті мамандарды дайындау қолға алынды. Жоғарғы оқу орындарын ашу, жаңаша білім беру, шетелге жіберіп оқыту сияқты жоспарлар жүзеге асты. Соның бірі 1994 жылы құрылған «Болашақ» бағдарламасы қазақ жастарына шет елде мемлекет есебінен білім алуға жол ашты. «Болашақ» бағдарламасы қолға алынған 20 жылдың ішінде еліміздің 10 мыңнан астам азаматы шетелде сапалы білім алып мемлекетіміздің өркендеуіне үлес қосуда.

Қазақстандағы жоғары оқу орындары әлемдік стандарттар деңгейінде білім беруді мақсат тұтады. Біздің елімізде әлемдік стандартқа сай келетін университеттердің бірі – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті.

80 жылдан астам тарихы бар әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетін бәсекеге қабілетті мамандар даярлап жатқан оқу орындарының бірі және еліміздің қоғамдық өмірі, білімі мен ғылымының қалыптасып дамуының куәгері десек те болады. Қазіргі таңда әлемнің қаншама елдеріне танымал болған бұл университеттің әрбір кірпіші оның белгілі ғалымдары, оқытушылары мен студент жастарының еңбегінің арқасында қаланған. 1933 жылдың 20 қазанында ССР Одағының Халық Комиссарлар Кеңесінің «Қазақстан үшін мамандар даярлау және Қазақ мемлекеттік университетін ашу туралы» № 2293 Қаулысы қабылданды. 1934 жылдың 15 қаңтары – университеттің нақты құрылған күні болып белгіленді. Дәл осы күні ҚазМУ-дың алғашқы студенттері қабылданып, 19 қаңтар күні Верный ерлер гимназиясының ескі ғимаратында биология және физика-математика факультеттерінің 54 студенті оқуға кірісті. Біздің университетіміздің тарихы осылай басталады. [2]

Ал қазір әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті әлемдік деңгейде беделді университеттердің бірі болып саналады. Біздің университетімізде 16 факультет, спорт кешені, стадион, әр факультеттің жеке жатақханасы тамақтану комбинаты және студенттердің, магистранттардың, докторанттардың жан-жақты білім алуға жағдай жасалған «Керемет» атты орталық бар. ҚазҰУ-да білім алуға барлық мүмкіндіктер жасалған. Университеттің өзінің арнайы қалашығы бар. Ол қалашық түгелдей «Student KazNU» деген тегін интернетпен қамтылған. Университетімізде жаңа формациядағы университетті құру мақсатында ұлы ойшыл әл-Фарабидің ізгілікті қала туралы ілімі негізі болып табылатын «Al-Farabi university – smart city» жобасы іске асуда. Парасатты университеттер – интеллектуалды ұлтты қалыптастырудың кепілі, нәтижесінде Smart – Қазақстанды құрайтын біздің мемлекетіміздің Smart – қалаларының негізі болып табылады.

Ерекше атап айтар мамандықтар ретінде біздің университетімізде соңғы жылдары ашылған «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» және «Педагогика және Психология» мамандығын атап айтуға болады. Бұл мамандықтар Философия және саясаттану факультетінің Педагогика және білім беру менеджменті кафедрасында дайындалады.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің педагогика кафедрасы 1940 жылы 12 қаңтарда құрылған. Бүгінде ол педагогика және білім беру менеджменті кафедрасы болып өзгертіліп, педагогикалық бейіндегі мамандарды даярлайтын философия және саясаттану факультетінің

ежелгі кафедраларының бірі. Оның қалыптасу мен дамуы ұзақ мерзімді (кезеңді) қамтиды: тарихи-филологиялық факультеттің құрамында ашылып, университеттің педагогикалық мамандықтарын жаппай қамтамасыз етуден бастап, «Педагогика және психология», «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» және білім беру қызметінің «бакалавриат, магистратура, PhD докторантура» үш сатылы жүйесіне өту кезеңіне дейін жұмыс істеп келе жатыр. Кафедраның қалыптасуы университеттің, Қазақстанның педагогика-психологиялық ойларының дамуымен, педагогикалық мәдениет пен жалпы білім берумен қатар бірге келеді.

Кафедраға әр жылдары педагогика ғылымының ғұлама ғалымдары мен ұлы тұлғалар К.Ш. Қокымбаев, Т.Т.Тәжібаев, Ә.І. Сембаев, Қ.Б. Бержанов, Х.Қ. Арғынов, Б.Ж. Садықов, Г.К. Ахметова, З. А. Исаева, А.К. Мынбаева басшылық жасады. Сонымен қатар кафедрада педагогика ғылымдарының докторлары, профессор Қ.Б. Жарықбаев, Ж.Р. Баширова, А.Т. Табылдиев, Н.А. Асанов және т.б. жұмыс істеді. Бүгінде кафедраны педагогика ғылымдарының докторы, профессор А.Ә. Болатбаева басқарады. Кафедрада көптеген білікті мамандар, елімізге танымал ғалымдар қызмет етеді. Атап айтқанда, педагогика ғылымы саласында өзіндік орны бар, елімізде ғана емес, ТМД және шет елдеріне де аттары таныс А.Қ. Құсайынов, Ш.Т. Таубаева, А.Қ. Мынбаева, А.Ә. Болатбаева, З.Б. Мадалиева, А.Б. Мұқашева, Н.С. Әлқожаева, С.М. Пузикова, Е.С. Оңалбеков, К.Ж. Жолтаева, Б.А. Әрінова, Г.А. Мамырбекова, Г.А. Қасен, Р.С. Қасымова, Қ.Ш. Молдасан, Н. Анарбек, Ұ.Б. Төлешова, Ә.М. Құдайбергенова, З.М. Садвақасова, М.Д. Шағырбаева, Ә.Б. Отарбаева, А.С. Мағауова, Э.К. Калымбетова сынды профессорлар мен доценттер кафедрамыздың құрметті оқытушылары.

Кафедра Қазақстан, Еуропа және ТМД мемлекеттерінің университеттері, жоғары оқу орындары және орталықтарымен белсенді қызмет етеді. Кафедрада негізгі педагогикалық білім беру міндеттері төмендегі бағыттар бойынша жүргізіледі:

Жалпы мәдени және қоғамдық-гуманитарлық (университеттің барлық мамандықтарына арналған жалпы білімдендіру пәні бойынша «Педагогика» блогы). Кәсіби деңгейде: болашақ оқытушыларды даярлау («Педагогика мектебі», «Этнопедагогика» блогындағы бакалавр мамандықтарына арналған кәсіби пәндер)

Ғылыми-педагогикалық деңгейде: магистратураға ғылыми-педагогикалық мамандарды даярлау (барлық магистратура мамандықтарына арналған «Педагогика»)

Арнайы психологиялық-педагогикалық: оқу жоспарына сәйкес «5B010300 – Педагогика және психология» бакалавры, «6M010300 – Педагогика және психология» магистратура, «6D010300 – Педагогика и психология» PhD бағдарламасы;

Арнайы әлеуметтік педагогикалық: «5B012300 – Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» бакалавры, «6M012300 – Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» магистратурада, программа PhD «6D012300 Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» PhD бағдарламасы.

«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша бакалавриат, магистратура және докторантураны (PhD) бітірушілерге «Мектеп әлеуметтік педагогы, өзін-өзі тану мұғалімі» біліктілігі беріледі. Олар:

- мемлекеттік құрылымдарда (ҚР БҒМ балалар құқығын қорғау Комитеті, балалардың құқығын қорғау бойынша облыстық департаменттер);

- әлеуметтік бағыттағы мекемелерде (әлеуметтік қамтамасыздандыру, жұмыссыздарға, жағдайы төмендерге, еңбекке жарамсыздарға қолдау көрсету мен көмектесу ұйымдары);

- білім беру мекемелерінде (мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында (мектептерде, балалар үйінде, интернаттарда, арнайы білім беру мекемелерінде);

- қоғамдық ортада өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен дамыту мәселелерімен айналысатын мекемелерде (түзету және оңалту мекемелерінде, арнайы мектептер, колонияларда) жұмыс істей алады.

Кафедрада «Жас ғалымдар мектебі»; «Логос» СҒБ; «Үміт сәулесі» еріктілер қозғалысы; «Шабыт» театры; «Эмпатия»; «Гармония» сияқты студенттік үйірмелер, клубтар және орталықтар жұмыс жасайды.

Қорыта айтқанда, Қазақстанда білім кеңістіне жол ашық, білім жолын қуған жастарға көптеген мүмкіндіктер бар. Ендеше, еліміздің болашағына қызмет ету үшін білім негіздерін меңгеріп, өз мамандығымыз бойынша жұмыс жасауға ұмтылуымыз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Елбасының Жастарға арнап айтқан өнегелі 1000 сөзі
2. <http://www.kaznu.kz/kz/17421/nodeblock>

Б.А. Аринова¹, А.Тукаева²

^{1,2} КазНУ им. аль-Фараби Алматы, Казахстан

ВЫСОКОКАЧЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ – ГАРАНТИЯ БУДУЩЕГО.

Резюме

В статье рассматривается профессиональное образование в системе высшего учебного заведения. Там мы делимся информацией о Казахском национальном университете имени аль-Фараби. Образование – самое мощное оружие, которое Вы можете использовать, чтобы изменить мир.

Ключевые слова: образование на университетском уровне, международный стандарт, профессия, педагог-психолог, подготовка профессиональных кадров.

B. A. Arinova¹, A.V. Tukayeva²

^{1,2} *Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

HIGH-QUALITY EDUCATION – A FUTURE GUARANTEE

Summary

This article observes the professional education at higher educational institution system. There we share information about Al-Farabi Kazakh National University. Education is the most powerful weapon which you can use to change the world.

Key words: education at university level, worldwide standard, educational psychologist.

МРНТИ 15.21.45

Г.О. Тажина¹, Л.Н. Едыгенова²

¹*Университет Международного Бизнеса
Алматы, Казахстан*

²*Общественный фонд «Образовательный Центр «Билим – Центральная Азия»
Алматы, Казахстана»*

ВЛИЯНИЕ ОБУЧАЮЩИХ ПРОГРАММ ПО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВЫБОРЫ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Аннотация

Система образования Казахстана переживает период глубокой и поэтапной стратегической модернизации, где существенная работа осуществляется в средней школе. Так, в Национальном плане модернизации образования в РК на 2011-2020 годы основное внимание уделяется развитию навыков и готовности учеников средней школы к определению их будущих профессий и выбору собственного профессионального пути. Инновационные образовательные проекты играют важную роль в реализации этих планов. В данной статье рассматриваются результаты серии исследований в рамках проекта «Будущее – мой выбор», осуществленный образовательным центром «Билим – Центральная Азия» при поддержке компании «Шеврон Мунайгаз Инк» в школах города Алматы в 2015-2017 годах.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессиональное консультирование, профориентация, старшеклассник.

В казахстанских школах и вузах отсутствуют программы по профессиональной ориентации школьников, необходимые для информирования о мире профессий, и недостаточно развиты услуги психологического сопровождения и консультирования в выборе профессии. Эти проблемы влияют на более поздние этапы профессионального пути и могут привести к неудовлетворенности выбранной профессией или разочарованиям в специализации профессионального обучения в высшем учебном заведении [1, 52].

Многие исследователи соглашаются в том, что профессиональное самоопределение старшеклассника – это один из первых этапов самоопределения личности в целом [2, 167]. В этой связи, Ломакина и Логашенко утверждают, что проблема профессионального самоопределения – это педагогическая задача старшей школы [3, 108]. В период обучения в старшей школе личность оказывается на этапе принятия решения по выбору профессии, которому предшествует более широкая социальная ориентация: установка на вуз или специальное профессиональное образование.

В профессиональной ориентации старшеклассников, профессиональном консультировании, важная роль принадлежит психолого-педагогическим тренингам. Как показано в формирующем эксперименте Дорн, подобные тренинги ориентируют старшеклассников на цивилизованный рынок, здоровую конкурентную борьбу и саморазвитие творческих сил [4, 32]. Однако, школа недостаточно уделяет внимания этим вопросам, что компенсируется стихийной инициативой самих учащихся. Как утверждает автор, в выборе планов профессиональной деятельности преобладает ориентация на престиж профессии и, в меньшей степени, на личностные ресурсы, недостаточно развит поисковый опыт по изучению мира профессий.

Другим ресурсом в профессиональной ориентации является принцип личностно-ориентированного обучения Роджерса [5, 225]. Действительно, в современном нестабильном, постоянно меняющемся мире, необходима фасилитация обучения, ориентированного на активность ученика, добывающего знания в сотрудничестве со сверстниками и учителем: «...безопасность зиждется не на самом знании, а на умении его добыть». Из наставника, доминирующего в общении с учащимися, учитель должен превратиться в фасилитатора, помогающего ученику и поддерживающего процесс познания и приобретения умений и творческого опыта на основе развития устойчивых мотивов учения, поощрения инициативы, выдвижения собственных идей в контексте формулирования целей обучения.

Придерживаясь этого принципа, Кузнецов провел эксперимент, в ходе которого осуществлялась психолого-педагогическая поддержка самоопределения учащихся старших классов [6, 120]. Результаты показывают положительное влияние фасилитации на формирование ценностной структуры личности школьников, укрепление их активной позиции по отношению к окружающему миру и к своему будущему.

Эти и другие исследования приходят к выводу и показывают необходимость разработки специальных программ по профессиональному самоопределению в общеобразовательных учреждениях и в дополнительном образовании.

Проблема профессионального самоопределения старшеклассников является одной из задач модернизации образования не только в Казахстане, но и в соседних странах с общим культурно-историческим прошлым. Так, российские исследователи так же признают, что модернизация образования это сложный многоступенчатый процесс формирования способности постоянно и успешно адаптироваться к меняющимся условиям и задачам, усиления роли профессионального консультирования в выборе профессий [7, 1171; 8, 518].

С целью изучения проблем профессиональной готовности и самоопределения учащихся старших классов было проведено исследование, состоящее из нескольких этапов.

На первом диагностическом этапе, исследование проводилось в девяти средних школах из всех районов Алматы в ноябре 2015 года. В социологическом опросе участвовали старшеклассники из 9 и 10 классов. Общее количество участников опроса составляло 553, в т.ч. 358 учащихся – 9-классники (192 мальчика и 166 девочек) и 277 учащихся были 10-классниками (129 мальчиков и 148 девочек). Для эмпирического исследования профессиональных выборов старшеклассников была разработана и апробирована анкета «Выбор профессии» на основе опросника «Мотивы выбора профессии» [9, 66]; и 2) Опросник профессиональных выборов [10, 112]. Проведен количественный и качественный анализ результатов.

Второй этап включал обучение и тренинги старшеклассников по вопросам профессиональной ориентации и выбора профессий весной 2016 году. В обучающих программах и тренингах участвовали 66 учеников 10-х классов, в том числе 27 мальчиков и 39 девочек, отобранных для обучения на основе результатов 1-го диагностического этапа. Возраст учащихся составлял от 15 до 17 лет.

В рамках 2-го этапа проекта были проведены следующие обучающие мероприятия:

- Индивидуальные и групповые тренинговые сессии с целью повышения осведомленности в выборе профессии подростками. Согласно результатам социологического опроса, подростки, по пять из каждой экспериментальной школы, были отобраны для предоставления им индивидуальных и групповых коучинговых занятий. В рамках коучинговой программы были проведены тренинги «Мастер общения» и индивидуальные коучинговые сессии.

• Интерактивные лекции, в общей сложности 35 академических часов, были направлены на повышение уровня информированности учащихся о различных профессиях. Лекции были разделены на две части: 1) техническое и профессиональное образование для учащихся 9-х классов 2) о высшем образовании, для учащихся 10-х классов. Темы лекций включали проблемы профессиональной карьеры в области социальных и гуманитарных наук, права, информационных технологий, экономики, банковского дела, управления, строительства, архитектуры, бизнеса, предпринимательства, искусства и медицины.

• Учащиеся 9-х классов посетили две профессиональные ассоциации в Алматы: Ассоциацию индустрии красоты Казахстана и Ассоциацию поваров Казахстана. Кроме того, эта группа подростков посетила городские больницы, чтобы понимать и осознавать работу в медицинских профессиях. Последний визит в клиники был организован специально для учащихся 9-х классов, т.к. по результатам опроса, подавляющее большинство именно этих студентов предпочли карьеру в медицинских профессиях.

• Групповые тренинги по развитию мягких навыков были направлены на формирование индивидуальных знаний, умений и навыков для успешной профессиональной и учебной деятельности, и охватывали следующие темы: составление сопроводительного (мотивационного) письма к CV; составление приложений и написание эссе для поступления в университеты; собеседование; и обращение за рекомендательным письмом.

Для определения уровня воздействия консультационных и тренинговых мероприятий на профессиональные выборы и профессиональное самоопределение старшеклассников был проведен после-тренинговый опрос участников в мае 2016 года. Данное исследование старшеклассников города Алматы показало следующее:

1. Подавляющее большинство старшеклассников не были уверены в выборе и не выбрали профессии до обучающих мероприятий по профессиональной ориентации.

2. Количество старшеклассников, сделавших выбор профессии, значительно увеличилось, в 2-3,3 раза, после внедрения специальной обучающей программы Образовательным центром BILIM. В то время как 15-17% всех учащихся средних школ предпочитали экономическую и управленческую группы профессий; 20% учеников 9-х классов предпочитают различные творческие профессии, а 34% учеников 10-х классов выбрали медицинские профессии.

3. Обучающая программа по профориентации способствовала тому, что на 33-40% увеличилось число старшеклассников, которые целенаправленно изучают рейтинг и актуальность предпочитаемых и выбираемых профессий через различные источники информации.

4. Подавляющее большинство подростков заинтересованы в занятиях по профессиональному консультированию и профориентации, которые могут быть по их мнению обязательными или элективными, и проводиться в индивидуальном или онлайн-формате. 10-классники продемонстрировали желание узнать больше о своих психологических особенностях в профессиональных выборах и предпочтениях в специальных структурированных тренингах.

5. Независимо от типов обучающих программ по профессиональному выбору и профориентации, все они оказывают положительное влияние на определенность в выборе профессии старшеклассников.

6. В средних школах не обеспечивается профессиональная ориентация и консультирование по профессиональным выборам школьников, не уделяется достаточного внимания информированию и развитию профессионально важных качеств и навыков учащихся.

Исследование было продолжено в связи с общенациональной значимостью результатов с точки зрения модернизации системы образования в целом, и вопросов профессиональной ориентации старшеклассников в средней школе, в частности. Поэтому, с целью дальнейшего изучения влияния профессионального консультирования, информированности о мире профессий, развития жизненных навыков старшеклассников на их выбор профессий, в рамках проекта «Будущее – мой выбор» был проведен 3-й этап исследований.

Гипотеза исследования заключалась в следующем: на профессиональные выборы учащихся старших классов значительно влияют специальная подготовка, обучение и информирование о профессиях.

После мероприятий специального обучения и тренингов по профессиональной ориентации и профессиональным выборам был проведен опрос учащихся старших классов в стенах Казахской Академии Транспорта и Коммуникаций (КазАТиК). В этом исследовании участвовали 45 старшеклассников, учащихся 9-х и 10-х классов средних школ №56 и №120 г.Алматы, в мае 2017 г., в том числе 37 человек 9-классников и 8 человек 10-классников.

Анкета состояла из 9 вопросов с двумя вариантами ответов «да» и «нет»:

1. Был ли визит в КазАТиК познавательным и полезным?
2. Планируете ли Вы получить высшее образование?
3. Планируете ли Вы искать работу сразу после окончания школы?
4. Планируете ли Вы после окончания школы пройти краткосрочные профессиональные курсы и затем искать работу?
5. Учитываете ли Вы профессиональные и/или семейные традиции в выборе карьеры?
6. Есть ли у Вас желание получить более детальную информацию/индивидуальные консультации о специальностях в области транспорта, логистики и коммуникаций?
7. Пользуетесь ли Вы интернетом в поисках информации по интересующим Вас специальностям?
8. Будет ли Вам полезен практический курс по составлению резюме для приёма на работу?
9. Будет ли Вам полезен практический курс по успешному прохождению собеседования для приёма на работу?

Результаты опроса в процентном выражении приведены ниже. Как видно из рисунка 1, подавляющее большинство 9-классников и абсолютно все 10-классники ответили «да» на 1-й вопрос: «Был ли визит в КазАТиК познавательным и полезным?»; на 2-й вопрос: «Планируете ли Вы получить высшее образование?»; на 7-й вопрос: «Пользуетесь ли Вы интернетом в поисках информации по интересующим Вас специальностям?»; на 9-й вопрос: «Будет ли Вам полезен практический курс по успешному прохождению собеседования для приёма на работу?»

Так же большинство старшеклассников выбрали утвердительный ответ на 8-й вопрос «Будет ли Вам полезен практический курс по составлению резюме для приёма на работу?».

Очевидно, что подавляющее большинство старшеклассников собираются получать высшее профессиональное образование, им интересно посетить один из вузов г. Алматы. Исходя из полученных знаний и навыков с тренингов, эта группа старшеклассников уже осознанно используют интернет ресурсы для поиска информации по предпочитаемым профессиям и специальностям. Здесь уместно привести результаты 2-го этапа исследований, где участвовали другие старшеклассники, и когда после обучения 78-86% участников собирались провести предварительный анализ о рейтинге профессий. Через год, другая группа школьников уже использует такой подход рейтинга профессий и специальностей. Так же, в данном исследовании, как показано на рисунке 1, подростки осознают необходимость получения практических навыков собеседований и составления резюме для приема на работу.

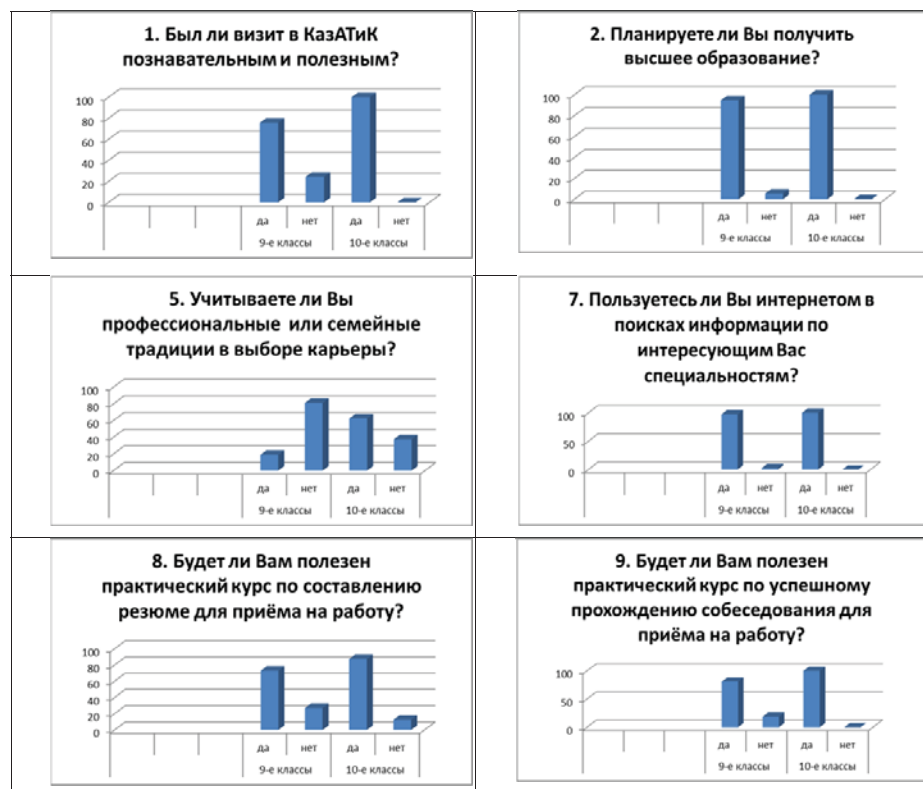

Рисунок 1. Вопросы, на которые получено большинство утвердительных ответов, %.

Преимущественно ответы «нет» получены на следующие вопросы: «Планируете ли Вы искать работу сразу после окончания школы?», «Планируете ли Вы после окончания школы пройти краткосрочные профессиональные курсы и затем искать работу?», «Есть ли у Вас желание получить более детальную информацию/индивидуальные консультации о специальностях в области транспорта, логистики и коммуникаций?» (табл.1). Т.е., эти ответы согласуются с группой утвердительных ответов об интересе к высшему образованию, рассмотренных выше. Подавляющее большинство старшеклассников не планируют работать «сразу после окончания средней школы».

Вопрос, по которому ответы 9-и и 10-классников расходятся: «Учитываете ли Вы профессиональные и/или семейные традиции в выборе карьеры?». Интересно, что большинство 9-классников не учитывают эти традиции, а большинство 10-классников учитывают профессиональные и/или семейные традиции в выборе карьеры. Эти данные косвенно подтверждают результаты 2-го этапа исследований с другими участниками: хотя большинство учеников осознают необходимость учебы, все же решающее влияние на выбор профессии подростками, оказывают родители. В среднем 47,5% старшеклассников учитывают советы родителей и после обучающих курсов, тренингов и информирования в области профессионального самоопределения. Специальные программы обучения ОЦ Билим, пробудили интерес к выбранной профессии у 14-15% испытуемых.

Таблица 1

Вопросы, на которые получено большинство отрицательных ответов, %

Вопросы анкеты	9-е классы		10-е классы	
	да	нет	да	нет
3. Планируете ли Вы искать работу сразу после окончания школы?	24,3	75,7	12,5	87,5
4. Планируете ли Вы после окончания школы пройти краткосрочные профессиональные курсы и затем искать работу?	32,4	67,6	25	75
5. Учитываете ли Вы профессиональные и/или семейные традиции в выборе карьеры?	18,9	81,1	62,5	37,5
6. Есть ли у Вас желание получить более детальную информацию/индивидуальные консультации о специальностях в области транспорта, логистики и коммуникаций?	24,3	75,7	12,5	87,5

Таким образом, образовательные проекты по профессиональному ориентированию играют важную роль в выборах профессионального пути старшеклассников. Все виды обучающих программ по профессиональному выбору и профориентации оказывают положительное влияние на определенность в выборе профессии старшеклассников.

По результатам проведенного обучения: абсолютное большинство старшеклассников собираются получать высшее образование по выбранным специальностям; подавляющее большинство подростков заинтересованы в занятиях по развитию мягких навыков интервьюирования и составления резюме при приеме на работу.

Приведенные анализ и результаты исследований необходимы при составлении программ профориентационной работы со старшеклассниками. Мы рекомендуем внедрить образовательную программу профессиональной ориентации в казахстанских школах как обязательную или элективную дисциплину в формате в аудиторных, онлайн или смешанных занятий.

Список использованной литературы:

- 1 Поваренков Ю.П. Индивидуально-психологическое содержание профессионально важных качеств субъекта труда // Вестник ЯрГУ им. П.Г. Демидова, 2006.- №1.- С. 50-54.
- 2 Tazhina, G. Professional Proclivities and Profession Appeal Factors of Kazakhstani Students of Different Majors.// C-crcs Book, 2015 – IV(24). – С.161-171.
- 3 Ломакина Л., Логашенко О. Профессиональное самоопределение современного подростка как проблема образования // Проблемы образования в XXI веке, 2007. – 2(2). – С.101-110.
- 4 Дорн М.В. Использование психолого-педагогических тренингов в профконсультационной работе с учащимися // Современные исследования социальных проблем, 2010. – №1 (01). – С.32-34
- 5 Rogers K., Freiberg J. Свобода учиться. The freedom to learn. – М: Смысл, 2002. – 527 с.
- 6 Кузнецов Д.В. Психолого-педагогическая фасилитация как необходимое условие успешного самоопределения старшеклассников // Образование и наука, 2015. – № 9 (128). – С.120-133.

7 Килина И. А. Задачи модернизации профориентации обучающихся Кемеровской области и пути решения // Научно-методический электронный журнал «Концепт», 2015. – Т. 13. – С.1171–1175.

8 Богуславский, М. В. Стратегии модернизации российского образования XX века: теоретико-методологические подходы к исследованию // Проблемы современного образования, 2013. – № 4. – С 518.

9 Чернявская А.П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 96 с.

10 Сунцова Я. С. Диагностика профессионального самоопределения: уч.-метод. пособие. -- Ижевск: Удмуртский университет, 2011. – 142 с.

Г.О. Тажина¹, Л.Н. Едыгенова²

¹Халықаралық Бизнес Университеті

²Қоғамдық қор «Білім беру Орталығы «Білім – Орталық Азия»

КӘСІБИ БАҒДАРЛЫҚ ОҚУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КӘСІБИ ТАҢДАУЫНА ЫҚПАЛЫ

Түйіндеме

Қазақстандағы білім беру жүйесінде терең және кезеңді стратегиялық жаңғырту кезеңі басталды, онда орта мектептерде айтарлықтай жұмыс жүргізілуде. Осылайша, Қазақстан Республикасында білім беруді жаңғыртудың 2011-2020 жылдарға арналған Ұлттық жоспарында орта мектептің оқушыларының болашақ мамандықтарын анықтауға және өздерінің кәсіби жолдарын таңдауға, дағдылары мен дайындығын дамытуға басты назар бөлінуде. Инновациялық білім беру жобалары осы жоспарларды жүзеге асыруда маңызды рөл атқарады. Бұл мақалада «Болашақ менің таңдауым» жобасының шеңберінде 2015-2017 жылдары «Шеврон Мұнайгаз Инк» компаниясының қолдауымен «Білім-Орталық Азия» білім орталығының Алматы қаласының мектептерінде жүргізілген бірқатар зерттеулердің нәтижелері қарастырылады

Түйін сөздер: кәсіби өзін-өзі анықтау, кәсіби кеңес беру, кәсіптік бағдарлау, жоғары сынып оқушысы.

G.O. Tazhina¹, L.N. Yedygenova²

¹University of International Business

²Educational Center Bilim Central Asia

INFLUENCE OF PROFESSIONAL ORIENTATION TRAINING PROGRAMS ON PROFESSIONAL CHOICES OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Summary

The education system in Kazakhstan is experiencing a period of deep and phased strategic modernization, where significant work is carried out in high schools. Thus, the National Plan for Modernizing Education in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 focuses on developing the skills and readiness of high school students to determine their future professions and choose their own professional path. Innovative educational projects play an important role in the implementation of these plans. This article examines the results of a series of studies within the framework of the project “The Future Is My Choice”, implemented by the Bilim-Central Asia Education Center with the support of Chevron Munaigas Inc. in Almaty high schools in 2015-2017.

Keywords: professional self-determination, professional counseling, vocational guidance, high school student.

Г.Қ. Атанбаева¹, А.М. Бабашев²

¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

САБАҚТЫҢ САПАСЫН АРТТЫРУДАҒЫ ПӘН АРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАР

Аңдатпа

Бұл мақалада студенттер мен мектеп оқушыларының дәріс кезінде танымдық деңгейін көтеру мәселелері және сабақтың барысындағы биология пәні мен жаратылыстану ғылымдары арасындағы пән аралық байланыстар жүйесі қарастырылады.

Кілт сөздер: дифференциация, интеграция, лимфоцит, соматотропин, биосенсорлар, пәнаралық байланыс.

Зерттеуді Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Биология және биотехнология факультеті, биофизика және биомедицина кафедрасында зертханалық сабақтар мен үлкен практикумдар кезінде орындалды.

Қазіргі кезеңде жаратылыстану ғылымдары саласында екі бағыт дамып келеді. Ол дифференциация (ғылымдардың бөлінуі, ажырауы) және интеграция (жеке ғылымдардың бірігуі). Енді осы үрдіске нақтылай дәлел келтіретін болсақ дифференциацияға түсуінің басты себебі, әрбір жеке ғылымдардағы прогресс, әдістерінің жетілуі, жаңаруы, ақпараттардың кеңеюі, жетілуі, практика жүзінде кең қолдану аясының дамуы. Бұл әрбір ғылымның жеке-жеке тараулары немесе арнаулы жақтары, соның нәтижесінде ғылымда мамандандырушылық пайда болады. Ал интеграция жайлы айтар болсақ жеке-жеке ғылым салалары бірігіп нәтижесінде ірі-ірі, маңызды, жинақталған теориялар пайда болып, әрбір ғылым салаларының негізінде бірнеше жетістіктерді қорытындылап, жеке фактілерді жинақтап бір жүйеге келтіреді. Сонда да болса осы екі процесс дифференциация және интеграция бір-бірімен тығыз байланысады, бір-біріне себепші деп айтуға болады [1].

Табиғаттағы үрдіс уақытқа байланысты белгілі заңдылыққа бағынып жүреді, басқаша айтар болсақ табиғатта барлығы өзгереді. Химия да, биология да материяның қозғалыс формасын зерттейді. Бірақ химия заттың, дененің ішкі қозғалысын, оның сапалық өзгерістерін туындататын жағын зерттесе, биология материяның қозғалысының биологиялық формасын зерттейді. Бірақ биологияда физиканың, химияның заңдылықтарына бағынады. Сондықтан үшеуіне тән жалпы заңдылықтар бар. Осыған байланысты осы үш ғылым (физика, химия, биология) жаратылыстану ғылымы саласында жемісті қызмет жасап келеді.

Қазіргі таңда химияның, биологияның дамуына үлкен қарқынмен әсерін тигізіп келеді. Бірінші кезеңде бейорганикалық химия бұрынғы деңгейдегі табиғи химиялық қосылыстар жайлы сипатталынған мәліметтер, биорганикалық химияда тек құрылысын, құрылымын зерттеп қана қоймайды. Тірі жасушалар мен ұлпалардағы заттардың бір деңгейден екінші деңгейге өзгерістік динамикасын, олардың нақты ағзалардағы тіршілік қызметін, аралық байланыстарын түсіндіруде басты рөл атқарады. Сондықтанда бұл ғылыми пән биология ғылымының химиялық негізі болып саналады.

Тағы да бір, біздің көз алдымызда жаңадан дамытып отырған ғылым саласы гендік инженерия осыдан 40 жыл бұрын, осындай терминде болмаған еді. Ал қазіргі таңда көптеген елдерде гендік инженерияның практика жүзінде қолданылып, өндіріске өте бағалы өнімдер өндіруде, мысалы, Германияда, яғни өнімді өндіру коммерциялық жарнамаға айналып отыр. Осының басты күнәгері физика-химиялық биология.

Иммунологияның саласында иммунохимияның қалыптасуы соңғы жылдарға дейін иммундық жүйе құпия «ашылмаған қара жәшік» болып келді. Ал, қазірде иммундық рецепторлардың лимфоцит жасуша мембранасының беткейінде қалай жұмыс атқаратындығы бәрімізге аян болды. 1965 жылғы Киевте өткен Менделеев съезінде Ю.А. Овчинников ең алғаш рет жүйке жүйесінің қызметіне пептидтердің рөлі жайлы өзінің болжамын айтқан болатын. Нуклеин қышқылына қарағанда (тұқым қуалаушылық ақпаратты тасымалдаушы ретінде саналатын деп есептеген) пептидтер оперативті ақпаратты тасымалдаушы бас миының маңызды қызметін атқарушы екендігі анықталды [2].

Қазіргі таңда биологиялық мембрана саласында да айтарлықтай қозғалыс дамып келеді. Биологиялық мембрананың энергетикалық процесстері маңызы орасан зор, әсіресе тірі ағзадағы рөлі

жайлы мәліметтер анықталып, мембранология саласындағы жетістіктер биоэнергетика саласында да үлкен табыстарға әкелуде. Жасушада жүретін энергетикалық үрдістің механизмдері күн сайын жаңалықтарды ашып жатыр.

Мысал ретінде бактериалды родопсин жайлы белгілі болғаны, бұл белоктың көмегімен бактерия жарық энергиясын пайдаланады екен. Шындығында адам және жануарлар көзі арқылы жарықты қабылдағышта осындай үрдіс жүреді екен.

Сондықтанда биология саласында осындай нақты ғылымдарға химия, физика, кристаллография жетістіктерін пайдалану арқылы жаңа ғылым салалары биофизика, биоорганика, молекулалық биология, молекулалық биофизика т.б. қалыптасып келеді. Мектеп оқушыларына жоғарғы оқу орындарының студенттеріне биология пәндерінен, иммунология, цитология, гистология, физиология, экология, генетика т.б. дәріс беру барысында әрбір мұғалім әрбір тақырыптан дәріс оқу барысында бір пән ішіндегі, әртүрлі пәндер астарындағы тиісті байланыстарды ескере отырып, түсіндіретін болса, шәкірттердің білім сапасының деңгейін кеңейтуге үлкен әсерін тигізеді.

Жоғарыда жазылған фактілердің дәлелі ретінде мақаламызда практика жүзінде пәнаралық байланысты қолданып дәріс беру әдістерін жануарлар физиологиясы негіздері және биотехнология пәнінің арасындағы байланыстарды көрсету арқылы баяндадық.

Студенттерге дәріс беру барысында жалпы білім беру пәнінің арасындағы пән аралық байланысты ашып көрсете отырып, оқыту барысында шәкірттердің еске сақтау қабілеттілігін, танымдық қабілеттілігін дамытуда маңызы зор. Әсіресе жаратылыстану пәндері арасында (физика, химия, биохимия, физиология, генетика, биофизика т.б.). Инновациялық оқыту технологиясының заманауи талабының бірі пәндер арасындағы интеграциялық байланыстарын анықтап, дәлелдеп көрсетіп дәріс оқу, студенттер үшін әрбір тиімді әдіс деп айтылып келеді. Оған дәлел, жаратылыстану пәніндегі оның ішінде биологиялық пәндердің оқу құралы, оқулық болып қалыптасуының басты бір себебі ол жеке ғылым болып қалыптасуына басқа пәндердің оның ішінде физика, химия, математика, ал биологиялық пәндердің көбісі (клеткалық биология, цитология, микробиология, генетика, эволюция ілімі) басты орын алады. Сөзіміз дәлелді болу үшін “5B070100” биотехнология мамандығында дәріс алушы 2 курс студенттеріне оқылатын “Жануарлар физиологиясы негізі” пәнімен, сол курста оқылатын “Биотехнология” пәнінің арасындағы байланыстарға тоқталып өткен жөн.

Сонымен биотехнология дегеніміз не? Жануарлар физиологиясымен қандай байланысы бар деген сұраққа жауап беруден бастайық.

Биотехнология – қолданбалы ғылым болып қалыптасқанына 100 жылдан астам уақыт болды деп айтуға болады.

Биотехнология – өнеркәсіп өнімдерін ағзалардан, биологиялық жүйелерден немесе биологиялық процесстерді пайдалану арқылы алу жолдары.

Биотехнология тек микроағзалар ғана пайдаланылып қоймайды, өндіріске кез-келген өнімдерді де пайдаланады, себебі, оның негізі биологиялық процесстер арқылы іске асырылады. Сонымен қатар биологияның жеке-жеке салалары гендік инженерия, ауылшаруашылық өсімдіктермен жануарларды клондау, экология (әсіресе тұнба суларды тазалау, қатты – қатты өндіріс қалдықтарын қайта өңдеу, табиғаттың ластануын биосенсорлар арқылы анықтау т.б.). Соңғы кездері адамның қажеттілігіне тірі ағзаларды пайдалану, оның денсаулығын сауықтыру, емдеуге де көптеген септігін тигізеді.

Ал енді “Жануарлар физиологиясы негізі” атты пәнінен қандай байланысы бар деген мәселеге тоқталайық.

Адам және жануарлар физиологиясы “Қан және оның құрамы, қызметі” жайлы дәріс оқығанда, оның құрамындағы лейкоцит жасушасы жайлы әңгіме болғанда, міндетті түрде ағзаның иммундық жүйесі, оның өзгерісі, қандай патологиялық процесстер туындайтындығын айта отырып, антидене, антиген деген ұғымдардың мәнін ашып, оның иммундық жүйедегі қызметін түсіндіреміз. Осылар яғни, белоктар, антидене түзуші молекулалар екендігіне тоқталамыз. Оларды өндіруші ерекше лимфоциттер немесе В – жасуша 1970 жылдары бір типтегі антидене алуды жолға қою арқылы жануарлардың қанынан алған болатын. 1984 жылы Мильер және Келер (Кембриджден) бір типтес моно жасуша алудың әдісін тауып, сол үшін Нобель сыйлығын алған болатын. Бұл жасуша спецификалық белгілі бір антигенге қарсы қолданылады. Сонымен қатар осы жасуша арқылы ананың бала көтерер мерзімін анықтауға болады. Мысалы ХГЧ (адамның созылмалы гонодотропы) арқылы тесттілеу арқылы ананың зәрінен анықталған. Қазіргі кезде әрбір ана, үй жағдайында да осы тест арқылы өзінің екіқабаттық күйін анықтайды [3].

Тағы да бір айта кетерлік мәселе мүшелерді қайта отырғызу кезінде ұлпалардағы иммундық жүйе басқа мүшедегі жүйедегі антиденелерді қабылдамай операция сәтсіз аяқталады. Осыған орай арнаулы антидене Т-жасуша арқылы орналастырылған мүшедегі антигендерді жою арқылы процессті дұрыс жолға қояды. Яғни моноклонды антидене тек Т-клетканы ғана жойып иммундық жүйенің басқа жағына әсерін тигізбейді.

“Жануарлар физиологиясы негіздері” пәнінен “қозғыш ұлпалар” жайлы әңгіме болғанда, осы ұлпалардың оның тілінде жүйке, бұлшықет, безді ұлпалардың ағзадағы басты қызметін айта отырып, олардың ағзадағы мүшелер мен мүшелер жүйесін реттеу механизмдеріне әсіресе, жүйке және бұлшықет ұлпаларының талшықтары бойынша импульстерді қабылдап, нысанаға электрлік потенциал бойынша таралатындығын немесе жүрек бұлшықетінің оның ішінде миокардтың жиырылуымен созылуы қандай күштердің әсерінен туындайтындығын түсіндіргенде арнаулы электрондық құралдар арқылы өлшеп анықтауды биотехнологияда биосенсорларды ойлап тауып, практика жүзінде, медицинада оның ішінде жүйке жүйесіндегі, бұлшықеттегі, яғни, қозу және тежелу процесіндегі өзгерістерді тіркеу арқылы патологиялық процесстерді анықтайды.

Немесе соңғы кездегі пайдаланылып жүрген әдіс қанның құрамындағы қанттың мөлшерін диабет ауруымен ауратын адамдарда тиімді қолдануда.

Ғалымдардың айтуы бойынша биосенсорларды пайдалану қате диагноз қоюды азайтады, кететін шығынды азайтады және биосенсорларды пайдалану кең таралған және өзге қолайлы әдісті тұжырымдайды. Жақын болашақта биосенсорлар ауылшаруашылығында, мал шаруашылығында, әсіресе адамды әртүрлі зиянды факторлардан қорғауда (жүйкені тежейтін газдардан, токсиндерден, жарылғыш заттардан) пайдаланылады деген болжам бар.

Тағы да бір айта кетерлік жайт “Жануарлар физиологиясы” пәнінен ішкі секреция бездерінен дәріс оқу барысында бездердің гипо, гипер функциялық қасиеттерін әңгіме ету барысында айтылады, әсіресе ұйқы безі, гипофиз, жыныс бездеріне байланысты. Атап айтар болсақ, қазіргі таңдағы әлемге танымал ауру қант диабеті.

Ұйқы безі жайлы дәріс оқу барысында адам бойындағы гормон инсулиннің адам ағзасы үшін маңызы жеке мәселеге міндетті түрде тоқталып гипо және гипер функциясына назар аударып осындай жағдайда туындайтын ауытқулар қандай процеске әкеледі деген сұраққа жауап береміз. Әсіресе инсулин гармоны Лангерганс аралшығынан аз бөлінсе адам сусамыр немесе қант диабеті ауруына шалдығады. Қазіргі таңда жер шарындағы халықтардың 3% осы ауруға шалдыққан деген мәлімет бар. Оны емдеу әдісін 1921 жылы Канадалық ғалымдар Бантинг пен Бест ашқан болатын.

Алғашқы кезде инсулинді сиыр мен шошқа қанынан бөліп алған болатын. Бірақ құрамындағы аминқышқылдарындағы айырмашылығы және кейбір қоспалардың болуы, ауру адам ағзасында аллергия ауруын туғызған. Кейінен гендік инженерия әдісін қолданып, яғни инсулин гені бақаның жасушасына енгізіліп жаңа дәрісін ойлап тапты (1982).

Гипофиз безінен өнделіп шығатын гормон соматотропин жайлы айтылғанда да оның аз немесе көп бөлінуінен болатын ауруларды да түсіндіріп, оның емдеу жолдары түсіндіріледі. Әсіресе еркек сиырдың (бұқа) гипофизнен алынған соматотропин жануарлардың жасушаларының болуын күшейтіп сиырдың сүтінің өнімін 25%, етінің салмағын 10-15% ға аттырады.

Көптеген адамдардың арасында мынандай жорамалдар бар. Адамның ақылы соншалықты дамыған, соған орай кез-келген организмді өзгерту арқылы өзінің қажетіне пайдалануы керек. Қазіргі таңда жануарларды модификациялау әдісі коммерцияға айналып табыс көзі ретінде пайдалануда. Немесе адам геннің лабораториялық жануарлардың геніне енгізіп аурудың молекулалық механизмін зерттеу болашақта немен бітетіні белгісіз. Сонда да болса гендік инженерия әдісімен алынған модификациялық жануарлар, әсіресе ауылшаруашылығына, фармакологияда, денсаулық сақтау саласында біздің заманымыздағы шындық. Ал трансгендік жануарлардың күйі дүние жүзінде жоғарғы сапада деп айтуға болады.

Қорыта келе, дәріс оқу барысында екі пәннің арасында пәнаралық байланыстарын түсіндіре отырып студенттер үшін ең маңызды пайдалы жақтарын айтумен бірге, оның зиянды әсерлеріне де көңіл аударған жөн. Әсіресе физикалық және әлеуметтік, моральдық, тәрбиелік мәселелеріне де көңіл аударып пәніміздің білімділік, дамытушылық және тәрбиелік принциптеріне басты назар аудару керек.

Сонымен,соңғы кездердегі білім, ғылым саласындағы интеграциялау принципін сақтайтын болсақ, студенттерге оқу барысында әрбір мұғалім өзі оқыған пәндердіңарасындағы пәнаралық байланыстарды, оның ішіндегі аралық байланыстырын арттырып, басқада пәндермен қандай да байланыста болатындығын көрсеткен жөн.

Дидактикалық білім және тәрбие беру принципіне сүйенетін болсақ пәнаралық байланыстар бірнеше қызмет атқарады. Бірінші: методологиялық қызмет; екінші; студенттердің ойлау қабілеттілігін, танымдылығын қалыптастырады; үшінші; тәрбиелік қызмет; төртінші; конструктивтік қызмет. Осы принциптеріне сүйене отырып, мұғалім оқу материалының мазмұнын, әдіс-тәсілдерін, ұйымдастыру формаларын арттыруға көмектеседі [4].

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Эмануэль Н.М. «О кинетическом подходе в изучении явления и природы» // Серия Биология 1982, №5, С. 18.
2. Овчинников Ю.А. «Сегодня и завтра физико-химической биологии» // Серия Биология 5/1982, №5, С. 3-6.
3. Торманов Н., Аблайханова Н.Т. «Биологиядан білім беру концепциясы және оқытудың инновациялық әдістемелері» // Алматы, «Қазақ Университеті», 2016 – 281б.
4. Торманов Н. Аблайханова Н.Т. Уршеева Б.И. «Биологияны оқыту әдістемесінен тестік тапсырмалар жинағы», Алматы, «Қазақ Университеті», 2015 – 213б.

Г.Қ. Атанбаева¹, А.М. Бабашев²

¹ *Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы., Казахстан,*

² *Казахский Национальный педагогический университет имени Абая Алматы, Казахстан*

ЗНАЧЕНИЕ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ В КАЧЕСТВЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА

Резюме

В этой статье рассматривается вопрос о том, как поднять уровень познания во время лекций у студентов вузов и учащихся школ, пользуясь и объясняя непосредственную связь между предметами биологии и другими сферами естественных наук.

Ключевые слова: дифференциация, интеграция, лимфоцит, соматотропин, биосенсоры, межпредметные связи.

G.K. Atanbaeva¹, A.M. Babashev²

¹ *Kazakh National University of a name al-Farabi,*

² *Kazakh National University named after Abai Almaty*

IMPORTANCE OF BETWEEN CONNECTIONS FOR TEACHER OF DISSEPLINES

Abstract

This article tells about how raise the level of knowledge of the university and school students during lectures, using and explaining the direct link between the subjects of biology and other fields of science.

Keywords: differentiation, integration, limphocit, somatotropin, biosensors, interdisciplinary communication.

Б.Кертаев¹

¹Шет тілдер және іскелік карьера университеті

АДАСТЫРУШЫ ДІНДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАНИПУЛЯЦИЯСЫНА ҰШЫРАҒАН ТҮЛҒАЛАРДЫ ОҢАЛТУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Аталған мақалада адастырушы діндердің психологиялық манипуляциясына ұшырағандарды оңалтудың жолдары қарастырылған. Автор бұл мақалада фобия феноменін адамда паника приступы ретінде қарастырған және де физиологиялық та психологиялық та сипат алуы мүмкін. Паникалық реакция басқаларынан басымдылыққа шыққан кезде адам өзін өз ортасынан ажыратылған және қалыптан шығарылғандай сезінеді. Кейде адам қысқа әрі тез тыныстаулар арқылы өкпені оттегіге толтырып гипервентиляция жағдайына түседі. Сыртқы сұхбаттастықта яғни жақын адамдармен пікір алмасуда өзінің қорқыныштарын жеңгендігін салмақты дауыспен өз-өзіне сенімді түрде айтып, талқылау да нәтиже береді. Десенсибилизация – фобиядан зардап шегушінің өз тәжірибиесі арқылы қорқыныш кезінде болатын жүріс тұрысындағы рефлексстік өзгерістік форманы жоюға ұмтылуы.

Түйін сөздер: адастырушы діндер, психологиялық манипуляция, тұлға, стресс, фобия, үрей, оңалту жолдары

Қоғамда секта әсеріне тап болып, сектант атанғандар туралы оларға терең психологиялық зорлық, немесе гипноз әсер етті деген пікір ұстанады. Бұл ақиқат алайда, психологиялық манипуляция, гипноз алдында адамның әлсіздік танытуын гипноздың не манипуляцияның күштілігінен емес адам табиғатынан іздеу керек секілді. Тұлғалық «Мен» қалыпты тенденцияларға ие, және оларды қанағаттандыру үшін тұлғаны кейбір әрекеттерге итермелейді. Егер тұлғаның осы «Мендік» талаптары табиғи түрде қанағаттандырылмаса, тұлға санасы манипуляциялық әрекеттердің алдында әлсіздік танытады. Тұлға «Менінің» тенденцияларын төмендегідей тізуге болады:

- 1) Топтасуға ұмтылу;
- 2) Үстемділікке ұмтылу;
- 3) Белгісіздіктің, құпиялылықтың қызықтыруы;
- 4) Өмірдегі қиындық кездері;
- 5) Қайраткерлікке еліктеу;
- 6) Экзистенциальды аспект или немесе «рухани жұтандық».

1950 жылы психолог Леон Фестингер адамның мінез-құлығының оның сезімдері, ойларына тікелей бағыныштылығын анықтау арқылы мынадай формула шығарды: «егер адамның мінез-құлығы өзгертсе оның ойы мен сезімі де бірдей өзгереді». Яғни осы формула арқылы қайтабағдарлау әдісі туралы мынадай ой шығаруға болады: секта адамға керекті идеяны енгізу үшін арнайы әдістер жиынын қолданады, егер осы әдістерді толықтай, бірақ игі мақсат үшін қолданса, адамға ескі зиянды идеяларды өшіру негізінде жаңа пайдалы идеялар енгізуге болады [1].

Сонымен, психологиялық бақылауды қалай орнатуға болатын болса, оны жоюдың сондай мүмкіндігі бар. Алайда бұл процесс ұзақ уақыт пен төзімділікті қажет етеді. Секта мүшесін сана бақылауынан босату ісімен тәжірибелі психолог кеңесші айналсыатын болса мүмкіндіктер мол. Алайда тәжірибе көрсеткендей бұл саладағы ең жақсы кеңесші деструктивті сектасының мүшесі болған адам. Бұл мақсатта іс бастаудың ең алғашқы қадамы секта мүшесімен сенімділік пен достық қатынас орнату болып табылады. Бұл үшін вербальді емес тілде тым қатты сөйлемей, жай жұмсақ ырғақтағы дауыспен сөйлесу керек. Бұл жерде нейролингвистикалық бағдарлау әдістері көмектеседі.

Психологиялық бақылаудан құтқарудың нейропсихологтар мен психотерапевттер дайындаған түрлі әдістері бар. Төменде олардың үш түрі беріліп талданады.

Қайтабағдарлау, «Депрограммирование» бұл тұлғаға емес мәселелер мазмұнына бағытталған, қалыпты ойлауға үгіттейтін кейде өз үгіттемелерін күшпен таңуды да қолданатын әдіс. Депрограммирование термині үгіттемелерді еркін қабылдау процессін де білдіреді, бірақ негізінен өз әсерін жүргізетін адамды ұрлап, мәжбүрлеу арқылы да үгіттеулер жүргізілетіндіктен бұл термин еріксіз үгіттеу дегенді білдіреді. Бұл процесс секта мүшесін бір минутта жалғыз қалдырмайтын, оқшаулау жерде күзетшілер көмегімен ұстаудан басталады. Қайтабағдарлау адепт секта әсерінен арылғандық белгі танытпайынша мерзім жағынан күндерден басталып, айларға созылуы мүмкін.

Бұл әдіс секта мүшелеріне көмектескенімен психикаларында мәңгілік қорқыныштар қалдыруы мүмкін. Бұл ең алдымен адепті сектадан күштеп алып қашу кезінде өзі танымайтын адамдардың қараңғы бөлмеде ұстауы, қайтабағдарлаушы адепт туралы мағлұматтар жинамай бар болғаны компьютер бағдарламасын орнатушы ретінде әрекет етуі салдарынан.

Осылайша қайта бағдарлаудың өз кемшіліктері де бар. Бұл әдіс АҚШ-та 1970-1980 жылдары қолданыста болды, 1990-жылдардан бастап бұл әдісті «кеңес беру» әдісі ығыстырады. Қазіргі кезде АҚШ-та 18-ге толмаған тұлғаны қайтабағдарлауға тиым салынған. Өйткені сәтсіз аяқталған қайта бағдарлау, адептке психологиялық зәбір көрсетуімен қатар, оны культтен шығаруға жәрдемдесудің орнына керісінше культ доктринасына бағынышты етуі мүмкін [2].

Кеңес беру, құқықтық жағынан рұқсат етілген әдіс. Мұнда адепт туыстары кеңес берушіге алдын ала мәліметтер беріп отырады. Бұл жерде күш емес, маман біліктілігі мен тұлға еркіндігі қамтылады.

Процесс ең алдымен кеңесші мен адепттің туысқандарының бірлікте қызмет атқаруымен басталады. Мысалға, қарапайым отбасылық дос ретінде келген, кеңесші адептті үйде тосады. Содан кейін адепттен достық қалыптағы сұхбаттастық кезінде аз дегенде үш күн мерзімге культпен араласпай, үйде қалуы сұралады. Осы мерзімде оған культ туралы видео-аудио жазбалар, өзге де культті басқа жағына сипаттайтын құжаттар мен материалдар көрсетіледі. Адепттің бұл кезде еркіндігі сақталады. Ол өз қалауымен үзілістер жасауы, жалғыз қалуы, сұрақтар қойуы немесе мүлдем кетіп қалуларына жол беріледі.

Алайда бұл әдіс те кемшіліктерге толы, көп жағдайларда кеңес беруші психолог маман емес бұрынғы экс-культист болуы мүмкін. Оның біліктілігінің кемшілігі, сондай-ақ қайта бағдарлаудағыдай назар тұлғаның ішкі жанына емес мәселелер жиынынына яғни, культ туралы мағлұматтарға аударылу себепті болуы да мүмкін.

Тағы бір әдіс өзара стратегиялық қатынас әдісі немесе бизнестегі секілді сенімділік орнату арқылы әрекет ету. Бұл әдіс негізінен мақсатты сұхбаттастық негізінде жүзеге асады. Ол мынадай төрт мақсаттардан тұрады:

Бірінші мақсат, сенімділік орнату, осы негізінде адептпен қатынастар құрылады.

Екінші мақсат, мағлұматтар жинау, бұл кезде адепттің сектаға дейінгі «мені», яғни жан дүниесі мен эмоциялық көңіл-күйі туралы және қазіргі кездегі «мені» туралы және секта туралы барынша мол ақпараттар жиналады.

Үшінші мақсат, ақпараттар беру арқылы өз сектасы мен өзінің қазіргі күйіне күмәнділік орнату, яғни адептке тұспалды түрде кейбір мәліметтер беріп өзі және секта туралы ой сараптауға мүмкіндік беру.

Төртінші мақсат, санадағы өзгерушілік яғни арылу процесінің басталғандығын байқау үшін адептпен қатынасқа түсу.

Адептке көмектесуші адам мыналарды үйренуі керек:

- алдына шынайы мақсаттар қоя білу;
- қосымша сұрақтар мен қызығушылықтарды ажырата білу;
- секта сенімдерін, құндылықтарын, пайымдарын дұрыс бағалай білу;
- нәтижелі сөйлей білу мен тыңдай білуге үйрену;
- адептте пайда болған тәуелсіз мінез-құлықты байқай білу, және қадағалау;
- өз ісіне күмәнсіз сену.

Бұл қатынасты (стратегиялық немесе мақсатты қатынас) қатынасты кез-келген білімді азамат жүргізе алатындықтан оның психолог маман және экс-культистпен кеңесіп отыруы керек, негізінен шет елдік тәжірибелер бұл іспен мамандардың шұғылданғанын мақұлдауда.

Жоғарыда көрсетілген сана бақылауынан босатуға көмектесетін үш әдістің соңғысын пайдаланып, адептке психологиялық бақылауды орнатуда қолданған тәсілдерді мақсатты қолдану арқылы сана бақылауынан босатуға болатындығын шет елдік тәжірибелер көрсетіп отыр. Ол үшін екінші бөлімде берілген әдістерді қарастырайық. Сектаға тартушы өте білімді, қарапайым, адам ойындағысын дәл табатын ерекше ілтипатты адам деп бейнеледік. Сектадан шығарушы адам да адептті бастапқыда еліктірген дәл осындай білімді бірақ, қарапайым, оның көңіліндегісін сезе алатын мейірімді (асқан мейірбандық күдік тудыруы да мүмкін) болуы керек. Ол үшін де біз жоғары да көрсетілген үш әдістің (қайтабағдарлаушы, кеңес беруші, мақсатты сұхбаттасушы) ішінен үшіншісін таңдаймыз. Мақсатты сұхбаттасушы отбасы досы ретінде немесе көшеде кездейсоқ таныстық арқылы аралсып, адепттің балалық шағынан осы күнге дейінгі өмірі яғни, өмірлік принциптері, қызығушылықтары, мақсаттары, достары, қорқынышы, сектаға дейінгі жанын қинаған мәселелері

туралы толық ақпараттар жинау негізінде адептпен достық қатынас құрады. Алғашында ол секта туралы жасанды қызығушылық оятуы керек.

Екінші сатыда біз достық қатынасқа түскен сектантпен арбалушы ролін қайталаймыз. Бұл жерде секта үй не парк болып алмастырылады. Яғни адепттің жаңа досы оны үйде, паркте жиі кездесулерге шақырып сөйлесіп, пікір алмасып тұрады. Одан соң секта әдісі бойынша уақыт бақылауы пайдаланылады, мысалға адептпен жаңа достың кездесулері белгілі уақыттарға белгіленеді.

Ақпараттық бақылау әдісін де нәтижелі қолдануға болады, мысалға кезінде секта бақылаулар арқылы не мүлдем тиым салған ақпараттарды біртіндеп жеткізу арқылы. Ең бір тиімді әдіс адептке деструктивті секталар қандай, олар қоданатын әдістер, құрылымдық сипаттары туралы тұспалды түрде бірқалыпты және ешбір екпінсіз жеткізу керек. Бірақ бұл жерде өте сақтықпен қимылдау керек, өйткені өз сектасы не көсемі туралы жағымсыз ақпараттар қабылау кезінде адепт ой тежеу әдісін автоматты түрде қолдануы мүмкін (екінші бөлімде бұл әдіс туралы айтылған) де онымен қатынас біржола үзілуге әкеледі. Өз тобын секта ретінде есептемейтін адепт, жаңа досымен бірге өзге секталар туралы қызу талқылаулар жасауы мүмкін, кейін жалғыздықта қалған кезінде алынған ақпараттар өз сектасы туралы ой сараптауға көмектеседі. Өйткені мидың сараптау функциясы әлі де жоғалған жоқ, тек ақпаратсыздық арқасында тежелді. Осы себептен де адептке көмек ең қарапайым сұхбаттасудан, яғни ақпарат берудің ең күмәнсіз әдісін пайдаланып, миға, санаға екпін тастаудан басталады.

Секталар қолданатын тілдік манипуляция орнына, өткен күнін еске түсіретін сөздер мен сөз тірекестерін ұтымды пайдалануға болады. Мағынасы ауыстырылған сөздерді қалыпты түрде қабылдауды үйрету үшін, арнайы сөздік те сыйлауға болады. Нәтижесінде адепт өзі ерекше деп қабылдап жүрген тілдің қарапайым мағынасыз сөздер жиынтығы екенін түсінеді.

Сонымен бірге секта қолданатын гипноз, медитация сияқты тәсілдерді де пайдалануға болады.

Мысалға, Алман Брайанның «Самогипноз. Полное руководство по оздоровлению и самоизменению» атты кітабында көрсетілген күмән тудырмайтын қарапайым мына тәсілдерді қодануға болады [3, 135 б.]:

Терең бұлшықетті босаңсыту, бұлшықеттің үнемі қысымда болуы паника мен үрейлік сезім тудыруға себепші. Әрі секта құрамындағы адамдар еш уақытта терең дене босаңсытуын жасамайды, жасалған кезде де дене босаңсып сана сол қалпы кері мағлұматтарды күштеп тану процесінде болады. Адептке толық дене босаңсыту процессін жасату кезінде одан көз алдына таза аппақ сәуле елестетуін сұрау керек (бұл әдіс секталарда кері қолданылады). Егер сәулені елестете алса, одан бірқалыпты дем алып, өз жанымен сұхбаттасуын немесе өзі туралы ойлануын сұрау керек. Секталарда кең қолданыс табатын тыныс алу техникасын да дұрыс қолдануға болады. Мысалға, асықпай қалыпты демалу қан тамырларын қажетті оттегімен қамтамсыз етеді, ал дем шығаруды демалудан сәл ұзағырақ жасаса бұл кезде қан көмірқышқыл газы секілді зиянды нәрселерден арылады. Сонымен бірге дем шығару кезінде арнайы дыбыс шығару, мысалы ауыр жүктен жеңілдеген кейіптегідей дыбыс шығару да нәтижелі көмектеседі.

Медитация көмегі де зор. Бұл процесс кезінде адептке өз-өзіне айналасында не болып жатқандығы туралы есеп беруге, өзін қинап жүрген ойлар туралы толыққанды ойлануға кеңес беріледі.

Ал гипнозды пайдалану арқылы адептке өткен шағының, мысалға балалық шағының бақытты кезеңін немесе туысқандарын қалай жақсы көргендігін еске түсіруге көмектеседі. Алайда, ол бейсаналы түрде енгізіледі де адепт есін жиған кезде ол туралы білмейді. Алынған ақпарат белгілі уақыттан соң ғана адептті мазалап, өткен шағы туралы саналы ойлануға, еске түсіруге итермелейді.

Адепттің сана бақылауынан арылу процесі басталып, толыққанды өмірге бейімделе бастауы кезеңінде оған сектаға дейінгі дәстүрлі дін өкілімен кездестіріп, ой бөлісу, сұхбаттастыру пайдалы. Бұл кезде ең нәтижелісі дұғалар оқыту болып табылады. Бұл процесс кезінде адепт құдайдан кешірім тілеп, дұрыс жол көрсетуін сұрайды және өзіне сенімділік орнататын рухани қолдау тапқандай сезінеді.

Ал келешек өміріне бағдар беру үшін адептке үлгі тұтатын тұлға керек болады. Ол үшін сәтті жол тапқан, яғни секта шырмауынан құтылып, үйлі болған, қызмет атқаратын адаммен таныстыру керек. Мұндай ролді көбінесе адепттің қасында жүрген жаңа досы, яғни экс-культист атқарады.

Адепттің сектада ұзақ уақыт бойы шырмалуының негізгі себебі еріксіз таңылған фобиялар болып табылады. Олар адепт культ ықпалынан босаған соң да өз әсерін тигізеді. Екінші бөлімде олардың енгізу процесстері туралы айтылған, міне осы фобиялардан адептті арылту оны секта бақылауынан арылту кезеңінен басталып, үнемі жалғасып отыратын (өйткені сау адамдардың өзінде балалық

шағынан қалған немесе себебін өздері де түсінбейтін фобиялардың әсерінен шыға алмауы) күрделі процестің бірі. Фобиядан азат ету үшін адепке оның әдеттегі немесе саналы қорқыныштан айырмасын түсіндіру, не мақсатпен енгізілітінін және қалай әсер ететінін түсіндіру керек.

Фобия құрсауы кезінде адамда паника приступы болады. Ал физиологиялық та психологиялық та сипат алуы мүмкін. Паникалық реакция басқаларынан басымдылыққа шыққан кезде адам өзін өз ортасынан ажыратылған және қалыптан шығарылғандай сезінеді. Кейде адам қысқа әрі тез тыныстаулар арқылы өкпені оттегіге толтырып гипервентиляция жағдайына түседі. Бұл өз кезегінде бас айналып, жүрегі айнып есінен танып қалуларға да әкелуі мүмкін. Жүрек жиі соғып, бұлшықеттер нығыздалып, дене терлейді. Көздің айналасы жыбырлап, ауыз қуысы құрғап, дауысы дірілдей кейде шықпай да қалуы мүмкін. Паника ықпалындағы адамның денесіндегі физиологиялық реакция өту үшін кем дегенде үш минут уақыт керек.

Паника ықпалына түсіп қалуы мүмкін адепке мынадай жаттығулар алдын-ала үйретілуі керек.

Тыныс алу бақылауы, паникалық реакция кезінде адам не өте тез қалыппен тыныстайды, не дем шығаруды ұзақ уақыт тежейді. Мұндай жағдайды болдырмау үшін тыныстау техникасын іске қосу керек. Мысалға, терең демалуды асықпай төртке дейін санау арқылы бастап, дем шығаруды ұзағырақ ұстап, санауды сегізге дейін жеткізу керек. Бұл әдісті бірнеше рет қайталау керек. Мұндай сәтте адам санасын қалыпқа түсірудің нәтижелісі осы дем алу схемасы болып табылады.

Жалпы фобиядан арылту үшін адепке өзіне енгізілген фобияны екі формада бақылату керек. Оның біріншісі – ассоциалы, екіншісі – диссоциалы. Біріншісінде, яғни ассоциалы бақылауда адепт ойларын, қорқыныштарын елестету кезінде өзін сол оқиға ішінде көріп, сезінеді. Екіншісінде, диссоциалыда дәл сол оқиғаларды адепт елестетеді, бірақ өзін сырттай бақылаушы ретінде ғана сезінеді.

Ассоциалы образдар ең алғашқыдағыдай эмоциялар тудырса, диссоциалы образда керісінше бейжайлық, немқұрайлы әсер қалдырады.

Адепке қорқынышты ойларға қатысты екінші жағдайды қалыптастыру керек. Ол үшін ең алдымен қорқынышты, мысалға сектадан тыс өмір сүру қорқынышын алайық (себебі секталарда адепттерге сектадан тыс өмір зұлымдық пен шайтан ықпалында, егер адепт сектадан шықса өліп қалуы да мүмкін деген қорқыныш енгізілген), осы жағдайды жоғарыда көрсетілген екінші қалыпта елестетіп, содан кейін оны визуалды түрде кемшіліктерінен арылту тапсырылсын. Кейде адепт өз елестетулері туралы баяндап отыруы да мүмкін. Содан-соң өзі елестеткен осы позитивті визуализацияны бірінші қалыпта елестету тапсырылады. Яғни өзгерген, алғашқы қорқынышты қалпы өзгерген сектадан тыс әлемде – өзін көру. Міне осындай «позитивті фильмдер» көрсету арқылы адепт бойындағы қорқыныштарды сейілтуге болады [4].

Фобияның қалдықтарын қорқыныш көзіне деген сезімталдықты өшіру арқылы да жоюға болады. Мұны десенсибилизация деп атайды. Десенсибилизация – фобиядан зардап шегушінің өз тәжірибиесі арқылы қорқыныш кезінде болатын жүріс тұрысындағы рефлекстік өзгерістік форманы жоюға ұмтылуы. Мысалға суға батудан қорқатын адамдарды ең алдымен ұзақ уақыт су жанында ұстау, содан кейін суда жай кешіп жүргізу, біртіндеп құтқару жилеткалары арқылы суда жүзуге үйрету арқылы бастапқы қорқыныштан айыруға болады. Осы секілді адепт өзін жайсыз сезініп, қорқыныш тұсауында қалса немесе қорқыныш тудыратын сезімдер билесе оған үнемі көмектесуге, пікірлесуге дайын дос-туыстары бар екенін және олар келешек өміріне де жан-жақты қол үшін бере алатындығын түсіндіру керек.

Фобиядан құтқарудың тағы бір әдісі, кез-келген адам ішінде өз-өзімен сұхбаттасып жүреді. Егер қорқыныш билейтіндей болса, тыныс алу техникасымен бірге өз-өзімен сұхбаттасып, қорқуға негіз бар ма, жоқ па деген сауалға жауап іздеуі керек.

Сыртқы сұхбаттастықта яғни жақын адамдармен пікір алмасуда өзінің қорқыныштарын жеңгендігін салмақты дауыспен өз-өзіне сенімді түрде айтып, талқылау да нәтиже береді.

Адепке өз фобиясын жеңген адамдар туралы да кездейсоқ формада айтып отыру керек.

Осындай істерден соң да адепт қалыпты өмірге үйренісе алмауы да мүмкін, өйткені оның алдында секта күштеп енгізген психологиялық жайсыздықтар мен бірге дене жарақаттары, яғни физиологиялық зардаптар да бар. Бұл мәселелер туралы шет ел тәжірибесін қарастырайық.

Американың құлт құрамында болғандарды, яғни экс-культистерді зерттеуші ғалымдары F. Conway, J.H. Siegelman 1982 жылы экс-культистердің үлкен тобын зерттегенде олардың 52%-да «ауытқу» (floating) синдромы, 40%-да түнгі қорқыныштардың мазалауы немесе ұйқысыздық, 21%-да амнезия (есте сақтау қабілетінің бұзылуы), 14%-да галлюцинациялар мен елестер, 35%-да сектадан қабылдаған әдеттерден (өлең айту, белгілі бір ойлар сарыны, т.б.) айрыла алмаушылық, 14%-да

қатты ашуланшылық күйінің болуы, 21%-да өзіне зиян келтіру немесе қол жұмсауға ұмтылушылық сияқты сезімдер құрсауында болатындығы анықталған [5, 234 б.].

M.D. Langone-нің 1995 жылғы зерттеуі бойынша, 88% экс-культисттердің 37% - ы өз секталарын зиянды, 51% - ы өте зиянды деп бағалаған.

P. Martin, M.D. Langone, A. Dole және J. Wiltrout 1992 жылы зерттеудің түрлі тәсілдерін соның ішінде миллиондық көпмақсаттағы клиникалық сауалнама (МСМІ) тәсілін де қолданып, 111 экс-культисттің психологиялық статусын анықтауға ұмтылды. Ол бойынша ағылшын тіліндегі әдебиеттерде «floating» терминімен аталатын «ауытқы» синдромы айқын көрініс тапты. Бұл синдром күштеп таңулар салдарынан сананың кейбір кездері өң мен түс секілді шынайы өмірді қиялдан (секталық өмір келбетінен) ажырата алмауы болып табылады. Ауытқуды тудыратын сектадан кеткені үшін өзін-өзі кінәлаушылық, есту, көру сияқты сезім мүшелері арқылы өткенді еске түсіру қалпы сияқты көптеген себептер болуы мүмкін [6].

Бұрынғы секта мүшелерінің арасында кездесетін екінші нәрсе посттравмалық стресс синдромы. S. Levine 1984 жылғы зерттеуінде 800 экс-культисттердің 50%-нан осы синдромды тапқан. Ең жаманы сол діни секталардан хабары жоқ маман тексерген жағдайда бұл синдромға шизоффриния диагнозы қате қойылуы да мүмкін, кезегінде адепттің жағдайы одан бетер ушыға түсері сөзсіз [5].

Сектадан шығып, бірақ қайта оралған экс сектанттарға жүргізген сауалнама бойынша, олардың көбі күнделікті өмірге өздерінің үйренісе алмайтындықтары анықталған. Оларға жан күйзелісін түсінетін, қорқыныштардан дер кезінде арылтып, демеу беретін, жол сілтейтін мамандар керектігін айтады.

Осы жағдай ескерілген АҚШ-та бүгінгі күні экс сектанттарға көмек қолын созуға даяр, жан-жақты білім игерген психолог, дінтанушы, социолог және экс-культисттерден құрылған орталықтар жұмыс істеуде. Олардың қатарына «культтер туралы мәліметтер жүйесі», Американың отбасылық қорының қолдауымен «Айығу» бағдарламасы және т.б. орталықтарды жатқызуға болады, онымен қоса жүз парақтық «Cultic studies Journal» атты басылымы шығып тұрады. Мұның өзі сектадан шығу мүмкін емес деген, тұжырымға қарсылық ретінде іске асырып, дәлелденуде. Мұндай қызметтер, Қазақстанда да біртіндеп ашылууда, ол алғашында жеке психологиялық орталықтар болса, қазіргі кезде мемлекеттік деңгейде қолдау көрсетілуде, мысалға өткен жылы, яғни 2009 жылдың 21-қыркүйегінен бастап, Астанада деструктивті секталардың ықпалына ұшыраған адамдармен жұмыс жасайтын орталық ашылды. Орталық, атап айтқанда, жұртшылыққа деструктивті секталардың ролі жайында жеткізеді. Қазақстанда деструктивті секталардан зардап шеккендерге көмек көрсететін орталықтар қызмет жасап жатыр. Арман Тәңірбергенов басқаратын бұл орталық Астана әкімшілігінің қолдауымен ашылып отыр.

Мұнда мамандандырылған заңгерлер, әлеуметтанушылар, психологтар жұмыс істейді. Бүгінде секталар тарапынан туындайтын қатерді адамдар толық түсініп жатқан жоқ. Мәселен, көшеде бейтаныс адамдар насихаттық кітаптарды таратып, дінге деген көзқарасты өзгертуге тырысып жатады. Оның ішінде дәстүрлі емес діндер де бар. Олар өздерінің мүддесін насихаттап, жеке пайдасына жұмыс істейді

Секталардың ықпалынан зардап шеккен адамдардың осы орталыққа тиісті көмек алу үшін, біздің орталықта жұртшылыққа ақпараттық, психологиялық, заңгерлік кеңестер жұмыс атқарады [7-80].

Бұл да сектадан енді азат болған адепт үшін үлкен психологиялық қолдау мен бағдар болады. Яғни, жоғарыда көрсетілгендерден шығатын қорытынды- сектадан шыққан адамға психологиялық және басқа да көмектер мерзімдік уақытша болып табылмайды, ол ұзақ уақыттарға созылатын үлкен шыдамдылық пен біліктілікті талап ететін процесс.

1. Шапарь В. *Религиозная психология*. – Харвест. 2004. – 384
2. Смирнова Е. *Введение в религиозную психологию*. – Бахрах-М. 2003. – 160
3. Брайан А. *Самогипноз. Руководство по изменению себя*. Серия «Библиотека психологии и психотерапии» Независимая фирма «Класс», Москва, 2003 г., 192 стр.
4. Пичугин В.Г. *Противодействие манипуляциям*. Феникс. 2013
5. Ameli, Saied Reza, Molaei, Hamideh. *Religious affiliation and intercultural sensitivity: Interculturality between Shia & Sunni Muslims in Iran // International journal of intercultural relations*. – 2012. – 35p.
6. Салқынбек Д. *Діни экстремизмнің алдын алу*. «Ислам және өркениет», №23, 2007 ж.
7. Сейсенұлы Д. «Заңсыз секталарға тосқауыл қойылды», «Егемен Қазақстан», №6 (2) 2007 ж.
8. Исахан М. «Діни диверсияға құқықтық тосқауыл керек», «Қазақстан-Zaman». 2007 ж.
9. Шымкенттегі секталар шектен шығып барады. «Дөңгеленген дүние» №13-14.25.04.2007 ж.

Кертаев Б.

Шет тілдер және карьера университеті, Алматы қ.

АДАСТЫРУШЫ ДІНДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАНИПУЛЯЦИЯСЫНА ҰШЫРАҒАНДАРДЫ ОҢАЛТУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация

В данной статье рассмотрены пути реабилитации личностей подверженных религиозным психологическим манипуляциям. Автор в своей статье раскрыл феномен фобии как расстройство, при котором человек испытывает болезненный страх, вынуждающий его избегать относительно безопасных объектов или ситуаций. В статье представлены наиболее эффективные способы противостояния личности психологическим манипуляциям. Личность попав в ситуацию, вызывающую фобию, у человека развивается состояние паники. В дальнейшем, предвидя повторение подобной ситуации, он автоматически ощущает страх и начинает избегать ее. Приступы страха могут сопровождаться дезориентацией, ощущением нереальности своего состояния или внешнего окружения.

Ключевые слова: религия, психологические манипуляции, личность, стресс, фобия, паника, реабилитация.

Kertayev B.

University of Foreign Languages and professional career

WAYS OF REHABILITATION OF PERSONS SUBJECT TO RELIGIOUS PSYCHOLOGICAL MANIPULATIONS

Annotation

In this article ways of rehabilitation subject to religious psychological manipulations are considered. The author in the article has opened a phobia phenomenon as frustration at which the person feels the painful fear forcing him to avoid rather safe objects or situations. The most effektiny ways of opposition of the personality to psychological manipulations are presented in article. The personality having got into the situation causing a phobia at the person panic state develops. Further, expecting repetition of a similar situation, he automatically feels fear and begins to avoid it. Attacks of fear can be followed by a disorientation, feeling of unreality of the state or external environment.

Keywords: religion, psychological manipulations, personality, stress, phobia, panic, rehabilitation.

МРНТИ 37.15.99

Н.С. Жұбаназарова,¹ Н. Мұратхан²

¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

²*Алматы университеті*

Алматы, Қазақстан

БАЛАНЫ ТӘРБИЕЛЕУ СТИЛІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН АТА-АНАНЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі кезеңде әр мектепте жас ұрпақтың дамуына қолдау көрсету мақсатында психолог мамандар еңбек етуде. Әрине, баланың дамуы үшін тек мамандардың ғана ықпалы жеткіліксіз болып табылады, себебі бала алғашынан отбасында тәрбие алады. Сондықтан баланы тәрбиелеу мәселері жиі отбасындағы ата-аналарының қарым-қатынасы, ата-аналарының тұлғалық мәселері сияқты жағдайларға байланысты болады. Әсіресе, баланың тұлғалық қалыптасуы ата-аналарының балаға қатынас стиліне байланысты. Әлеуметтік жағдайдан, іс-әрекет түрінен, материалдық деңгейден және ата-ананың білімінің деңгейінен тұратын отбасы жағдайы баланың өмірлік жолын қалыптастырады. Балаға саналы және мақсатты тәрбиеден басқа жалпы отбасы ішілік атмосфера әсер етеді.

Түйін сөздер: стереотип, педагог-психолог қызметі, тәрбиелеу стилі, фактор, этникалық, рухани, мәдени.

Соңғы жылдары практикалық психология саласындағы жағдай күрт өзгерді. Түрлі ұйымдарда психологиялық қызмет көрсету орталықтары ашылып жатыр. Әр мектепте жас ұрпақтың дамуына қолдау көрсету мақсатында психолог мамандар еңбек етуде. Олар алуан түрлі дамытушы және коррекциялық бағдарлар ұсынып, өз жұмыстарында кеңінен қолданып жатқанына қарамастан, бұл мамандар осындай жұмыс нәтижелері күтілетін деңгейден әлдеқайда төмен деген қорытындыны мәлімдейді. Әрине, баланың дамуы үшін тек мамандардың ғана ықпалы жеткіліксіз болып табылады, себебі бала алғашынан отбасында тәрбие алады.

Сондықтан баланы тәрбиелеу мәселері жиі отбасындағы ата-аналарының қарым-қатынасы, ата-аналарының тұлғалық мәселері сияқты жағдайларға байланысты болады. Әсіресе, баланың тұлғалық қалыптасуы ата-аналарының балаға қатынас стиліне байланысты. Ал ата-аналарының қатынас стильдері өз кезегінде әлеуметтік-мәдени және отбасылық дәстүрлерге, баланың клиникалық-психологиялық ерекшеліктеріне, отбасының ересек мүшелерінің өзара қарым-қатынас ерекшеліктеріне және тәрбиелеуші ата-ананың тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты болады.

Отбасы бала үшін дүниеге келу ортасы мен оның негізгі өмір сүру ортасы болып табылады. Отбасында баланы толық қабылдайтын және түсінетін жақын адамдар қоршайды. Баланың қоршаған орта туралы білім негізі алғашқыдан отбасында қалыптастырылады. Егер ата-аналардың мәдениеттік және білім деңгейлері жоғары болған жағдайда, бала тек алғашқы білім негізін ғана алып қоймайды, сонымен қатар оның өмірлік мәдениетінің жетілдірілуі жалғасады. Отбасы – бұл белгілі психологиялық климат ортасы, бала үшін басқа адамдармен қарым-қатынас жасау дағдылары қалыптастырылатын алғашқы мектеп. Отбасында баланың мейірімділік пен зұлымдық, адамгершілік туралы, мәдени, рухани және материалды құндылықтарға деген қамқорлық туралы алғашқы түсініктері алынады. Бала отбасындағы жақын адамдарымен сүйіспеншілік, достық, паприз, жауапкершілік, әділдік сияқты сезімдерін кешеді. Өз табиғаты бойынша отбасылық тәрбие беру сезімге негізделеді. Өз сипаты бойынша басқа тәрбие орындарына қарағанда отбасындағы тәрбие эмоционалды болаып келеді, яғни мұндағы тәрбие барысында ата-ананың балаға деген сүйіспеншілігі маңызды болып табылады, бұл сезім баланың жауапты сезіміне себепкер болады [1, 31б.].

Отбасылық тәрбие дамып келе жатқан адамның толық өмір салтымен үйлесімді ұласып жатады, себебі отбасында бала іс-әрекеттің барлық маңызды түрлеріне – интеллектуалды-иыемдік, еңбек, қоғамдық, құндылықты бағытталған, өнер-шығармалышық, ойын, еркін қарым-қатынас – ортақтасады. Сонымен қатар осы іс-әрекет түрлерінің барлық кезеңдерін, яғни жүріс-тұрыс пен мінез-құлықтың қарапайым үйрену деңгейлерінен күрделі әлеуметтік және тұлғалық маңызды деңгейлеріне дейін меңгереді. Отбасылық тәрбиенің сонымен қатар кең ауқымды әсер ету диапазоны бар: ол өмір бойы жалғасы жатады, тәуліктің және жылдың кез келген мерзімінде жалғасып жатады.

Психологиялық әдебиетте «ата-ана қатынасының стильдері», «отбасылық тәрбие стильдері», «ата-ана позициясы» түсініктері жиі синонимдік түсініктер еркінде қарастырылады. Осы жұмыс төңірегінде отбасылық тәрбие стилі көпөлшемді құрамы ретінде қарастырылады, оның құрылымына когнитивті, эмоционалды және мінез-құлық компоненттері енеді. А.Я. Варганың анықтамасына сүйене отырып, ата-ананың балаға қатынасын балаға қатысты алуан түрлі сезімдердің білдірілуінің, баламен араласу барысында байқалатын мінез-құлық стереотиптерінің, оны қабылдау ерекшеліктерінің және бала мен оның мінез-құлқын түсінудің біртұтас жүйесі ретінде анықтаймыз [2].

Отбасында қалыптасатын жақсы көру және жақындық қатынастары баланың болашақта басқа адамдармен қарым-қатынасының негізі ғана болып қоймайды, сонымен қатар балаға таныс емес, жаңа немесе стресстік жағдайларда пайда болатын үрейлілік сезімдерін төмендетуге себін тигізеді. Сонымен, бірақатар авторлардың көзқарастары бойынша, отбасының ең алғашқы қызметі – сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсу барысында және ортамен танысу және араласу барысында кепілдік беретін негізгі қауіпсіздік сезімін қамтамасыз ету [3, 31б.; 3; 20-23].

Ата-ана тәрбиесінің стильдерінің мәселесін алғашқы рет А. Адлер зерттеген болатын (1932). А. Адлер балалық шақтағы ата-ананың тәрбиесімен байланысты қолайсыз жағдайларды қарастырған, оның негізінде бала өмір туралы жаңсақ түсініктер қалыптастырады. Олардың қатарына баланы қатты **еркелету** және балаға **немқұрайлы** қарау жатады. Балаға мұндай деструктивті қатынастар оның әлеуметтік қызығушылықтарының қалыптасуына немесе қоғамдық сезімдерінің қалыптасуына – басқа адамдардың өміріне қызығушылық танытуға және атсалысуға кедергі болады. А. Адлер ата-ана тарапынан балаға тым көп ерік беру және түрлі жағдайларға жол берушілік баланың өзі және басқалар туралы теріс көзқарасының қалыптасуына, басқа адамдармен қарым-қатынасының

конструктивті әдістерінің дағдыланбауына әкеліп соқтырады деген тұжырым жасайды. Эмоционалды қабылданбаған және олардың немқұрайлығына дағдыланған балалар өз күштері мен мүмкіндіктерін жеткіліксіз бағалай алмайды, өмір жағдайларын асыра бағалайды, олар қоршаған орта адамдарымен қарым-қатынас барысында қиыншылықтарға соқтығысуы мүмкін.

Балаға қатысты тандалған қатынас стилі ата-ананың өмір стиліне тікелей байланысты, яғни адам өмірге және өзіне қандай мағына беретіндігіне, оның құндылықтарына және оның қызығушылықтарының бағыттылығына, сонымен қатар оларды жүзеге асыру жолында қандай әдістер мен көзқарастарды ұстанатынына байланысты болады. Ал балаға қатысты қолданылатын ата-ана қарым-қатынасы өз кезегінде баланың өмір стилінің қалыптасуына тікелей ықпал етеді, себебі баланың өмір стилі өте ерте қалыптасады, әдетте баланың өмір стилі бес жасқа дейінгі жас-шамасында қалыптасады [4].

Клиникалық сала бағытында орындалған С. Бродидің (1956) жұмысы осы аталмыш мәселе төңірегіндегі жұмыстар арасында классикалық еңбек ретінде мойындалады. Ата-ана мен баланың қарым-қатынасының бейнетаспаға түсірілген төрт сағаттық қарым-қатынасын бақылай отырып, ол ананың балаға қатынасының 4 түрін анықтады:

1 түрі. Анасы баласының қажеттіліктеріне оңай және үйлесімді бейімделеді. Анасына қолдаушылық және рұқсат етушілік мінез-құлық бейім болып келеді.

2 түрі. Анасы баласының қажеттіліктеріне саналы түрде бейімделуге тырысады, бірақ баламен қарым-қатынасындағы зорланушылық басым болып пен еркіндіктің жетіспеуінің салдарынан анасының тырысулары сәтсіздікке ұшырап отырады. Анасы жиі балаға жол бергенге қарағанда, өзі басшылық етеді.

3 түрі. Аналық негізінде – парыздылық сеізімі басым байқалады. Баламен қарым-қатынаста қызығушылық, жылулық пен жағдайға үйлесімділік жетіспейді. Ананың қарым-қатынас құралы болып қатыгез бақылау табылады.

4 түрі. Анасы өзін баланың жасы мен қажеттіліктеріне сәйкес ұстамайды. Оның тәрбиелік ықпалдары ретсіз және қарама-қайшы болып келеді.

С. Бродидің ойынша, бала үшін ең қолайсыз болып төртінші түрі табылады, себебі анасының үнемі күтілімсіз, кенет жауаптары пен мінез-құлқы баланың ішкі жан-дүниесінің тұрақтылығын бұзып, оның үрейлілігін арттыра түседі.

Осы мәселемен айналысқан Д. Стивенсон-Хайнд, М. Симсон (1982) ата-ана қатынасының 3 түрін жіктеп анықтады:

Ұстамды ана басым жағдайларда тәрбие құралы ретінде мақтауды қолданады. Бойын шаттық билеген ана жиі баламен қарым-қатынасында оның мінезінің ұсақ-түйек байқалуларына эмоционалды баға беріп отырады. «Әлеуметтік» анаға өз назарын баладан кез келген кедергілерге ауып кетіп отыруы бейім келеді.

Д. Броумид (1975) бала мінез-құлқының сипатталған паттерндері үшін жауапты ата-ананың мінез-құлқын өзгертудің төрт өлшемін ұсынады.

Ата-ана бақылауы: жоғары деңгейде ата-ана балаға үлкен ықпал жасауды қалайды, өз талаптарын орындауды қатаң талап етуге қабілетті, өз талаптарын ретімен ұсынады. Бақылаушы мінез-құлқы балалардың тәуелділігінің, агрессивтілігінің, мінез-құлқының ойынға айналдырушылығының байқалуын түрлендіруге бағытталған, сонымен қатар ата-ана стандарттары мен қалыптарын жеткілікті меңгерілуіне тырысады.

Екінші өлшем – баланың ержетуін дамытуға бастама болатын *ата-ана талаптары*, олар бала өзінің интеллектуалды, эмоционалды және қарым-қатынас салалардағы қабілеттерін дамытуына қолдау береді, баланың дербестігінің қажеттігі мен оған құқығы бар екендігін талап ретінде қояды.

Үшінші өлшем – *тәрбие шаралары барысында баламен қарым-қатынас әдістері:* ата-ана баланың тыңдауын қамтамасыз ету үшін сендіру мен иландыруды қолдануға тырысады, өз көзқарасын негіздеуге тырысады және оны баламен талқылауға дайындық білдіреді, баланың ойы мен көзқарасын тыңдайды. Төмен деңгейлі ата-ана айқайлауды, ашығмдануды және ұрысты қолданады.

Төртінші өлшем – *эмоционалды қолдау:* ата-ана бұл жағдайда балаға жан ашырлық, сүйіспеншілік және жылы мейірімді қатынасты танытуға ынталанады, бірақ әрекеттері мен эмоционалды қатынастары баланың физикалық және рухани дамуына бағытталған, олар өз балаларының жетістіктері мен сәттіліктерін мақтан тұтады және өз жұмыстарына көңілдері толады.

Баланың білікті және кемелденген қасиеттерінің кешені ата-анасының қатынасындағы барлық төрт өлшемнің де қолданылуына – бақылау, баланың әлеуметтік дамуына, қарым-қатынастылығына талап қоюшылық және эмоционалдық қолдау – сәйкес келетіндігі анықталды, яғни тәрбиенің оңтайлы шарты болып жоғары талаптылық пен бақылаудың, демократиялық пен қабылдаудың қатарласуы табылады.

Сонымен, өзін өзі бақылау мен әлеуметтік біліктіліктің негізі болып табылатын баланың мінез-құлқына тән қасиеттердің қалыптасуының кең таралған механизмі болып ата-ана қолданатын бақылау құралдары мен дағдыларының интериоризациясы анықталды [5].

Е.Т. Соколова (Соколова Е.Т, 1989), психологиялық кеңес беру нәтижелерін жалпылай отырып, «ана-бала» қатынастарының келесі стильдерін анықтады:

1. *Ынтымақтастық*. Ана мен бала қарым-қатынасында қолдаушы сөздер басым қолданылады. Қарым-қатынастарында бір-біріне жол берушілік, икемділік байқалады, яғни жетекші мен жетектелуші позициялары үнемі ауысып отыратындықты білдіреді. Ана баланы белсенділікке жұмылдырады.

2. *Оңашаландыру*. Отбасында бірігіп шешім қабылдау орын алмайды. Бала оңашаланады және өз ойы мен уаымдарын ата-анасымен бөліскісі келмейді.

3. *Бәсекелестік*. қарым-қатынасқа түсушілер бір-біріне қарсыластық көрсетеді. Өзін өзі бекіту қажеттілігін және симбиотикалық жақындықты қанағаттандыру мақсатында бірін-бірі сынайды.

4. *Жалған ынтымақтастық*. Қарым-қатынасқа түсушілер эгоцентризм танытады. Бірііп қабылданған шешімдердің мотивациясы іскерлік емес, ал ойын сипатында (эмоционалдық) болады.

Е.Т. Соколованың көзқарасына сәйкес, қарым-қатынасқа түсушілер кез келген стильді қолдану барысында белгілі «психологиялық пайданы» көздейді. Бұл автор «ана-бала» қатынастарының екі нұсқасын қарастырады: анасының басшылығы және баланың басшылығы.

Басшылық етуші ана баланың ұсынысын қабылдамайды, ал бала, көнгіштік таныта отырып, және/немесе анасының артынан әрекет ете отырып және анасының қорғанышына сүйене отырып, анасының ұсынысын қолдайды. Егер *бала басшылық ететін* болса, анасы келесі психологиялық пайдаларды көре алады: анасы баласының әлсіздігі мен үрейлігін негіздеу үшін және «құрбан» позициясын қадылбау үшін көп жағдайларда баласымен келісуге тырысады.

В. И. Гарбузов (1990), балаға тән мінез-құлық қасиеттерінің қалыптасуын негіздеу мақсатында тәрбиелік әсерлердің маңызын атап айтады, ол теріс тәрбиенің үш түрін анықтап берді.

А типі бойынша тәрбиелеу (қабылдамау, эмоционалды қабылдамау) – бұл ананың баланың жеке дара ерекшеліктерін қабылдамауы, ол баланы қатаң бақылаумен, балаға мінез-құлықтың жалғыз дұрыс әдісін бастырмалап жеткізумен қатарласады. А типті тәрбие бақылаудың жетіспеушілігімен, толықтай өз еркіне қоюмен қатарласуы мүмкін.

В типі бойынша тәрбиелеу (гиперәлеуметтеуші) анасы баласының денсаулығы, оның құрбы-құрбастарының арасындағы әлеуметтік статусы, әсіресе, мектептегі, оның оқудағы және болашақ кәсіби іс-әрекетіндегі сәттіліктерін күту туралы үрейлі-сенімсіздік концепциясымен сипатталады.

С типі бойынша тәрбиелеу (эгоцентристік) – отбасының барлық мүшелерінің зейінін балаға аудару (отбасы кумирі), кейде тіпті отбасындағы басқа балаларды немесе отбасы мүшелерін кеміте, кері тарта отырып, баланың үстемдігін бекіту [6].

Баланың тұлғалық қасиеттерінің қалыптасу ерекшеліктері мен отбасындағы тәрбие беру стильдерінің ерекшеліктерін салыстыратын топтастырмалардың арасында жасөспірімдерге арналған А.Е. Личко мен Э.Г. Эйдемиллердің топтастыруы ерекше қызығушылықты тудырады. Бұл авторлар отбасындағы тәрбие стильдерінің келесі түрлерін ұсынып отыр:

Гипопротекция. Тәрбиенің бұл түрі қамқорлық пен бақылаудың жетіспеушілігімен сипатталады. Жасөспірімге аз көңіл бөлінеді, оның ісімен ешкім айнаыспайды және қызығушылық білдірмейді, мұндай бала жиі жалғыз тастанды сезімінде болады және қажет деңгейдегі күтімге бөленбейді. Жасырын гипопротекция кезінде бақылау мен қамқорлық формалдық түрде болады, ата-анасы баланың өміріне араласпайды. Баланың отбасын өміріне қатыспауы оның әлеуметтік жағымсыз мінез-құлқына әкеліп соқтырады, ол баланың сүйіспеншілік пен жақындық, бауырмалдық қажеттіліктерінің қанағаттандырылмағандық себебінен болады.

Басшылық гиперпротекция. Тәрбиенің бұл түрі балаға бағытталған қамқорлық тым артық зейін қоюшылық, асыра қамқорлық таныту және баланың мінез-құлқын ұсақ-түйек негіздемелер бойынша бақылау, оны аңду, тыйым салулар мен шектеулер қою арқылы қадағалап отыру арқылы сипатталады. Бала өз бетімен дербестік, еркіндік танытуға дағдыланбаған, ол өзіне жауапкершілік жүктей

алмайды. Бұл өз кезегінде эмансипациялыққа, немесе ынталылықтың жойылуына, өзін өзі қорғай алмайтын дәрменсіз болып қалыптасуына әкеліп соқтырады.

Ықпалдаушы гиперпротекция. Тәрбиенің бұл түрі «отбасы кумирін» тәрбиелеуге сәйкес келеді. Ата-анасы баланы кез келген қиыншылықтан болсатуға әрдайым дайын тұрады, оның қалауын бұлжытпай орындап, оны өздерінің шексіз сүйіспеншілігіне бөлендіреді және қамқорлық көрсетеді, оның болмыш сәттіліктерін мақтан тұтып, басқалардан да осындай таңдануды талап етіп отырады. Мұндай тәрбие түрінің нәтижесінде өз күшіне жеткілікті сенімділік пен сүйеніштің болмауымен қатар талаптанудың жоғары деңгейі, көшбасшылыққа ұмтылыс қалыптасады, яғни бала өзін өзі және өз мүмкіндіктерін барабар бағалай білмейтін болып өседі.

Эмоционалдық қабылдамау. Бала ата-анасына артық қиыншылық ретінде болады. Оның қажеттіліктеріне немқұрайлы қарйды. Кейде оған өктемшілік танытылады. Ата-анасы (немесе олардың орнын басушылары – өгей шешесі, өгей әкесі және т.б.) баланы масыл деп санайды және балаға әрқашан көңіл толмайтындарын білдіріп отырады. Жиі жасырын эмоционалдық қабылдамау кездесіп тұрады: ата-анасы баласына деген нақты қатынасын алаға бағытталған артық қамқорлықпен және зейін қоюмен бүркемелейді. Тәрбиенің бұл стилі баланың дамуына зор кері ықпал береді.

Қатыгез қарым-қатынастар. Ашуын баладан алу немесе оған жәбірлеу көрсету арқылы ашық көрсетілуі мүмкін, немесе жасырын түрде болуы мүмкін, онда ата-ана мен бала арасында эмоционалдық салқындық пен қастандық, өшпенділік кейпінде болатын бұзылмас «қамал» тұрғандай болады.

Жоғары адамгершілік жауапкершілік. Баладан оның жасына сәйкес келмейтін адалдық, ашықтық, парыз сезімдері талап етіледі. Жасөспірімнің қызығушылықтарына назар аудармастан, оған жақындардың қал-жағдайы туралы жауапкершілікті жүктейді. Оған еркіне қарсы «отбасының басы» рөлін жүктейді. Ата-анасы өз баласының ерекше болашағына үміттенеді, ал бала олардың көңілінен шыға алмай қалуы мүмкін деген қорқыныш сезімдеріне бөленеді. Оған жиі кішкентай балаларға немесе қарттарға қамқорлық көрсету және олардың күтімімен айналысуды жүктейді.

Сонымен қатар ата-ана тәрбиесінің келесі ауытқушылықтары анықталады: әйелдік қасиеттерді жоғары бағалау, Ерлерге тән қасиеттерді жоғары бағалау, балалық қасиеттерді жоғары бағалау, ата-ана сезімдерінің аймағын кеңейту, баланы жоғалтып алу үрейі, ата-аналық сезімдердің жетіліп дамымауы, өзінің жағымсыз қасиеттерінің проекциясы, ерлі-зайыптылардың арасындағы қақтығысты баланы тәрбиелеу аймағына енгізу.

Бұл мәселе соңғы жылдары заманауи қазақстандық психологиялық ғылым саласында қарқынды дамуын тапты. Қазақстандық бірқатар жұмыстарда отбасы мен неке психологиясының эксперименттік этнопсихологиялық даму бағытының дамуының бастапқы кезеңінде тұрғанын атап айтуға болады. Осыған қарамастан, отбасы мен неке психологиясының зерттелмеген мәселелері көп екендігін және қазіргі кезеңдегі отбасы мәселеріне жанаша жүйелі талдау жүргізілуі қажет екендігі анық. Осы өзекті мәселелер қатарына қазақ отбасының психологиясы, этникалық отбасы тәрбиесі, қазіргі заман отбасындағы гендерлік рөлдер, ата-аналар психологиясы сияқты мәселелерді ерекше атап айтқымыз келеді.

Баланың алғашқы әлеуметтену ортасы отбасы болғандықтан, отбасындағы тәрбие стильдерінің баланың әлеуметтік қалаулы тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуы үшін маңызы зор екендігі сөзсіз.

Баланы тәрбиелеу стиліне басқа факторлардың ықпал жасауы да ерекше қызығушылықты тудырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Захаров А.И. *Неврозы у детей и психотерапия.* – СПб., 2001. – 336 с.
- 2 Варга А.Я. *Структура и типы родительского отношения.*: Дис. ... канд. псих. наук. – М., 1986. – 206 с.
- 3 Адлер А. *Индивидуальная психология.* / П.Я. Гальперин, А.Н. Ждан. *История зарубежной психологии. 30 – 60 годы XX века. (Тексты).* – М., 1986. – с. 131 – 140.
- 4 Адлер А. *Воспитание детей. Взаимодействие полов.* – Ростов-на-Дону, 2006. – 448 с.
- 5 Земская М. *Семья и личность.* – М., 2009. – 224 с.
- 6 Гарбузов В.И. *Нервные дети: советы врача.* – Л., 2001. – 176 с.

Н.С. Жұбаназарова,¹ Н. Мұратхан²

¹ *Казахский Национальный университет имени аль-Фараби*

² *Университет Алматы
Алматы, Казахстан*

ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОДИТЕЛЕЙ КОТОРЫЕ ВЛИЯЮТ НА СТИЛЬ ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ

Резюме

В статье рассматриваются семейные условия, включая социальное положение, род занятий, материальный уровень и уровень образования родителей, в значительной мере предопределяют жизненный путь ребенка. Кроме сознательного, целенаправленного воспитания на ребенка воздействует вся внутрисемейная атмосфера. Поэтому очень важно чтобы ребенок развивался в дружной, любящей семье, где подросток будет чувствовать себя нужным и счастливым.

В подростковый период между родителями и детьми обостряются конфликты «поколений», связанные, прежде всего с возрастной дистанцией. Для современного мира характерно, что он принимает факт разрыва между поколениями, ждет, что каждое поколение будет жить в мире с иной технологией. Исторически сложилось, что отцы и матери выполняли в семье разные функции, соответственно отцовское воспитание отличалось от материнского.

Ключевые слова: семья, социальное положение, тип семейного воспитания.

N.S. Zhubanazarova,¹ N.Murathan²

¹al-Farabi Kazakh National University

*²Almaty University
Almaty, Kazakhstan*

PERSONAL SPECIFICATIONS OF PARENTS ON THE CHILD DEVELOPPEMENT STYLE

Summary

Family conditions, including a social status, an occupation, material level and education level of parents, considerably predetermine a course of life of the child. Except conscious, purposeful education the child is influenced by all family atmosphere. Therefore it is very important that the child developed in the amicable, loving family where the teenager will feel sure in his future and happy.

It's well known fact conflict of "generations" between teenagers and their parents. Historically it developed that fathers and mothers carried out different functions in a family, respectively fatherly education differed from the maternal. Not any full family is the normal environment for full development and education of the child.

Key words: family, social status, type of family education.

Жұбаназарова Н.С.,¹ Н.М. Садыкова²

^{1,2}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҚ САПАСЫН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация

Мақалада болашақ педагог-психологтарды кәсіби дайындаудың теориялық негіздері беріледі. ЖОО-да педагог-психологтарды дайындау бағыттары зерделенеді. Педагог-психологтың кәсіби іс-әрекет ерекшеліктері талданады. Болашақ педагог-психологтардың қызмет түрлері көрсетіледі.

Қазіргі жағдайда қоғамда кәсіби іс-әрекеттің әртүрлі аймағында құзырлы мамандарға қажеттілік күн санап өсіп отыр. Отандық білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер осы реформаларға, оны бағалауға қатысты біршама тартысты сұрақтарды қойды. Бүгінгі күні педагогтардың кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуы мен дамуына ерекше мән беріліп отыр. Әсіресе, педагог-психологтар осы өзгерістерге дер кезінде әрекет ете ала ма, яғни, білім беру үдерісінің субъектісі ретінде өзінің позициясын дұрыс анықтап, өзгертіп, білім алушы тұлғасын мақсатқа бағытты дамыту үшін инновациялық іс-әрекетті енгізу мәселесі туындады.

Түйін сөздер: Кәсіби іс-әрекет, кәсіби құзыреттілік пен сауаттылық, педагог-психологтың кәсіби іс-әрекет бағыты, педагог-психолог қызметі.

Қазіргі жағдайда қоғамда кәсіби іс-әрекеттің әртүрлі аймағында құзырлы мамандарға қажеттілік күн санап өсіп отыр. Отандық білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер осы реформаларға, оны бағалауға қатысты біршама тартысты сұрақтарды қойды. Бүгінгі күні педагогтардың кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуы мен дамуына ерекше мән беріліп отыр. Әсіресе, педагог-психологтар осы өзгерістерге дер кезінде әрекет ете ала ма, яғни, білім беру үдерісінің субъектісі ретінде өзінің позициясын дұрыс анықтап, өзгертіп, білім алушы тұлғасын мақсатқа бағытты дамыту үшін инновациялық іс-әрекетті енгізу мәселесі туындады.

Жоғарыдағы айтылған мәселелерге орай, жаңа жағдайда педагог-психологтардың кәсіби тұлғалық қасиеттерін дамыту маңызды болып табылады. Педагог-психологтардың кәсіби дайындық сапасын жетілдіру мәселесі, олардың шығармашылық әлеуетін қалыптастыру, кәсіби міндеттерді шешу, өзін-өзі дамытуға және өзіндік білім алуға қажеттілікті анықтау арнайы зерттеуді талап етеді.

Педагогикалық үдерісте педагог-психолог қызметінің әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық сипаты күрделі. Себебі, педагог-психолог қызметіндегі басты түйін педагогикалық үдеріске қатысушылардың рухани дүниесінде болып табылады. Педагог-психолог психологиялық білім ретінде өзекті сұраныстарды пайдаланып қана қоймай, он қалыптастыруға да тырысу керек. Мұндай жұмысты ұйымдастырудың негізгі формасына әлеуметтік психологиялық білімдерді жасерекшеліктеріне байланысты әртүрлі мектеп жұмысының белсенді формаларына енгізуді жатқызуға болады (КТК, тақырыптық кештер, т.б.). Маман дайындауда, ең алдымен, әрбір педагог-психологтың жеке тұлғасын қалыптастыру талап етіледі. Алайда, оның негізі кәсіби дайындау барысында жетіледі. Қазіргі педагог-психологтың алдына: болашақ өркениетті, дәстүрлі демократиялық мемлекетті құратын жас ұрпақтың ең әуелі адамгершілік қасиеттерін қалыптастырып, содан кейін оның жан және тән сапасын арттырып, техникалық прогреске сәйкес жан-жақты қолданбалы білім беру міндеттері қойылады. Білім беретін мекемелердің іс-әрекетінің нәтижелігі, ең алдымен, педагогтар мен психологтарға байланысты. Олардың жеке тұлғалық қасиеттері, педагогикалық білігі, адамгершілік және ақыл-ой парасаты, педагогикалық мәселелерді шешуде шығармашылық ізденіске бой алдыруы, есеюі, өнегелілігі, денсаулығы мен рухани байлығы қоғамның әлеуметтік алғышарты болып табылады.

Қоғам сұраныстары мен өндіріс талаптарын қанағаттандыру мақсатында болашақ педагог-психологтарды дайындауда жаңа бағыттар айқындалып келеді. Болашақ педагог-психологтың кәсіби-тұлғалық дамуының алғышарттарының бірі өзіндік таным дамуы және өзіндік жетілдіру тілегінің деңгейі болып табылады. Жалпы алғанда болашақ маманның өзін-өзі тану әрекетін жоғары деңгейде меңгеруі өзіндік жетілу мен кәсіби даму іс-әрекетіне белсенді қосылуға мүмкіндік береді. Әсіресе, адамның үйлесімділігін қамтамасыз етуде үлес қосатын болашақ педагог-психологтардың тұлғалық

қасиеттері мен кәсіби дағдыларының дамуы ерекше маңызға ие. Сондықтан тұлғалық жетілудің жоғарғы деңгейіне жетуде педагог-психологтың практикалық кәсіби іс-әрекетінің рөлі ерекше. Осы орайда, болашақ мамандардың іс-әрекет субъектісі ретінде кәсіби дайындауда өз-өзін тану, өзін-өзі қабылдау және өзіндік жетілдіру деңгейінің рөлі өзінің маңыздылығымен алға шығады.

Болашақ педагог-психологтарды теориялық жүйелі-құрылымдық дайындау тұлғалық-кәсіби өсуіндегі жағымды өзгерістерді қамтамасыз етеді. Осы орайда, педагог-психологтың кәсіби «Менінің» қалыптасуы мен дамуы кәсіби іс-әрекеттің жүзеге асуына бағытталады. Болашақ педагог-психологтың кәсіби дамуы тұлғалық, іс-әрекеттік және әлеуметтік-мәдени өзгерістердің үздіксіз үдерісі ретінде түсіндіріледі. Бұл ерекшеліктер теориялық, практикалық білім, біліктілік, дағдының қалыптасуын қамтамасыз ететін өзіндік даму мен дайындықтың бірлігі ретінде қарастырылатын үздіксіз үдеріс. Сонымен қатар, педагог – психологтардың тұлғалық дамуының өзіндік үлгісі кәсіби маңызды қасиеттердің өзіндік бағалануын қамтамасыз етеді.

Жалпы алғанда педагог-психологтардың кәсіби құрылымы туралы сөз қозғағанда біршама қиындықтарды кездестіреміз. Себебі, бұл мәселе нақты адамның барлық өзара байланыс қосындысын шынайы детерминанттары мен дара ерекшеліктерімен негізделген. Егер шынайы жағдайдың сипатын ескерсек, онда педагог-психологтың алдында бірқатар мәселелер мен тапсырмалардың легі тұрады. Мақсат пен оның шынайы жүзеге асуына дейін келу үшін функция деп аталатын белгілі бір құрылымды орындау қажет. Бұл функцияларды субъект (белсенді), нақты адам орындайды. Сондықтан да педагог-психологтардың өзінің функцияларын орындау қабілеті нәтижелі болуы оның бірқатар қасиеттеріне байланысты.

Зерттеулерге сүйенетін болсақ, болашақ педагог-психологтардың кәсіби құзырлығы білімінің, біліктілігінің, дағдыларының, психологиялық ерекшеліктерінің, кәсіби ұстанымдары мен акмеологиялық нұсқалар кешенінің қалыптасуымен сипатталады [1]. Бұл жерде білім, дағды және біліктілікті педагог-психологтың кәсіби құзырлығының рөлдік сипаттамасы ретінде ұсынуға болады. Ал, қалған құрылымдар оның субъективті сипаттамалары ретінде көрініс береді. Сонымен қатар, кәсіби құзырлықтың түрлі деңгейлеріне жету детерминанттармен анықталады. Олардың арасында кәсіби функцияларды орындау үшін қарсылық болатын дара шектеулер бар. Көптеген еңбек аймақтарындағы мамандарды дайындау практикасы мұндай бағдардың орындаушылық деңгейінің қалыптасуында көрінетін нәтиженің жеткілікті түрде жоғары нәтиже беретінін анықтаған [2]. Психологияның объектісі адам болғандықтан педагог-психолог маманды дайындауда психикалық әлем туралы жаңа білімді алуға бағытталған интеллекттің негізгісі ретінде сипатталатын креативтіліктің дамуы мен шығармашылық ізденіске деген бағдар беру жеткіліксіз.

Болашақ педагог-психологтардағы адамға деген қатынасты жоғарғы құндылық ретінде қалыптастыру мәнді болып табылады. Мұндай нәтижеде адамның ішкі әлемімен жұмыстың механизмі мен заңдарына тереңдеп бойлауы жоғары адамгершіліктік императивпен анықталады. Осындай жолмен, зерттеуші педагог-психологтың кәсіби интеллектісінің маңыздылығы мен оның жұмысының жалпы гуманитарлық бағыттылығы бір-бірімен тығыз байланысты болып келеді. Сондықтан, ғалым В.А. Пономаренко пікірінше анық профессионал үшін рухани кеңістік – метафора емес, ол өзінің ар-ұятының өзара қатынасының әлеуметтік шындығы болып табылады [3]. Мұның өзіпрофессионалды маманнан айырып тұратын жүйелі қасиет. Өзінің іс-әрекеті ретінде педагог-психолог мамандығын таңдап алған адамдар қарапайым маманнан жоғары деңгейдегі профессионалға дейінгі кезеңдегі оның жүзеге асу үшін қажет әдістемелік түр-пішіндерді және әрбір сатының мазмұнды толықтырылуын жақсы түсіну керек.

Болашақ педагог-психолог маманның сапалық сипаттамалары және олармен анықталған және университет алдында тұрған білім берушілік міндеттер бүгінгі жоғары мектепте маманның кәсіби дайындығы жүйесінің негізгі ұстанымдарының сипатын анықтайды. Олар ұстанымдардың бір қатарын айқындайды. С.И. Гессен жоғары мектепте білім берудің негізгі ұстанымдарын анықтайды [4]. Оларға мыналар енгізіледі:

1. Университетте ғылыми білімнің толық болуы;
2. Дәріс беру және оқыту үдерісіндегі еркіндік және шығармашылық рухы;
3. Оқытушылар мен ғалымдарды дайындау жолымен университеттің өзін-өзі тәрбиелеуге қабілеттілігі.

Өз мәнісінде жоғары мектеп аталмыш ғалымның көзқарасы бойынша ешқандай билікке төзбейтін ғалымдардың одағы болып табылады. Қазақстандық зерттеушілер жоғары мектепте білім беру ұстанымдарының маңыздылығын ерекше көрсетеді. Олар бүгінгі жоғары мектепте мамандарды дайындау жүйесінің төмендегідей негізгі ұстанымдарын анықтайды:

- білім беру мазмұнының ғылыми іргелілігі мен жүйелілігі ұстанымы;
- білім берудің қол жетерлік ұстанымы;
- ғылым мен өндіріспен алынатын білімдер жүйесінің кешенділік және кіріктірілген ұстанымы;
- мамандар дайындаудың жаңашылдық және ақпараттылық бағдарлаушылық принципі;
- білім берудің болжаушылық және жан-жақтылық принципі;
- кәсіби құзырлылықтың көп нұсқалылығы және таңдамалық ұстанымы;
- алынатын біліктіліктің қолданбалы нәтижелілігінің ұстанымы;
- білім беру мазмұны мен құрылымының көпдеңгейлі және үздіксіздік ұстанымы;
- біліктілік сертификатымен әр баспалдағының кәсіби аяқталу немесе академиялық ұстанымы;
- білім беру мақсаттарының әлеуметтік-экономикалық айқындаушылық ұстанымы;
- оқу үдерісін ұйымдастырудың проблемалылығының және интерактивтілігінің ұстанымы;
- білім беруді гуманизациялау ұстанымы;
- оқыту үдерісінде ынтамақтастық пен серіктестік ұстанымы;
- білім беру мазмұнының коммуникативтілік мәдениет аралық ұстанымы;
- мамандардың кәсіби және академиялық біліктілігінің халықаралық-мәртебелік деңгейін қамтамасыз ету ұстанымы;
- бағдарлаушылық көзқарасы ұстанымын айтамыз;
- оқытуда жеке және тұлғаға бағытталған көзқарас ұстанымы.

Осы ұстанымдар кез-келген жоғары мектепке лайықты, бірақ ғылым мен университеттік білім беру түсінігі тарихи тұрғысынан өзгеріп тұрды. Олардың көзқарасын қолдай отырып, маңызды ұстаным ретінде болашақ мамандарды оқытудағы, тәрбиелеудегі, дамытудағы тұлғаға-бағытталған ұстанымды айтамыз. Педагог-психолог мамандарды дайындауда олардың психологиялық сауаттылығы мен құзіреттілігі мәселесінің маңызы өте зор. Өйткені, мектепте педагог-психолог қызметінің басым бағыты психологиялық арнада жүргізіледі. Басқа ғылымдар арасында психология ғылымының маңыздылығы туралы айтатын болсақ, басқарушылық қызметтегі адамдармен қарым-қатынас 80 пайызды құрайды, “адам-машина” жүйесіндегі апаттардың 70 пайызы операторлардың кінәсінен болады. Бүгін ел нарықтық қатынастарға ауысып, психология ғылымының жаңа бағыттары пайда болып, даму үстінде: нарық психологиясы, бизнес психологиясы, ақша психологиясы, жарнама психологиясы, кәсіпкерлік психологиясы және т.б. Психологиялық білімдер саясаткерлерге, менеджерлерге, дәрігерлерге, заңгерлерге, педагогтарға, инженерлерге қажет.

Қазіргі күні кадрлық менеджменттегі психодиагностиканы қолдану маңыздылығына тоқталып кеткеніміз дұрыс болады, мысалы, коммуникативтік қабілеттер менеджер іс-әрекетінде үлкен маңыздылыққа ие. Белгілі шетел ғалымы Д.Голланд тұлғаның белгілі бір мамандыққа сәйкес келуін анықтау әдістемесінің авторы болып табылады [5]. Оның пікірінше вербальды белсенділіктің жоғары деңгейі кәсіпкер типіндегі тұлғаның маңызды қасиеті болып табылады (J.Holland, 1973). Сондықтан да коммуникативтік қабілеттерді диагностикалаудың кадрлық менеджментте маңызы зор.

Психикалық құбылыстармен барлық мамандар кездеседі (психикалық бейнелер және ұғымдар, түйсіктер мен қабылдаулар, есте сақтау және ойлау қабілеттері, зейін мен ерік, эмоция мен түс көру, тұлғаның қасиеттері мен күйлері). Психология адам белсенділігінің, яғни, оның мінез-құлығының, қарым-қатынасының, іс-әрекетінің заңдылықтарын ашады. Психология басқа адамның мінез-құлығына әсер етудің жолдарын анықтап, өзін-өзі басқаруы бойынша нұсқаулар жасайды. Ол адам интеллектісі мен қабілеттерін, индивид қасиеттері мен топтарын анықтаудағы әдістерін береді.

Зерттеулерге сүйенетін болсақ, адам өз “Менін” және қоршаған ортаны бейнелей отырып, өз белсенділігін реттейді, үнемі психикалық құбылыстарға енеді. Дегенмен, оны ол саналы түрде ұқпайтын сәттері жиі болады. Психология пәні көптеген өмірлік ұғымдарды бітірушінің сөздік қорына енгізеді. Университеттік білімі бар адам үшін бүгінгі күні “психика”, “қабылдау”, “мотив”, “қарым-қатынас” деген сөздерді білмеуге болмайды. Сондықтан да ХХІ ғасырда психология ғылым ретінде өзекті болады.

Болашақ педагог-психологтарды даярлауда жоғары эмоциялық тітіркену, стресс жағдайларын азайтуды көздейтін іс-әрекеттерді, психологиялық кеңес беру мен психокоррекцияны жүргізе алатын дағдыларды дамыту жұмыстарын басты назарда ұстау қажет. Психологиялық қызмет жоғары оқу орындарының отбасы, басқа әлеуметтік институттарымен бірлесіп болашақ маманның моральдық құндылықтарын қалыптастыру мақсатында олардың күштерін реттеуге мүмкіндік береді. Өмір қазіргі күні әрбір қадамды психологтың нұсқауларымен салыстыруды талап етеді. Осы ереженің

сақталуы болашақ маманды дайындаудың деңгейін көтереді, олар қазіргі үнемі күрделену үстіндегі талаптарға сай болар еді.

Педагог-психолог қызметінің ең бірінші бағыты психодиагностикалық деп аталады. Психодиагностикалық жұмыстарда әрбір жас кезеңдеріндегі оқушылардың өзіндік психикалық процестерінің даму ерекшеліктерін түрлі зерттеу әдістері мен зерттеу әдістемелерін қолдана отырып анықтайды. Психодиагностикалық жұмыстарды мектеп психологы мынадай мақсатта жүргізе алады:

1) Оқушылардың психикалық дамуы оның жас ерекшеліктеріне сай келе ме? Әрбір оқушымен жеке жұмыс жүргізу мақсатында олардың қабілетін ерте анықтау үшін психологиялық зерттеулер жүргізеді;

2) Балалардың жас дамуынан төмен психикалық ауытқушылықтары-ның себептерін, мінез-құлықтың бұзылу себепін анықтауға арналған диагностикалық зерттеулер жүргізеді;

3) Оқушылардың ересектермен (мұғалім, ата-ана), өз құрбыларымен қарым-қатынасының мазмұнын, қарым-қатынастың бұзылуының кейбір психологиялық себептерін анықтауға байланысты жұмыстар жүргізеді.

Педагог-психологтың келесі іс-әрекеті психопрофилактикалық бағыт. Психопрофилактикалық (алдын алу) жұмыстар жүргізудің мақсаты мектеп мұғалімдеріне жүйелі түрде психологиялық кеңестер бере отырып, олардың психологиялық сауатын көтеру. Оқушыларда кездесетін психикалық ауытқушылықтың алдын алу шараларын жүргізу, бала психологиясындағы өзгерістер туралы ата-анаға дер кезінде психологиялық кеңестер беріп, олардың алдын-ала сақтандырып отыру. Мектеп жағдайындағы психопрофилактикалық жұмыстарға жататындар:

- балалардың мектептегі оқуға психологиялық даярлығын анықтау (ес, зейін, ерік, ойлау, сөйлеу, қабылдау т.б.);

- бастауыш сынып оқушыларының мектептегі оқуға тез бейімделуін анықтап, ата-аналар мен педагогтарға ұсыныстар беру;

- оқушылардың сыныптан сыныпқа көшу барысындағы психологиялық ерекшеліктеріне зерттеу жүргізіп, психологиялық кешеуілдеу мен ауытқушылықтарды анықтап, оны жоюға бағытталған шаралардың бағдарламасын жасау;

- оқушылардың әрбір психикалық процестерінің, сезімі мен еркінің, қабілеті мен мінезінің дамуына үзбей зерттеу жүргізіп, ұсыныстар беру;

- арнаулы бағдарламамен жұмыс жүргізуді қажет ететін оқушылар үшін пән мұғалімдерімен бірлесе отырып, арнаулы бағдарламалар дайындау;

- интернат типіндегі мекемелерге қабылданатын оқушылар үшін арнайы психологиялық зерттеулер жүргізіп, олардың өзіндік ерекшеліктерін анықтау;

- оқушылардың тұрмыс жағдайларына, оқу-тәрбие үдерісінің ерекшеліктеріне (күрделілік, олқылықтар, мұғалімнің өзіне тән психологиясын түсінбеу т.б.) байланысты олардың жүйке жүйесінің бұзылуының алдын алу;

- педагогикалық ұжымда үйлесімді психологиялық ахуалды қалыптастыру, педагогтар мен оқушылардың, ата-аналар мен педагогтардың арасында сенімді байланысты қалыптастырып, психологиялық ынтымақтастықты орнату.

Мектеп тәжірибесіндегі дамытушы жұмыс дәстүрлі түрде баланың өзіндік сана-сезімі мен психологиялық өмірінің әлеуметтік, эмоциялық жеке адамдық, танымдық өрістеріне бағдарланады. Мұндағы жұмыс дәстүрлі формада жүзеге асырылуы мүмкін. Мысалға, психологиялық дамытушы ортаны ұйымдастыру. Мұндай жұмыс педагог-психолог пен оқушының сабақтан тыс уақытында ұйымдастырылуы мүмкін (тренингтік, дамытушы, оқытушы жұмыстар). Сонымен қатар, мұндай ортаны сабақ үстінде, тәрбиелеу үдерісінде және сабақтан тыс уақытта, психологиялық дамытушы технологияларды қолдана отырып құра алады. Сонымен қатар, психологиялық дамытушы орта ретінде, оқытушы психодиагностика, басқаша айтқанда, әртүрлі психодиагностикалық шаралардың мәліметтерін педагог-психологпен біріге отырып талдау арқылы жасөспірімдер мен жастық шақтағы оқушылардың құзіреттілігіне, өз-өздеріне дамыту мен тануы. Оқу іс-әрекетінде дамытушы жұмысты педагог-психолог жанама түрде жүргізе алады [6]. Ол педагог-психолог пен педагогтың біріге отырып, балалардың психикалық әлемдерінің әртүрлі жақтарын ескеретін, оқу үдерісіне енгізілетін формалар арқылы көрінеді. Мектеп тәжірибесіндегі психокоррекциялық жұмыс жоғарыда айтылғандай әртүрлі психологиялық қиындықтары, мәселелері бар оқушыларды анықтап, сол мәселелерді шешуге бағдарланады. Педагог-психолог үлкен топпен жұмыс атқаратындықтан,

әрбір баланың мәселесіне байланысты даралық түзету бағдарламасын құрай алмайды. Ең алдымен бағдарлама жас ерекшеліктерін және осы жаста көптеп кездесетін мәселелерді ескере отырып, құрылуы керек [7].

Әрине, мектеп педагог-психологы баланың барлық мәселелерімен жұмыс істей алмайды. Мектеп педагог-психологының біліктілігі мен жұмыс ауырлығын ескере отырып, оның міндетіне дамытушы жұмыс пен мектепке бейімделу мен танымдық өрісінің мәселелерін шешуге бағытталған түзету жұмыстарын ғана атқарады. Ал басқа мәселелерді шешу мүмкіндігі педагог-психологтың жеткілікті түрде дамыған кәсіби дағдыларына байланысты. Психокоррекциялық жұмыс топтық және даралық түрде де жүргізіледі. Мұндағы нақтылы жұмыс формасын таңдау баланың жас ерекшелігіне, мәселенің сипатына байланысты болады. Сонымен қатар, бірегейлік принципін ұстану өте маңызды болып саналады.

Жоғарыда атап өткен педагог-психологтың қызмет бағыты жоғары оқу орындарында маман дайындаудың негізі болуы тиіс. Сондықтан жоғары мектепте болашақ мамандарды дайындауда әрбір оқу пәндері мен практика мазмұнын осы бағыттардың шеңберінде құру маңызды.

Қорытындылай келе, қазіргі жағдайда жоғары кәсіби құзыретті, білім, білік және дағдылары қалыптасқан маманды дайындауда бірінші орында оқу пәндерінің мазмұнына, оқытудың тәсілдері мен әдістерін таңдауға ерекше талап қойылып отыр. Білім беру үдерісін бүгінгі күн талабына сай жаңаша ұйымдастыру ғалымдардан оның философиялық, педагогикалық-психологиялық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін терең зерттеуді, заманауи талаптарына қарай білім беру технологиялары мен әдістерін, дүниетанымның ұстанымдарын қайта қарастыруды, рухани-адамгершілік құндылықтарға бетбұрыс жасауды талап етеді. Сондықтан, болашақ педагог-психологтарды дайындауда жоғарыдағы мәселені назарға ала отырып, олардың «педагог-психолог-ғалым», «педагог-психолог-оқытушы», «педагог-психолог-практик», «педагог-психолог-әдіскер» ретіндегі қызмет аймағын анықтау қажеттілігі алға шығады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Джакупов С.М. *Общая психология: введение. Учебное пособие. Алматы: «Қазақ университеті», 2014. - 162 б.*

2 Успенский В. Б., Чернявская А. П. *Введение в психолого-педагогическую деятельность. - М.: Владос.- 2004.-С. 176.*

3 Кукушин В.С. *Введение в педагогическую деятельность.- Мәрт.- 2005.-С.255.*

4 Пономаренко В.А. *Психология духовности профессионала.-ИПАН РАН-М., 2004- С.162.*

5 Гессен С.И. <http://www.twirpx.com/file/779791/>

6 Жубаназарова Н.С., Садыкова Н.М. *Теоретический и экспериментальный анализ коммуникативной компетентности современной молодежи // Вестн. КазНПУ. Сер. Психология – 2016. – № 2 (47). - С. 49-55*

7 Жубаназарова Н.С. *Жас ерекшелік психологиясы. Оқулық. МОН РК «Қазақ университеті» 2014ж.*

Н.С. Жубаназарова,¹ Н.М. Садыкова²

*^{1,2} Казахский Национальный университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан*

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ ПО ВОПРОСАМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Резюме

В статье рассматриваются теоретические основы подготовки будущих педагог-психологов. Рассматривается направление подготовки педагог –психологов в Вузе. Анализируются особенности профессиональной деятельности педагог-психологов. Предоставляются виды услуг будущих педагог-психологов. В данное время в различных регионах профессиональной деятельности растет потребность в компетентных специалистов. Происходящие изменения в национальных реформ системы образования, есть некоторые трудные вопросы, чтобы измерить его. Сегодняшние дни, уделяются особое внимание формированию и развитию профессиональной компетентности педагогов. В частности, педагоги и психологи на эти изменения, чтобы действовать в своевременной манере, то есть, определить свою позицию как субъекта образовательного процесса, направленного на изменение личности проблемы учащихся для развития инновационной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессиональная компетентность и грамотность, направление профессиональной деятельности педагога-психолога, услуги педагога-психолога.

N.S. Zhubanazarova,¹ N.M. Sadykova²

*^{1,2} Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan*

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS AND PSYCHOLOGISTS

Summary

The article provides a theoretical basis for the preparation of future teachers and psychologists. Areas of high school teachers and psychologists are investigated. Teacher - psychologist analyzes the features of a professional activity. Use of the services of the future educational psychologists. At present the requirement in competent experts grows in various regions of professional activity. The happening changes in national reforms of an education system, are some difficult questions to measure it. Today, is given special attention to formation and development of professional competence of teachers. In particular, teachers and psychologists on these changes to work in a timely manner, that is to define the position as subject of the educational process directed on change of the identity of a problem of pupils for development of innovative activity.

Keywords: professional activity, professional competence and literacy, direction of professional activity of the educational psychologist, service of the educational psychologist.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Акажанова Алма Таурбекқызы – психология ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің профессоры;

Тапалова Ольга Бисеновна – психология ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің профессоры;

Асылханова Меруерт – психология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессоры;

Жигитбекова Бақыт Дастанқызы – психология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің аға оқытушысы;

Айдарбекова Бахытгуль Дакибайқызы – «Психология» мамандығының 1 курс магистранты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті;

Надирбекова Айша Ойыкбаевна – психология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Жалпы және қолданбалы психология кафедрасының аға оқытушысы;

Ауталипова Елнура Нурлановна – Психология ғылымдарының магистрі, оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, yelsunnyray@gmail.com

Рахимжан Атия Рустемқызы – 2 курс студент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, atiyaatiya98@mail.ru

Егенисова Алмажай Құлжанқызы – педагогика ғ.к., профессор, Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті

Қабақова Мейрамгүл Болманқызы – аға оқытушы, Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті

Оспанбаева Махаббат Пернебайқызы – психология.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы Жамбыл облысы бойынша педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру институтының мектепке дейінгі тәрбие және бастауыш білім кафедрасының меңгерушісі.

Скакова Бибі Арғынбайқызы – «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы Жамбыл облысы бойынша педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру институтының тұлғаны әлеуметтендіру және тәрбие кафедрасының аға оқытушысы.

Кульшарипова Зару Касымовна – педагогика ғылымдарының кандидаты, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институтының психология кафедрасының доценті;

Бисембаева Нагима Асанхановна – Павлодар мемлекеттік педагогикалық институтының психология кафедрасының магистрі;

Саудабаева Гүлмира Сауытжанқызы – п.ғ.д., қауым.профессор Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

Айтжанова Роза Мұқантайқызы – п.ғ.к., қауым. профессор Е.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Урдабаева Лазат Ерганысқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, психология магистрі, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті психология және педагогика кафедрасының доценті.

Сыдыхов Б.Д. – Педагогика ғылымдарының докторы, математика және физика институтының доценті, Абай атындағы Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті.

Аляз А.И. – Сулейман Демирел университетінің PhD докторанты

Канаева Салтанат Токтасынқызы – «Психология» мамандығының 1- курс магистранты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті;

Молдыбаев Аманбай Шоңбайұлы – Тараз мемлекеттік педагогикалық университетінің музыкалық білім кафедрасының доценті, ҚР Мәдениет қайраткері, композитор.

Исабаева Д.Н. – п.ғ.к., қауым. профессор Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

Лимашева Ләззат Алимбековна – психология магистрі, педагогика және психология кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті;

Байғалиев Адиль Манарбекович – аға оқытушы Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Утегенов Ерлан Казбекович – п.ғ.к., доцент І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

- Джаксынжаева Жанангул Турсунгалиевна** – психология магистрі, педагогика және психология кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті.
- Елубаева Арай Ахметовна** – педагогика және психология мамандығының 2- курс магистранты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті.
- Сәрсенбаева Ләзиза Оналбаевна** – психология ғылымдарының кандидаты, педагогика және психология кафедрасының доценті, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті.
- Данабеков Е.А.** – аға оқытушы І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
- Жүндібаева Тұрлыхан Нұрмаханқызы** – пед.ғ.к., профессор, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті;
- Базарбаева Әйгерім Абайқызы** – педагогика және психология мамандығының 2- курс магистранты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті;
- Қази Оралбек Темірбекұлы** – педагогика және психология мамандығының 1- курс магистранты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті,.
- Сұлтанов Мұрат Қожақұлы** – педагогика және психология мамандығының 1- курс магистранты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті.
- Орманова Зауре Курбанбаевна** – педагогика және психология кафедрасының доценті, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті
- Ұйқасбай Айнур** – педагогика және психология мамандығының 2 курс магистранты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
- Топанова Гүлмира Туяқовна** – PhD докторы, психология кафедрасының аға оқытушысы, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты;
- Аплашова Арна Жартаевна** – психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының доценті, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты;
- Орманова Зауре Курбанбаевна** – психология ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті.
- Керімбаева Каламкас Мадиековна** – педагогика және психология мамандығының 2- курс магистранты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті
- Момбиева Гүлмира Абуевна** – психология магистрі, «Жалпы және қолданбалы психология» кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті.
- Абдрахманова Роза Бисеновна** – психол.ғ.к., доцент, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті.
- Абдрахманов Асан Эмильевич** – психол.ғ.к., профессор. Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясы.
- Кенжебаева Таттыгуль Бекбалтиновна** – анатомия, физиология және дефектология кафедрасының меңгерушісі ПМПИ, Ph.D докторы
- Туралина Гаухар Биримжановна** – анатомия, физиология және дефектология кафедрасының оқытушысы ПМПИ, гуманитарлық ғылымдарының магистрі (Педагогика және білім саласы бойынша)
- Ускенбаева Жұлдыз Амангелдіқызы** – Жамбыл облысы бойынша «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы, басқару және білім беру сапасы кафедрасының меңгерушісі, педагогика ғылымдарының кандидаты
- Күлтаева Айгерім Жарқынбекқызы** – Жамбыл облысы бойынша «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы, бойынша тәрбие және тұлғаны әлеуметтендіру кафедрасының аға оқытушысы, мұғалімдердің біліктілігін арттыру институты;
- Әрінова Бақыт Айтуқызы** – педагогика ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-доценті, Алматы, Қазақстан Республикасы
- Тукаева Арайлым-** «Педагогика және психология» мамандығының 2- курс магистранты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан Республикасы
- Тажина Гайния Оразбек-қызы** – биология ғылымдарының кандидаты, әлеуметтік-экономикалық ғылымдары кафедрасының доценті; Халықаралық Бизнес Университеті;
- Едыгенова Лейла Нури-қызы** – білім беру орталығы «Білім – Орталық Азия» қоғамдық қорының бағдарламалар басшысы;
- Атанбаева Г.Қ.** – аға оқытушы, әл – Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
- Бабашев А.М.** – профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы.

Кертаев Бағлан – 2-курс магистранты, Шет тілдер және іскерлік карьера университеті.

Жубаназарова Назираш Сүлейменқызы – психология ғылымдарының кандидаты, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценті, Философия және саясаттану факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті; (моб.: 8 778 884 71 64)

Мұратхан Назира – Алматы университетінің магистранты;

Жубаназарова Назираш Сүлейменқызы – психология ғылымдарының кандидаты, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценті, Философия және саясаттану факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті; (моб.: 8 778 884 71 64)

Садыкова Назира Маргушқызы – психология ғылымдарының кандидаты, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценті, Философия және саясаттану факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті;

НАШИ АВТОРЫ

Акажанова Алма Таурбековна – доктор психологических наук, профессор кафедры Общей и прикладной психологии КазНПУ им. Абая;

Тапалова Ольга Бисеновна – доктор психологических наук, и.о. профессора кафедры Общей и прикладной психологии, КазНПУ им. Абая;

Асылханова Меруерт – Кандидат психологических наук, профессор кафедры Общей и прикладной психологии КазНПУ имени Абая

Жигитбекова Бақыт Дастановна – кандидат психологических наук, старший преподаватель КазНПУ имени Абая;

Айдарбекова Бахытгуль Дакибаевна- магистрант 1 курса по специальности «Психология», Казахского Национального Педагогического университета имени Абая;

Надирбекова Айша Ойыкбаевна – к.психол.н., старший преподаватель кафедры общей и прикладной психологии Каз НПУ имени Абая.

Ауталипова Елнура Нурлановна – магистр психологических наук, преподаватель Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, yelsunnyray@gmail.com

Рахимжан Атия Рустемкызы – студент 2 курса, Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, atiyaatiya98@mail.ru

Егенисова Алмажай Кулжановна – кандидат пед. наук., профессор, Каспийский государственный университет технологий и инжиниринг имени Ш.Есенова

Кабакова Мейрамгул Болмановна – старший преподаватель, Каспийский государственный университет технологий и инжиниринг имени Ш.Есенова

Оспанбаева Махаббат Пернебаевна – к.п.с.н., асс.профессор, заведующая кафедрой дошкольное воспитание и начальное обучение филиала АО «НЦПК «Өрлеу» Института повышения квалификации педагогических работников по Жамбылской области.

Скакова Биби Аргынбаевна – старший преподаватель кафедры воспитание и социализация личности филиала АО «НЦПК «Өрлеу» Института повышения квалификации педагогических работников по Жамбылской области.

Кульшарипова Зару Касымовна – канд. пед.наук, доцент кафедры психологии, Павлодарского государственного педагогического института

Бисембаева Нагима Асанхановна – магистр кафедры психологии, Павлодарского государственного педагогического института

Саудабаева Гульмира Сауытжановна – д.п.н., асс. профессор Казахского Национального педагогического университета имени Абая.

Айтжанова Роза Мукантаевна – к.п.н., асс. профессор Карагандинского государственного университета имени Е.Букетова

Урдабаева Лазат Ерганысовна – кандидат исторических наук, магистр психологии, доцент кафедры психологии и педагогики Костанайского государственного университета им. А. Байтурсынова,

Сыдыхов Б.Д. – д.п.н., доцент Института математики, физики и информатики при КазНПУ имени Абая,

Аляз А.И. – PhD докторант, Университет Сулейман Демиреля.

Канаева Салтанат Токтасыновна- магистрант 1 курса по специальности «Психология», Казахского Национального Педагогического университета имени Абая;

Малдыбаев Аманбай Шонбаевич – доцент кафедры музыкального образования Таразского государственного педагогического университета, деятель культуры РК, композитор.

Исабаева Д.Н. – к.п.н., асс. профессор Казахского Национального педагогического университета имени Абая.

Лимашева Лэззат Алимбековна – магистр психологии, старшей преподаватель кафедры «Общей и прикладной психологии», Казахский Национальный Педагогический Университет имениАбая;

Байгалиев Адиль Манарбекович – старший преподаватель Казахского Национального педагогического университета имени Абая.

Утегенов Ерлан Казбекович – к.п.н., доцент Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.

- Джаксынжаева Жанаргул Турсунғалиевна** – магистр психологии, старшей преподаватель кафедры «Педагогика и психологии», Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая;
- Елубаева Арай Ахметовна** – магистрант 2 курса по специальности «Педагогика и психология», Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая;
- Сарсенбаева Лязиза Оналбаевна** – кандидат психологических наук, доцент кафедры педагогики и психологии, Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая;
- Данабеков Е.А.** – старший преподаватель Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.
- Жундибаева Турлыхан Нурмахановна** – к.пед.н., профессор, Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая;
- Базарбаева Айгерим Абаевна** – магистрант 2 курса по специальности «Педагогика и психология», Казахского Национального Педагогического университета имени Абая;
- Казы Оралбек Темирбекович** – магистрант 1- курса по специальности «Педагогика и психология», Казахского Национального педагогического университета имени Абая.
- Султанов Мурат Кожакевич** – магистрант 1- курса по специальности «Педагогика и психология», Казахского Национального педагогического университета имени Абая.
- Орманова Зауре Курбанбаевна** – доцент кафедры педагогики и психологии, Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая;
- Уйкасбай Айнур** – магистрант 2 курса по специальности «Педагогика и психология», Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая;
- Топанова Гульмира Туяковна** – доктор PhD, старшей преподаватель кафедры психологии, Павлодарский государственный педагогический институт
- Аплашова Арна Жартаевна** – кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии; Павлодарский государственный педагогический институт;
- Орманова Зауре Курбанбаевна** – кандидат психологических наук, доцент, Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая;
- Керимбаева Каламкас Мадиековна** – магистрант 2 курса по специальности «Педагогика и психология», Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая;
- Момбиева Гульмира Абуевна** – магистр психологии, старшей преподаватель кафедры «Общей и прикладной психологии», Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая;
- Абдрахманова Роза Бисеновна** – кандидат психологических наук, доцент, Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая;
- Абдрахманов Асан Эмильевич** – кандидат психологических наук, профессор, Казахская академия труда и социальных отношений;
- Кенжебаева Таттыгуль Бекбалтиновна** – заведующий кафедрой анатомии, физиологии и дефектологии ПГПИ, доктор Ph.D
- Туралина Гаухар Биримжановна** – преподаватель кафедры анатомии, физиологии и дефектологии ПГПИ, магистр гуманитарных наук в сфере Психологии и Образования
- Ускенбаева Жулдыз Амангельдиевна** – заведующая кафедрой «Управление и качество образования», к.п.н., Институт повышения квалификации педагогических работников по Жамбылской области; г.Тараз, Казахстан;
- Култаева Айгерим Жаркынбековна** – ст. преподаватель кафедры «Воспитание и социализация личности», Институт повышения квалификации педагогических работников по Жамбылской области г.Тараз, Казахстан;
- Аринова Б.А.** – к.п.н., доцент кафедры педагогики и образовательного менеджмента, КазНУ им. аль-Фараби
- Тукаева А.Б.** – магистрант 2 курса специальности «Педагогика Психология»
- Тажина Гайния Оразбековна** – кандидат биологических наук, доцент кафедры социально-экономических наук Университета Международного Бизнеса;
- Едыгенова Лейла Нуриевна** – руководитель программ Общественного фонда «Образовательный Центр «Билим – Центральная Азия.
- Атанбаева Г.Қ.** – ст. преподаватель, Казахский национальный университет имени аль Фараби, г. Алматы., Казахстан;

Бабашев А.М. – профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казакстан.

Кертаев Баглан – магистрант 2-курса, Институт иностранных языков и деловой карьеры.

Жубаназарова Назираш Сулейменовна – кандидат психологических наук, доцент кафедры общей и прикладной психологии Казахский Национальный университет имени аль-Фараби;

Муратхан Назира – магистрант университета Алматы;

Жубаназарова Назираш Сулейменовна – кандидат психологических наук, доцент кафедры общей и прикладной психологии Казахский Национальный университет имени аль-Фараби;

Садыкова Назира Маргушовна – кандидат психологических наук, доцент кафедры общей и прикладной психологии Казахский Национальный университет имени аль-Фараби;

OUR AUTHORS

Akazhanova Alma – Doctor of Psychology, Acting Professor Kazakh National Pedagogical University named after Abai;

Tapalova Olga Bisenovna – Doctor of Psychology, Professor of the Department of General and Applied Psychology, KazNPU named after Abay;

Meruyert Assylkhanova – Candidat of Psychology, Professor of the Department of General and Applied Psychology of KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan

Zhigitbekova Bakyt Dastanovna – candidate of Psychological Science, senior teacher Abay Kazakh National Pedagogical University;

Aidarbekova Bahytgul Dakibaevna – Masterdegree of 1 courses, of speciality «Psychology» Abai KazNPU;

Nadirkbekova Aisha – candidate of psychological sciences, senior teacher of department of general and applied psychology Kazakh national pedagogical university of the name of Abai

Auatlaipova Yelnura Nurlanovna – Master of Psychological Science, Teacher of Abay Kazakh National Pedagogical University, yelsunnyray@gmail.com

Rakhimzhan Atiya Rustemkyzy – Student of 2 course, Abay Kazakh National Pedagogical University, atiyaatiya98@mail.ru

Egenisova Almazhai Kulzhanovna – candidate of pedagogical science, Professor, Caspian State University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov

Kabakova Meiramgul Bolmanovna – Senior Lecturer, Caspian State University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov

Ospanbaeva Makhabbat Pernebaevna – candidate of Ps.Sc. of as. professor, Institute «Өрлеу» of pedagogical personnel qualification in Zhambyl region, head of the department of preschool education and primary education.

Skakova Bibi Arginbaevna – lecturer of the department education and socialization of the individual of the Institute «Өрлеу» of pedagogical personnel qualification in Zhambyl region.

Kulsharipova Zaru Kasumovna – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of Psychology, Pavlodar State Pedagogical Institute

Bisembaeva Nagima Asanhanovna – Master of the Department of Psychology, Pavlodar State Pedagogical Institute

Saudabayeva Gulmira Sautzhanovna – doctor of pedagogical sciences, hon.professor of Abay Kazakh National Pedagogical university

Aitzhanova Roza Mukantayevna – candidate of pedagogical sciences, hon.professor of Buketov Karaganda State University

Urdabaeva Lazat Erganysovna – candidate of history sciences, master of psychology, A.Baitursynov Kostanay State University associate professor of the Department of psychology and pedagogics.

Sydykhov B.D. – Dr.Sci.(Pedagogical), Associate Professor of the Institute of Mathematics, Physics and Informatics at Abai KazNPU

Alyaz A.I. – PhD student, Suleyman Demirel University

Kanayeva Saltanat Toktasynovna – Masterdegree of 1 courses, of speciality «Psychology» Abai KazNPU;

Muldybaev Amanbay Shonbaevich – as.professor of the department musical education of the Taraz State Pedagogical University, cultural worker of the Republic of Kazakhstan, composer.

Isabaeva D.N. – candidate of pedagogical sciences, hon.professor of Kazakh National pedagogical university named after Abai

Limasheva Luzat Alimbekovna – Master of Psychology, senior lecturer of the Department of General and Applied Psychology, Kazakh National Pedagogical University named after Abai;

Baigaliev Adil Manarbekovich – senior teacher of Kazakh national pedagogical university named after Abai

Utegenov Erlan Kazbekovich – candidate of pedagogical sciences of Zhetysu State University named after I. Zhansugurov

Jaxynkayeva Zhanagul Tursungaliyevna – master of psychology, senior lecturer of the chair of pedagogy and psychology Kazakh National Pedagogical University named after Abai

Yelubayeva Arai Ahmetovna – Master of 2 courses in the specialty “Pedagogy and Psychology”, Kazakh National Pedagogical University named after Abay;

Sarsenbaeva Lyaziza Onalbaevna – candidate of psychological sciences, associate professors of chair of the “Pedagogy and Psychology”

Danabekov E.A. – senior teacher of Zhetysay State University named after I. Zhansugurov

Zhundybaeva Turlyxan – Candidate of Ped.Sc., professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abay;

Bazarbayeva Aigerim A – Graduate student of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay;

Kazi Oralbek Temirbekovich – Master of 1 courses in the specialty «Pedagogy and Psychology» of the Abay Kazakh National University.

Sultanov Murat Kozhakovich – Master of 2 courses in the specialty “Pedagogy and Psychology” of the Abay Kazakh National University.

Ormanova Zaura Kurbanbayevna – assistant professor of pedagogy and psychology, Kazakh National Pedagogical University named after Abay;

Uykasbai Aynur – Master of 2 courses in the specialty «Pedagogy and Psychology», Kazakh National Pedagogical University named after Abay;

Topanova Gulmira – PhD doctor, Pavlodar State Pedagogical Institute

Aplashova Arna – Candidate of Psychological Sciences, Pavlodar State Pedagogical Institute

Ormanova Zaure Kurbanbaevna – Candidate of ppsychological sciences, assistant professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abay;

Kerimbaevna Kalamkas Madibekovna – Master of 2 courses in the specialty “Pedagogy and Psychology”, Kazakh National Pedagogical University named after Abay;

Mombieva Gulmira Abuovna – Master of Psychology, senior lecturer of the Department of General and Applied Psychology, Kazakh National Pedagogical University named after Abay.

Abdrakhmanova R.B. – Candidate of ppsychological sciences, assistant professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abay;

Abdrakhmanov A.E. – Candidate of ppsychological sciences, professor, Kazakhstan Kazakh Academy of Labor and Social Relations.

Kenzhebeyeva Tattygul Bekbaltinovna – head of the department of anatomy, physiology and defectology, doctor PhD

Turalina Gaukhar Birimzhanovna – lecturer of the department of anatomy, physiology and defectology, master of Arts in Psychology and Education

Uskenbaeva Zhuldyz Amangeldievna – Head of the Department Management and Quality of Education, Ph.D.; -«Institute «Өрлеу» of pedagogical personnel qualification in Zhambyl region Taraz, Kazakhstan

Kultaeva Aygerim Zharkynbekovna – Senior Teacher of the Department Education and socialization of the person; – «Institute «Өрлеу» of pedagogical personnel qualification in Zhambyl region Taraz, Kazakhstan

Arinova B. A. – candidate of pedagogical sciences, associate professor of pedagogics and educational management, Al-Farabi Kazakh National University

Tukayeva A. B. - undergraduate of 2nd course of specialty “Pedagogics and Psychology”

Tazhina Gainiya O. – candidate of boil.sc., ass.prof. of the Social-economic Sciences Department, University of International Business;

Yedygenova Leila Nurievna – programme coordinator of the Public Foundation “Educational Center “Bilim – Central Asia”.

Atanbaeva Gulshat Kapalbaevna – senior teacher of department of biophysics and biomedicine of faculty of Biology and biotechnology of the Kazakh National University of a name al-Farabi,

Babashev Abdrazak Makhanovich – professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abay;

Kertayev Baglan – undergraduate of 2-course, University of Foreign Languages and Professional Career

Zhubanazarova Nazirash Suleimenovna – The candidate of psychological Sciences, associate professor, faculty of Philosophy and Political Science, al-Farabi Kazakh National University;

Murathan Nazira – Master of Pedagogy and psychology, Almaty University;

Zhubanazarova Nazirash Suleimenovna – The candidate of psychological Sciences, associate professor, faculty of Philosophy and Political Science, al-Farabi Kazakh National University;

Sadykova Nazira Margushovna – The candidate of psychological Sciences, associate professor, faculty of Philosophy and Political Science, al-Farabi Kazakh National University;

ҰСЫНЫСТАР ҮШІН

ДЛЯ ЗАМЕТОК